… SLAGTARDRÄNGARNES BASRÖSTER, FISKMÅNGLERSKORNAS HESA DISKANT, KÖRSVENNERNAS HOJTANDE OCH DE LIFDÖMDA OXARNAS BÖLANDE…

– Arkeologisk undersökning av bebyggelse-lämningar vid Karl Johans torg i Slussen

Lämningar från 1500-tal till 1930-tal

Stockholm 103:1, L2015:7789, Stockholms stad och kommun, Stockholms län

SLUSSENPROJEKTET 4

Rapporter från Arkeologikonsult 2024:2984/3057/3396

… SLAGTARDRÄNGARNES BASRÖSTER, FISKMÅNGLERSKORNAS HESA DISKANT, KÖRSVENNERNAS HOJTANDE OCH DE LIFDÖMDA OXARNAS BÖLANDE…

– ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING AV BEBYGGELSE-LÄMNINGAR VID KARL JOHANS TORG I SLUSSEN

LÄMNINGAR FRÅN 1500-TAL TILL 1930-TAL

STOCKHOLM 103:1, L2015:7789, STOCKHOLMS STAD OCH KOMMUN, STOCKHOLMS LÄN

ELIN EVERTSSON
MED BIDRAG AV ANNA BERGMAN, MICHEL CARLSSON,
STEFAN GUSTAFSSON, PETER SILLÉN OCH PHILIP TONEMAR

SLUSSENPROJEKTET 4

Rapporter från Arkeologikonsult 2024:2984/3057/3396

Arkeologi konsult

ARKEOLOGIKONSULT
Karins väg 5
194 61 Upplands Väsby
Tel: 08-590 840 41
www.arkeologikonsult.se

TITELCITAT:
Citat från Stockholms Dagblad från 25 april 1861. Källa: Kungliga biblioteket, Svenska dagstidningar.

OMSLAGSBILD:
Framsida: Källargolvet (2325) i Slipverksintressenternas hus rensas fram. Foto från öster.
Baksida: Ett av fynden från undersökningarna var en kaffekopp med motiv av en elefant i botten (F:2299:4905:1). Skala 1:1.

ALLMÄNT KARTMATERIAL:
Fastighetskartan (Topografi 10 och Fastighetsindelning): © Lantmäteriet

TRYCK: LaserTryck.se AB, Stockholm
© Arkeologikonsult 2024
ISBN Tryck: 978-91-988928-2-6
ISBN PDF: 978-91-988928-3-3

Svanenmärkt trycksak
5041 0826 LaserTryck.se

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
Villkor finns tillgänglig på http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv

Innehållsförteckning

INLEDNING 5

HISTORISK BAKGRUND 9

TIDIGARE UNDERSÖKNINGAR I NÄROMRÅDET 11

UNDERSÖKNINGENS FRÅGESTÄLLNINGAR 15

GENOMFÖRANDE 17

- Metod 18
- Analyser 18
- Förmedling 18

FYNDEN FRÅN UNDERSÖKNINGARNA VID KARL JOHANS TORG 21

- Keramik – Michel Carlsson, Arkeologikonsult 21
- Kakel – Philip Tonemar, Arkeologikonsult 30
- Glas – Michel Carlsson, Arkeologikonsult 37
- Kritpipor – Michel Carlsson, Arkeologikonsult 38
- Mynt – Michel Carlsson, Arkeologikonsult 40
- Övriga fynd 41

UNDERSÖKNINGENS RESULTAT 45

- Något om bortglömda växter – Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult 45
- Osteologi 48
- Fas 1. Åren fram till 1691 51
- Fas 2. Åren 1691–1846 57
- Fas 3. Åren 1846–1931 87
- Fas 4. Åren 1932–2016 99

MÅLUPPFYLLELSE, DISKUSSION OCH TOLKNING 105

- Bebyggelseutveckling, verksamhet och konsumtion 105
- Slutsats 110

REFERENSER 113
Tryckta källor 113
Otryckta källor 116
Kartor 117
Bilder från Digitala Stadsmuseet 117
Bilder från Stockholmskällan 118
Övriga digitala källor 119
Arkiv 120
Personliga meddelanden 121

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER 123

BILAGOR
Bilaga 1. Kontexttabell 127
Bilaga 2. Arkivstudier – Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm 143
Bilaga 3. Byggnadsdokumentation – Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm 171
Bilaga 4. Osteologisk sammanställning – Agneta Flood, Arkeologikonsult 179
Bilaga 5. ICP-analys av kakel och tegel – Torbjörn Brorsson, KKS 195
Bilaga 6. Analys av kritpipor – Arne Åkerhagen 203
Bilaga 7. Konserveringsrapport – Max Jahrehorn, OXIDER 215

DIGITALA BILAGOR (A3-FORMAT)
Bilaga 8. Fyndlista för keramik
Bilaga 9. Fyndlista för kakel
Bilaga 10. Fyndlista för glas
Bilaga 11. Fyndlista för övriga fynd

Inledning

Den här rapporten med beteckningen *Slussenprojektet 4* ingår i en rapportserie som behandlar resultaten från de arkeologiska undersökningar som gjorts i samband med att Stockholms stad bygger om Slussenområdet. Sammanlagt är det en cirka en kvadratkilometer stor yta som omfattas av de arkeologiska undersökningarna inom Slussenprojektet, varav undersökningarna vid Karl Johans torg omfattar en sammanlagd yta av cirka 2 026 kvadratmeter i den norra delen av Slussenområdet (figur 1).

Undersökningarna på Karl Johans torg utfördes i flera omgångar under loppet av fem år. Två av undersökningarna har separata beslut från länsstyrelsen i Stockholm[1], och flera delundersökningar utfördes inom ramen för det beslut som rör schaktningsövervakningarna inom Slussenprojektet.[2] Då

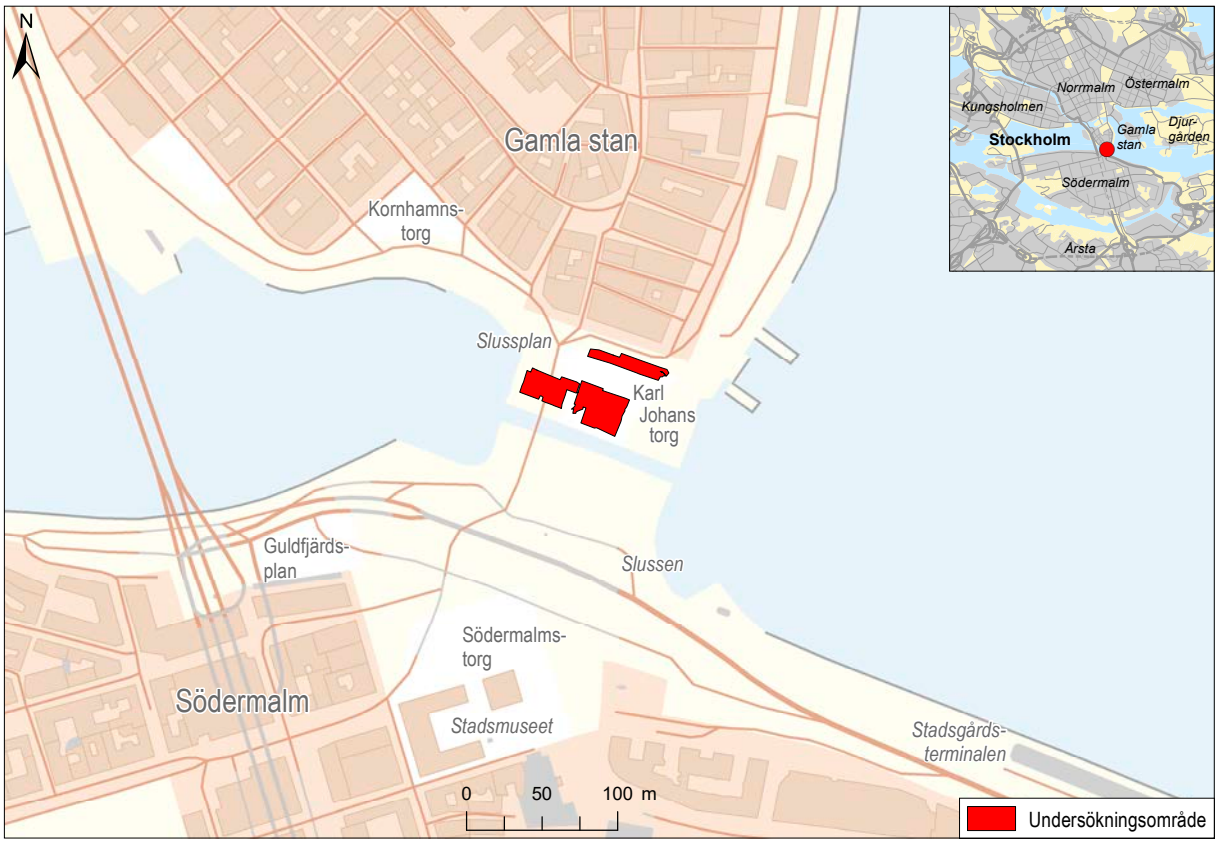

Figur 1. Undersökningsområdena markerade på Fastighetskartan, skala 1:5 000. Översikt i skala 1:200 000.

lämningarna inom de olika områdena hör samman kronologiskt och fysiskt redovisas resultaten i en sammanhållen rapport.

Platsen som idag kallas Karl Johans torg har varit en knutpunkt för färd både landvägen i nord–sydlig riktning och vattenvägen i öst–västlig riktning. Här fanns en av två farbara vattenvägar mellan Mälaren och Saltsjön, samt den enda landvägen in till Stockholm från de södra landskapen. Området var livligt trafikerat och många verksamheter av olika slag var förlagda hit, särskilt sådana som drog nytta av det strömmande vattnet, som kvarnhus, slipverk, slakt- och fiskarehus. Fyra tydliga övergripande faser kunde urskiljas vid undersökningarna. Den äldsta fasen omfattar bebyggelsen vid Söderbro innan denna brann 1691. Vid 1700-talets början var en ny kvarterstruktur etablerad, en bebyggelsestruktur som sedan utgör den andra bebyggelsefasen. Fas tre utgörs av byggnationen av Nils Ericsons sluss och tillkomsten av Karl Johans torg 1846–1931. Den yngsta fasen utgörs av lämningar efter den för oss idag välbekanta fyrklöverlösningen, 1931–2016 (figur 2).

Noter

1 Lst dnr 43111-47776-2016 och 431-21016-2020.
2 Lst dnr 431-22393-2013.

Figur 2. Vy från Katarinahissen mot Slussen och Gamla stan. Karl Johans torg ses uppe till höger i bild. Fotografi taget av Ingemar Gram år 1966. Källa: Stadsmuseet i Stockholm, bildnummer DIA 13710 (CC BY).

Figur 3. En vanlig dag vid Karl Johans torg år 1920. Båten i förgrunden är i färd med att slussas genom Nils Ericsons sluss. Foto från norr. Källa: Tekniska museet via Digitalt museum, identifikationsnummer TEKA0140372 (Public Domain Mark).

Historisk bakgrund

Den naturliga topografin i området präglas av Stockholmsåsen, den stora rullstensås som sträcker sig från Uppland i norr och söderut som en rygg genom Stockholm. I och med landhöjningen bildades den ö där staden senare skulle växa fram, *Stadsholmen*. Mellan Stadsholmen och Åsön (nu Gamla stan och Södermalm) fanns ett smalt näs mellan Mälaren i väster och Saltsjön i öster. Söderström var, tillsammans med Norrström vid slottet, Mälarens enda utlopp till Saltsjön och därför en strategiskt viktig plats.[3]

Det strida vattnet i Söderström utnyttjades tidigt för en mängd olika verksamheter som drog nytta av vattenkraften, som kvarnar och fasta fisken. Kvarnar vid Strömmen omnämns 1436.[4] Under medeltiden utgjordes Söderström av två strömmar, Kvarnströmmen i norr och Lilleström i söder.[5] Mellan vattendragen låg Slussholmen. De kvarnar som omnämns 1436 låg invid Kvarnströmmen. Den södra strömmen, Lilleström, var troligen grävd genom ett näs som stack ut ifrån Södermalm. Genom Lilleström gick sjötrafiken mellan Mälaren och Saltsjön. Segelrännan genom Lilleström var dock endast farbar för mindre fartyg då den var grund.[6]

Söderström var också en plats där land och vattentrafik korsades och blev därför en knutpunkt för handel och livsmedelsproduktion. Under 1600–1700-talen anläggs Södra Slaktarehuset, Södra Fiskarehuset med Fiskehamnen och salustånd för grönsaker i Gröna gången. Handel med stångjärn i Järngraven strax söder om slussrännan pågick för fullt sedan 1660-talet. Järn var en av de stora exportprodukterna som gav inkomster till staten, Järngraven och Stadsgården är en av de stora svenska utskeppningshamnarna för vidare handel med järn i Europa.[7] I närområdet fanns även torghandel på Kornhamnstorg och Södermalmstorg. Här samsades bönder från Mälarområdet och fiskare från skärgården med större fartyg som lade till längs Skeppsbron.

Slussen har ofta varit en flaskhals för trafiken, både landvägen och vattenvägen. Kanske främst för alla som färdades mellan Stadsholmen och Södermalm. Ungefär vart hundrade år har en ny sluss byggts, vilken sedan på ganska kort tid blivit underdimensionerad för de nya behov som uppstått. Broarna över Söderström har även de varit problematiska eftersom området är svårt att bebygga då undergrunden är sank, strömmarna och vårfloderna var starka och slet hårt på konstruktionerna.[8] Framför allt har den tekniska utvecklingen med nya färdmedel till land och på vattnet samt befolkningsökningen i staden alltid skett i en snabbare takt än vad trafiklösningarna i området kunnat följa med i. Slussen och landöverfarten har ofta varit mycket underdimensionerade i förhållande till de behov som funnits.

Noter

3 Blom 1933:164.
4 Blom 1933:170.
5 Dahlbäck 1995:15.
6 Carlsson & Svensson 2019:29.
7 Carlsson et al. 2021:9.
8 O:son Nordberg 1935:43.

Till vänster: Karta över Stockholm med omgivningar från 1642. Källa: Kungliga biblioteket.

SMP

Tidigare undersökningar i närområdet

Inom det undersökta området vid Karl Johans torg och den närmaste omgivningen har ett antal arkeologiska undersökningar och observationer gjorts. Flertalet små till ytan och utförda i form av schaktningsövervakningar. De tidigare undersökningarna har resulterat i arkeologiska lämningar som huvudsakligen daterats till 1600-, 1700- och 1800-tal med enstaka indikationer på dateringar till 1500-talets senare hälft.[9] Då Stockholms stadsmuseum genomförde en schaktningsövervakning för ledningsomläggningen inför Slussenprojektet påträffades murar från den norra delen av Slaktarehuset norr om Karl Johans torg.[10] Inför ombyggnationen gjorde Stockholmstadsmuseum en arkeologisk utredning av hela området[11].

Nedan följer en sammanställning av arkeologiska undersökningar och observationer som gjorts i undersökningsområdet och i dess direkta närhet (se figur 5 sida 12). De SR-nummer som förekommer är genererade från Stadsmuseets register över de arkeologiska undersökningar som genomförts av museet i Stockholms innerstad (se figur 6 sida 13). PM-numren är hämtade från rapportserien över de PM som publicerats inom Arkeologikonsults projekt *Slussenprojektet*[12]. De undersökningar som ingår i Slussenprojektet som är inkluderade nedan har delvis utförs efter undersökningarna i den här rapporten, men har avrapporterats tidigare. För en mer utförlig redogörelse för tidigare undersökningar i området hänvisas till de tidigare publikationerna i Slussenprojektet.[13]

Figur 4. Arbete vid spont. Ett av de schakt som grävts i området mäts in med hjälp av RTK-GPS. All mätdata sammanställdes sedan i en GIS-databas.

Till vänster: Grävmaskinen är ett verktyg som använts flitigt och underlättar för att slippa forsla bort jordmassor för hand.

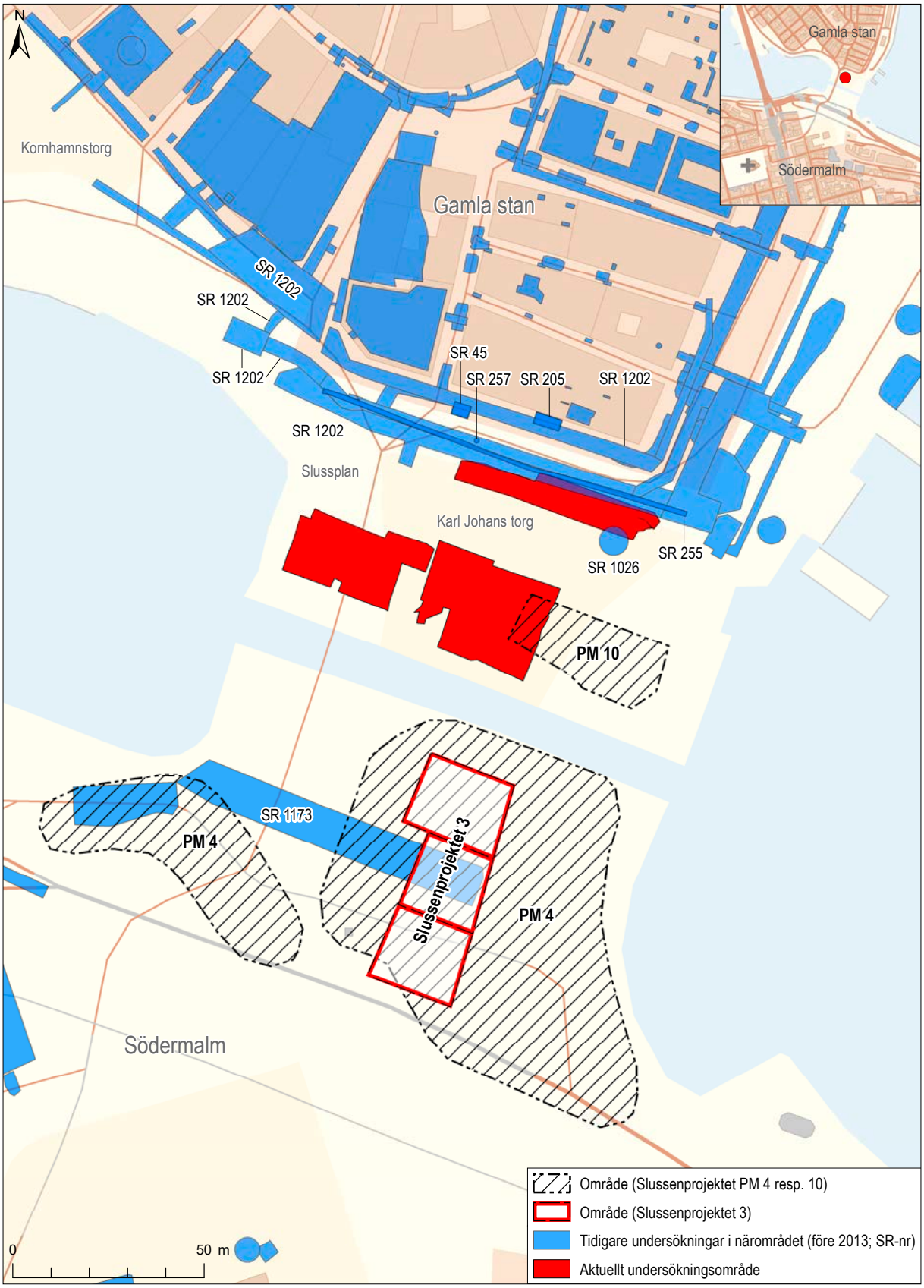

Figur 5. Arkeologiska observationer som gjorts i närområdet. Numreringen anger de nummer som observationerna har i Stadsmuseets stadsarkeologiska register (SR) samt i Arkeologikonsults publicerade rapporter inom Slussenprojektet. De undersökningar som bedömts som relevanta för den arkeologiska undersökningen har i planen etiketter, för övriga hänvisas till SR-registret. Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:1 500. Översikt i skala 1:20 000.

SR-nummer/ rapport-nummer	Beskrivning	Under-sökningsår	Plats
-	De tidigaste observationerna som är av arkeologiskt intresse är från mitten av 1800-talet och gjordes i samband med byggnationen av Nils Ericsons sluss. Vid muddringar för slusskanalen tillvaratogs en hel del fynd. Däribland fem guldmynt och 40 silver och kopparmynt med dateringar från sent 1500-tal till 1700-talet samt en sigillstamp från 1200-talets slut eller 1300-talet. Dessutom påträffades ett stridsgissel daterat till 1300–1400-talet.	1854	Nils Ericsons sluss
SR 45	Ett 3,2 x 5,2 meter stort schakt grävdes på Slussplan utanför kvarteret Achilles. I schaktet som var fyndtomt framkom ett sotfärgat lager på cirka 1 meters djup.	1973	Slussplan
SR 205	Vid arbeten inför grundförstärkning av det så kallade ”Räntmästarehuset” 1923 påträffades en tegelmur vilande på en grund av grånsten cirka 1,9 meter under marknivå i trottoaren framför kvarteret Achilles. Intill muren framkom rester efter en kullerstensbeläggning på 2,8 meters djup.	1923	Slussplan 7
SR 255	Vid schaktningsarbeten för omläggning av ledningar och spårvagnsspår på Slussplan i samband med en ombyggnad av slussöverfarten påträffades murrester av tegel vilande på grunder av grånsten. De påträffade murpartierna var anlagda cirka 1,7 meter under marknivå och närmare 1,2 meter tjocka. Intill murarna framkom även rester av träbebyggelse. Vid undersökningstillfället tolkades murarna som rester efter den så kallade Kornhamnsmuren som var en del av det senmedeltida försvarsverket vid Inre Söderport. Senare arkeologiska undersökningar har visat att detta var en felaktig tolkning (se SR 1202).	1927	Slussplan
SR 257	I ett mindre schakt som grävdes närmare 12 meter sydväst om kvarteret Achilles påträffades stockar från en möjlig rustbädd 2,1 meter under gatunivå. Stockarna var orienterade parallellt med kvarteret Achilles i närmast öst–västlig riktning.	1945	Slussplan
SR 1026	Vid schaktningar för reparation av gasledningar togs sammanlagt 5 schakt upp varav ett på Slussplan. Inget av arkeologiskt intresse skall ha framkommit i detta schakt.	1994	Slussplan
SR 1173	För att utreda grundförhållandena inför kommande ombyggnation av Slussen gjordes en schaktningsövervakning i Järngraven Övre. Vid arbetet togs tre schakt upp i dåvarande Slussengaragets lokaler i det område där Polhemsslussen från mitten av 1700-talet och den senare basarbyggnaden varit belägna. Ett av schakten togs upp i Polhemsslussens ränna som visade att konstruktionen var välbevarad. I anslutningen till Polhemsslussen påträffades även lämningar av basarbyggnaden, Södra Fiskarehuset, som byggdes över slussrännan vid mitten av 1800-talet.	2012	Järngraven Övre
SR 1202	I samband med ledningsomläggningar inför ombyggnationen av Slussen gjordes ett flertal schaktningsövervakningar av Stadsmuseet i Stockholm åren 2013–2015. Vid schaktövervakningarna framkom bland annat flera av de murpartier som dokumenterades på Slussplan 1927 (SR 255). Dessa tolkades då som delar av den så kallade Kornhamnsmuren som ingick i de senmedeltida försvarsanläggningarna. Det kunde konstateras att de påträffade murpartierna inte hörde till en sammanhängande konstruktion utan olika byggnader. Murarna visade sig ha ingått i Södra Slaktarehuset och Södra Kvarnhuset som uppfördes vid Kvarnströmmen på 1600-talet. Dessa byggnader revs i samband med att Nils Ericsons sluss anlades på 1850-talet.	2013	Slussplan
Slussenprojektet, PM 4 (Evertsson & Nohrstedt 2017)	Mellan 2015–2016 utförde Arkeologikonsult ett antal schaktningsövervakningar i Slussenområdet i samband med trafikomläggningsåtgärder som skulle utföras inför ombyggnationen av Slussen. Bland annat schaktades för en provisorisk gång- och cykelbana på Södra Slussplan. Här framkom bland annat murar och stenläggningar från Polhems sluss som byggdes vid mitten av 1700-talet.	2016	Södra Slussplan
Slussenprojektet, PM 10 (Evertsson 2017)	I samband med att Karl Johans torg och körbanan för Skeppsbroleden revs genomförde Arkeologikonsult en schaktningsövervakning. Schaktningarna gjordes öster om den ovan refererade undersökningen på Karl Johans torg. Vid schaktningen påträffades den östra gaveln på Södra Slaktarehuset från 1700-talet samt delar av kajfronter och stenläggningar som anlades när Nils Ericsons sluss byggdes vid 1800-talets mitt.	2017	Karl Johans torg
Slussenprojektet 3 (Carlsson et al 2021)	Slutundersökning som genomfördes i samband med ombyggnationen av slussområdet. Här påträffades lämningar efter Gröna gången, Polhemslussen, delar av Gustav Vasas försvarsanläggning från 1500-talets mitt samt Södra Fiskarehuset och Basaren.	2017	Södra Slussplan

Figur 6. Tidigare undersökningar i området kring Karl Johans torg.

Noter

9 Carlsson & Svensson 2019; Carlsson et al. 2021.
10 SR 1202.
11 Hjulhammar & Söderlund 2007.
12 www.slussenportalen.se.
13 Carlsson & Svensson 2019, Carlsson 2020, Carlsson et al. 2021.

Profiler af Södra Strömmen i Stockholm,

Som, i Fot-Tal, ut-visa Vatn-Djupets olika Förhållning, Efter Hans Kongl. Maij:ts Aller nådigste Befallning Författade, År 1713, af Jöns Brolin.

N:o I. Profil längs efter Södra Strömmen igenom Norra Grenen eller Qvarnströmmen Lit. C.

N:o II. Profil längs efter Södra eller mellan Grenen Lit. B. af Söder-Ström igenom 2:dra hvalfvet från norr.

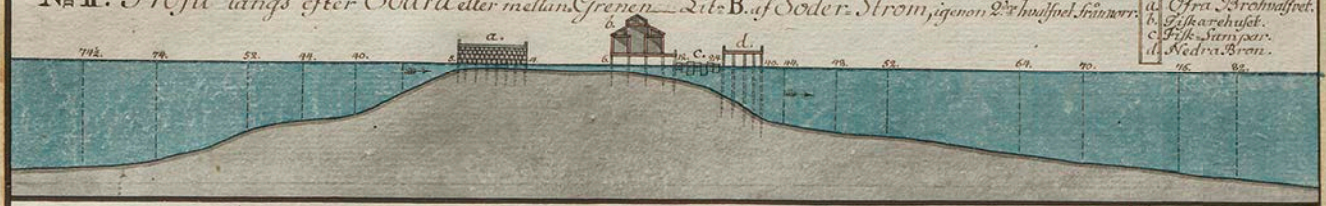

N:o III. Profil längs efter Sluss-Grafven Lit. A.

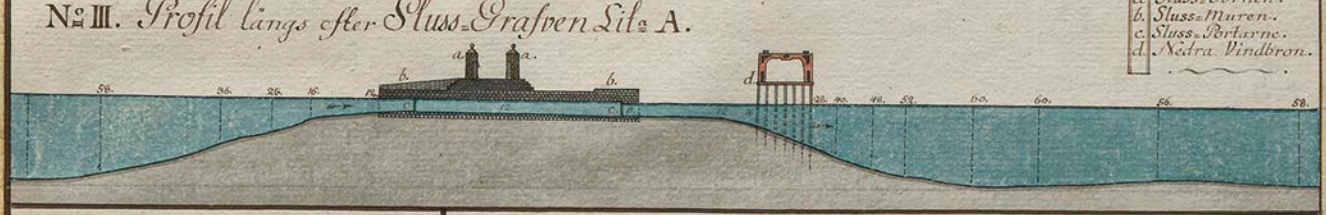

Förklaring öfver Profilerne.

IV. *Profil är tagen ifrån yttra västra hörnet af Bryggan, 1, nedanför Bödelsbacken på Södermalm, till västra ändan af Hamnbryggan, VII, vid Hornhamnstorg, i Sjelfva Staden.*
a. Bryggan vid Bödelsbacken.
b. Hamnbryggan vid Hornhamnstorg.

V. *Profil är tagen ifrån Nord Östra hörnet af Stads-Bryggeriet på Södermalm, till Stranden vid Hornhamnstorg.*
a. Södra Stads-Bryggehuset.
b. Hamnbryggan der bredevid.
c. Åkarestugan på Hornhamnstorg.
d. Westeråns Stads Hamn-Pale.

VI. *Profil är tagen ifrån Backen väster om Slussen, till västra hörnet af Vatnhämtnings-bryggan, 2, vid Hornhamn.*
a. Obebygd Plan nordost om Stadsbryggeriet.
b. Backen Sudväst om Slussen.
c. Vatnhämtnings-bryggan vid Hornhamn.
d. Hornhamnstorg, vid Skökare-boderne.

VII. *Profil är tagen 15. alnar väster om Östra Bron och Sluss-Tornen.*
a. Stet. Stenhus, invid Slussen, på Södra Sidan.
b. Slussgrafven, 12. fot djupt vatn.
c. Stenhus, norr om Slussgrafven.
d. Tvättbrygga der nedanföre.
e. Afträdeshuset nedanför Hornhamnstorg.
f. Skökarebodar, af Sten.

VIII. *Profil är tagen under västra Sidan af Östra Bron.*
a. Sluss-Tornen. b. Östra Vindbron.
c. Sluss-Grafven, 12. fot djupt vatn.
d. Stenhus, hvaruti Sluss-Conteiret är.
e. Första hvalfvet 8. fots vatn, f. andra 6. fot.
g. Tredje hvalfvet, 3. fots vatn. h. Fjerde dito 2½ fot.
i. Qvarnhvalfvet, 16. fots vatn. k. Skökarebodar.

IX. *Profil är tagen 12. alnar väster om Östra Bron under Slaglare- och Fiskare-huset.*
a. Qvarteret Grekanten, i Stenhus med litet Sträfvan.
b. Slussgrafven, imellan Vindbroarne, 12. fot djup.
c. Smalt hus vid Grona gången, d.
e. Fiskarehuset eller Fiskare-Sängen kallad.
f. Qvarnhus-Grenden. g. Slaglarehuset.
h. Räntmästare-Grändsen.
i. Räntmästarehuset kalladt.

X. *Profil är tagen under östra Sidan af nedra Bron och Vindbryggan.*
a. Nedra Järnbron. b. Nedra Vindbron.
c. Nedgångs-Trappor till Flottbryggan.
d. Nofiskare-Kaminen eller Nor-Gången.
e. Sju-Bodar, af Sten.
f. Räntmästare-Trappan.
g. Muren vid östra ändan af norra holmen.

Djupets-Mått: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 fot.

Profiler tagne tvärt öfver Södra Strömmen.

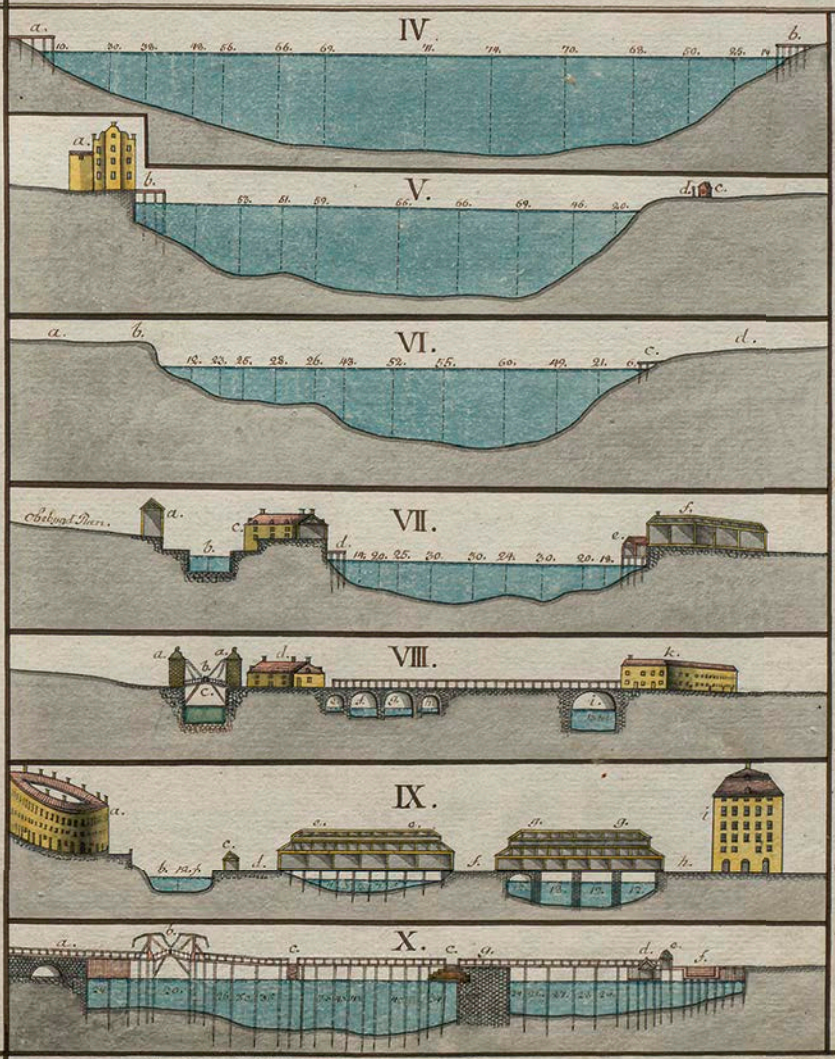

Längde-Mått: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 alnar.

Undersökningens frågeställningar

Inför den arkeologiska undersökningen formulerades ett antal frågeställningar. Någon ordentlig förundersökning hade inte varit möjlig att göra i området innan slutundersökningen då hela ytan täckts av stående bebyggelse. Detta medförde att frågeställningarna till stor del baserades på kunskapsläget utifrån historiska källor i skrift, kartor och målningar. En del mindre arkeologiska undersökningar hade tidigare gjorts i närområdet men inga inom det aktuella undersökningsområdet.

Frågeställningarna som formulerades inför undersökningarna har alla varit möjliga att besvara utifrån de resultat som undersökningarna resulterade i. De ursprungliga frågeställningarna har formulerats om något och anpassats till varandra då de olika delundersökningarna redovisas i en sammanhållen rapport.

- *Hur har områdets bebyggelse och verksamheter utvecklats över tid?*
- *När etablerades de olika verksamheterna på platsen (kvarnhus, slakthus, fiskehus med mera)?*
- *Finns spår efter verksamhet äldre än slakteriet?*
- *Går det att spåra andra verksamheter som bedrivits på platsen, exempelvis smedjor eller fasta fisken?*
- *Finns här avfallsmaterial från slakthuset eller Fiskarehuset? Detta kan i så fall bidra till att tydliggöra stadens kosthållning under 1600- och 1700-talen och infogas till den kunskap om kosthållningen som håller på att byggas upp med utgångspunkt från undersökningarna i Slussenprojektet.*
- *Sannolikt kommer undersökningarna generera keramikfynd. Vilken inblick ger i så fall det fyndmaterialet angående stockholmarnas bordskultur under 1600-talet och 1700-talet?*

Till vänster: Sektionsuppmätning med flera detaljerade profiler över Södra strömmen av Jonas Brolin 1773.
Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 191:1.

Genomförande

Arkeologiska undersökningar som utförs parallellt med pågående byggnation blir till sin natur ofta mer komplexa än de som kan utföras separat innan planerad exploatering startar. Vid undersökningarna på Karl Johans torg arbetade arkeologer och byggentreprenad sida vid sida vilket innebar många logistiska utmaningar. Bland annat var det inte möjligt att undersöka hela ytan på en gång utan arbetet fick ske i flera omgångar över en lång tidperiod. På grund av grundvattnet var det inte möjligt att gräva djupare än till en nivå av ±0 meter över havet. Detta medförde att vissa konstruktioner inte kunde undersökas till sitt fulla djup, utan fick dokumenteras i samband schaktningsövervakningen i det efterföljande muddringsarbetet.[14]

Den huvudsakliga undersökningen genomfördes på våren 2017. En mindre delyta undersöktes senare på vintern 2017. Utöver de ytor som var belägna på Karl Johans torg kommer den här rapporten även omfatta schaktningsövervakningar som genomförts norr om Karl Johans torg år 2019 samt undersökningar som gjordes år 2020 (figur 7).

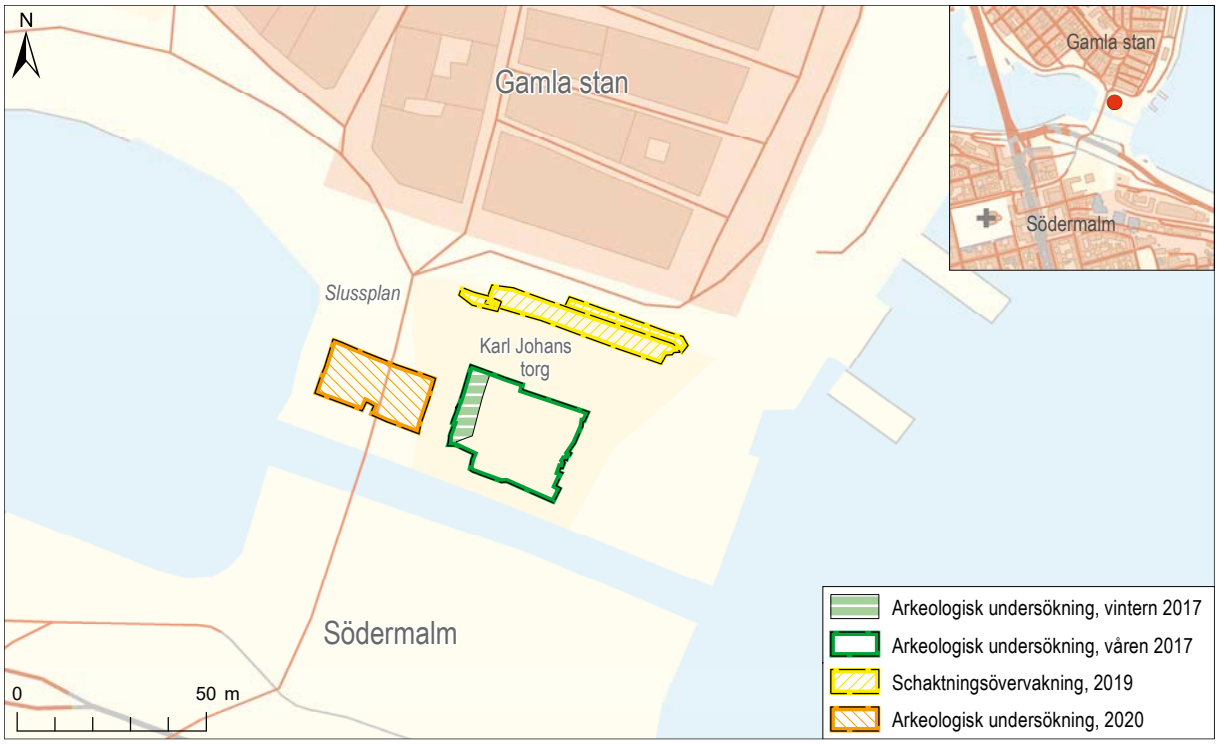

Figur 7. De olika delområdena som ingår i rapporten, samt de år undersökningen skett. Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:1 000. Översikt i skala 1:20 000.

Till vänster: Vinterarkeologi. Utgrävningarna i Slussen pågick året runt. Foto från norr.

Metod

De lämningar i form av kulturlager och konstruktioner som påträffades undersöktes kontextuellt. Samtliga kontexter mättes in digitalt med RTK-GPS eller totalstation. Kontexterna beskrevs i skrift i en digital blankett. Dokumentationsmaterialet fördes sedan över i ett GIS-baserat dokumentationssystem SiteWorks för vidare analys.

Dokumentationen av byggnadslämningarna från den första och huvudsakliga delundersökningen under våren 2017 utfördes löpande i fält av byggnadsarkeolog Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm.

Analyser

Arkeobotanisk analys

En arkeobotanisk analys gjordes i syfte att besvara frågor om platsernas användning och de olika verksamheter som bedrivits här, matvanor och konsumtion. Analysen gjordes av Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult och redovisas i kapitlet *Undersökningens resultat* under rubriken *Något om bortglömda växter*.

Osteologisk analys

Det osteologiska materialet från undersökningarna var relativt sparsamt och utgjordes av 7 844 gram obrända djurben från avfallslager, utjämningslager, raseringslager och en avfallsgrop. Den osteologiska analysen gjordes av Agneta Flood, Arkeologikonsult.

Analys av historiskt byggnadsarkivmaterial

Inom undersökningsområdet påträffades lämningar efter konstruktioner och bebyggelse som dateras från 1500- till 1800-tal. För att få fördjupad kunskap om denna bebyggelse har vi låtit göra en genomgång av historiskt byggnadsarkivmaterial. Denna genomgång har utförts av byggnadsarkeolog Anna Bergman vid Stockholms Stadsmuseum (bilaga 2 och 3).

Fyndanalyser

En jämförande fyndanalys har gjorts av Michel Carlsson, Arkeologikonsult. Kakelfynden har registrerats och analyserats av Philip Tonemar, Arkeologikonsult. Keramiken har registrerats av Mikael Johansson, ARKEO keramikanalyser. Glaset har registrerats av Georg Haggrén, Helsingfors Universitet.

Förmedling

Målgruppen för förmedlingsinsatserna inom Slussenprojektet var i första hand intresserad allmänhet i Stockholm. Förmedlingen skedde i enlighet med undersökningsplanen som utgör en del av schaktningsövervakningen för Slussen.[15] Resultaten från undersökningen redovisades fortlöpande på Arkeologikonsults hemsida *www.slussenportalen.se*. Detta skedde genom kortare artiklar om vad som skedde vid undersökningen under rubriken *På gång*. Även intressantare fynd redovisades på hemsidan under rubriken *Månadens fynd*. Information till allmänheten skedde även via massmedia. En del av förmedlingen till allmänheten skedde genom guidade visningar som genomfördes av Medeltidsmuseet. Guidningarna hade inte tillträde till själva undersökningsområdet men hölls på strategiska platser i närområdet. Förmedlingsverksamheten var samordnad med Slussenprojektets informatörer.

Information om de pågående arkeologiska undersökningarna fanns även utställd i Slussenrummet, Stockholms stads informationsutställning om Slussenprojektet som var belägen i en lokal på Södermalmstorg (figur 8).

Noter

14 Lundström 2017.
15 Lst dnr 431-22393-2013.

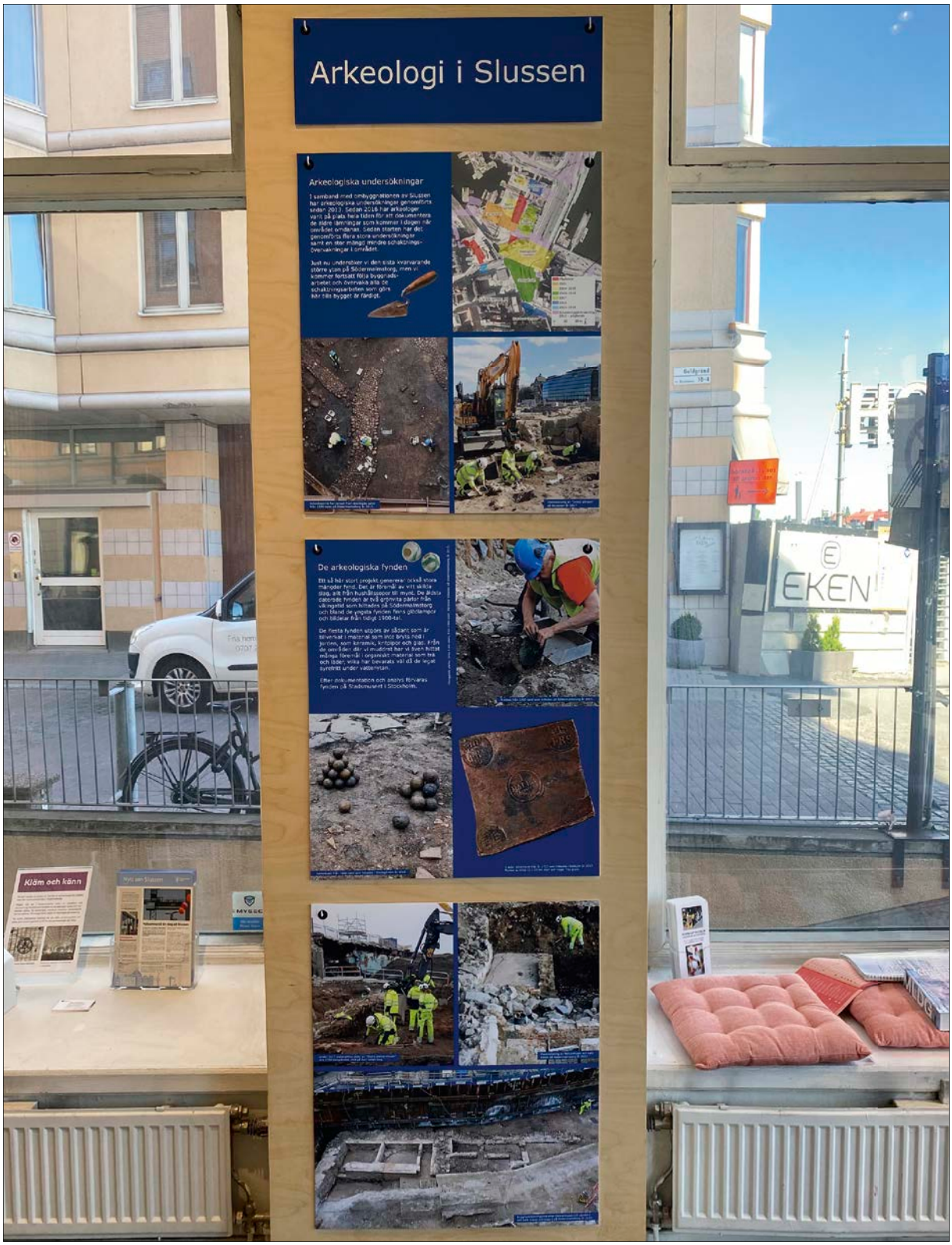

Figur 8. Ett exempel på det förmedlingsarbete som skett under projektets gång. I Slussenrummet hade Stockholms stad en utställning om projektet med information om arbetet med de arkeologiska utgrävningarna.

CARL XIV JOHAN
OSCAR I

Fynden från undersökningarna vid Karl Johans torg

Keramik

Författare: Michel Carlsson, Arkeologikonsult

Den sammantagna mängden keramik som tillvaratogs vid undersökningarna vid Karl Johans torg uppgick till 1 851 skärvor med en sammanlagd vikt av närmare 30,5 kilo. Av dessa är 268 skärvor med en vikt av cirka 3,3 kilo påträffade i lager från sentida störningar. Det fasbundna materialet uppgår då till 1 608 skärvor med en vikt av 27,2 kilo.[16]

Ser man till keramikens fördelning i de fyra upprättade faserna (figur 9) så framgår det tydligt att det är under fas 2 och perioden 1691–1846 som den stora merparten (55 %) av keramiken påträffades, vilket även tydligt illustrerar när de stora utfyllningarna i området gjordes. Resultatet korrelerar väl med iakttagelserna från Södra Slussplan direkt söder om Karl Johans torg där närmare 65 % av all keramik från undersökningen kunde kopplas till tidsperioden 1747–1846.

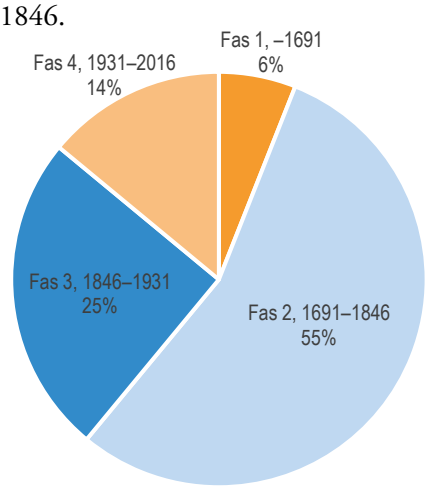

Figur 9. Keramikens fördelning i de upprättade faserna 1–4. Baserat på antal skärvor. N = 1608.

Figur 10. Skärva från en schnelle tillverkad i Siegburg mellan cirka 1550–1630 (F:7007:321:1). Skala 1:1.

Keramiken i fas 1, före 1691

Keramiken från fas 1 utgör endast 6 % av materialet och kommer från lager som tillkommit före år 1691. Den äldsta keramiken i fasen utgörs av en skärva av så kallat tidigt stengods från Siegburg som kan dateras till 1300-tal eller sent 1200-tal.[17] Här finns även en del av buken från en Schnelle (figur 10), ett högt och relativt smalt krus i stengods med reliefdekor från sent 1500- tidigt 1600-tal, även det tillverkat i Siegburg.[18] Motiven på dessa kärl är hämtade från illustrerade böcker med bibliska berättelser.[19] På skärvan från Karl Johans torg syns en drottningliknande figur med krona på huvudet och spira i handen som står vänd mot en annan kvinna försedd

Till vänster: Litografi över Karl Johans torg av Carl Johan Billmark 1860–1865.
Källa: Stockholms stadsmuseum, unikt dokument ID SSM_10536_0 (CC BY).

med krona. Den vänstra figuren har en papegoja placerad till vänster om huvudet och den högra har en ros med samma placering vid huvudet. Den högra figuren skulle kunna vara en avbildning av jungfru Maria då rosen ofta används som symbol för hennes oskuld.

Merparten av keramiken i fas 1 består i övrigt huvudsakligen av skärvor från krukor och trebensgrytor i yngre rödgods som huvudsakligen producerats under 1600-talet.

Keramiken i fas 2–4, 1691–2016

I stort sett all keramik från fas 2–4 har producerats inom perioden 1700–1850. Keramiken i fas 2 (1691–1846) kan härledas till de massiva utfyllningar som utfördes under 1700-talet samt de ombyggnationer av byggnaderna i området som gjordes under senare delen av 1700-talet och 1800-talets första hälft. I ljuset av detta är det sannolikt att keramiken i de senare faserna 3–4 (1846–2016) kommer från redeponerade utfyllnads- och raseringslager från Karl Johans torg, vilket huvudsakligen bör ha skett vid två tillfällen, byggnationen av Nils Ericsons sluss på 1850-talet då en ny slusskanal grävdes genom området, samt 1930-talets ombyggnation av Slussen. Av den anledningen så presenteras inte keramiken från faserna 2 till 4 i separata kapitel utan behandlas som en gemensam grupp av fynd.

Godstyper

Fajans och majolika

Fajansen har sin storhetstid några decennier kring mitten av 1700-talet för att under senare delen av seklet snabbt konkurreras ut av det hållbarare flintgodset.

Av de hitintills avrapporterade undersökningarna från Slussenprojektet är det två som omfattar 1700-talet och 1800-talets första hälft. Den ena omfattade delar av kvarteren Ormen och Glasbruket större där bebyggelsen uppförs vid 1600-talets mitt och rivs på 1910-talet i samband med att Katarinavägen dras fram. Under 1600- och 1700-talet så bebos kvarteren av handelsmän och välsituerade hantverkare för att från och med 1800-talets mitt alltmer präglas av arbetarklass. När fastigheterna väl rivs så råder full social misär och rivningarna applåderas i pressen.[20]

Den andra undersökningen genomfördes vid Södra Slussplan 2017 och berörde ett område i direkt anslutning till Karl Johans torg som huvudsakligen exploaterades efter byggnationen av Cristopher Polhems sluss vid mitten av 1700-talet. Då etablerades bland andra Gröna gången med salubodar för grönsaksförsäljning och Fiskarehuset där färsk fisk saluförde. Samtidigt med detta inrättades flera mindre krogar i området. Att detta var en plats för handel och kommers med många utskänkningsställen

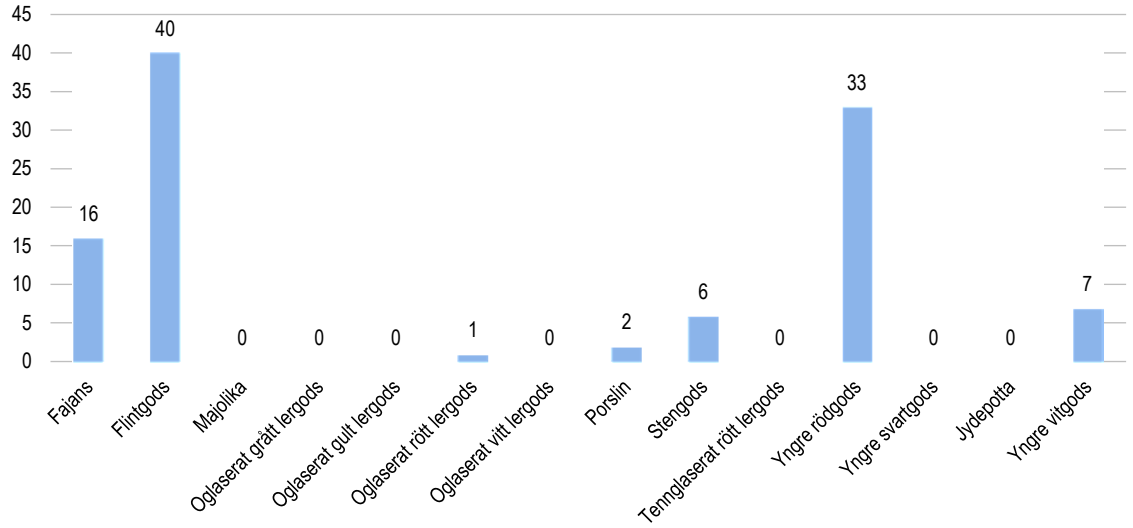

Figur 11. Den procentuella fördelningen av godstyper daterade till cirka 1700–1850. Baserat på antal skärvor. N = 1491.

under 1700-talet och 1800-talets första hälft avspeglades även i sammansättningen på keramik- och glasmaterialet som dominerades av bordskärl som tallrikar och dricksglas. Det visade sig även att krogserviserna huvudsakligen bestått av enkla vita tallrikar av flintgods utan dekor och de billigaste dricksglasen.[21]

Även om keramikfördelningen i de jämförda tidsperioderna inte är helt överensstämmande så är tendensen likartad i de tre undersökta områdena (figur 12). Flintgods som får sitt genombrott omkring 1770 dominerar tillsammans med rödgods som dock har minskat kraftigt i användning i jämförelse med 1600-talet och nästan helt ersätts av flintgods under 1800-talet. Därefter följer fajans, stengods samt porslin och oglaserat rött lergods i fallande skala.

Anhopningen av krogar och andra näringsställen vid Södra Slussplan avspeglades tydligt i förhållandet mellan keramik avsedd förvaring, tillagning eller servering jämfört med vad som använts bland den bofasta befolkningen i kvarteren Ormen och Glasbruket större (figur 13). Denna tendens kvarstår även vid Karl Johans torg där andelen bordsporslin uppgår till 80 % av keramiken mot 59 % i kvarteren Ormen och Glasbruket större.

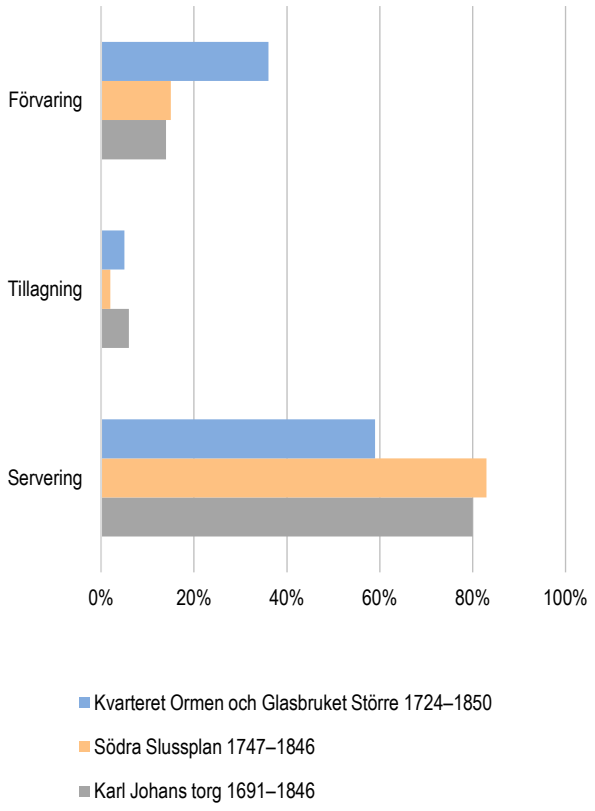

Figur 13. Fördelningen av keramik avsedd för förvaring, tillagning och servering i Karl Johans torg i jämförelse med undersökningarna i Södra Slussplan (Carlsson et al 2021) och kvarteren Ormen och Glasbruket större (Carlsson 2020).

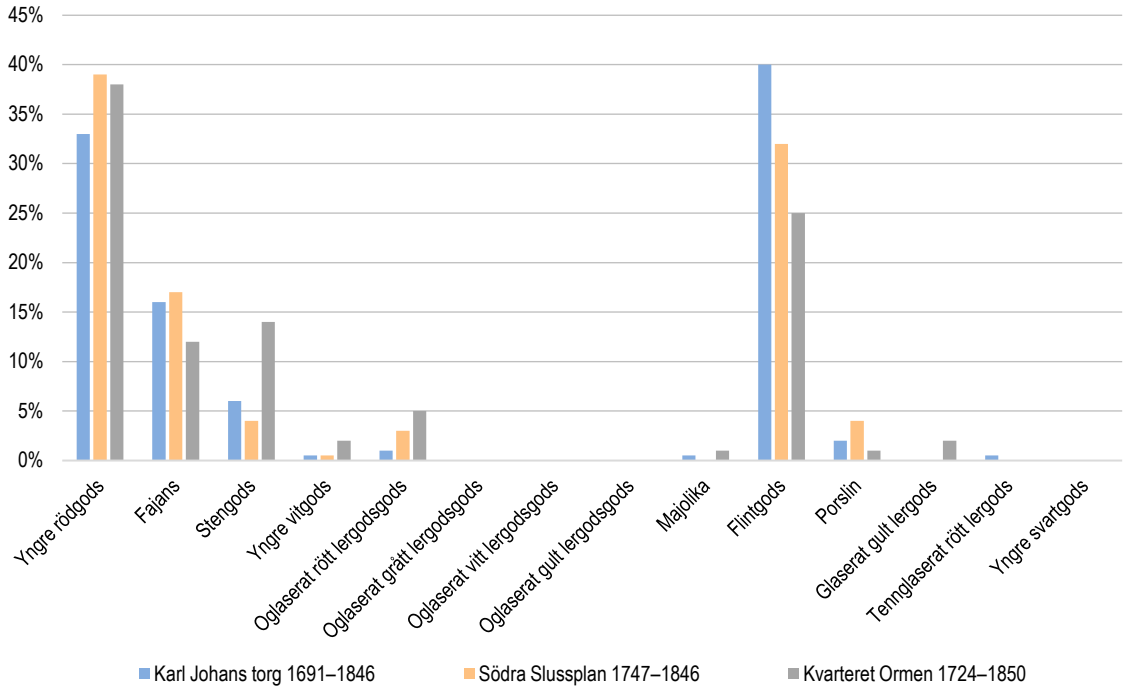

Figur 12. Förhållandet mellan de typer av keramik som påträffades i Karl Johans torg, Södra Slussplan (Carlsson et al 2021) och kvarteret Ormen och Glasbruket större (Carlsson 2020) under 1700-talet och första hälften av 1800-talet. Baserat på antal skärvor.

Flintgods

Som nämnts ovan var en annan iakttagelse från undersökningen vid Södra Slussplan att 80 % av det porslin som använts på näringsställena varit helt vit utan målad eller tryckt dekor (figur 14). Samma tendens går att se på Karl Johans torg där 70 % av allt flintgods är vit utan dekor, vilket kan jämföras med kvarteren Ormen och Glasbruket större där motsvarande andel var 47 %.

Av det fabriksmärkta flintgodset är allt tillverkat vid Rörstrand mellan 1770–1850 med några få undantag för gods från Gustavsberg och Marieberg. Om tallrikar, uppläggningsfat och kannor huvudsakligen var helt vita så råder det motsatta förhållandet vad gäller te- och kaffekoppar. Dessa har huvudsakligen tryckt dekor i blått mot vit botten. Ett exempel är en kopp tillverkad på Rörstrand mellan 1820–1840 med motiv av en elefant med en skötare. Motivet är hämtat från den engelska keramikfabriken Rogers som på 1820-talet skapade servisen *Elephant*. Vid undersökningarna på Södra Slussplan hittades en skål med samma motiv, även denna var tillverkad på Rörstrand (figur 15).[22]

Figur 14. Exempel på det vita serveringsgods (F:2228:2144:21, F:2319:7765:29 och F:2228:2144:20) som använts på krogar och andra näringsställen vid Karl Johans torg under senare delen av 1700-talet och 1800-talets början. Skala 1:1.

Figur 15. Till vänster en kaffekopp med en elefant tillverkad på Rörstrand på 1820-talet. Till höger en skål (F:2591:8902:14) med samma motiv som påträffades vid undersökningar på Södra Slussplan (Carlsson et al 2021). Skala 1:1.

Figur 16. Skärvor från en kaffeservis med dovhjortar tillverkad på Rörstrand mellan 1820–1850 (två skärvor till vänster F:2305:7100:9 samt resterande F:2319:7765:25). Skala 1:1.

Från Rörstrand kommer skärvorna från ytterligare en kaffeservis med djurmotiv. Keramiken kan dateras till 1820–1850 och har motiv av dovhjortar i ett slottslandskap (figur 16). Liksom fallet är med servisen med elefantmotiv ovan har förlagan sannolikt hämtats från England.

En populär servis från Rörstrand mellan cirka 1790–1820-tal hade en bladranka i relief på brättet som kunde vara blå eller grön. Både färgerna finns representerade bland keramiken på Karl Johans torg (figur 17).

Figur 17. Skärvor av tallrikar med pressad bladkant i relief. Tillverkade på Rörstrand mellan cirka 1790–1820-tal (blå skärvor F:2319:7765:15 samt gröna skärvor F:2319: 7765:17). Skala 1:1.

0 1 2 3 cm

Rödgods

Under 1700-talet så förlorar det yngre rödgodset succesivt sin ställning som den vanligaste keramiktypen i städerna, framförallt är det kokkärlen som försvinner. En rödgodsprodukt som synes bli vanligare under 1700-talet är mindre skålar och tallrikar. Generellt är godset tunnare och bättre drejat, däremot är glasyren många gånger sämre och släpper ofta från godset om man utgår från fyndmaterialet på Karl Johans torg (figur 18).

Figur 18. Exempel på yngre rödgods från 1700-talet. En skål (F:2228:2144:10, skala 1:2), en mindre tallrik (F:2319:7765:2, skala 1:1) och en djup tallrik (F:2228:2144:5, skala 1:1).

En udda skärva från undersökningen kommer från ett mycket stort kärl av oglaserat rödgods. Skärvan kommer från mynningen och på insidan av kärlet finns vertikala, tätt ställda, fåror gjorda med en vass pinne eller dylikt. På utsidan finns en ristad våglinje inom ett horisontellt band.[23] En pusselbit till hur kärlet ursprungligen har sett ut kommer från ett lösfynd som gjordes vid muddringsarbeten på Skeppsbron 2017 (figur 19).[24] Det fyndet utgörs av botten och buken på ett likadant kärl som visar att det ursprungligen har haft en diameter av 40–45 centimeter och en minsta höjd av 25–30 centimeter. I den registrering som gjordes i samband med keramikanalysen så har kärlet tolkat som en möjlig vattenbehållare men man kan nog inte heller utesluta att det kan röra sig om en blomkruka då det finns ett centralt placerat hål i botten på kärlet. Dateringen är satt till 1700–1850 men en tidigare datering bör inte uteslutas då exakt samma typ av ristad vågbandsornering återfinns på bland annat skålar av yngre rödgods daterade till 1630-talet.[25]

Figur 19. Överst i bild en mynningsskärva (F:2305:7544:1) av ett mycket stort kärl. Under denna en del av ett likadant kärl som påträffades vid muddringsarbeten på Skeppsbron. Skala 1:2.

Stengods

Stengodset utgör endast 6 % av den keramik från Karl Johans torg som kan dateras till perioden 1700–1850. Under denna period så används stengods främst till mineralvattenflaskor vilket även tydligt avspeglas på Karl Johans torg där 76 % av stengodskeramiken består av skärvor från just sådana. Dessa importerades främst från tyskt område och bland materialet finns tre skärvor med tillverkarens stämpel som visar att de tillverkats i just Tyskland under det sena 1700-talet eller tidigt 1800-tal (figur 20).[26]

Till tidigt 1800-tal kan en gråglaserad stengodskruka med rullstämpeldekor och blå rand dateras.[27] Strax under mynningen finns en fabriksstämpel med namnet LÖFNÄS intryckt i godset (figur 21). Fyndet är mycket ovanligt såtillvida att Löfnäs Stenkärlsfabrik som låg utanför Mariefred endast var aktiv åren 1802–1806 och fynd därifrån därför sällan påträffas.[28]

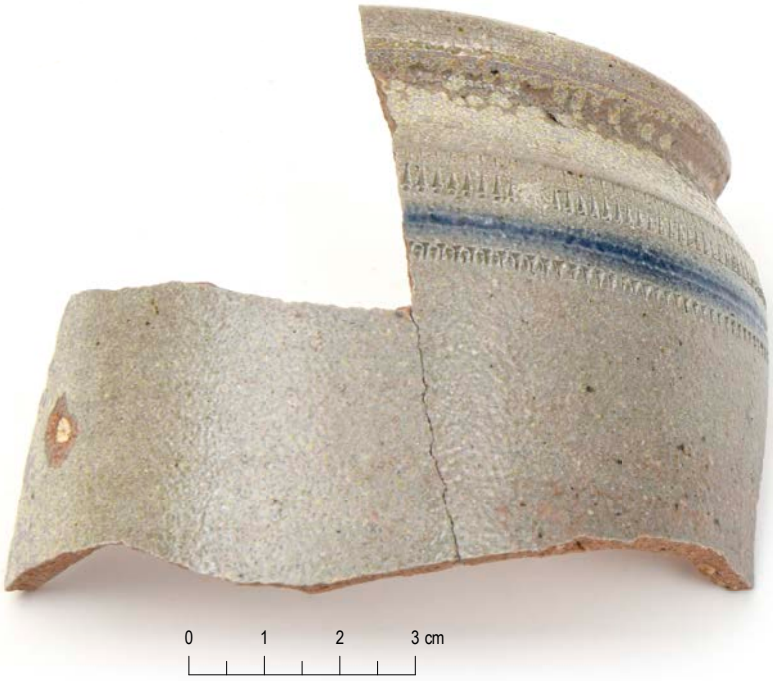

Figur 21. Del av en kruka tillverkad på Löfnäs Stenkärlsfabrik mellan 1802–1806 (F:2319:7765:10). Skala 1:1.

Figur 20. Skärvor av mineralvattenflaskor som importerats från Tyskland. Till höger en skärva daterad till 1758–1830 med bokstäverna HS vilket betyder att den kommer från Hillscheid i västra Tyskland (F:2223:1830:14). Längst till vänster en skärva med bokstäverna HN under en krona som är daterad till 1806–1830 (F:2297:4781:5). I samma kontext (i bildens mitt) hittades en skärva från Faschingen, även det i västra Tyskland, daterad till cirka 1790–1806. Skala 1:1.

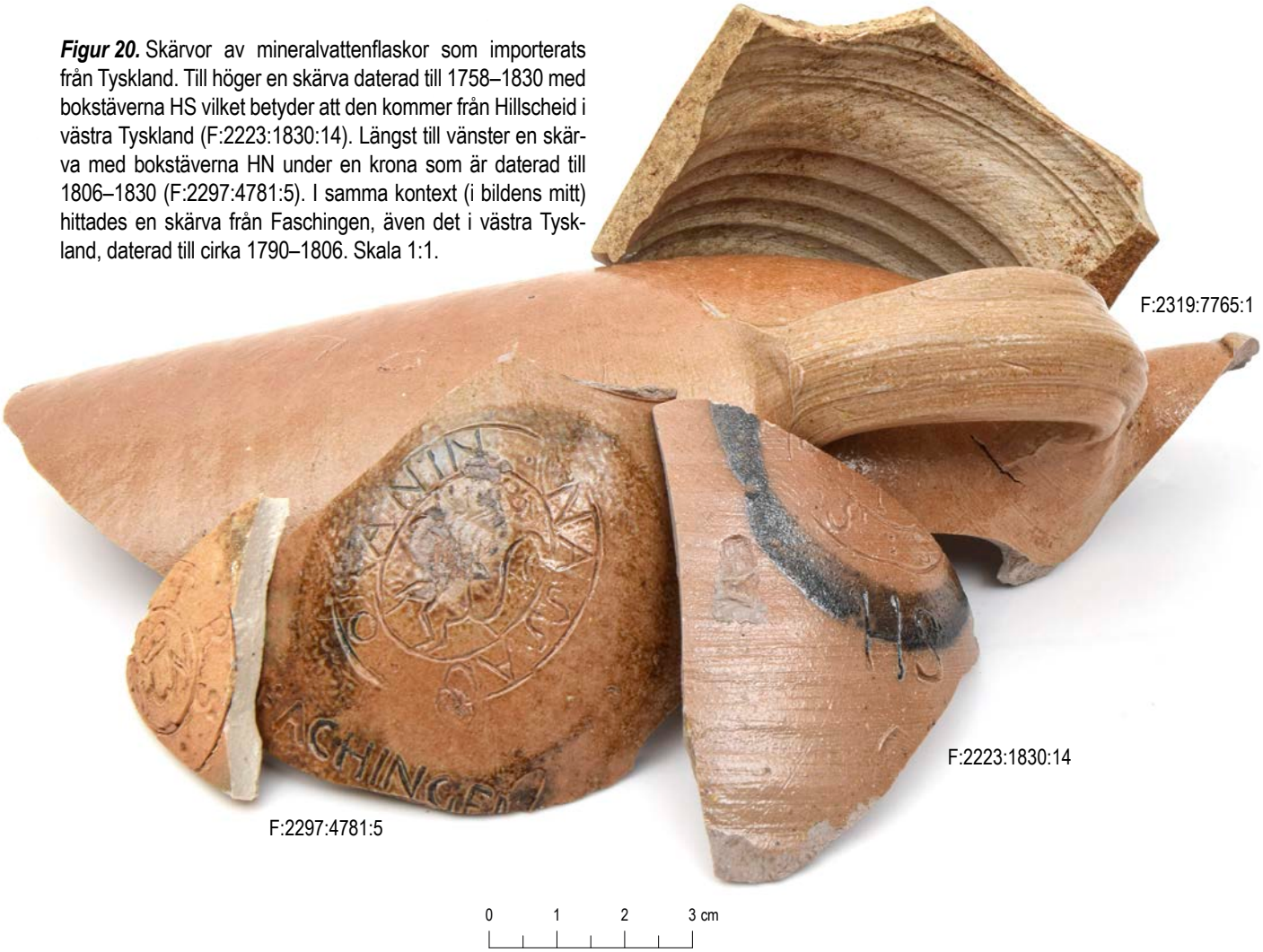

Kakel

Författare: Philip Tonemar, Arkeologikonsult

Vid undersökningarna på Karl Johans torg tillvaratogs sammanlagt 90 fyndposter med ugnskakel och tegel från 31 olika kontexter innehållande totalt 244 fragment med en vikt av cirka 12,75 kilo (figur 22). Syftet med analysen har varit att datera och bestämma typen av kakel, dess ursprungliga utseende och om möjligt även dess proveniens. Dateringen avser kaklets tillverkningstid och grundas på den karakteristika materialet uppvisar, till exempel avseende godstyp, form, glasyr, färg, storlek, dekor och tillverkningsmetod. Samma parametrar ligger till grund för bestämningen av kakeltypen. Kakelugnskaklet kan delas in i olika typer baserat på ugnstyp, dekor och färgställning och består på Karl Johans torg av typerna:

- *Plant grönglaserat kakel*
- *Reliefkakel (grönt, svart, gult, blå/vitt)*
- *Plant målat kakel (blå/vitt, stänkmålat, polykromt)*
- *Nischkakel*
- *Pottkakel*
- *Plant vitglaserat kakel*

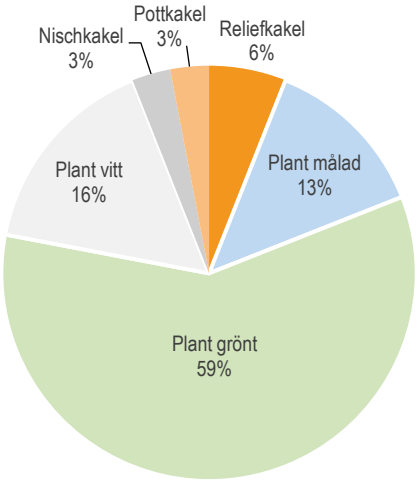

Figur 22. De kakeltyper som förekommer i materialet från Karl Johans torg baserat på antal fragment. Obestämbara rumpfragment är ej medräknade i tabellen. Observera att gruppen ”Plant vitt kakel” omfattar den typ av kakel som kom att tillverkas industriellt under 1800-talets andra hälft och i senare tider inte nödvändigtvis är ”helvitt”. Gruppen innefattar även förindustriellt handslaget kakel men av samma typ. N = 186.

Medeltidens kakelugnskakel

De mest uppseendeväckande kaklen i det analyserade materialet tillhör fyra fragment från så kallat nischkakel.[29] Kakeltypen har ett halvcylindriskt bakstycke och en öppen front, ofta med ett rikt dekorerat masverk (figur 23). Dekoren utgörs av

Figur 23. Fragment från sengotiskt nischkakel funnet vid Karl Johans torg och tillverkat i Stockholm (F:7007:322:1). Skala 1:1.

arkitektoniska element i sengotisk stil, nära besläktad med dekorativa utsmyckningar i senmedeltida kyrkomiljöer. Nischkakel brukar dateras till 1400-talets andra hälft och de har suttit i en kolonnlik ugnskonstruktion som stått på en fyrsidig bas. Under den aktuella tiden tillverkades exklusiva kakel i Sachsen, Schlesien och Böhmen och det brukar antagas att nischkakel funna i Stockholm importerats från något av dessa områden. En ICP-analys utfördes på tre av nischkakelfragmenten från Karl Johans torg. Alla var tillverkade med inhemska leror, två av fragmenten från Stockholm och ett från Uppsala.[30] Vid analysen testades även andra fragment funna vid muddringar i Slussenområdet och från Sjöbergsplan. Samtliga prover gav samma analyssvar.[31]

I tänkeböckerna för Stockholm 1479 finner vi det äldsta kända omnämnandet av en krukmakare i staden. Bengt krukmakare vittnar om ”*ath Elaff skomakare hade hoggith widhen vppa stadzins mark*”.[32] De äldsta arkeologiska beläggen för en inhemsk produktion av kakelugnskakel är nästan samtida. Under arbeten vid Bondeska palatset på Strömgatan runt sekelskiftet 1900 framkom flera kakel samt formar av sengotisk typ och på Skånska bankens tomt, direkt intill, påträffades flera liknande senmedeltida formar och kakel.[33] Det finns alltså såväl historiska som arkeologiska belägg för en inhemsk tillverkning av kakel under senmedeltiden, vilket nu även ICP-analyser kunnat bekräfta.

Gotiskt nischkakel har hittats på ytterst få platser i Stockholm. De fynd som gjorts kommer i anslutning till miljöer som Slottet, Svartbrödraklostret och Riddarhuset. Dessutom har man funnit dem på Helgeandsholmen, vid Mynttorget och på Prästgatan.[34] Undersökningarna vid Slussen har genererat flera ytterligare fynd av gotiskt nischkakel, samtliga från utfyllnadsmaterial.[35] Sannolikt är det ursprungligen rivningsmassor som fraktats hit och använts som utfyllnader i samband med konstruktionen av Gustav Vasas försvarsanläggningar i mitten av 1500-talet. En av de byggnader som då revs var Svartbrödraklostret på Stadsholmen år 1547. Även Maria Magdalena kapell på Södermalm kom att rivas. År 1527 fattades beslutet och rivningsmaterialet skulle komma att användas till nya byggnadsarbeten, särskilt stadens befästningsverk.[36]

Figur 24. Avbildad pottkakelugn på en fresk från 1300-talets mitt i "Haus zum langen Keller". Källa: Swiss National Museum.

Nischkaklen från Karl Johans torg härrör troligen från Gustav Vasas rivningar och byggnationer vid Slussenområdet. Den massiva byggnadsinsatsen har tidigare iakttagits vid undersökningarna på Södermalmstorg[37] och ägde rum under 1500-talets första hälft, i samband med utbyggnaden av försvarsverken.

Bland de äldsta kakelfynden ingår även så kallat så kallat pottkakel. Dessa förekommer i sju fragment från sammanlagt fyra kontexter. Pottkakel är den äldsta formen av kakel som påträffas i arkeologiska sammanhang i Skandinavien. Det har gjorts flertalet tidiga fynd av importerade pottkakel som dateras till 1200–1300-tal[38] men generellt dateras materialet ofta till 1400–1500-tal, även om pottkakel också fortsatt att tillverkas långt in på 1600-talet (se nedan).

Pottkakelugnen utvecklades troligen i södra Tyskland under tidig medeltid och de äldsta ugnarna bestod av inmurade krukor i en uppbyggnad runt eldstaden (figur 24). Namnet kommer helt enkelt från utseendet på kaklen – ”pottor” eller ”skålar” är bara ett annat namn på krukor.

Majoriteten av fynden från Karl Johans torg är oglaserade men det förekommer även ett fragment med brunrött glaserad insida. Samtliga fragment med diagnostisk mynning har den typiskt fyrsidigt formade öppningen även om mynningskanten varierar och samtliga med bevarad bas har en flat botten (figur 25).

Renässansens och barockens reliefkakel

Parallellt med tillverkningen av pottkakel uppträdde en ny typ av kakel som mer eller mindre behållit sin grundform till idag – rumpkaklet. Utvecklingen gick antagligen relativt fort, från det att en platta med reliefdekor sattes i pottans mynning, till att botten på pottan skars av. Den reliefdekorerade plattan kunde skapas i en matris och ”pottan” med dess avskurna botten utgjorde grunden för den kant, eller ”rump” som murades upp på ugnen. Utvecklingen startade redan under medeltiden och tidiga fyndexempel finns bland annat från Stockholms slott.[39] I materialet från Karl Johans torg förekommer ett enstaka fragment av en ålderdomlig typ av rumpkakel som möjligen har en senmedeltida datering.[40]

Under 1500-talets andra hälft börjar reliefkakel få en bredare spridning. Initialt är det fortfarande med en stark influens ifrån tyska områden, vilket tydligt avspeglas i fynden av kakel med porträtt av tyska adelsmän och furstar.[41] Matriserna underlättade tillverkningen och i stället för att importera hela ugnar kunde en uppsättning patriser importeras och utifrån matriser kunde kaklen sedan tillverkas lokalt.[42] Under renässansen var det framför allt grönglaserade kakel som dominerade. Motiven i hög relief föreställer inte sällan religiösa och mytologiska väsen, kontinentala furstar, hertiginnor och romerska kejsare, inramat av växtslingor, portiker eller geometriska och arkitektoniska element. Materialet med grönglaserat reliefkakel av renässanstyp från Karl Johans torg består av tre fragment.[43]

Den svartglaserade kakelugnens introduktion sammanfaller väl med spridningen av gjutjärnsspisar från Tyskland till Skandinavien.[44] Även i Sverige tillverkades troligen gjutjärnshällar i mindre skala redan under sent 1500-tal.[45] Introduktionen av de svarta kaklen tolkas därför ofta som ett sätt att efterlikna järnspisen eller harmoniera bättre med ugnsluckan av järn.[46] Från början hade dekoren en högre relief, ofta med bibliska och arkitektoniska motiv, för att under 1600-talets andra hälft få en något grundare relief i uteslutande växtmotiv i form av rankor och stiliserade växtslingor. Det svarta reliefkaklet, som generellt tenderar att dominera under 1600-talet, representeras på Karl Johans torg endast av sex fragment, dock typiska för avsatsugnar i barockstil och av liknande typ som en ugn på Skokloster. Kakelugnen på Skokloster är tillverkad med en specifik typ av kakel som ofta påträffas i Stockholms stadslager och levererades 1669 av Kakelugnsmakaren i Uppsala, Michael Ericsson. Undersökningar på Stadsgården och Södermalmstorg vid Slussen har dock kunnat visa att kakeltypen tillverkades redan före 1640.[47] Till reliefkaklen hör även ett fragment från ett gulglaserat listkakel med växtdekor samt ett par fragment av reliefkakel med blå glasyr på vit botten, bägge med dekor i form av rankor.

Figur 25. Två olika mynningsfragment, ovanifrån och i profil, av oglaserat pottkakel från Karl Johans torg (F:7006:325:4). Skala 1:1.

Det plana kaklet under 1700-talet

Nästan 60 % av det analyserade materialet (108 fragment) bestod av plant grönglaserat kakel. Kaklen är tillverkade med en godstyp av rödbrännande lera och glaserade utvändigt med en grön blyglasyr över en engobe med vitlera. Materialet från Karl Johans torg kan delas in i tre typer. Ett kakel som tillhör en rak ugn av barocktyp med smala lister, stora konvexa fot/krönsims, spiralvridna kolonnetter i hörnen och något mindre blad (cirka 18 x 20 cm), ibland med infällda speglar i bladen, vilka generellt dateras till 1700-talets första decennier. Från ugnstypen kom flera fragment i olika kontexter, samtliga dock med flera sekundärbrända fragment.[48] Möjligen hör dessa till en och samma ursprungliga ugn (figur 26).

Till 1700-talets andra hälft hör i stället ugnstyper med större flata blad, cirka 24 x 32 cm, vilket blir en typ av standardmått efter 1745. Under 1740-talets slut introduceras även den runda eller rundade kakelugnen med cirka 23 x 29 cm stora blad, representerad av en enstaka fyndpost på Karl Johans torg.[49] Det skall dock nämnas att den raka grönglaserade ugnen tillverkas under hela seklet, så utan specifika karakteristika blir dateringen relativt bred och majoriteten av de mindre fragmenten grönglaserat plant kakel kan inte dateras närmre än cirka 1700–1800.

Den tredje största gruppen (13 %) utgjordes av 25 fragment av plant målat kakel. Dessa är tillverkade med en godstyp av rödbrännande lera och glaserade med en vit tennglasyr över en engobe med vitlera. Bladen målades för hand i främst kobolt, vilket ger den klassiska blå–vita färgställningen. Ganska snart efter sekelskiftet 1700 tycks den nya typen av kakel i Delftstil ha börjat importeras i mindre skala vilket sedermera ledde till en egen tillverkning av liknande kakel, främst i Stockholm där flertalet kakelugnsmakerier drevs av hantverkare från Nordtyskland och Holland.[50]

Figur 26. Exempel på plant grönglaserat kakel från 1700-talets första hälft. Bilden visar exempel på fragment från hörnkakel i form av spiralvridna kolonnetter (F:2248:2646:2). Skala 1:1.

Figur 27. Exempel på delfinspirerat kakelugnskakel från 1700-talets första decennier i form av ett fragment från ett hörnkakel i form av en spiralvriden kolonnett (F:2294:4784:5). Skala 1:1.

Från undersökningen är det endast två fragment som kan föras till denna tidiga tillverkning. Det ena utgörs av ett litet fragment från en spiralvriden kolonnett med små blåmålade blommor.[51] I Stockholms stadsmuseums magasin finns delar av en kakelugn med identisk dekor. Den har attribuerats Rörstrand och målaren Philip Thelott, daterad 1727 (figur 27 och 28).[52] Det andra fragmentet är typiskt för periodens delftinspirerade kakelugnar och bör ha tillverkats under 1700-talets andra fjärdedel. Måleriet är av mycket hög konstnärlig kvalitet och motivet föreställer en ängel och texten ”Die Liebe…” (figur 29).[53]

Figur 28. Hörnkaklet från en kakeugn attribuerad Rörstrand och målaren Philip Thelott. Kakelugnen är daterad till 1727 och av samma typ som det funna fragmentet på Karl Johans torg i figur 27. Källa: Stockholms stadsmuseum, unikt dokument ID SSM_44_0 (CC BY).

0 1 2 3 cm

Figur 29. Kakel från 1700-talets andra fjärdedel med ett religiöst motiv i form av en målad ängel och texten ”Die Liebe…” (F:2252:2710:7). Skala 1:1.

Vid 1700-talets mitt, när rokokon på allvar slagit igenom, sker också stora förändringar i kakelugnens utseende. Kaklen får en mer standardiserad storlek i samband med att skänkkakelugnen slagit igenom och de runda ugnarna introducerats. En stor mängd av de typiska rokokomönstren och dekorativa elementen från europeiska fajanser avmålas på kakelugnarna och efterhand introduceras även fler färger i dekoren. 1758 behärskar Rörstrand hela färgregistret med de så kallade starkeldsfärgerna; grönt, gult, blått och brunviolett.[54] Det flerfärgade kaklet får snabbt spridning bland mer exklusiv tillverkning och 1763 är det äldsta skriftliga belägget för en polykrom färgställning, då i Stockholms slotts räkenskaper.[55] Vid undersökningarna framkom enbart ett kakel målat med starkeldsfärger.[56]

Under 1700-talets mitt introduceras även ”tortoise-shell-mönster” via England och stänkornerade eller marmorerade ugnar blir populära. På Karl Johans torg framkom totalt åtta fragment med stänkornerat kakel.[57] Primärt med turkost men också med blått stänk mot vit botten. Typen fortsätter dock att tillverkas långt in på 1800-talet.

Kakelugnen följer under 1700-talets sista decennier möbel- och inredningsarkitekturens stilutveckling och den gustavianska tidens antikiserande och klassiskt återhållsamma stramhet tar sig uttryck i bland annat kolonn- och altarkakelugnar med en dekor med kransar, kannelyrer, meanderbårder, stiliserade akantusrankor och fabeldjur. Exempel på från undersökningarna på Karl Johans torg finns i ett fragment med en kannelyr målad i mangan, typisk för perioden cirka 1770–1800 (figur 30 och 31).[58]

Vid 1800-talets första decennium blev den helvita kakelugnen allenarådande i tillverkningen. Ofta med ett krön i stiliserad relief. På 1840-talet började A J Westman i Stockholm tillverka kakel av den karakteristiskt gula uppsalaleran och redan vid 1800-talets mitt använder den stora majoriteten av kakelugnsfabrikerna gult lergods vid sin tillverkning.[59] Fabrikstillverkningen av kakelugnar kom att följa industrialiseringen i samhället i stort. 1857 tillverkade Rörstrand de första maskinpressade kaklen vilket på sikt skulle komma att slå ut flertalet mindre tillverkare.[60]

Figur 30. Exempel på det sena 1700-talets kakelproduktion funnet vid Karl Johans torg utgörs bland annat av detta fragment av ett bladkakel med vit tennglasyr och en handmålad kannelyr i mangan (F:2240:2556:11). Skala 1:1.

Helvitt kakel är den nästa största kategorin kakelugnskakel, med 30 fragment från Karl Johans torg (16 %). Drygt två tredjedelar av kaklen är tillverkade med rödbrännande lera.

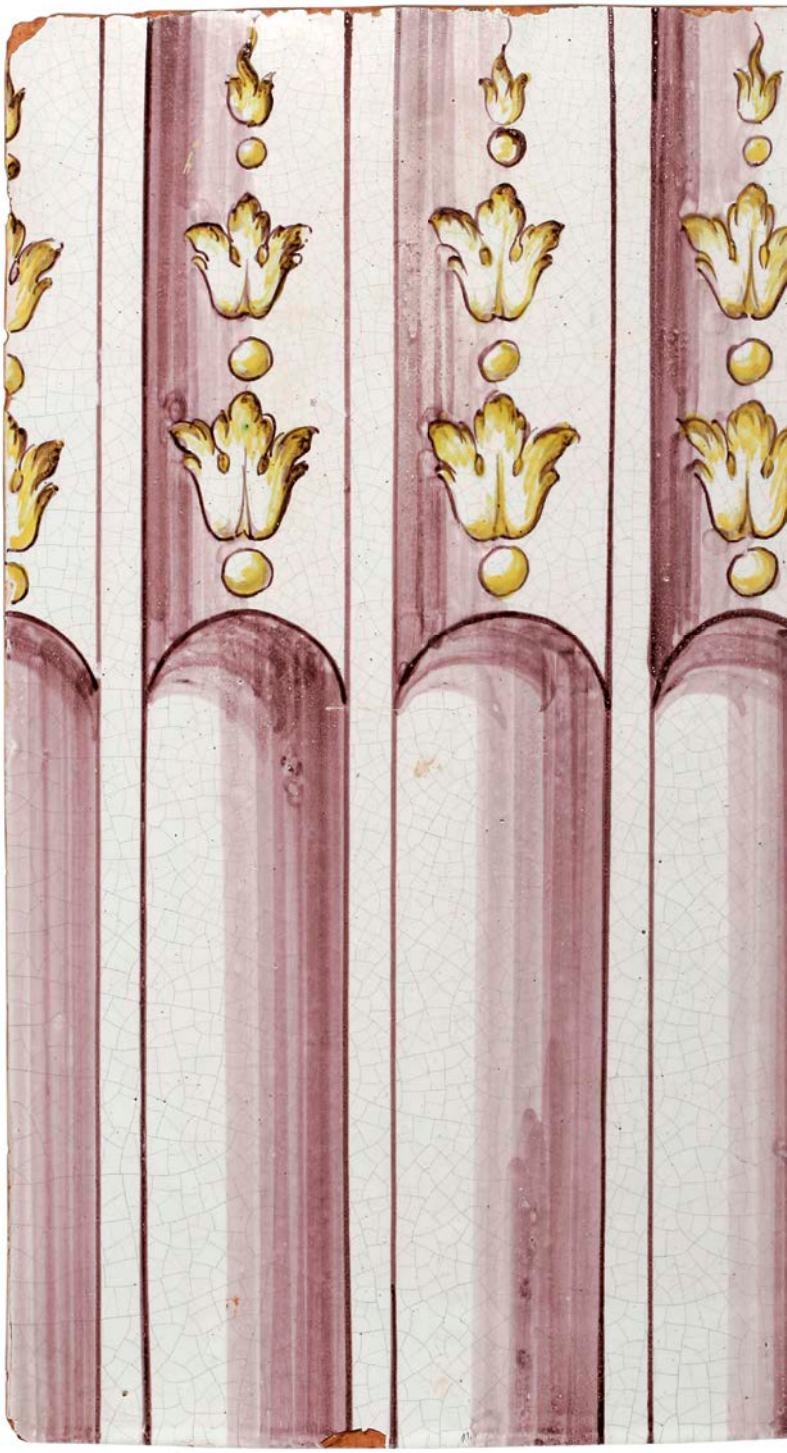

Figur 31. Exempel på ett liknande kakel från en kolonnkakelugn som figur 30. Källa: Stockholms Stadsmuseum, unikt dokument ID SSM_46831_0 (CC BY).

Glas

Författare: Michel Carlsson, Arkeologikonsult

Mängden glasfynd från undersökningen var förhållandevis talrik. Totalt handlar det om 1086 skärvor med en sammanlagd vikt av 20,8 kilo. En betydande del av glaset påträffades i ett raseringslager som framkom i Slipverksintressenternas hus, daterat till 1745–1846 (figur 32).[61] Sammanlagt innehöll lagret hälften av allt glas från undersökningen och utgjordes endast av flaskdelar, och då nästan enbart av grön- och bruntonade bottnar och halsar. En liknande deponi av glas påträffades även vid undersökningarna på Stadsgården i tillbyggnaden till ett kokhus som daterats till 1769–1867. Glasfyndet vägde totalt 19,2 kilo och precis som i fyndet från Karl Johans torg saknades i princip bukskärvor från flaskorna som huvudsakligen daterats till perioden 1825–1870.[62] Glaset har sannolikt samlats in för att säljas till något glasbruk för att användas som råglas vid tillverkningen av nya flaskor.

Utöver glasdepoten består även de övriga glasfynden huvudsakligen av flaskor från perioden 1750–1850. Under 1700-talet och ett stycke in i 1800-talet var många flaskor försedda med sigill med glasbrukets initialer eller namn och flaskans rymdmått. Undersökningarna vid Karl Johans torg genererade åtta stycken sigill från svenska glasbruk (figur 33).

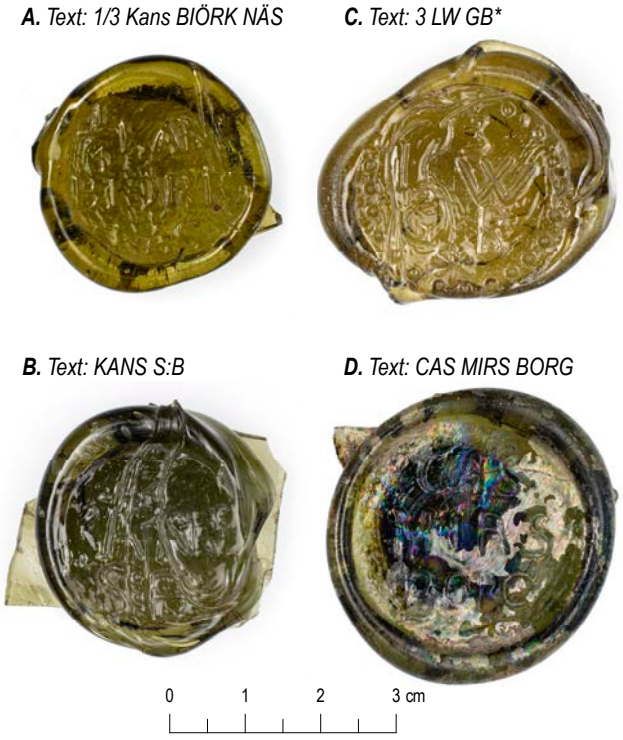

Figur 33. Glassigill från undersökningen. Skala 1:1.
A. Sigill från Björknäs glasbruk (1736–1787, F:2299:4906:3).
B. Sigill från Sandö bruk (1752–1928, F:2299:4906:4).
C. Sigill från Långvik (1800–1825, F:2282:4785:14).
D. Sigill från Casimirsborgs glasbruk (1757–1811, F:2300:4949:7).

Figur 32. I Slipverksintressenternas hus påträffades en ansamling av närmare 8 kilo glas från grön- och bruntonade flaskor (F:2346:171:1–4). Glaset har insamlats för att säljas till glasbruk som råglas. Skala 1:3.

Två sigill kommer från Björknäs glasbruk i Nacka utanför Stockholm.[63] Björknäs glasbruk var i drift mellan 1736–1787 och nämns vid 1700-talets mitt som ett av de tre största glasbruken i Sverige.[64] Med tanke på den stora produktionen och glasbrukets närhet till staden är det inte förvånande att Björknäs är det mest representerade glasbruket bland flaskfynd i Stockholm. Inte sällan påträffas även sigill från de norrländska glasbruken Sandö i Ångermanland (1752–1928), Strömbäck vid Umeå (1775–1879) samt Långviks glasbruk, Piteå (1798–1879).[65] Samtliga dessa glasbruk finns även företrädda bland fynden från undersökningarna i kvarteret Ormen 2016.[66] Från Karl Johans torg finns även ett sigill med texten ”CAS” ”MIRS” ”Borg” på tre rader vilket suttit på en flaska tillverkad vid det småländska glasbruket Casimirsborg (1757–1811) som låg i Gamleby socken nära Västervik.[67]

Sammansättningen av dricksglasen från Karl Johans torg ser i stort sett likadan ut som de glas som påträffades vid undersökningarna på Södra Slussplan 2017. Det rör sig om enkla, många gånger formblåsta, dricksglas från cirka 1750–1850 som säkerligen kan kopplas till näringsställena i området. Även vinglasen som hittades var av tämligen enkla modeller. Emellertid framkom ett glas med graverad dekor föreställande tulpaner (figur 34).[68]

Figur 34. Bland alla enkla dricksglas som påträffades vid undersökningen fanns ett med graverad dekor (F:2228:6007:1). Dekoren utgörs av tulpaner och glaset kan dateras till cirka 1750–1850. Skala 1:1.

Kritpipor

Författare: Michel Carlsson, Arkeologikonsult

Sammanlagt tillvaratogs 540 stycken fragment av kritpipor vid undersökningen. Av dessa har 78 (14 %) kunnat dateras, bestämmas till ursprungslandland och i många fall produktionsort och tillverkare. Huvudparten av kritpiporna påträffades i utfyllnadslager som tillkommit mellan cirka 1700–1850. Från att under 1600-talet ha importerats från England och Nederländerna växte en inhemsk produktion av kritpipor snabbt upp i Sverige under 1700-talet. För att gynna svenska manufakturer införde ständerna ett importförbud av kritpipor 1747.[69] Detta avspeglas tydligt i kritpipsmaterialet där 73 % av piporna tillverkats i Sverige, 24% i Nederländerna och endast 3 % i England.

Endast sex pipor kan med säkerhet dateras till 1600-talet (figur 35), varav fem är nederländska och en engelsk.

Figur 35. En av få 1600-talspipor från undersökningen var denna så kallade Jonapipa som är tillverkad i Amsterdam på 1630-talet (F:2267:3159:3). Skala 1:1.

Vid 1700-talets mitt fanns ett flertal kritpipsmanufakturer i Stockholm och att dessa gynnades av stockholmarna visar sig i det faktum att samtliga svenska pipor där produktionsplats kunnat bestämmas närmare är tillverkade där.

Närmare 70 % av de svenska kritpiporna kan tillskrivas Carl Wetterviks produktion (figur 36). Wettervik och Mathias Nyberg var tidigare arbetskamrater som etablerade egna tillverkningar i ett gemensamt pipbruk på Kungsholmen och kom att bli de största tillverkarna av kritpipor under senare delen av 1700-talet. I deras produktion märks flera varianter av de populära så kallade Riksvapenpiporna och de hade förmodligen även rätten till en stor del av tillverkningen av Gustav III:s Revolutionspipor (figur 37).[70]

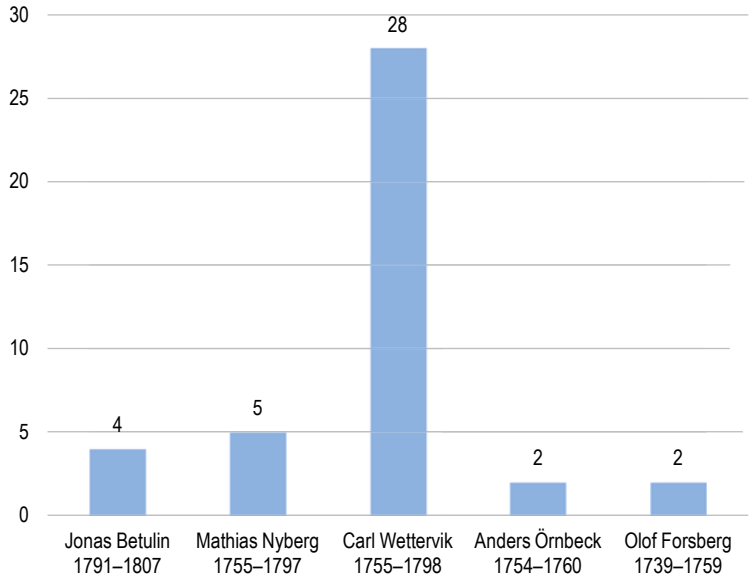

Figur 36. Manufakturägare i Stockholm som tillverkat de svenska kritpipor som påträffades vid Karl Johans torg. Baserat på antal kritpipor.

Figur 37. Exempel på kritpipor som tillverkats på Carl Wetterviks pipbruk mellan 1755–1798. Skala 1:1.
A. En så kallad Riksvapenpipa (F:2272:3346:2).
B. Gustav III:s revolutionspipa med texten ”(8) NOV. 1778” på framsidan och ”19 AUG 1772” på baksidan (F:2319:7766:5).
C. En musselmönstrad pipa med fransk lilja i bågarna (F:2299:4906:7).
D. En variant av musselmönstrad pipa med punkter mellan bågarna (F:2319:7766:3).

A. Riksvapenpipa

B. Gustav III:s revolutionspipa

C. Musselmönstrad pipa

D. Musselmönstrad pipa

Bland de påträffade kritpiporna finns även ett exemplar av en typ som vanligen brukar benämnas som turkpipor. Pipan är tillverkad av rödbrännande lera och troligen tillverkad under 1700-talets andra hälft eller tidigt 1800-tal vid Grinds tegelbruk som låg vid Skanstull på Södermalm. En större ansamling av turkpipor hittades nedgrävda under ett källargolv vid undersökningar av kvarteret Ormen 2016. Bland dessa 75 pipor fanns det fem olika modeller, av vilka en är mycket lik pipan från Karl Johans torg.[71]

Mynt

Författare: Michel Carlsson, Arkeologikonsult

Antalet mynt från undersökningen uppgick till 34 stycken varav sex var så pass korroderade att de var oläsliga. Dateringarna på mynten visar, liksom övrigt daterbart material från Karl Johans torg, att merparten av fynden kan dateras inom tidsspannet cirka 1720–1850 (figur 38).

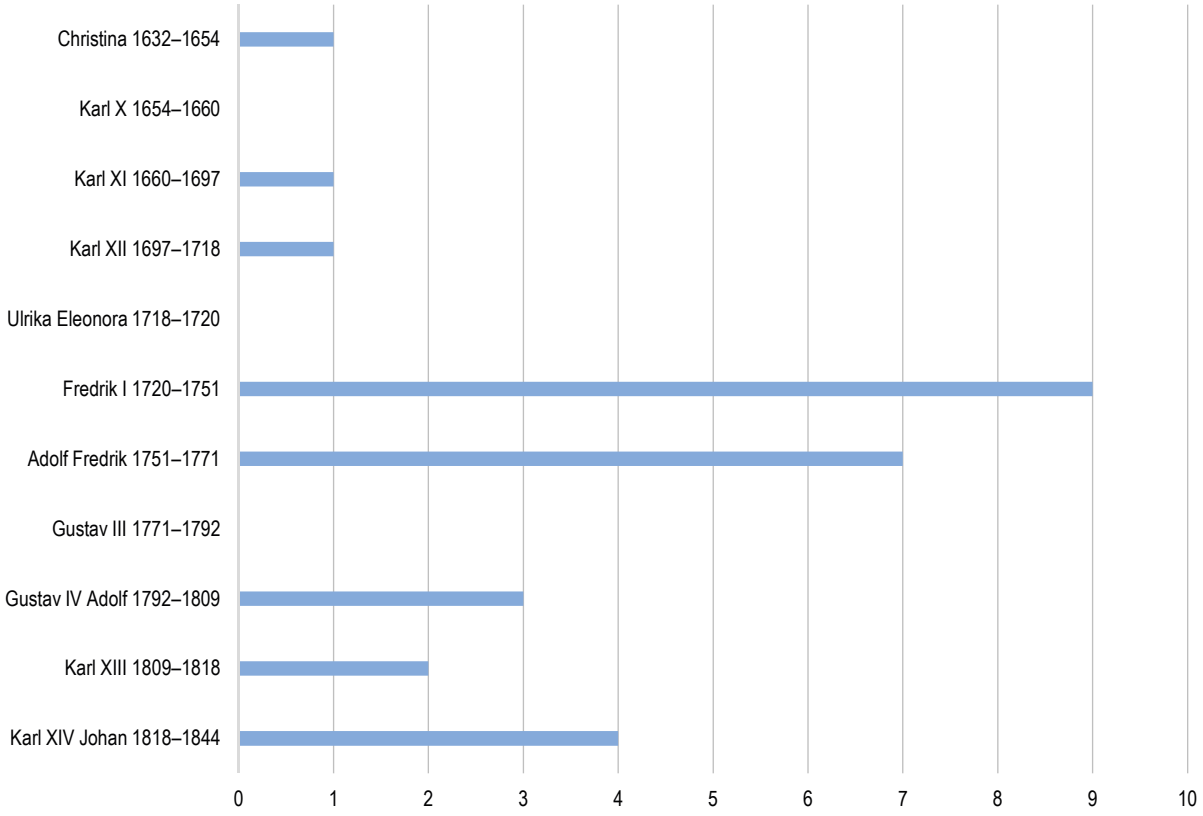

Figur 38. Antalet mynt från Karl Johans torg fördelade över tid.

Övriga fynd

Rökelsekar

Ett av de medeltida föremålen som påträffades vid undersökningarna på Karl Johans torg var en del av krönet på ett senmedeltida rökelsekar (figur 39; bilaga 7), liknande ett från Fläckebo socken i Västmanland, daterat till 1400-tal (figur 40).

Inom den katolska kyrkan används rökelse i samband med processioner och under mässan i syfte att verka renande och driva bort ondska. Rökelsen fanns i ett särskilt rökelsekar eller *thurbilum*, ett kärl som kan vara tillverkat av guld, silver, brons, koppar eller mässing. De bevarade rökelsekaren i Norden är vanligen tillverkade i brons.[72] Kärlet är upphängt i kedjor och perforerat så att det kan svingas fram och tillbaka och sprida röken. Kärlens utseende följer till stor del den samtida arkitekturen under medeltid, under den första halvan är rökelsekaren ofta enkla med rundade former, små torn och absidliknande detaljer. Under den senare delen av medeltiden är de mer toppiga, med höga spiror, spetsiga gavlar och rosettliknande öppningar. Under senmedeltiden används både mjuka former, och ett hårdare mer abstrakt formspråk.[73]

Figur 39. Toppen av ett rökelsekar i kopparlegering (F:7007:324:1; innan konservering). Skala 1:1.

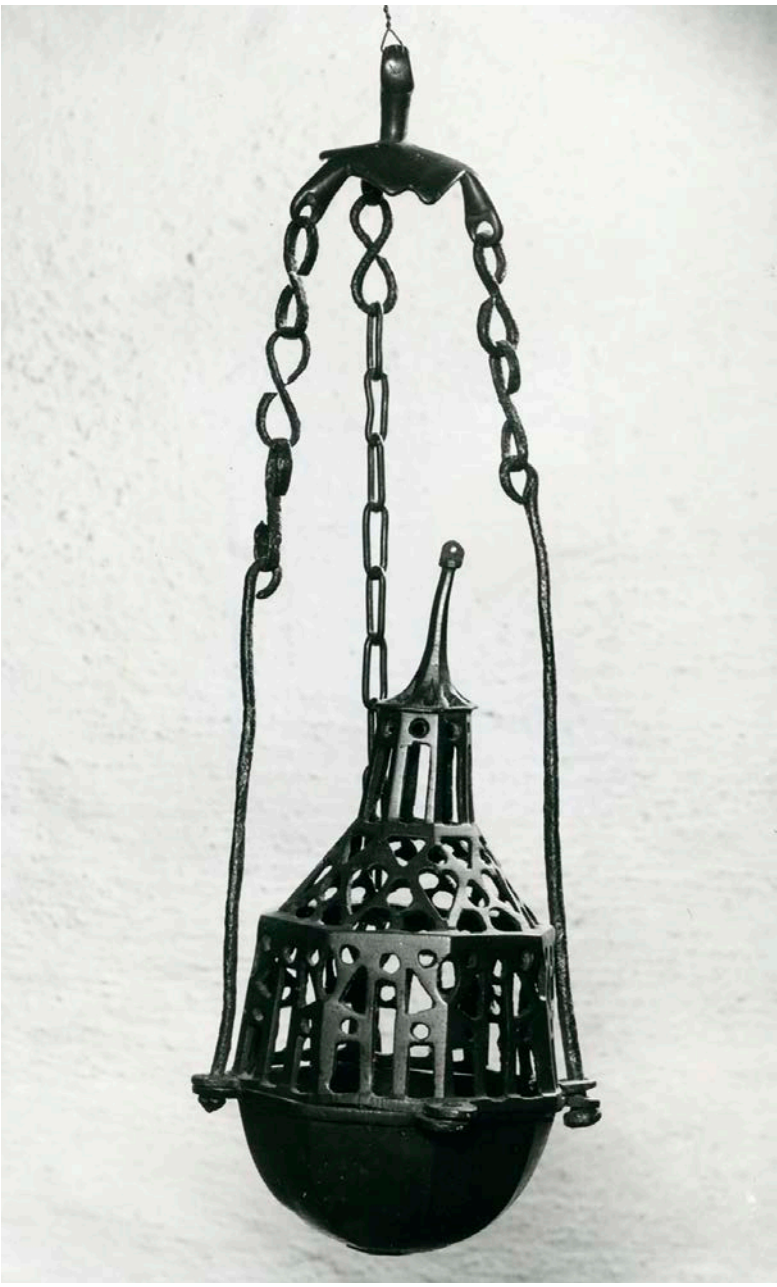

Figur 40. Ett rökelsekar med ett sexkantigt krön. Detta är från 1400-talet, och kommer från i Fläckebo kyrka i Västmanland. Källa: Västmanlands läns museum via Digitalt museum, identifikationsnummer Vlm-E 3074. Bilden är beskuren (CC BY-SA 4.0).

Under Gustav Vasas regeringstid revs de kloster som funnits i staden. Rivningarna resulterade i stora mängder raseringsmassor vilka sedan användes i olika byggprojekt, särskilt till försvarsvallarna som uppfördes söder om staden. En del av massorna har sannolikt även använts som utfyllnad på andra håll, som i området kring Söderström och Söderbro.

Föremålet påträffades i ett utfyllnadslager som i övrigt innehöll mycket raseringsmaterial, bland annat tegel av äldre slag och fragment av takpannor av munk- och nunnetyp. I samma kontext påträffades även gotiskt nischkakel och skärvor av stengods av en Schnelle. Just gotiskt nischkakel har i Stockholm bara påträffats i miljöer i anslutning till Slottet, Svartbrödraklostret och Helgeandsholmen. Högst troligt är det från Svartbrödraklostret dessa massor kommer från. Svartbrödraklostret låg endast 300 meter från fyndplatsen. Klostret revs år 1547, och från år 1549 finns det dokumenterat hur stadsåkare fick betalt efter hur många lass grus de körde från det rivna klostret bort till sjön vid Söderport. Vid undersökningarna som gjordes vid Sjöbergsplan påträffades fynd av liknande exklusiv karaktär i utfyllnadsmassorna, vilka även de komma från det rivna Svartbrödraklostret.[74]

Noter

16 All text om keramiken från Karl Johans torg baseras på den keramikregistrering som utförts av Mikael Johansson, ARKEO keramikanalyser.
17 F:7008:323:2.
18 F:7007:321:1.
19 Johansson 2006:72ff och där anförd litteratur.
20 Carlsson 2020.
21 Carlsson et al. 2021:201ff.
22 Carlsson et al. 2021:80.
23 F:2305:7544:1
24 Tonemar (B; i manus).
25 Carlsson & Svensson 2019:313, figur 326.
26 F:2223:1830:14, F:2297:4781:5, F:2319:7765:1.
27 F:2391:7765:10.
28 Dahlbäck Lutteman 1980:225.
29 F:2342:150:1, F:7006:325:3, F:7007:322:1.
30 Se bilaga 5.
31 Ibid.
32 Hildebrand 1917:207.
33 Gaimster 2002:203f.
34 Bergman & Söderlund 2012:43, Söderlund 2011:52, Århem 2004:76f.
35 Bertheau & Tonemar (i manus), Carlsson & Nohrstedt (i manus), Låås & Sillén (i manus), Tonemar (B; i manus).
36 Munthe 1959:38.
37 Carlsson & Svensson 2019.
38 Se till exempel Sørensen 2017:32f för en kort sammanställning av medeltida pottkakelfynd i Skandinavien.
39 Wahlöö 1976, nr 650–653.
40 F:7007:322:4.
41 Gaimster 2002:205f.
42 Framför allt tycks en stor produktion ha legat vid Norrmalms södra strand, se till exempel Galt 1981:90f och Biuw 1993.
43 F:7006:325:2.
44 Karlsson 1952:114.
45 Ambrosiani 1936.
46 Se till exempel Galt 1981:91, Århem 2015:62.
47 Carlsson & Svensson 2019, Tonemar (A; i manus).
48 F:2252:2710:5, F:2248:2646:2, F:2240:2556:10, F:2252:3946:5.
49 F:2297:4781:7.
50 Tunander & Tunander 1982:73, se även Raphael 1914:132.
51 F:2994:4784:5.
52 Ambrosiani 1913, SSM 44.
53 F:2252:2710:7.
54 Tunander & Tunander 1982:84.
55 Scherman 2007:53.
56 F:2294:4784:7.
57 F:2282:4786:31, F:2287:4787:1, F:2297:4781:8, F:2310:7542:3.
58 F:2240:2556:10.
59 Se till exempel Cramér 1991:72.
60 Tunander & Tunander 1982:109f.
61 Kontext 2346 i kontextgrupp 7.
62 Berthau & Tonemar (i manus).
63 F:2299:4906:3, F:2300:4949:19.
64 Raphael 1910:166.
65 F:0:0:1, F:2299:4906:4, F:2228:2130:8, F:2282:4785:14.
66 Carlsson 2020:79ff, figur 68.
67 Raphael 1910:166.
68 F:2228:6007:1.
69 Åkerhagen 2012:29.
70 Åkerhagen 2012:35.
71 Carlsson 2020:77f, figur 64.
72 Andersson & Granlund 1965, s. 624.
73 Cinthio 2014:50f.
74 Carlsson & Nohrstedt (i manus).

Undersökningens resultat

Fasindelningen har gjorts utifrån de större förändringar i bebyggelsestrukturen i området vi kunnat följa i det arkeologiska materialet, i byggnadsarkiv och på äldre kartor. Tre stora övergripande skiften i bebyggelsestrukturen har skett i området, först när Kvarnhusgränd och de omgivande kvarteren anlades vid 1700-talets början, och senare då Nils Ericsons sluss byggdes vid 1800-talets mitt och sist då fyrklöverlösningen och Karl Johanslussen byggdes på 1930-talet. Huvuddelen av fynddateringarna från undersökningen faller mellan 1700-tal och tidigt 1800-tal. En del äldre dateringar förekom, men då främst från lagerkontexter med uppblandat påfört material.

Något om bortglömda växter

Författare: Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult

Många växter transporterades till Stockholm för att ingå i stadens handel. Frukt, bär, kryddor och mycket annat kom från olika delar av Sverige men också från världens alla hörn. Det fanns också en mängd arter som växte i stadsmiljön, både vilda, förvildade och odlade. Eftersom de undersökta lagren i Karl Johans torg var omflyttade utfyllnadslager gick det inte med säkerhet avgöra varifrån de påträffade växtresterna hörde hemma.

Det var inte bara i trädgårdarna som växtligheten spirade utan den fanns längs gränder, bakgårdar och byggnadsplatser där ett rikt utbud av mer eller mindre önskade växtarter trivdes. Den urbana miljön var näringsrik vilket passade många av de växtarter som följt människan i spåren. I den här analysen från Karl Johans torg belyses några av de växter som ofta hamnar lite i skymundan i förhållande till odlade grödor, kryddor, medicinalväxter och andra nyttoväxter.

Olika typer av klängväxter påträffas då och då i olika typer av stadslager. Man kan dela upp de här arterna i två huvudgrupper, dels de som planterats i dekorativt syfte och de som växer vilt. Synen på fasadklättrande växter har varierat under historiens lopp. Under vissa perioder skulle fasaderna var rena och fria från störande inslag och under andra skulle växterna täcka större delen av en byggnad. Kring Medelhavet var det tidigt vanligt med bland annat vinrankor som klängde på palatsens bakgårdar där de gav skugga samtidigt som man kunde använda druvorna.[75] Under medeltid och historisk tid hade man klätterväxter på slott, i byar och städer. Det var även populärt att ha klättrande växter längs balustrader, balkonger och terrasser. Fröer från en populär typ av klängväxt, vildvin, har påträffats på flera platser i Stockholm, bland annat i lagren på Karl Johans torg och Södermalmstorg.[76] Sannolikt hade vildvin då, liksom nu, en påtaglig effekt på sin omgivning och bidrog med färg i människornas vardag, speciellt om hösten då den övergår i röda toner. Revor av murgröna har påträffats i de yngre utfyllnadslagren på Karl Johans torg, en vintergrön klätterväxt som än i dag förekommer på vissa platser inom tullarna.

Till vänster: Dokumentation av Slaktarehusets norra gavel (6552 i kontextgrupp 6). Foto från väster.

Ytterligare en klätterväxt i form av frö från besksöta, en slingrande halvbuske som kan bli upp mot två meter hög har också påträffats inom Karl Johans torg samt på många andra platser i Stockholm. Den kan klättra en bit upp efter byggnader och hägnader. Den var och är en giftig och illaluktande växt med illasmakande röda bär. Den användes som medicinalväxt mot bland annat värk, hudutslag och skabb. Stjälkarna har använts till korgarbeten. Det kan vara så att den spridits från apotekarnas trädgårdar till näringsrik fuktig mark som stränder men också till ruderatmarker runt om i staden.

Humle

Två olika typer av humle har påträffats inom Karl Johans torg, dels frön, dels avsilningsrester efter ölbryggning. Fyndet av frön kan vara av intresse eftersom det visar på förekomsten av både han och honplantor. Det råder delade meningar om när humlen började användas i Sverige och om det fanns inhemsk vild humle, men troligen har den funnits i landet sedan preboreal tid.[77] Under 600–1000-tal påträffas humle uteslutande i samhällets övreståndsmiljö, handelsplatser som Birka, Ribe, Hedeby, Wollin och på stormansgårdar som Ströja och Järestad.[78]

Öl var en viktig måltidsdryck och en person kunde konsumera upp till fem liter per dag.[79] Ölet var med andra ord ett stort inslag i människans vardag och humlen var en viktig beståndsdel för att ge ölet smak och hållbarhet. I flera av landskapslagarna finns uppgifter om humleodling och att den tillhörde det som var tiondepliktig gröda.[80] Från 1400-talet finns uppgifter om hur mycket humle som skulle odlas och även hur behovet förändrades över tid. I början av 1400-talet ansågs det till exempel vara tillräckligt om varje bondehushåll hade en humlegård med 40 humlestänger, medan den i slutet av århundradet skulle omfatta 200 stänger. Humlen var viktig för centralmakten, både för skatteintäkter och för att försäkra sig om tillgången på humle räckte till för den ölproduktion som krävdes.

Odling av humle för inhemskt bruk uppmuntrades av kronan för att minska användningen av importerad humle. Som en följd av detta fanns humleodlingar även i Stockholm och de flesta andra städer. Ett exempel på detta är den 7,5 hektar stora humlegård som på 1600-talet anlades i Stockholm, på den plats som än idag kallas Humlegården.[81] Mindre humleodlingar för bland husbehovsbryggning av öl samt för medicinska bruk fanns också.

I proverna från Karl Johans torg förekom rester från både han- och honplantor. Detta är intressant eftersom man i humlegårdarna ville komma åt humlekottarna till öltillverkning och därför enbart hade honplantor. Att endast honplantor använts syns också i avsilningsrester från öltillverkningen.

Eftersom även fröer från hanplantan påträffades talar detta för att humlen i proverna speglar mer än öltillverkning. Det visar på att humlen även använts på annat sätt, möjligen som utsäde, eller att den helt enkelt förekommit naturligt på andra platser i Stockholm. På ödetomter och bakgårdar kunde exempelvis humleplantor växa fritt utan någon egentligen brydde sig om den. Under historisk tid förekommer den även som prydnadsväxt.

Figur 41. Växtplansch för humle (latin *Humulus lupulus*). Källa: Wikimedia commons (Public Domain).

Figur 42. En akvarell av Fritz Ahlgrensson som föreställer Nygatans tvärgränd på Södermalm på 1890-talet. Man kan se hur ogräsen klättrar efter planken. Källa: Stockholms stadsmuseum via Stockholmskällan, inventarienummer SSM 500187 (CC BY).

Ljung

Ljungrevor hittades i flera av proverna och kan härröra från en rad olika aktiviteter. Inom hantverk användes till exempel ljungens olika delar till korgflätning, kransbindning och för att färga tyger i gula nyanser. Inom medicinen användes även ljung för att bota njuråkommor. Vid begravningar var det också vanligt att lägga en bädd av ljung i kistan.[82]

Ogräs

I proverna fanns av naturliga orsaker gott om frön från olika växter som lite slarvigt kallas för ogräs. Dessa arter var ett oönskat inslag i odlingarna och var tvungna att hållas efter. Från trädgårdslanden spred sig ogräsen ut på andra näringsrika växtplatser längs stränder, gränder, staket, ödetomter och allmän ruderatmark (figur 42).

Några av de vanligaste ogräsarterna var mållor, snärjmåra, pilört, jordrök, kvickrot, trampört, brännässla och åkerbinda. Klart var att de här växterna var oönskade inslag på odlingsytorna och att inte hålla efter sina odlingar sågs inte med blida ögon. Flera av de så kallade ogräsen var ätliga och användes i kosthållet. Det däremot svårt att hitta skriftliga belägg för hur vanligt det var att äta den typen av växter. Linné nämner speciellt kålmonke som det förnämsta ogräset med tanke på att den kunde användas på samma sätt som grönkål.[83] Frön från kålmonke har påträffats inom Karl Johans torg och Södermalmstorg.[84]

Frön från bolmört har hittats i flera av de prover som ingår i den här analysen. Växten var ett vanligt inslag i den urbana miljön men utnyttjades också som medicinalväxt i syfte att lindra smärta och verka lugnande.[85] I proverna från Karl Johans torg förekom också andra arter som nyttjats inom folkmedicinen men som också uppträder som ogräs. Dessa var vildpersilja, gråbo, bolmört, groblad, jordrök, trampört och lomme.

Osteologi

Det osteologiska materialet som togs tillvara kommer från fas 2 och 3. Från fas 2 utgörs det av material som påträffats i anslutning till den äldsta stenläggningen på gränden, dels från utfyllnadsmassor inom den stenkista som anlades i den östra delen av gränden, dels benmaterial från raseringslager i anslutning till Slipverksintressenternas hus. Ben från nötkreatur och får/get utgör majoriteten av materialet. Benmaterialet som analyserats från fas 3 kommer från ett avsatt lager som tillkommit under Nils Ericsonslussens brukningstid samt från fyllningen i en avfallsgrop som troligen tillkommit i samband med att ovan nämnda sluss byggts.

Nästintill alla fågelarter som påträffades vid undersökningarna framkom i en avfallsgrop[86]. De identifierade fågelarterna utgjordes i fallande ordning av gåsfågel, alfågel, ejder, tjäder/orre, andfågel, småskrak och svärta. Här fanns även ostronskal och fiskben. Gropen innehöll även annat avfallsmaterial samt två mynt daterade 1746 och 1835–1843. Även om fågelbensmaterialet är litet så inbjuder det ändå till en intressant iakttagelse som säkerligen avspeglar matkonsumtionen i Stockholm under 1800-talets första hälft. Vi ser här ett antal andfåglar så som ejder, alfågel, svärta och småskrake som alla har levt och jagats i Stockholms skärgård. Vi vet att även en stor mängd fisk fördes in till Stockholm från skärgårdsområdet för att sedan försäljas vid Slussens fiskmarknad (figur 43). Det är inte orimligt att tänka sig att de påträffade änderna kommit in till staden i samband med skärgårdsbornas fiskeleveranser. Det finns exempel på att åländska bönder förde med sig höns och halvtama orrar i burar.[87] Gässen men framför allt skogshönsen i form av tjäder/orre avspeglar möjligen en lite mer exklusiv matkultur. I Mellansverige är tjäder och orre ganska ovanliga fynd i samband med stadsarkeologiska undersökningar så vi kan anta att dessa skogsfåglar inte funnits på var mans bord.

Med tanke på den verksamhet som bedrivits i området var benmaterialet litet. Det kan dock förklaras med den medvetna avfallshanteringen som fanns, där Slaktarehuset var avsiktligt byggt tvärs över strömmen. Slaktavfallet slängdes helt enkelt ner i vattnet och försvann ut i Saltsjön. Vid övervakning av de muddringsarbeten som gjorts i området påträffades stora mängder djurben, mestadels från nötkreatur men även en mindre mängd får/get och svin (figur 44).[88]

Figur 43. Fiskebåtar från skärgården lade till i Fiskehamnen i Saltsjön intill Karl Johans torg. Här såldes också mycket av fisken. Foto från 1900-talets början. Källa: Stockholms stadsmuseum, unikt dokument ID SSMD000592 (CC BY).

Figur 44. Slaktavfall från Södra Slaktarehuset som spolats ut i Saltsjön. De har senare grävts upp i samband med muddringsarbeten vid Karl Johans torg. Det vi ser är mestadels ben från nötboskap.

Fas 1. Åren fram till 1691

Den äldsta fasen omfattar den bebyggelse som fanns i området fram till den stora brand som härjade här år 1691. Branden förstörde stora delar av den då befintliga bebyggelsen och vid återuppbyggnaden förändrades stora delar av bebyggelsestrukturen.[89]

Vid det smala näset mellan Stadsholmen (Gamla stan) och Södermalm fanns Söderström och Lilleström med Slussholmen emellan. Fram till 1600-talets mitt var bron över strömmarna den enda gatuleden för landtrafik mellan Stadsholmen och Södermalm (figur 45). Genom strömmen transporterades handelsvaror mellan Saltsjön och Mälaren. Här fanns också en mängd verksamheter som drog nytta av det strömmande vattnet som fasta fisken, kvarnar, sliperier och smedjor. I ett privilegiebrev från 1436 finns noterat att kvarnarna längs södra strömmen skulle ingå i stadens ägo.[90]

Bron över Söderström var en lång bro byggd i trä, som vilade på timrade stenkistor och pålar. Brons körbana var troligen tjärad och bron var rödmålad. Över segelrännan i Lilleström fanns en vindbro som kunde hissas upp med hjälp av rep och taljor så att fartyg kunde komma igenom. Vindbron var en ständig källa till besvär då den ofta fastnade i uppfällt läge och då stoppade all trafik tills problemet kunde åtgärdas. Hela bron var dessutom i ständigt behov av underhåll och reparationer, särskilt efter vårfloden. Under 1500- och 1600-talen finns reparationer upptagna i stadens räkenskaper varje år.[91] Stenkistorna som bar upp träbron hade dessutom en tendens att rasa ut i strömmen och särskilda stora järnsaxar användes för att plocka upp stenarna igen. Arbetet med brons underhåll var så störande att det bara fick utföras nattetid.[92]

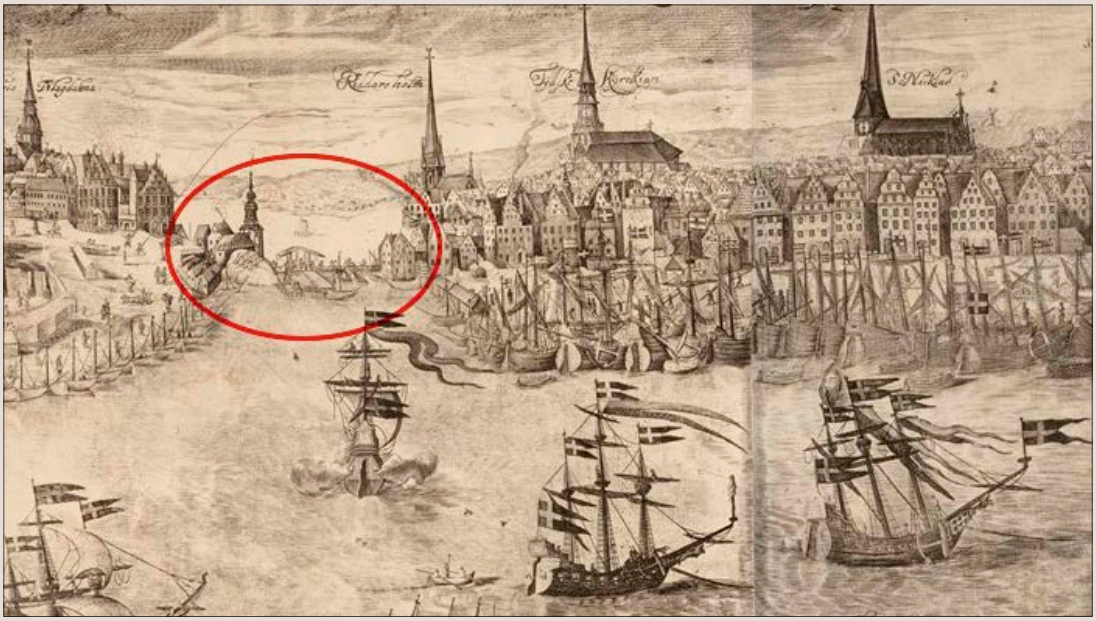

Figur 45. Utsikt över Stockholm från öster på ett kopparstick som gjordes 1650 av Wolfgang Hartmann inför drottning Kristinas kröning samma år. Platsen för Söderbro och Kristinaslussen är här markerad. Källa: Stockholms stadsmuseum via Stockholmskällan, inventarienummer SSM 503124 (CC-BY).

Till vänster: Den äldsta muren (2349 i kontextgrupp 1) grävs fram. Foto från norr.

De lämningar som kunde kopplas till den äldsta fasen var förhållandevis få och utgörs främst av lämningar efter en grundmur med ett murat tegelvalv samt rester efter en träbroläggning (figur 46). Det har inte varit möjligt att med säkerhet kunna avgöra exakt vilka byggnader konstruktionerna varit en del av då de äldsta kartorna inte är så detaljerade och dessutom svårrektifierade. Till den äldsta fasen hör utfyllnadslager[93] i den västra delen av området i vilka det fanns medeltida fynd.

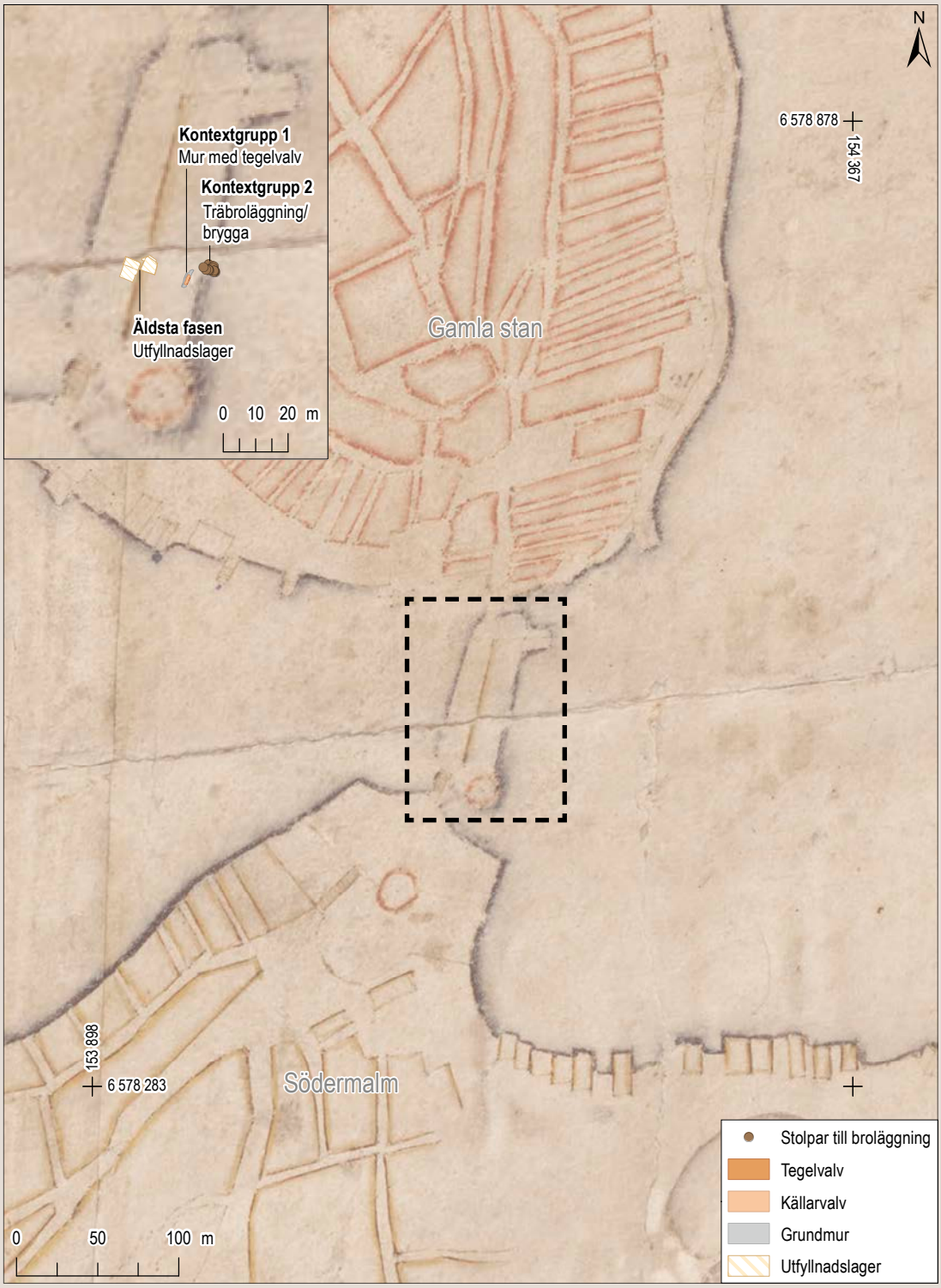

Figur 46. Platsen för fas 1 på karta från 1625, skala 1:4 000. Detaljen visar kontexter som ingår i fas 1 samt utfyllnadslager som innehöll medeltida fynd, skala 1:2 000. Notera att den här äldre kartan är mycket svår att rektifiera gentemot dagens kartor.

Kontextgrupp 1. Mur med tegelvalv

Kontextgruppen omfattar lämningar efter en grundmur av natursten i nordsydlig riktning (figur 47 och 48). Den undersökta delen av muren var 1,7 meter bred och 6 meter lång. Muren var byggd i en närmast trappstegsliknande form, i minst tre skift. I direkt anslutning till muren påträffades en valvbåge i tegel med välvning åt öst. I den södra delen av valvbågen fanns en del byggt i holländskt tegel, av en typ som brukar dateras till 1600-tal eller senare (figur 49).

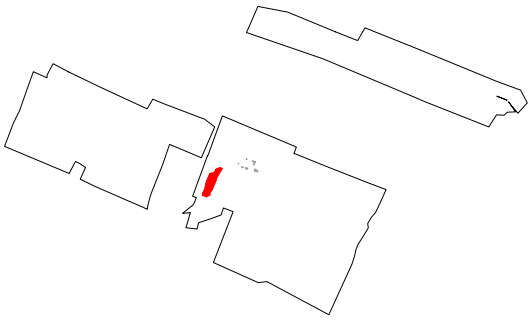

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
2302	Grundmur	0,70
2331	Tegelvalv	0,70
2349	Grundmur	1,46
2350	Källarvalv	1,23

Figur 47. Tabell över kontexter som ingår i kontextgrupp 1.

På kartöverlägg ligger muren nära Söderbro, rektifieringen av den äldre kartan är dock något osäker (figur 46). Muren kan vara en del av bron eller någon av de byggnader som fanns intill, kvarnen till exempel. Möjligen är muren en fortsättning på en liknande mur i samma riktning som tidigare påträffats vid undersökningarna på Södra Slussplan.[94]

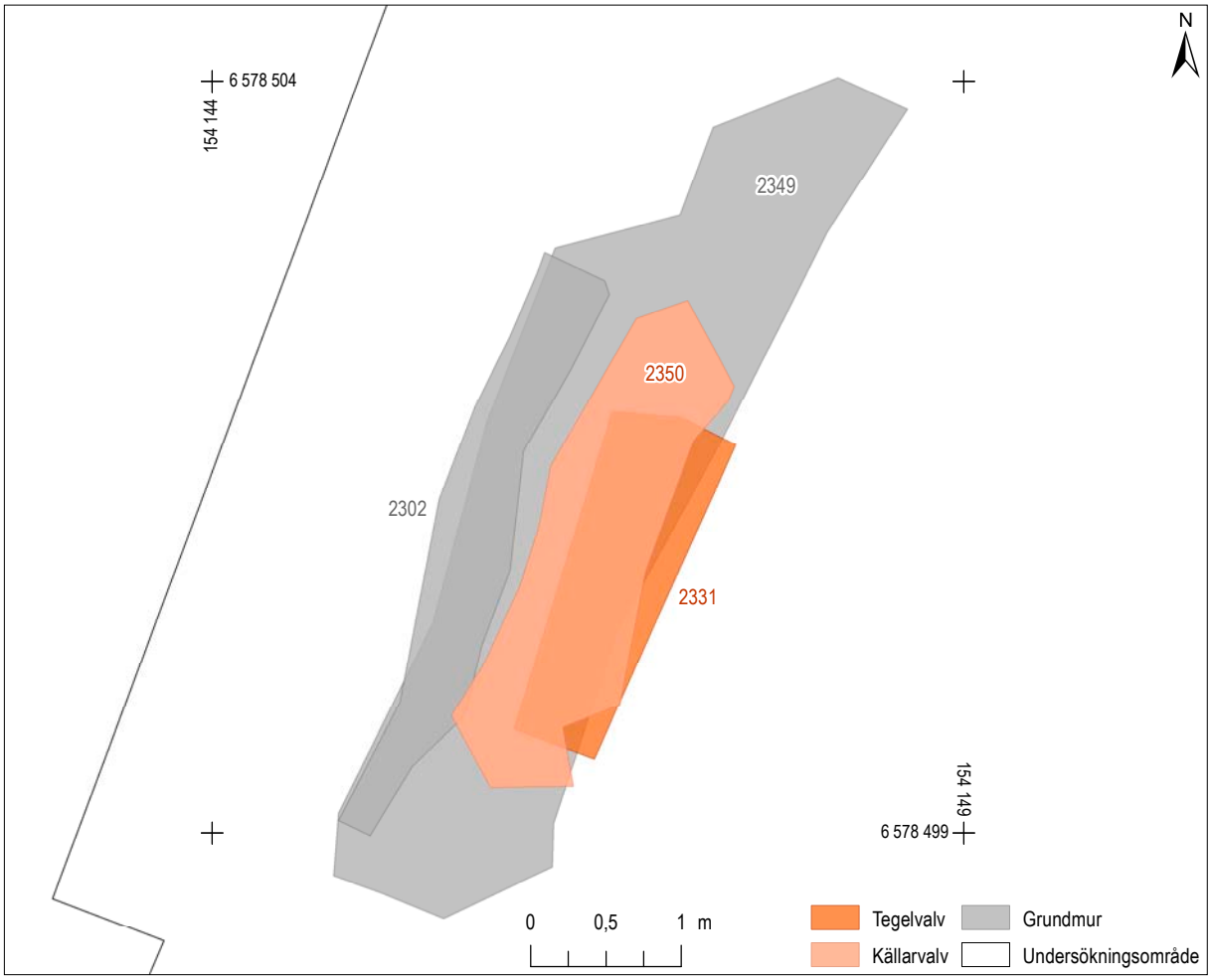

Figur 48. Plan över kontextgrupp 1. Skala 1:50.

Figur 49. Mur med tegelvalv (2331, 2350 och 2349) i kontextgrupp 1. Foto från öster.

Figur 50. Tegelvalv (2331) i kontextgrupp 1. Foto från öster.

Kontextgrupp 2. Träbroläggning/ brygga, före 1691

Kontextgruppen utgörs av två rader med pålar i öst–västlig riktning, med cirka 1,7 meters mellanrum (figur 50 och 51). Den norra raden är cirka 1,8 meter lång och den södra cirka 4 meter. På kartan från 1625 ligger pålraderna längs kanten mot Saltsjön (se figur 46). Stolparna har fått en generell stratigrafisk datering, men ingen övrig analys har varit möjlig att göra.

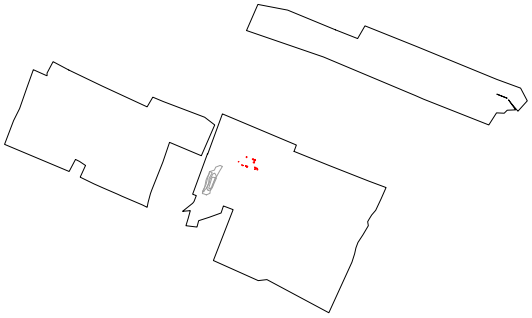

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
2309	Stolpar till broläggning/brygga	0,60

Figur 51. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 2.

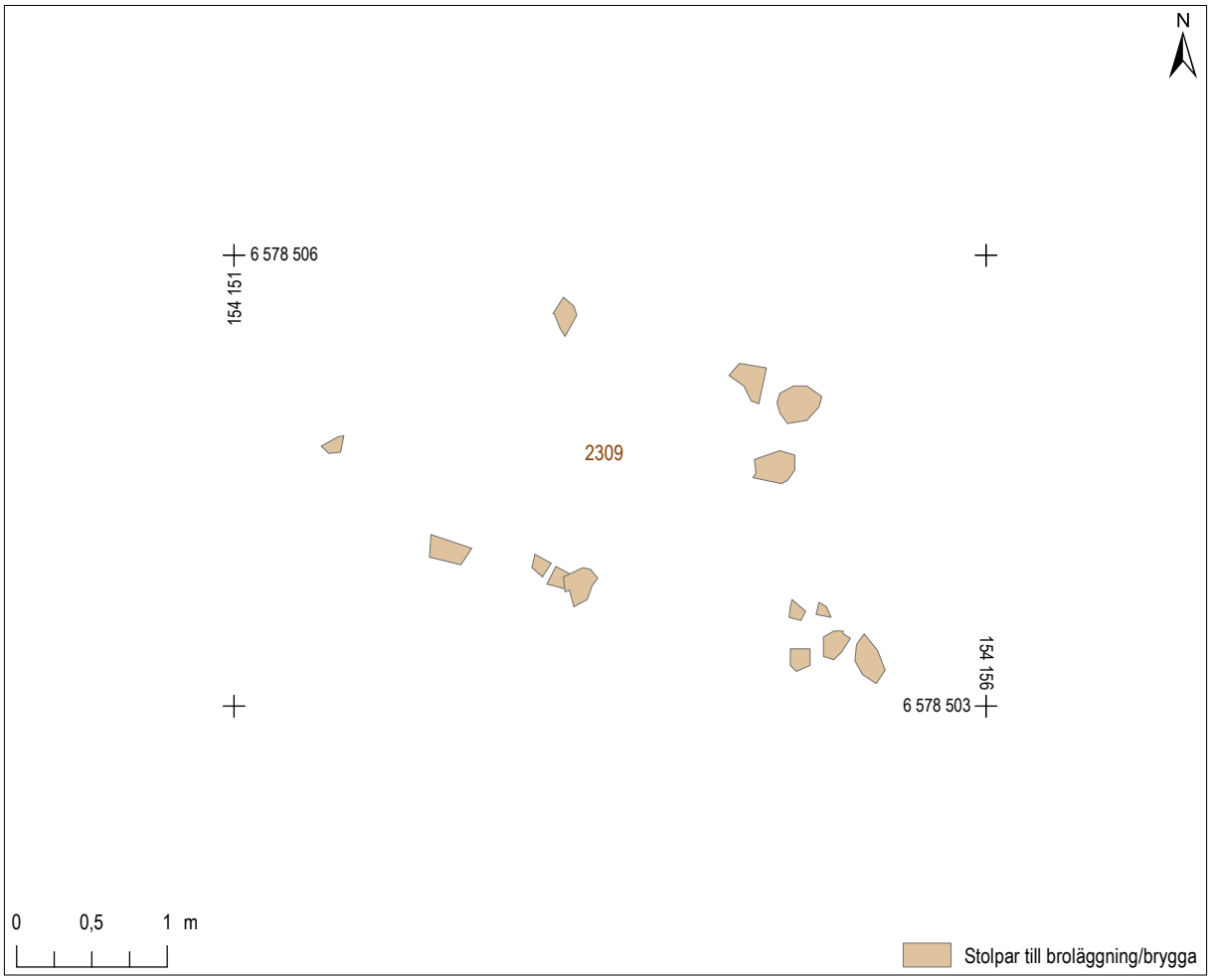

Figur 52. Plan över kontextgrupp 2. Skala 1:50.

I takt med att bebyggelsen söder om Kvarnströmmen ökade i både omfattning och betydelse blev trafiksituationen alltmer ohållbar för alla som måste passera Slussen. Flera förslag till lösningar togs fram men inget genomfördes. Vid återuppbyggnaden av området efter en stor brand vid 1600-talets slut gjordes en större omdaning av bebyggelsestrukturen. Troligen är det nu som kvarteren Kvarnhuset och Fiskarehuset anläggs, tillsammans med Kvarnhusgränd. Vid 1700-talets början var kvarteren Kvarnhuset och Fiskarehuset etablerade.[95] På var sida om kvarteren fanns nu två tillfartsvägar som ersatte den tidigare enda bron, Östra och Västra Slussgatan.

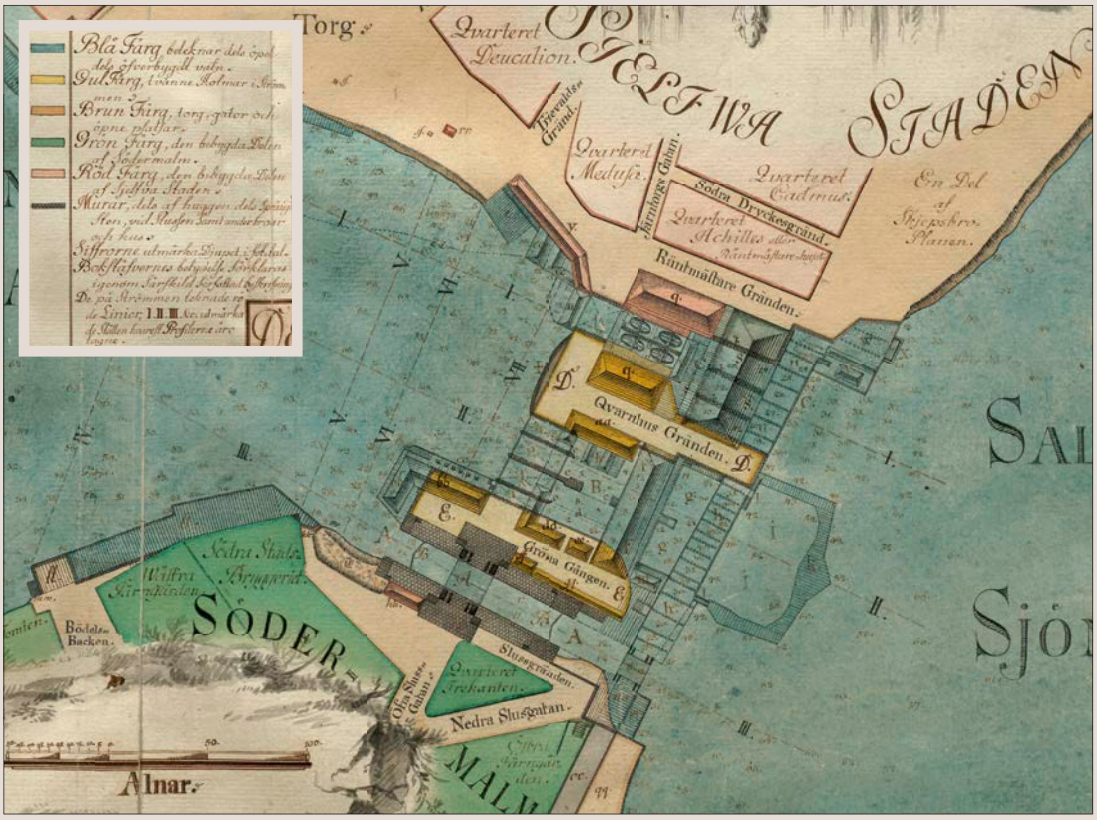

Figur 53. En hydrografisk karta från 1773 av Jonas Brolin. Kartan visar vilka byggnader som ligger på fast mark och vilka som var byggda över vattnet.

Till vänster: Det stenlagda golvet (2325) i Slipverksintressenternas hus (kontextgrupp 7). Foto från norr.

Bebyggelsestrukturen vid Kvarnhusgränd förblev sedan densamma fram tills att rivningarna inför Nils Ericson sluss inleddes, en period på ungefär 150 år. Även om den övergripande strukturen var densamma i området skedde ett flertal mindre förändringar som bara påverkade enskilda byggnader och konstruktioner. Fasindelningen har därför gjorts utifrån de stora övergripande händelserna, medan de mindre förändringar som bara skett inom en viss kontextgrupp redovisas som konstruktionsfaser inom respektive grupp (figur 53).

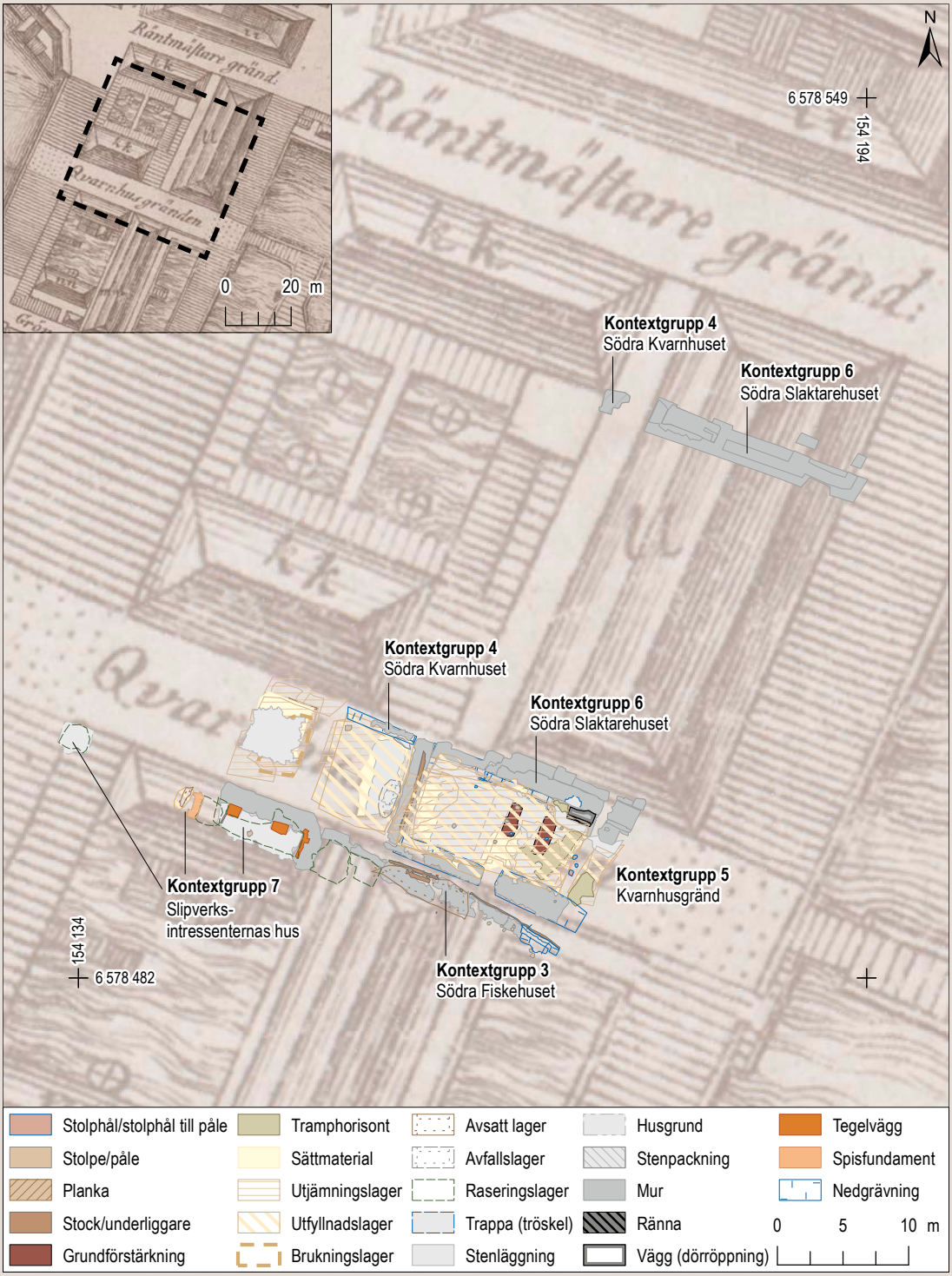

Figur 54. De kontextgrupper som ingår i fas 2 mot bakgrund av en karta över Stockholms stad från 1771 av Jonas Brolin, skala 1:500. Översikt i skala 1:2 000.

Kontextgrupp 3. Södra Fiskarehuset, övergripande datering cirka 1700–1846

Kontextgruppen utgörs av en avlång nedgrävning med stenpackning i östvästlig riktning under den norra gaveln till Fiskarehuset (figur 55 och 56). I den sydöstra delen av konstruktionen fanns stenar på rad, alla med flatsida mot söder. Några av dessa hade synliga borrhål. Här fanns även en synlig spets från ett ankarjärn. I den sydvästra delen var konstruktionen skadad och återfylld med tegelmaterial. Kontexterna utgör lämningar efter grundkonstruktionen av Fiskarehuset norra gavel.

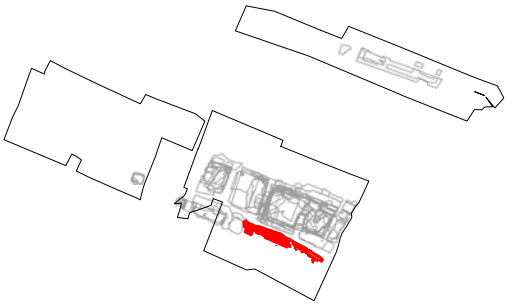

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
2288	Stockar	0,12
2289	Stock	0,12
2290	Stolpar	0,42
2291	Ränna	0,12

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
2292	Grundmur	0,12
2295	Skalmur	0,12
2297	Avsatt lager	0,15
2301	Raseringslager	0,22

Figur 55. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 3.

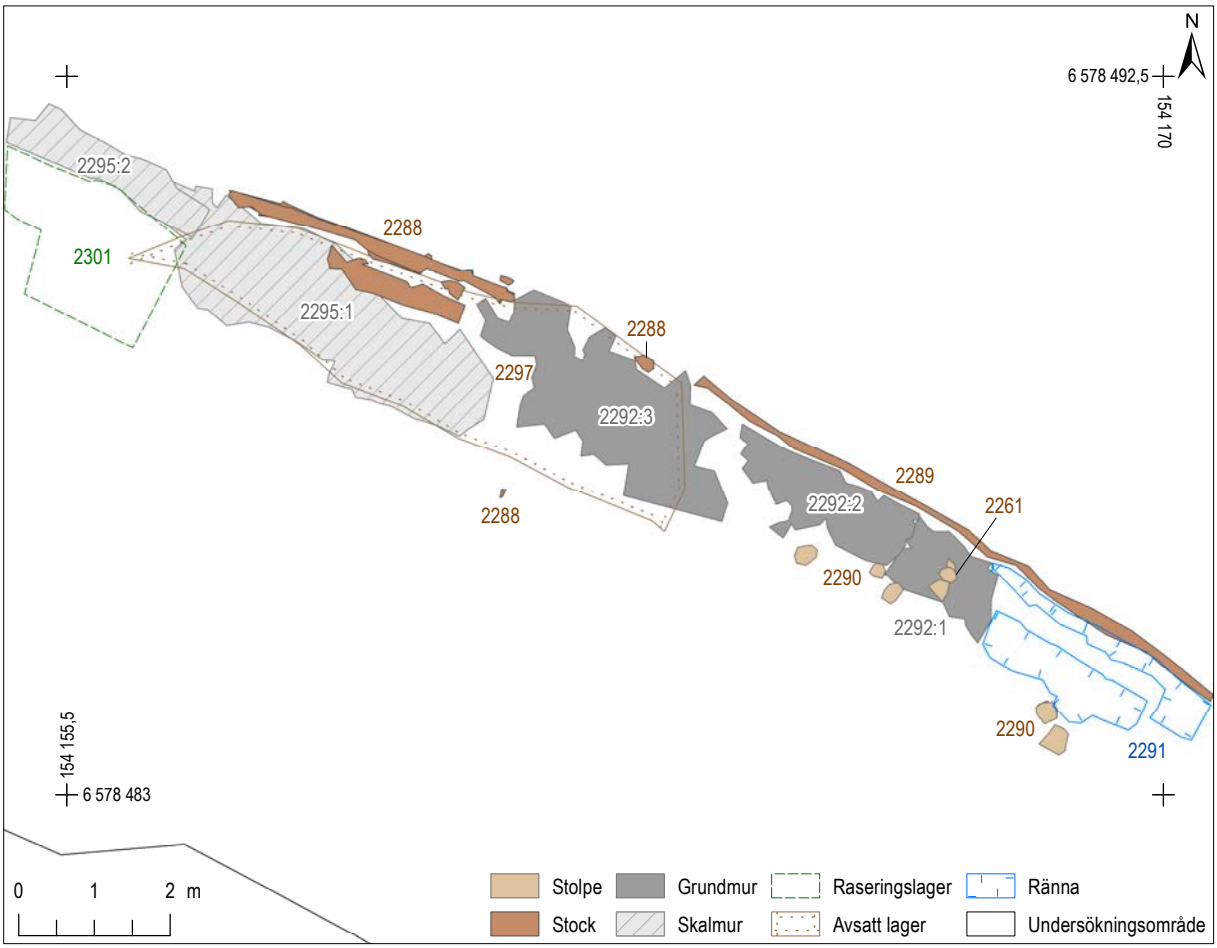

Figur 56. Plan över kontextgrupp 3. Skala 1:100.

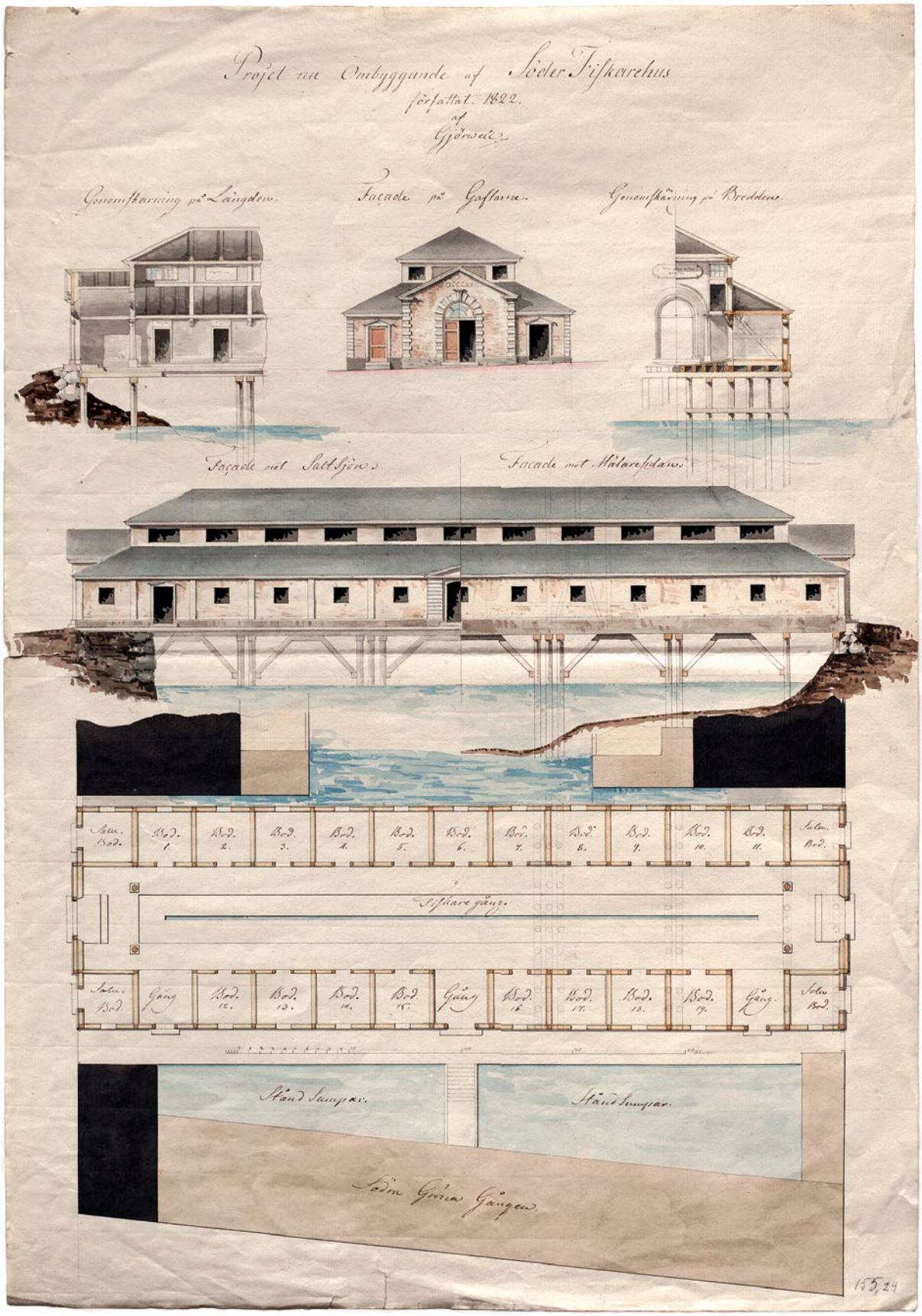

Figur 57. Plan-, fasad- och grundkonstruktionsritning av Södra fiskarhuset av Carl Christoffer Gjörwell från år 1822. Ritningarna inkluderar även bodar, fiskargång, stånd-sumpar samt södra Gröna Gången. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 155:24.

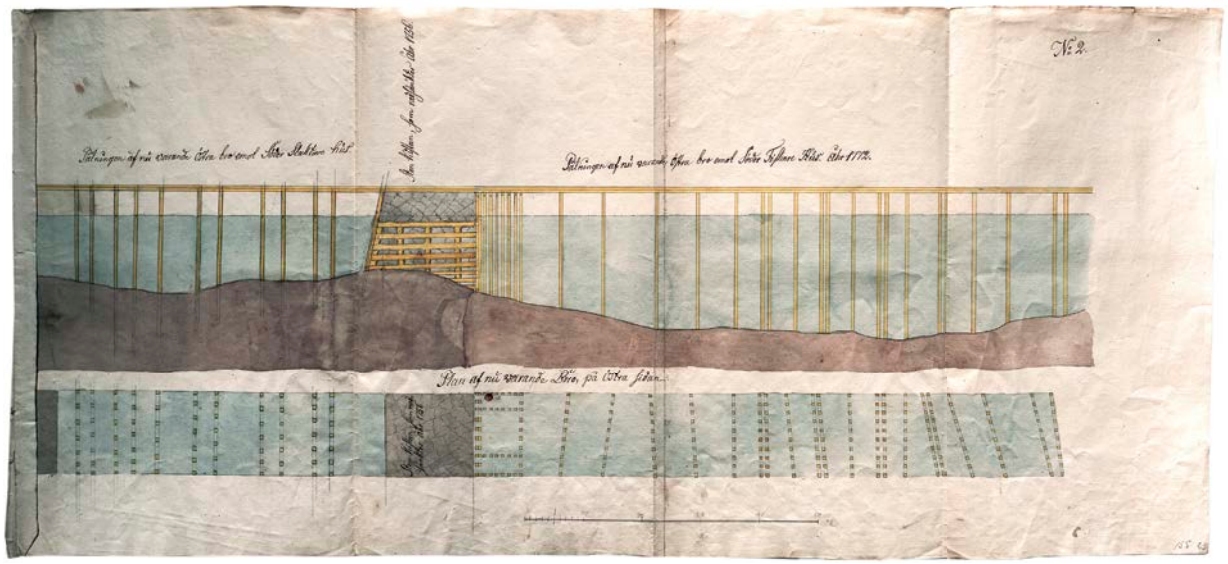

Figur 58. Konstruktions- och planritning av Stockholms stads arkitekt Johan Eberhard Carlberg från år 1772. Ritningen visar pålarna under Fiskarehuset. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 155:23.

Fiskarehuset var en byggnad i ett plan, byggt i korsvirke och tegel med säteritak (figur 57).[96] Endast gavlarna låg på fast mark med större delen av huset byggt som en bro tvärs över vattnet på tio tvärgående rader med pålar nedslagna i Strömmen (figur 58 och 59).

Inne i Fiskarehuset fanns nitton små salubodar placerade längs med husets långsidor med en gång i mitten. Vid byggnadens båda gavlar fanns bodar med öppningen ut mot Gröna gången i söder och Kvarnhusgränd i norr. Man kunde komma in i huset via portarna i gavlarna men även genom mindre gångar på den östra långsidan. Pålarna och träsyllarna som byggnaden vilade på ruttnade snabbt och huset fick tidigt stora sättningsproblem och renoveringsbehov.[97]

Öster om byggnaden fanns även Fiskarhamnen med fisksumparna[98] och Fiskebryggan där skärgårdsfiskare lade till med sin last. Fisksumparna var stora trälådor som var nedsänkta i vattnet i vilka fisken förvarades innan den såldes. Fisken kunde då hållas levande och färsk under en längre tid. Vattenkvaliteten var viktig, och sumparna kunde inte hållas i stillastående vatten.[99]

Figur 59. Lämningar i kontextgrupp 3 efter Fiskarehusets norra gavel (2292). Foto från sydväst.

Kontextgrupp 4:
Södra Kvarnhuset, cirka 1691–1846

Kontextgruppen utgjordes av en grundmur i öst–västlig riktning, parallellt med Kvarnströmmen. Muren var bevarad i ungefär 3,3 meter (figur 60 och 61). Nedgrävningen till muren kunde observeras ytterligare några meter västerut. Möjligen utgör lämningarna en del av en grundmur, kaj eller trappa som ledde ned från Kvarnhuset mot kvarnhjulen i Kvarnströmmen. Lämningar efter Kvarnhuset påträffades även på Kvarnströmmens norra sida, i form av en mindre rest efter en grundmur.[100] Den var en naturstensmur uppförd som en skalmur, 1,8 x 1,9 meter stor. På kartan ligger denna precis i det sydöstra hörnet av kvarnens norra byggnad.

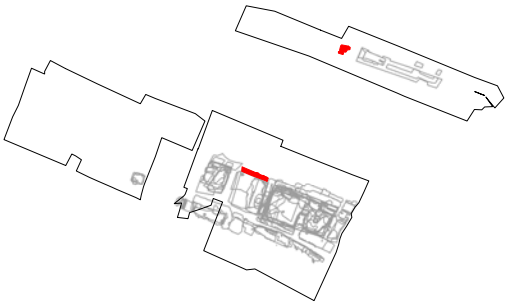

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
2273	Nedgrävning för grundmur	0,53
2274	Grundmur	0,35
6606	Mur	1,67

Figur 61. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 4.

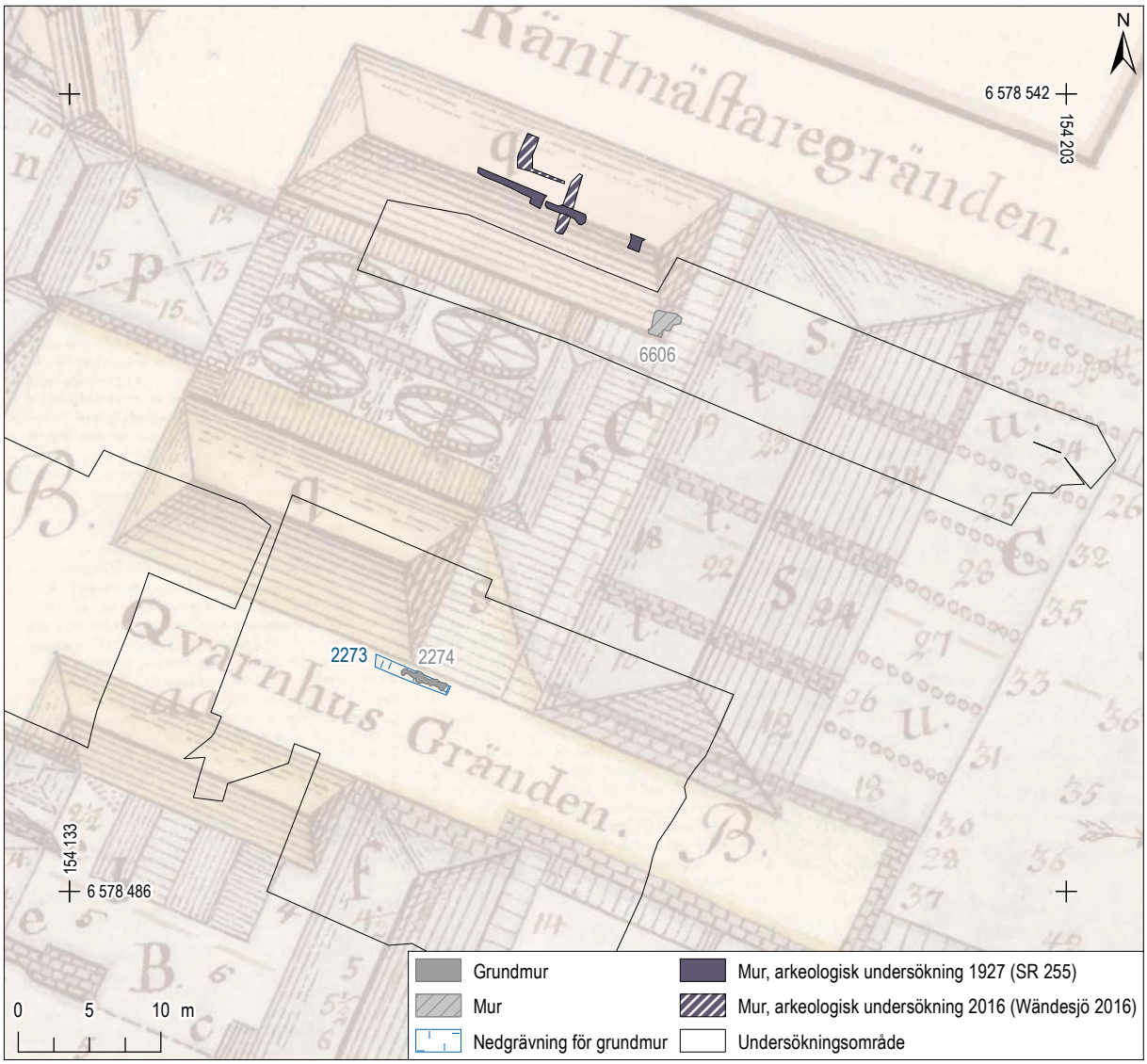

Figur 60. Plan över kontextgrupp 4 tillsammans med murar som dokumenterats vid tidigare undersökningar, dels år 1927 och senare år 2016. Mot bakgrund av en hydrografisk karta över Södra Strömmen från år 1773 av Jonas Brolin. Skala 1:500.

Kvarnar fanns vid Söderström redan under medeltid och finns omnämnda som Stadens kvarnar i ett privilegiebrev från 1436.[101] År 1574 finns noterat i stadens räkenskaper att två kvarnstenar till Södre kvarn köpts från Arboga för 160 mark.[102] Kvarnhusen byggdes om år 1625 och 1629. År 1646 verkar man ha byggt helt nya kvarnhus, nu som två stenbyggnader, en på var sida om Kvarnströmmen (figur 62). Kvarteret Kvarnhuset var etablerat vid 1700-talets början, och kvarnen fanns kvar fram till rivningarna inför den nya slussen år 1846. En av kvarnstenarna hittades vid schaktningar inför slussbygget på 1930 talet.[103]

Till kvarteret Kvarnhuset hörde förutom kvarnen även Kvarnhuskällaren, Slaktarehuset och 11 bodar. Det finns även en tomt märkt Gamla Slaktarehuset utsatt på generalplanen från 1740-talet (figur 63). Mellan Strömkvarnen och Slaktarehuset fanns en smal gångbro. I Kvarnhuskällaren fanns år 1760 en krog som drevs av Brygg- och kvarnmästaren Jacob Herbst som även bodde där tillsammans med sin familj. I salubodarna fanns bland andra bokbindare och lärftkrämare.[104]

Kvarnhuskällaren nämns i fastighetsregistret från 1731 som ett stenhus i två våningar, med välvda källare under. På bottenvåningen fanns åtta rum och på övervåningen fanns sex rum, alla värmda med kakelugnar. Källarstugan (troligen krogen) fanns i bottenvåningen och intill fanns kök med spis och bakugn.[105]

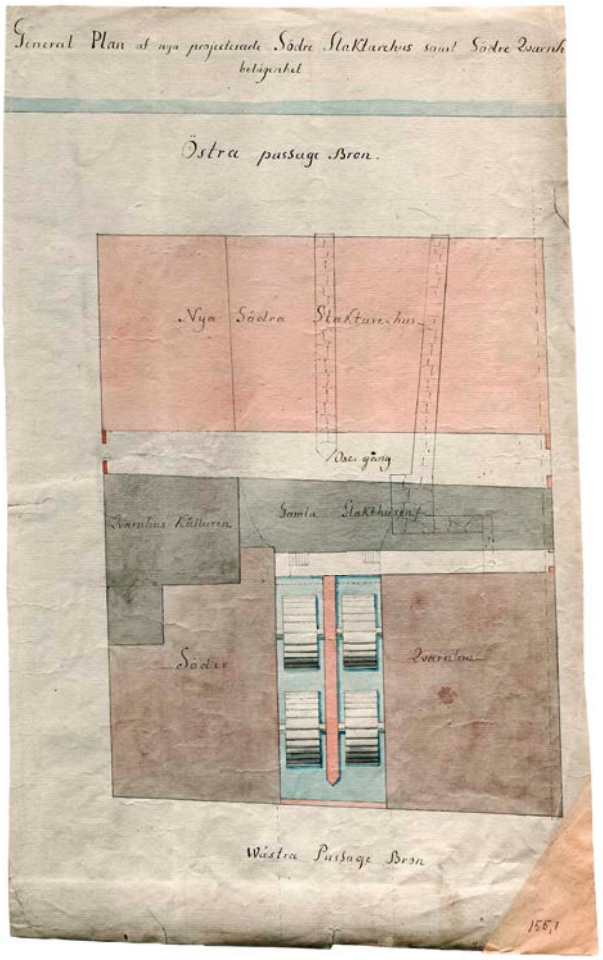

Figur 63. Situationsplan över kvarteret Kvarnhuset med Slaktarehuset och Södra kvarnen av Stockholms stads arkitekt Johan Eberhard Carlberg på 1740-talet. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 155:1.

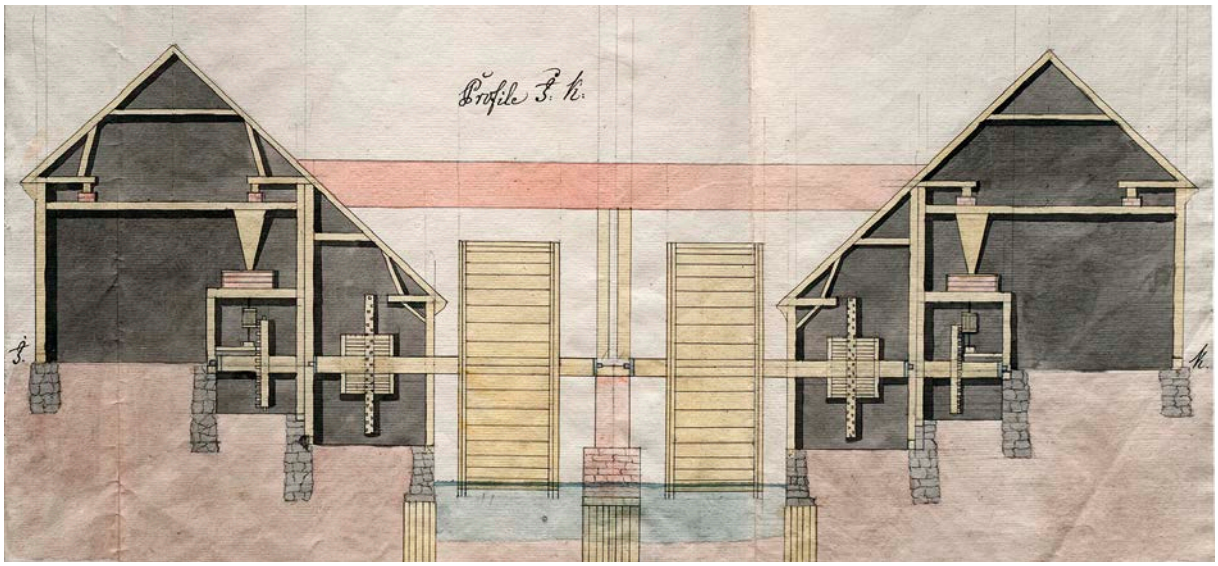

Figur 62. Tvärsektion av Strömkvarnen av Stockholms stads arkitekt Johan Eberhard Carlberg från år 1769. Sektionen ses från väster. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 155:6.

Kontextgrupp 5. Kvarnhusgränd, övergripande datering cirka 1691–1846

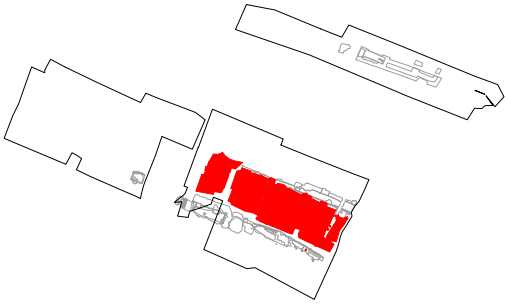

Kvarnhusgränd var den 9 meter breda och 70 meter långa stensatta gränden mellan kvarteren Kvarnhuset och Fiskarehuset, mellan Mälaren i väster och Fiskehamnen i Saltsjön på den östra sidan. Kvarteren, och gränden, var etablerade vid 1700-talets början och den övergripande strukturen är sedan intakt fram till rivningarna för Nils Ericsons sluss 1846. Under den tiden har man vid upprepade tillfällen gjort arbeten för att jämna ut ytan och lagt på ny stenläggning i flera omgångar, särskilt i den östra delen av gränden där det var som mest sankt och sättningarna verkar ha varit som störst.

Sammanlagt lades gatubeläggningen på Kvarnhusgränd om fyra gånger under en period av ungefär 150 år (figur 64–67). Under alla nivåer av stenläggning fanns utjämningslager som var betydligt tjockare mot öster, där problemen med sättningar var som störst. Från år 1727 och framåt var den östra delen av gränden helt avstängd. År 1759 finns en notering i brandförsäkringsprotokollet att en ny stenkista hade byggts. Gränden var då åter i brukbart skick fram till rivningarna inför bygget av Nils Ericsons sluss vid 1800-talets mitt.

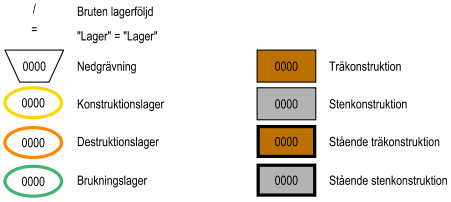

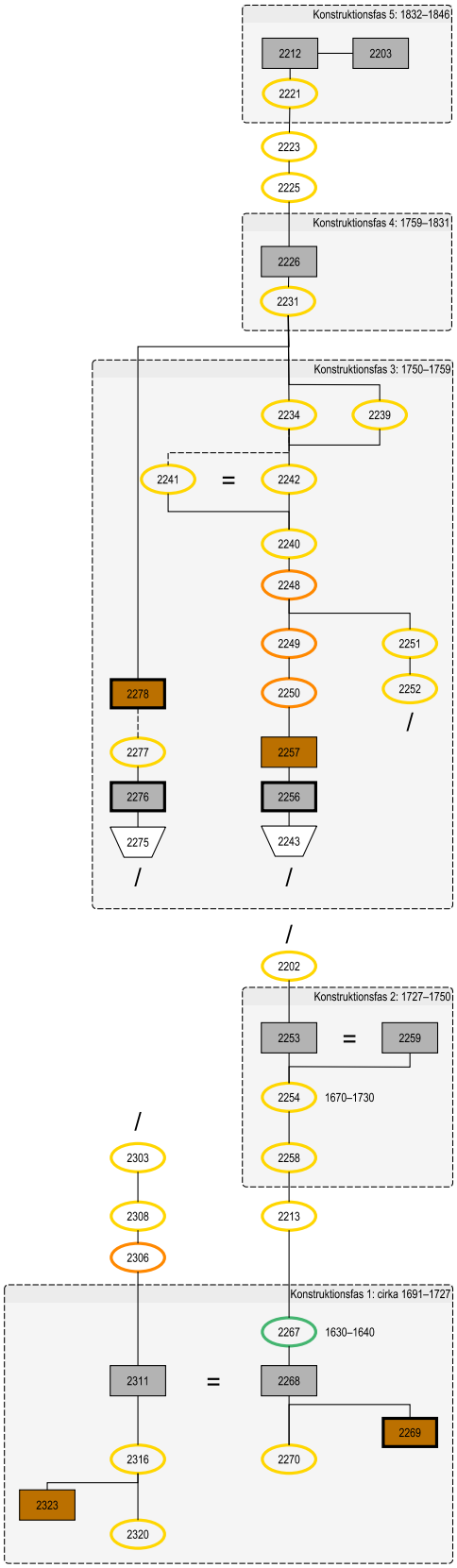

Figur 64. Övergripande matris över kontextgrupp 5.

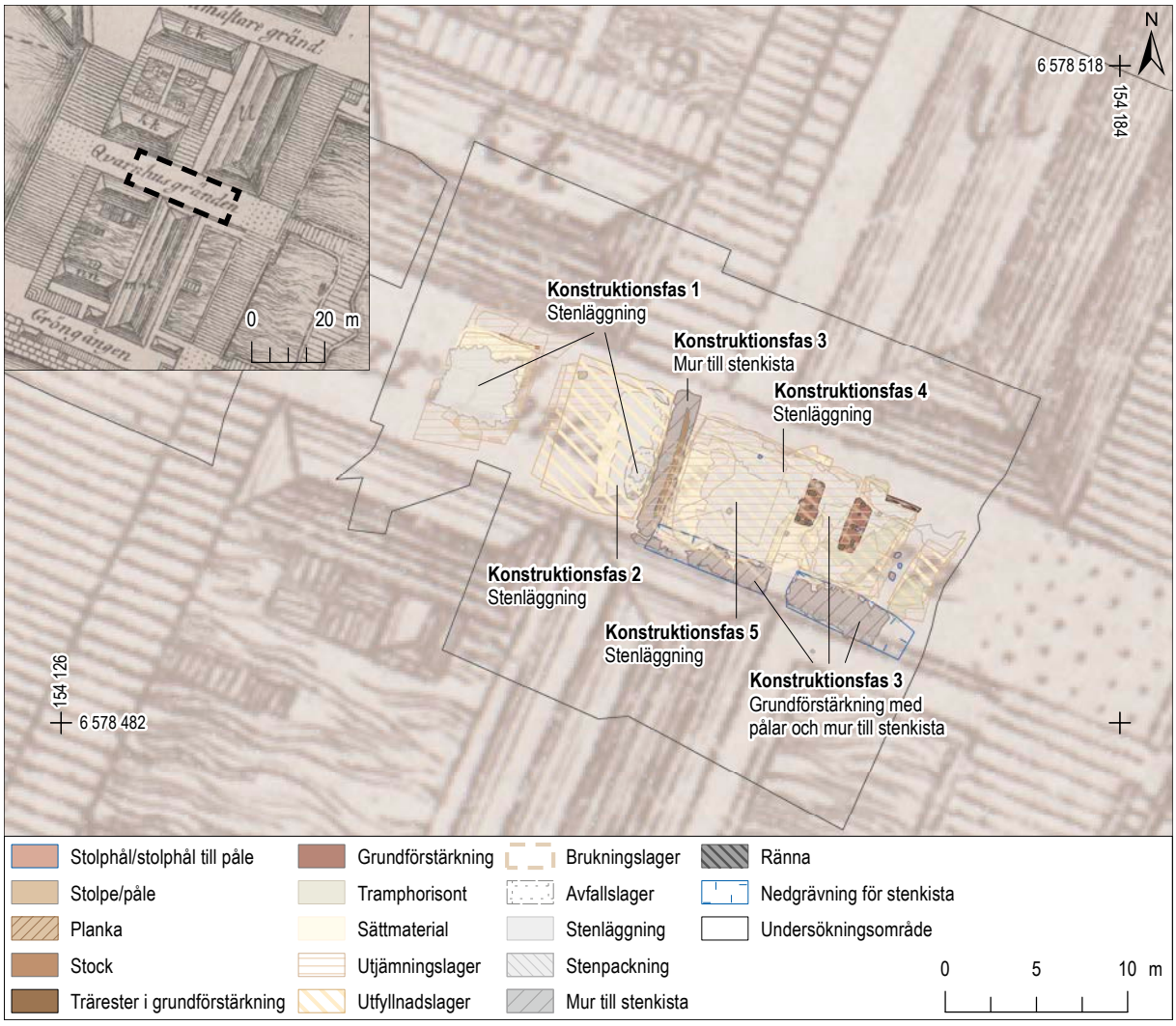

Figur 65. Kontexter som ingår i kontextgrupp 5 i samliga konstruktionsfaser (1–5) mot bakgrund av en karta över Stockholms stad från 1771 av Jonas Brolin. Skala 1:400. Översikt i skala 1:2 000.

Figur 66. Stenläggning (2226) i konstruktionsfas 4 i kontextgrupp 5. Foto från söder.

Figur 67. Stenläggning (2212) konstruktionsfas 5 i kontextgrupp 5. Foto från norr.

Konstruktionsfas 1, cirka 1691–1727

Den äldsta undersökta gatubeläggningen på Kvarnhusgränd utgörs av två mindre stenlagda ytor som separerats av senare tiders konstruktioner och störningar. Den mindre stenlagda ytan[106] utgjordes av en oregelbunden yta som sluttade åt öster, cirka 0,9 x 1,0 meter stor (figur 68 och 69). Stenläggningen var tätt lagd i de högre partierna i väst, i norr och söder var den skadad av senare konstruktioner. Större delen av stenläggningen verkar ha plockats bort då det underliggande utjämningslagret[107] sträckte sig över en sammanhängande yta betydligt större än själva stenläggningen.

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
2246	Stolphål	0,32
2267	Avfallslager	0,45
2268	Stenläggning	0,32
2269	Stolpe	0,19
2270	Utfyllnadslager	0,43
2311	Stenläggning	0,24
2316	Sättmaterial	0,67
2320	Utjämningslager	0,47
2322	Brukningslager	0,20
2323	Planka	0,39
2324	Utjämningslager	0,42

Figur 69. Tabell över de kontexter som ingår i konstruktionsfas 1 i kontextgrupp 5.

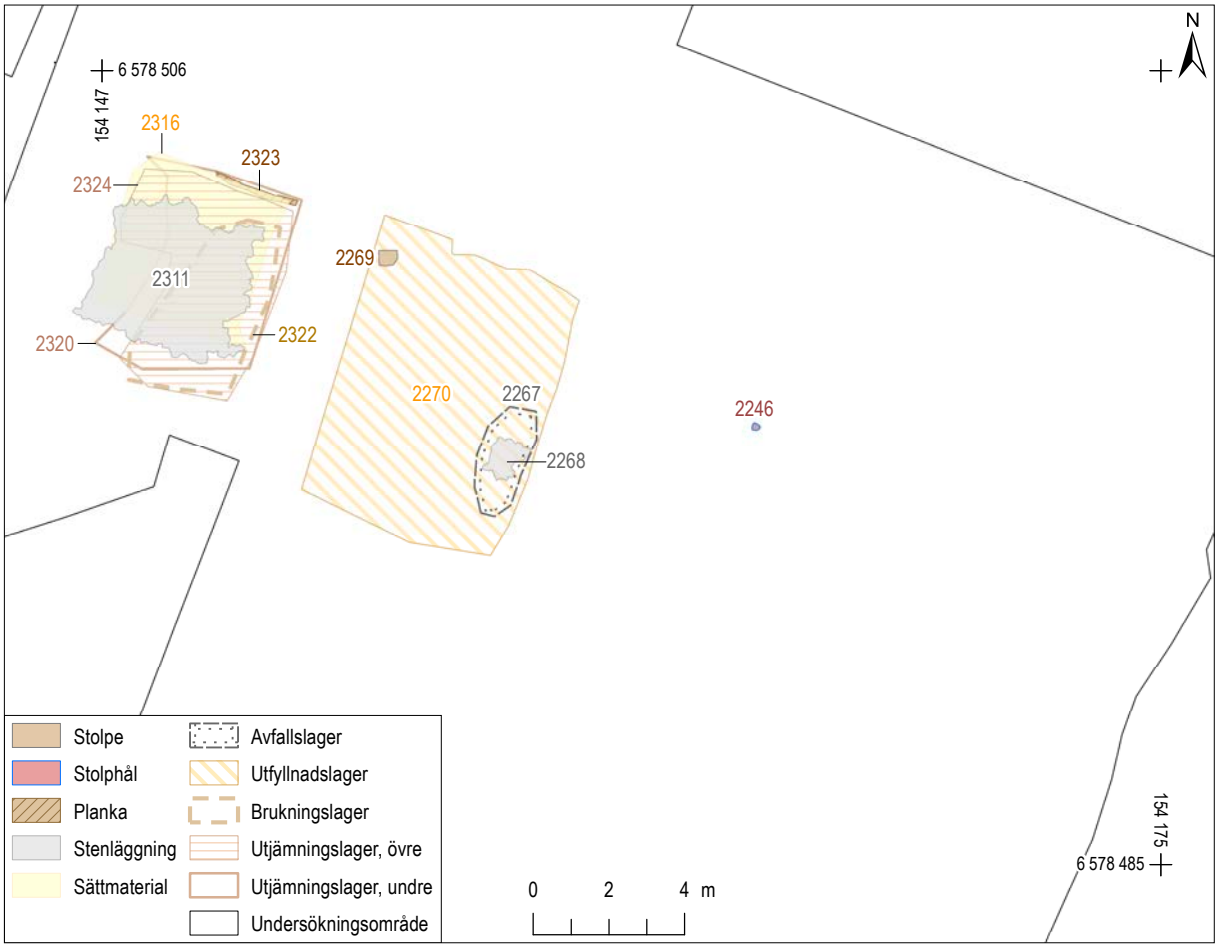

Figur 68. Plan över konstruktionsfas 1 i kontextgrupp 5. Skala 1:200.

Figur 70. Stenläggninggen (2311) sluttade kraftigt mot öster. I bakgrunden syns en av murarna till Slipverksintressenternas hus som ännu inte tagits bort. Foto från norr.

I ett brukningslager på en av de stenlagda ytorna[108] påträffades kritpipor daterade mellan 1630 och 1640, så det är möjligt att den första gränden var anlagd vid den tiden. Det är dock värt att notera att det i utjämningslagret under samma stenlagda yta fanns keramik daterat mellan 1400–1700-tal och ett mynt från 1719. Fynden med senare dateringar kan dock ha hamnat där då stenläggningen gjordes om snarare än då den först anlades.

Den andra ytan utgörs av resterna av en stenläggning[109] med tätt lagda rundade naturstenar, cirka 4 x 4 meter stor. I den södra delen av stenläggningen fanns en ränndal i öst–västlig riktning. På den norra sidan fanns en öst–västlig rad med större stenar. Stenläggningen sluttade kraftigt mot öster och söder, med en skillnad i höjd på nästan 80 centimeter (figur 70). Tjocka lager med grus och sand[110] hade påförts i syfte att jämna ut marken åt det hållet.

De båda stenlagda ytorna ovan utgör troligen delar av en och samma stenläggning som störts av senare händelser.

Konstruktionsfas 2, cirka 1727–1750

Redan från början fanns problem med sättningar i gränden, särskilt i den östra delen. Relativt snart efter att gränden först anlagts behövde man göra arbeten för att jämna ut och förbättra markytan. Att det var värst i den östra delen syns då utjämningslagren var betydligt tjockare där. Sättningsproblematiken fortgår dock och den östra delen av gränden mellan Slaktarehuset och Fiskarehuset stängs av helt år 1727 då den inte var i farbart skick.[111]

Konstruktionsfas 2 omfattar en stenläggning[112] av tätt lagda rundade naturstenar, 5,9 meter lång och 2,1 meter bred (figur 71 och 72). En ränndal av en rad flata lite större stenar gick i öst–västlig riktning i den södra delen av stenläggningen. Stenläggningen sluttande mot norr och övergick där till att vara mer gles och löst packad. Under stenen fanns ett utjämningslager med sand vilket var tjockast i öster. Stenläggningen var störd på den östra sidan och delvis bortplockad i den västra. I den västra delen påträffades även flera utjämningslager, som alla sluttade ned mot öster och söder.[113]

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
2213	Utfyllnadslager	1,44
2253	Stenläggning	0,22
2254	Sättmaterial	0,24
2258	Utjämningslager	1,18
2259	Stenpackning	0,81
2303	Utjämningslager	1,52
2306	Utjämningslager	1,14
2308	Utjämningslager	0,68

Figur 72. Tabell över de kontexter som ingår i konstruktionsfas 2 i kontextgrupp 5.

Ungefär samtidigt som förbättringsarbeten utförts på gränden var det uppenbart att det krävdes mer omfattande åtgärder. Stadsarkitekt Carlberg lämnade förslag på sådana år 1728, och ansåg att en mer omfattande reparation var absolut nödvändig.[114]

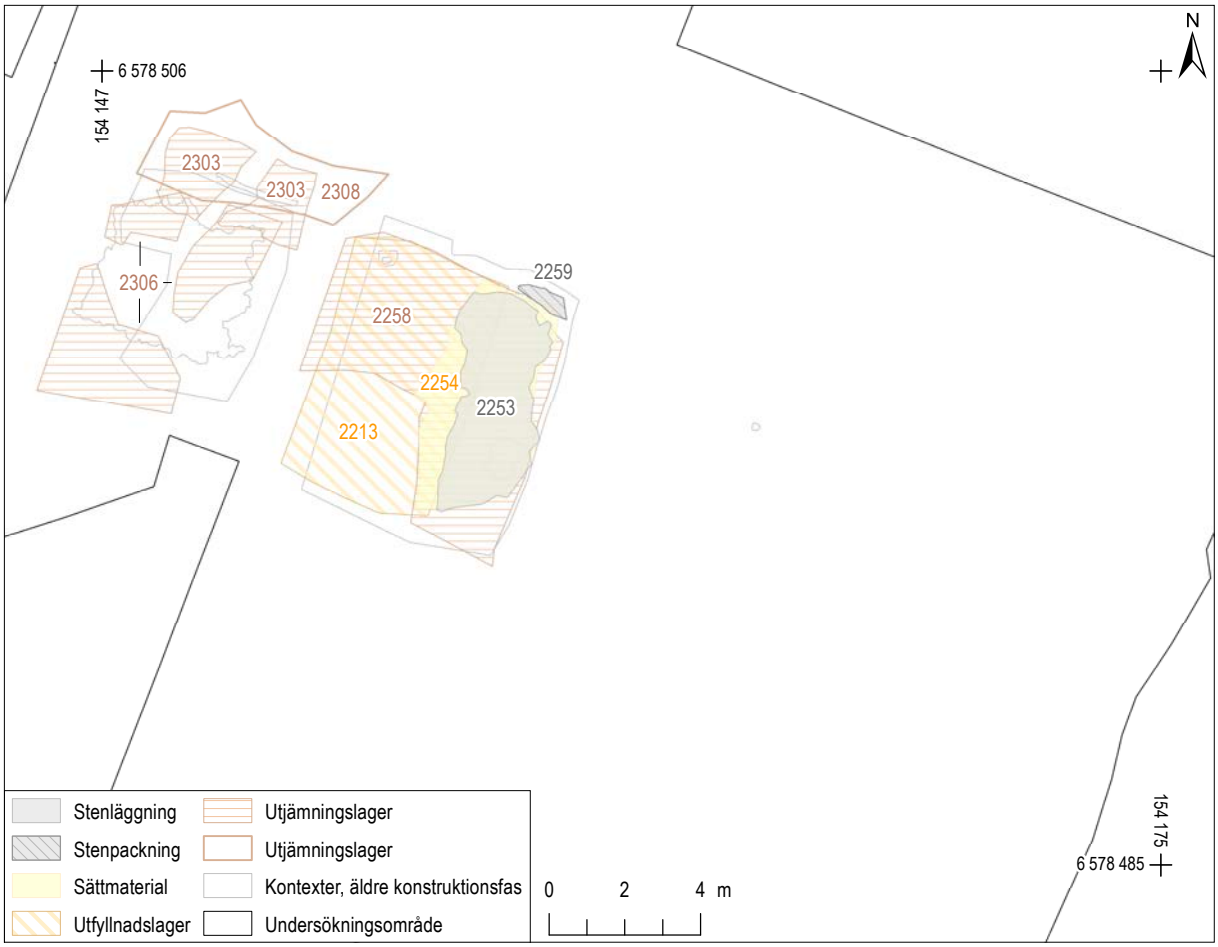

Figur 71. Plan över konstruktionsfas 2 i kontextgrupp 5. Skala 1:200.

Konstruktionsfas 3, cirka 1750–1759

Trots att det redan 1727 konstaterats att gränden var i obrukbart skick dröjde det fram till 1750 innan man hade resurser nog för att åtgärda problemen. Lösningen var en stenkista och grundförstärkning genom pålning i den östra delen av gränden där sättningarna var som störst. Man grävde bort de äldre nivåerna av stenläggning på gatan och byggde kraftiga murar på tre sidor, samt slog ned pålar i grupper i det sanka området inom stenkistans murar. När konstruktionerna var på plats fyllde man upp med tjocka lager sten, sand och grus och raseringsmassor tills en jämn yta bildats på vilken en ny stenläggning sedan anlades. På kartan från 1771 kan man se att gränden har en förhöjning mitt på, och sluttar åt öster och väster (markerat med prickar på kartan, figur 73), sannolikt på grund av stenkistans tvärgående mur.

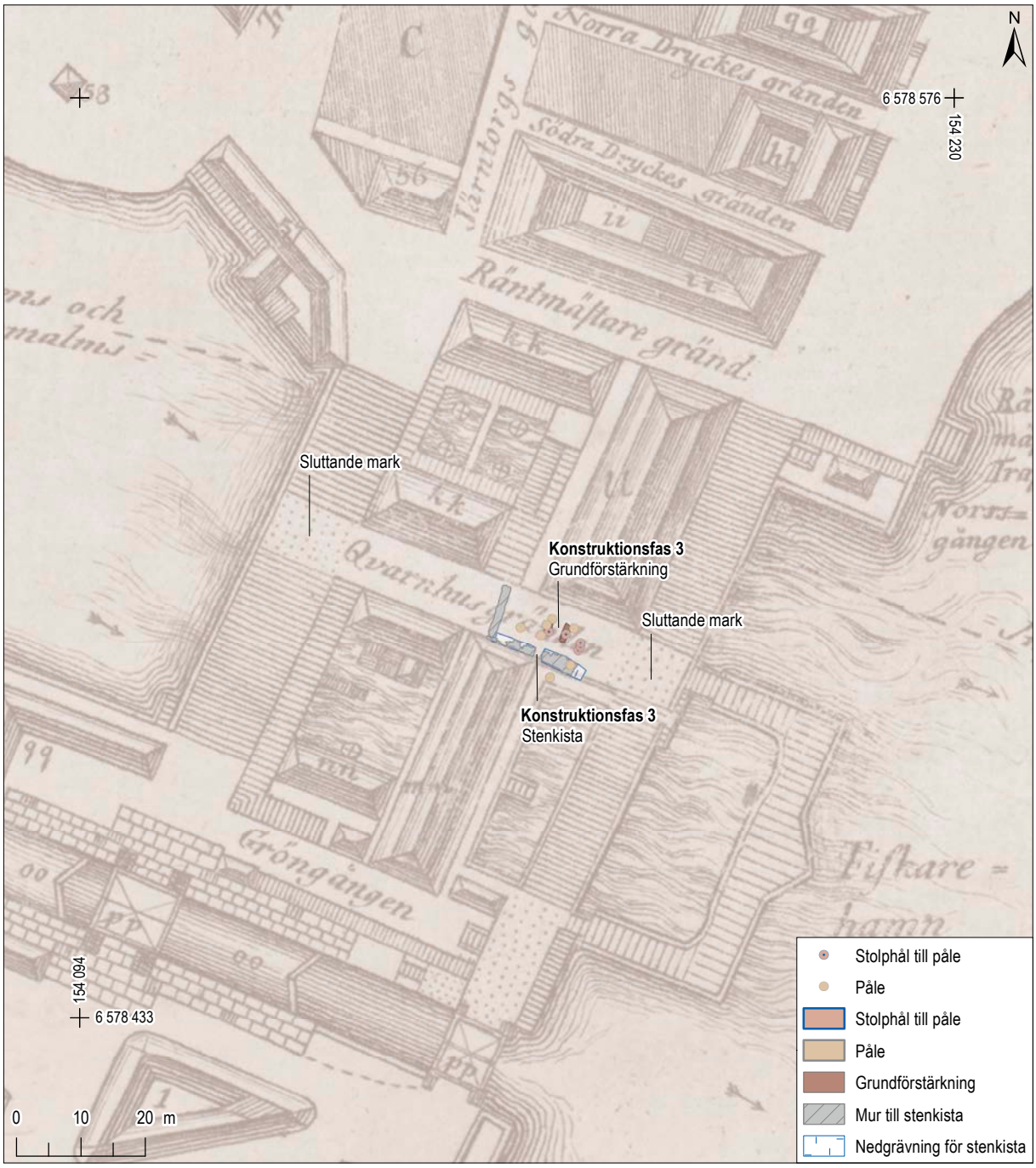

Figur 73. Stenkistan och grundförstärkningen genom pålning mot bakgrund av en karta över Stockholms stad från 1771 av Jonas Brolin. Prickarna på kartan indikerar sluttande mark i vardera änden av Kvarnhusgränd och är alltså en förhöjning i höjd med stenkistans tvärmur. Skala 1:1 000.

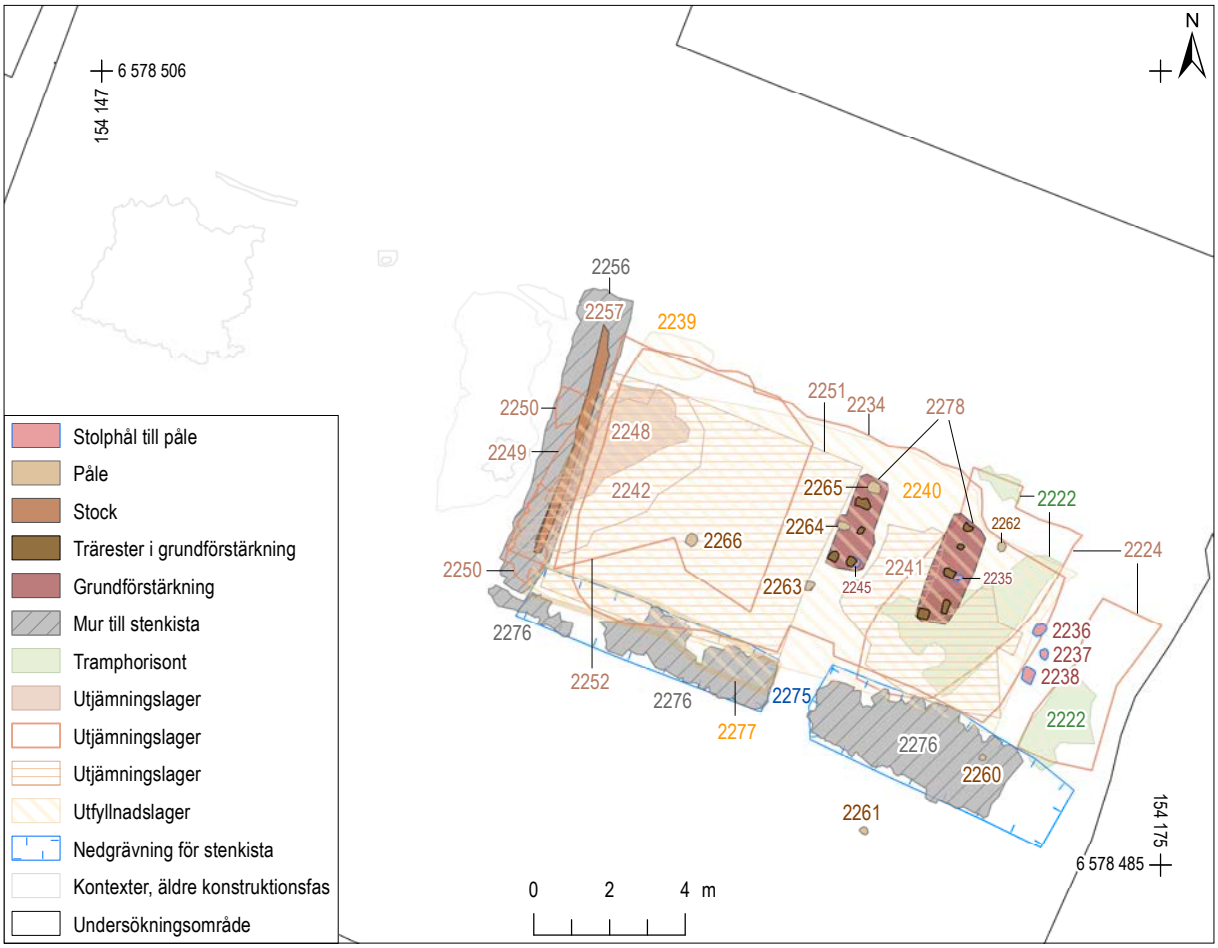

Figur 74. Plan över konstruktionsfas 3 i kontextgrupp 5. Skala 1:200.

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
2222	Tramphorisont	0,18
2224	Utjämningslager	0,21
2234	Utjämningslager	1,06
2235	Stolphål till påle	1,14
2236	Stolphål till påle	1,53
2237	Stolphål till påle	0,81
2238	Stolphål till påle	0,10
2239	Utfyllnadslager	0,28
2240	Utfyllnadslager	0,08
2241	Utjämningslager	0,12
2242	Utjämningslager	0,22
2245	Stolphål till påle	0,22
2248	Utjämningslager	0,20
2249	Utjämningslager	0,43
2250	Utjämningslager	0,24

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
2251	Utjämningslager	0,33
2252	Utjämningslager	0,26
2256	Mur till stenkista	0,67
2257	Stock	0,47
2260	Påle	0,33
2261	Påle	0,04
2262	Påle	0,07
2263	Påle	0,26
2264	Påle	0,07
2265	Påle	0,18
2266	Påle	0,18
2275	Nedgrävning för stenkista	0,12
2276	Mur till stenkista	0,20
2277	Utfyllnadslager	0,14
2278	Grundförstärkning	0,20

Figur 75. Tabell över de kontexter som ingår i konstruktionsfas 3 i kontextgrupp 5.

Stenkista och grundförstärkning

Inom den västra delen av undersökningsområdet påträffades resterna av en nord–sydlig naturstensmur[115], 1,2 meter hög i 3–5 skift (figur 74 och 75). Muren var 8,2 meter lång och 1,3 meter bred. Den östra sidan av muren var välkonstruerad medan den västra sidan var ojämn, stenstorleken var i genomsnitt 0,4 x 0,5 meter. Ovanpå muren och längs dess östra sida låg resterna två halvt förmultnade träplankor. I öst–västlig riktning, i rät vinkel mot muren, fanns två stora avlånga nedgrävningar fyllda av stenpackning och grus. Sannolikt har dessa utgjort grundläggningen till en liknande mur som den ovan och ingått i den stenkista som anlades för att motverka sättningarna i marken.

Grundförstärkningen utgjordes av pålar nedslagna i tre grupper i avlånga nedgrävningar i nordöst–sydvästlig riktning (figur 76). Pålarna var avbrutna, och av olika slag både fyrsidiga och runda. Flera hade urtag och järnspikar kvar från tidigare användning. Den västra gruppen omfattade sex pålar varav två i par. I den mellersta gruppen var alla pålar fyrsidiga och placerade i en rad. De synliga och dokumenterade resterna av den östra gruppen hade större inslag av sten kring stolparna än de övriga två. Alla stolpar var belägna inom den stenkista som anlades som grundförstärkning under den östra delen av Kvarnhusgränd mellan år 1750–1759. När grundförstärkningen kommit på plats fylldes utrymmet mellan stenkistans murar upp med tjocka lager grus, sand och rivningsmassor så att murarna täcktes innan en ny gatubeläggning anlades.

Figur 76. Mur till stenkistan (2276) i konstruktionsfas 3 i kontextgrupp 5. I utrymmet mellan murarna syns de pålar som slagits ner för att hålla utfyllnadsmassorna på plats. Foto från sydväst.

Konstruktionsfas 4, cirka 1759–1831

Ovanpå den jämna ytan som utfyllnadslagren bildat anlades sedan en ny stenläggning[116] på gränden (figur 77 och 78). I öst–västlig riktning längs med hela gatans sträckning fanns en ränndal av flata naturstenar. I stenläggningen syntes tydligt två upphöjningar som vid vidare undersökning avslöjade den underliggande pålningen. I norr var stenläggningen skuren av nedgrävningen till en av Slaktarehusets grundmurar, vilken sannolikt har tillkommit i samband med ombyggnationen av Slaktarehuset år 1778.[117]

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
2226	Stenläggning	0,79
2231	Utjämningslager	1,56

Figur 78. Tabell över de kontexter som ingår i konstruktionsfas 4 i kontextgrupp 5.

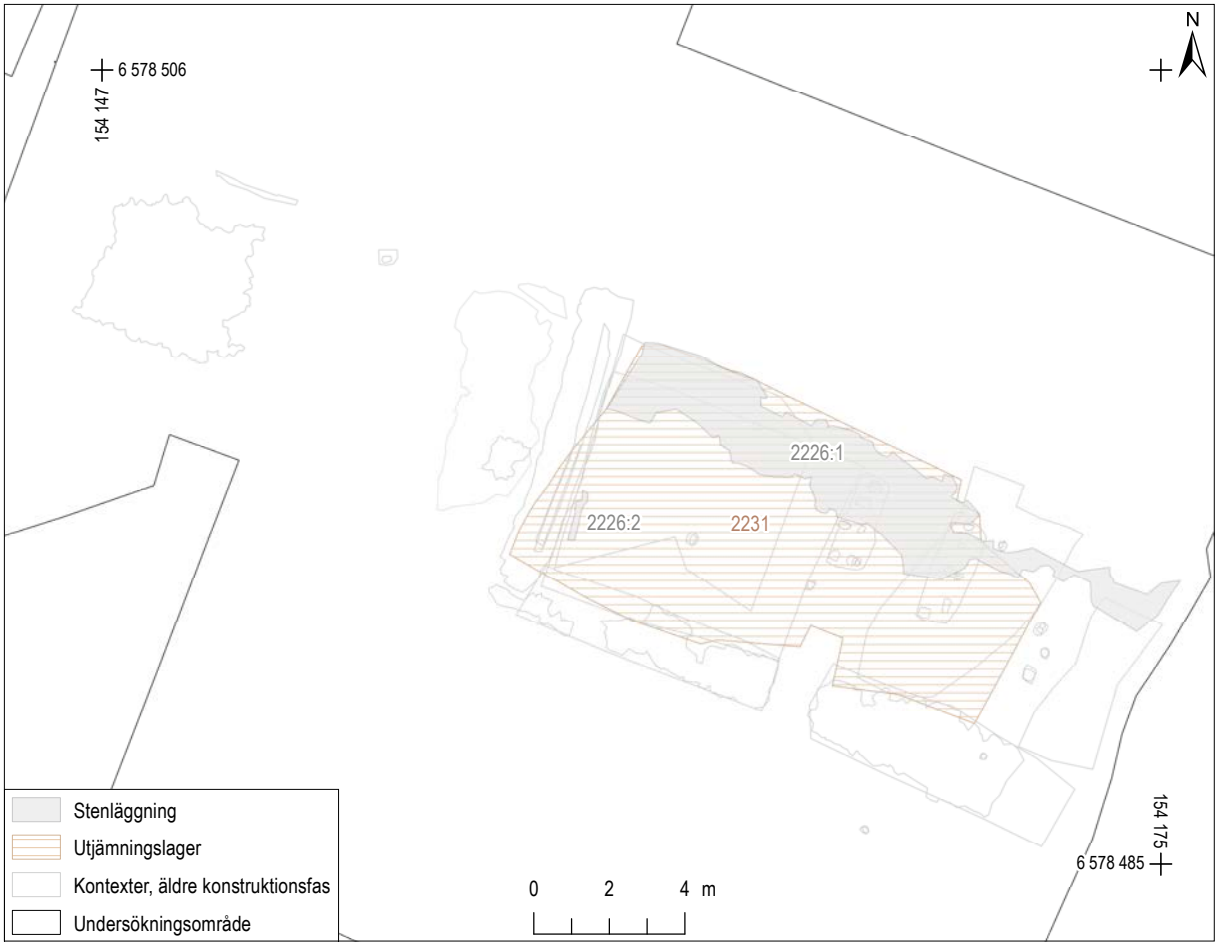

Figur 77. Plan över konstruktionsfas 4 i kontextgrupp 5. Skala 1:200.

Konstruktionsfas 5, 1832–1846

När Slaktarehuset totalrenoverades år 1831–1832[118] tillkom även en mindre utbyggnad som till del var byggd direkt på stenläggningen[119] utanför huset. Möjligen var det i samband med renoveringen man lade om gatubeläggningen utanför. Stenläggningen[120] i konstruktionsfas 5 representerar den yngsta nivån av gatubeläggning på Kvarnhusgränd. Stenläggningen täckte en oregelbunden yta om cirka 6 x 10 meter (figur 79 och 80). En ränndal löpte i nord–sydlig riktning i stenläggningens västra del. Den gick sedan samman med ytterligare en ränndal i den södra delen, som en T-korsning. Där ränndalarna möttes bildades en försänkning då stenläggningen sluttar ditåt från alla håll. Intill Slaktarehuset gick en ränndal bestående av fyra skålformade stenar längs med husets grundmur.

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
2202	Utjämningslager	1,48
2203	Ränna	1,35
2212	Stenläggning	1,29
2221	Sättmaterial	1,48
2223	Utfyllnadslager	0,21
2225	Utfyllnadslager	0,20

Figur 80. Tabell över de kontexter som ingår i konstruktionsfas 5 i kontextgrupp 5.

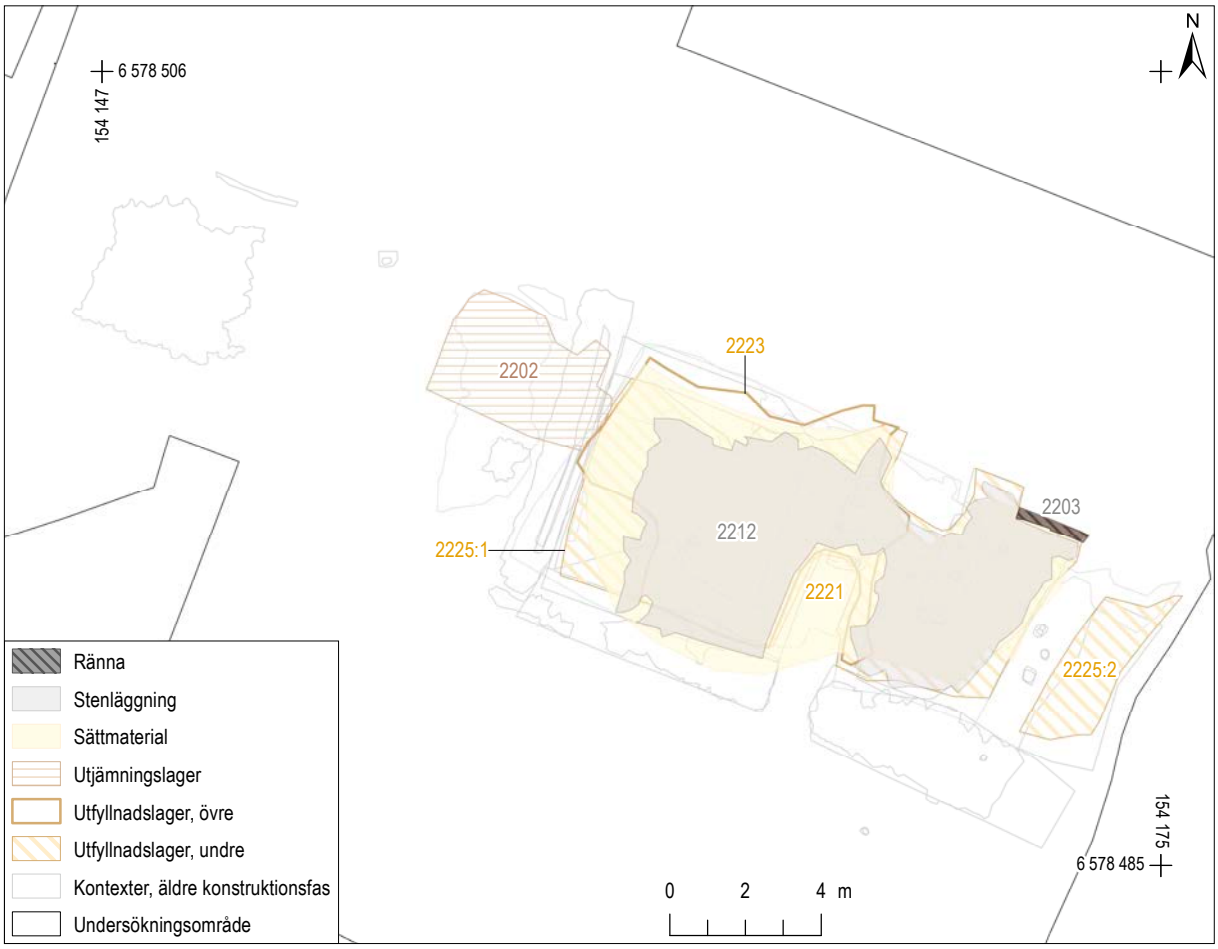

Figur 79. Plan över konstruktionsfas 5 i kontextgrupp 5. Skala 1:200.

Kontextgrupp 6. Södra Slaktarehuset, övergripande datering 1691–1846

Det äldsta skriftliga belägget för ett slaktarhus vid Söderström är från 1626 då det finns noterat att man forslat en stor mängd byggnadsmaterial till området, som skulle användas för att bygga Slaktarehuset.[121] I ett brev från år 1691 godkänner kung Karl XI en höjning av mätare- och vågpenningar för att finansiera återuppbyggnaden av Stadens kvarnar och Slaktarehuset vid Söderbro då dessa brunnit ned.[122]

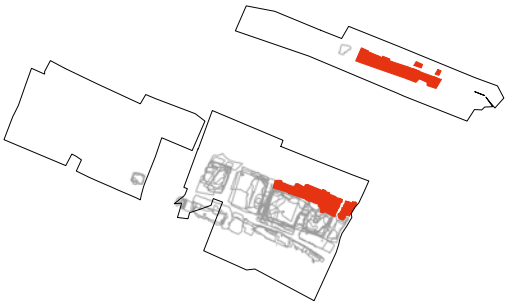

År 1727 inspekterar stadsarkitekt Carlberg området omkring Söderström och anser att Slaktarehuset, precis som Kvarnhusgränd, var i behov av omedelbar reparation. Detta skulle dock skulle dröja trots att byggnaden var i så dåligt skick att man fruktade att drivisen på våren skulle orsaka en olycka. Den del av Kvarnhusgränd som låg mellan Slaktarehuset och Fiskarehuset var vid den här tidpunkten inte i brukbart skick utan avspärrad med plank då sättningarna i marken var mycket omfattande och vatten trängde fram. Även bron på Slaktarehusets östra sida behövde förstärkas enligt Carlbergs inspektion.[123]

Enligt en senare uppgift i ett brandförsäkringsprotokoll förstärkes Slaktarehusets grund samtidigt som stenkistan byggdes på Kvarnhusgränd år 1750.[124] Detta kunde dock inte påvisas vid undersökningarna. Vid undersökningarna påträffades inte heller några lämningar som säkert kunde kopplas till det äldsta Slaktarehuset som brann år 1691. I fastighetsbeteckningen över Kvarteret Kvarnhuset från 1729 finns ”Gamla Slaktarehuset” upptecknat, beläget mellan Kvarnhuset och Oxgången väster om Södra Slaktarehuset.[125].

Figur 81. Utsikt över Stockholm från Mosebacke, en sommardag år 1790 av Johan Fredrik Martin. Platsen för Södra Slaktarehuset är markerad. Tillbyggnaden i konstruktionsfas 2 syns inte på målningen, utan har troligen tillkommit i samband med att Slaktarehuset totalrenoverades mellan 1831–1832. Källa: Stockholms stadsmuseum, unikt dokument ID SSM_18305_0 (CC BY).

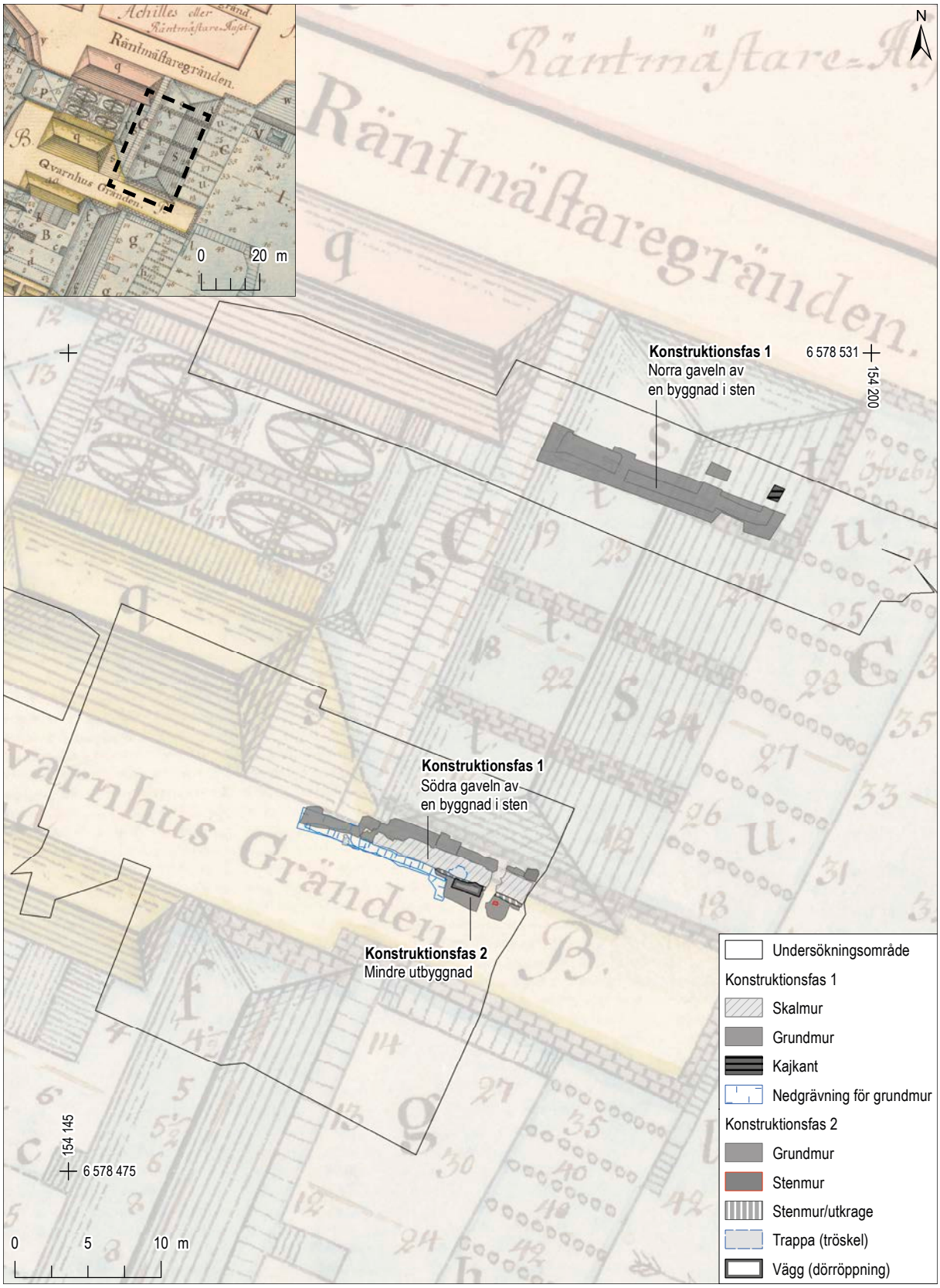

Figur 82. Kontexter som ingår i kontextgrupp 6 i konstruktionsfas 1 (1778–1831) och konstruktionsfas 2 (1832–1846). Mot bakgrund av en hydrografisk karta över Södra Strömmen från år 1773 av Jonas Brolin, skala 1:400. Översikt i skala 1:2 000.

Konstruktionsfas 1, 1778–1831

År 1778 revs den äldre trä- och tegelbyggnaden och på samma plats uppfördes en ny byggnad i sten (figur 83 och 84).[126] Det nya Slaktarehuset var som tidigare byggt i ett plan och var på samma sätt som tidigare byggd som en bro över Kvarnströmmen. Det omnämns nu som ett stenhus uppfört på pålar och hammarband. Under byggnaden ska det ha funnits två stora och flera mindre bjälkkällare. Inuti byggnaden fanns tre slaktarbodar, ett våghus och 15 salubodar.

På den södra sidan om Kvarnströmmen påträffades lämningar efter byggnadens södra gavel, i form av en öst–västlig naturstensmur uppförd som en skalmur

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
2204	Skalmur	1,41
2207	Grundmur	0,99
2208	Grundmur	1,24
2210	Grundmur	1,12
2229	Nedgrävning för grundmur	0,47
2243	Nedgrävning för grundmur	0,63
2332	Nedgrävning för grundmur	0,37
6539	Grundmur	2,13
6541	Grundmur	2,40
6552	Grundmur	2,43
6604	Grundmur	2,54

Figur 84. Tabell över de kontexter som ingår i konstruktionsfas 1 i kontextgrupp 6.

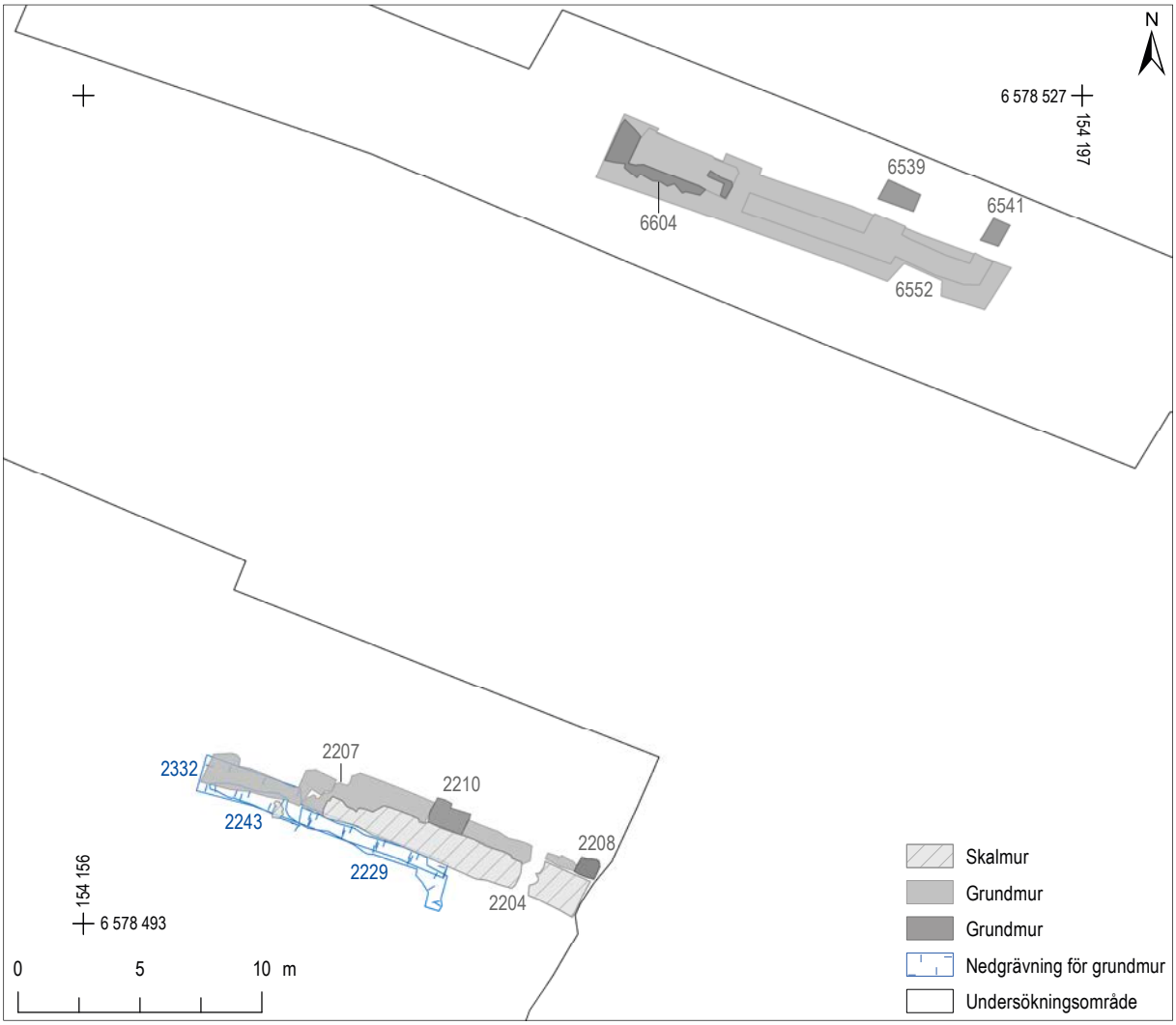

Figur 83. Plan över konstruktionsfas 1 i kontextgrupp 6. Skala 1:300.

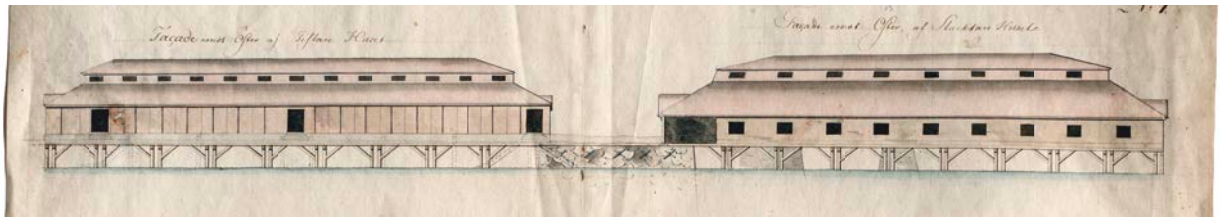

med sidor av större, kluvna naturstenar och en kärna av mindre naturstenar och bruk.[127] Grundmuren var 16 meter lång och 1,6 meter bred. På murens norra sida fanns ankarjärn av en typ som var vanlig under 1700- och 1800-talen. Ankarjärnen var placerade så att de skulle synas. Här fanns också rester efter vad som troligen var upplag till valven som var byggda över Kvarnströmmen.

På Kvarnströmmens norra sida påträffades rester av grundmurar från byggnadens norra gavel. Grundmuren var en naturstenmur i öst–västlig riktning, upp till 2 meter bred i basen och byggd med front mot söder ut mot Kvarnströmmen. Stenstorleken var betydligt större i den undre synliga fundamentsdelen av muren än i de övre skiften. Den nordliga delen av muren utgjordes av en innervägg med tre konstruktionselement mot nordöst. Endast cirka 0,4–0,5 meter av väggmurarnas sträckning var synliga mot nordöst. Sannolikt är det fråga om tre valvupplag som löpt vidare mot den norra gaveln på Slaktarehuset.

Grundmurar från Slaktarehusets norra del har påträffats vid två tidigare tillfällen, först 1927[128] och senare vid en ledningsomläggning inför Slussenprojektet år 2016.[129]

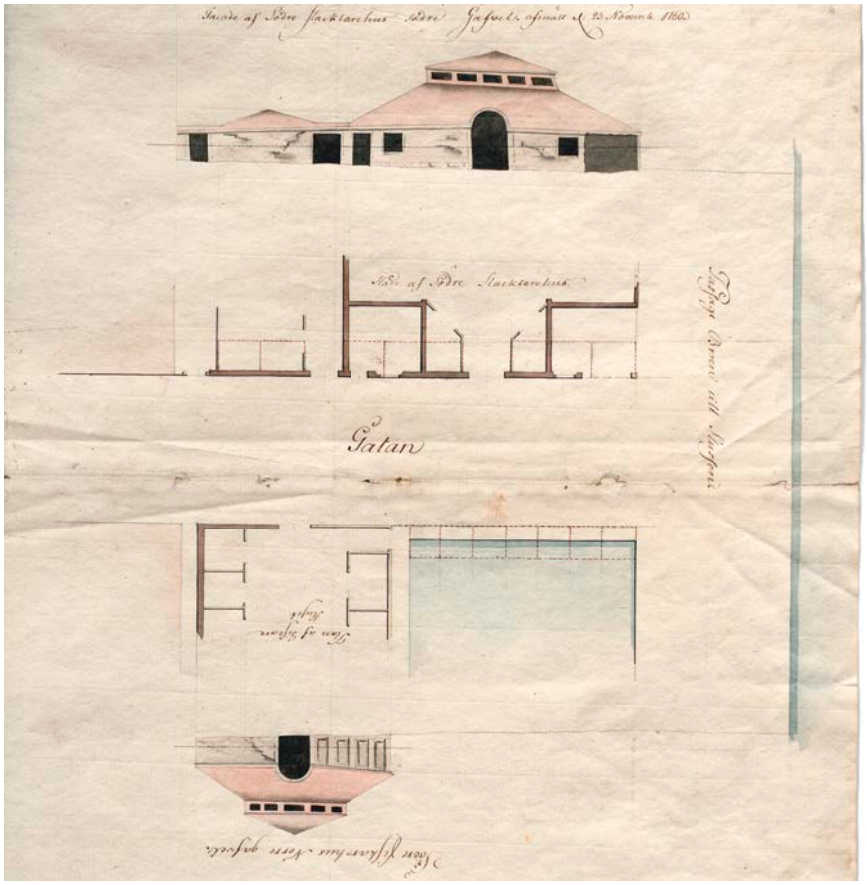

Figur 85. Plan- och fasadritning av fiskarhus och slakthus av Stockholms stads arkitekt Johan Eberhard Carlberg från 1760. Den här avbildningen är gjord cirka 30 år efter Carlbergs inspektion, men fungerar ändå bra som exempel på hur byggnadernas problematik kunde te sig. Notera sättningarna i de båda fasaderna. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 155:11.

Konstruktionsfas 2, 1832–1846

Mellan år 1831 och 1832 totalrenoveras Södra Slaktarehuset. Men trots detta blev byggnaden snabbt hårt åtgången av sättningar och strömmens slitningar. På en sektionsuppmätning från 1844 föreställande en av fasaderna kan man tydligt se sättningarna i byggnaden (figur 86). Det är troligen i samband med renoveringen som en mindre utbyggnad[130] byggs vid den södra gaveln, direkt på grändens stenläggning. Denna tillbyggnad har troligen tillkommit i samband med att Slaktarehuset totalrenoverades mellan 1831–1832.[131] Slaktarehuset fortsätter att disponeras av slaktareämbetet fram tills skråväsendet upphävs och rivningarna inför den nya slussen sker, båda händelserna år 1846.[132]

Murverksdokumentation

Kontextgruppen utgör av en öst–västlig naturstensmur uppförd som en skalmur med sidor av större, kluvna naturstenar och en kärna av mindre naturstenar och bruk (figur 87 och 88). Muren var synlig till en längd av 16 meter. Murens övre parti[133] var 1,6 meter brett och den undre delen[134] var 2 meter bred. Grundläggningsnivån var emellertid inte synlig, som mest var muren synlig till cirka 1,5 meters höjd. I den övre hälften av muren satt tre stora ankarjärn (cirka 1 x 0,8 meter) i nordfasaden som har varit avsedd att synas ovan mark. Ankarjärnen var av en typ som var vanliga under 1700- och 1800-talet.

Två snedställda partier var synliga i den norra sidan av den undre murkonstruktionen[135] som utgjorde en samtida del av muren. Murpartierna[136] var uppförda av snedställda kalkstenshällar med bearbetade sidor. De nedre delarna sträckte sig ut norr om murlivet[137]. Sannolikt utgör de delar av upplag till två naturstensvalv som sträckt sig i nord–sydlig riktning. Söder om muren och framför allt i dess västra del kunde nedgrävningen till konstruktionen delvis

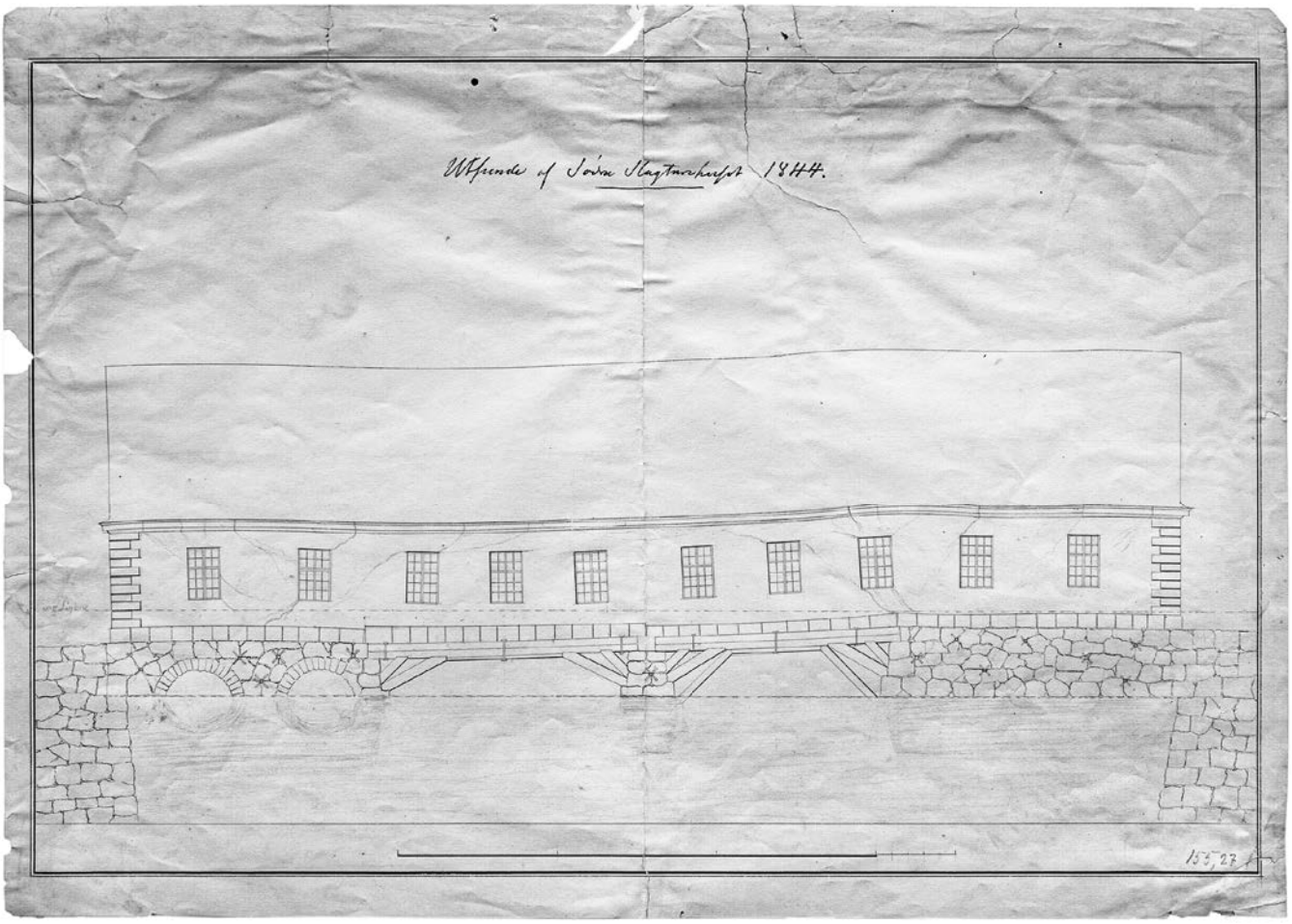

Figur 86. Uppmätning av Södra slaktarehusets av arkitekt Axel Nyström år 1844. På ritningen syns sättningarna tydligt. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 155:27.

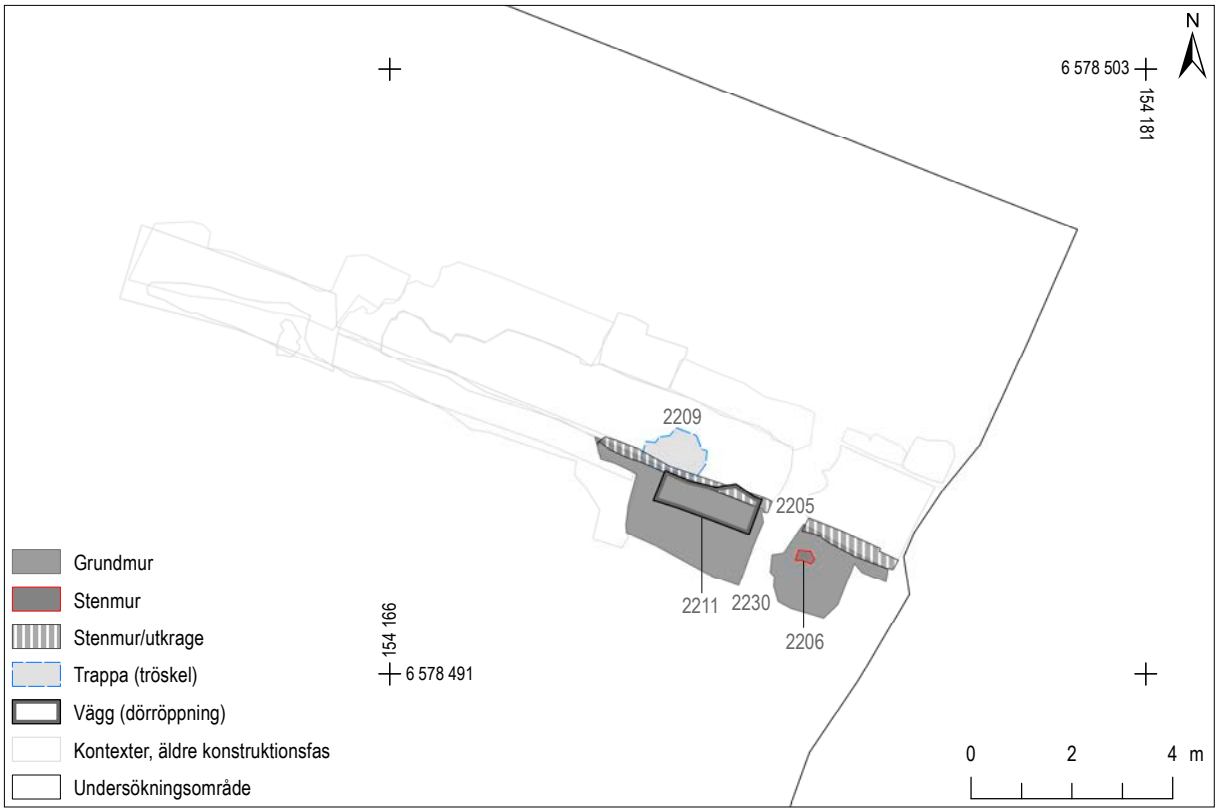

Figur 87. Plan över konstruktionsfas 2 i kontextgrupp 6. Skala 1:150.

undersökas. Anläggningen grävdes dock inte till botten och stående partier av muren lämnades kvar då de fortsatte under undersökningsnivå.

Parallellt med skalmuren[138] låg en påbyggnad som var 6,3 meter lång och 0,25 meter bred[139], där som mest sex skift med sten var synliga inom schaktdjupet. De nedre skiften bestod av större och något utkragande stenar jämfört med de övre.

En mindre murrest[140] bestod av två stenar murade ovanpå varandra, där två stenar hade en slät sida mot söder vilket tolkades som ett murliv. Ovanpå skalmuren fanns en ett drygt 1,2 x 0,8 meter stort murat parti[141] av kalkstensdelar. Flera av stenarna var bearbetade och kan ha utgjort rester av en tröskel eller ett steg i en trappa.

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
2205	Stenmur/utkrage	1,25
2206	Stenmur	1,00
2209	Trappa (tröskel)	1,59
2211	Vägg (dörröppning)	1,58
2230	Grundmur	0,92

Figur 88. Tabell över de kontexter som ingår i konstruktionsfas 2 i kontextgrupp 6.

Söder om skalmuren[142] fanns en utbyggnad[143]. Den övre delen[144] utgjordes av ett parti med naturstenar i bruk, uppfört till en höjd av fyra skift, sannolikt samma konstruktion som den mindre murresten[145] eller trappan som nämns ovan. Murpartiet vilade på den större grundläggningen som var murad till 0,5 meter i den övre delen och kallmurad nedtill. Utbyggnaden tycktes stå stumt an mot skalmuren och påbyggnaden[146].

Slakthus och slakteriverksamhet i Stockholm

Slakt var länge något som sköttes hemma på den egna gården, och främst utfördes av den som haft ansvaret för djuren och det kött som konsumerades var i huvudsak lokalt producerat. Detta förändrades i takt med att städernas befolkning ökade. Från medeltid och framåt var livsmedelshanteringen i staden kontrollerad av de olika skråna. Slakt och handel med kött sköttes av slaktarna och köttmånglarskrået och syltkonor som tillredde inälvsmat. Slaktarna höll till i den nordvästra delen av Stadsholmen tillsammans med andra tunga, smutsiga och brandfarliga verksamheter, som bagerier och smedjor till exempel. Fynd efter redskap som slaktbågar och krokar i trä hittades här då man grävde för en ny avloppsledning 1958.[147]

Under medeltiden såldes oxar från de svenska landskapen till Europa via Danmark.[148] I takt med att statsmakten blev starkare styrdes handeln om från att gå söderut mot kontinenten till att riktas mot norr och gruvområdena i Bergslagen. Oxarnas hud var en viktig råvara då den användes för att tillverka de rep som användes i gruvarbetet. Köpmän i Jönköping och Eksjö fick tillstånd att köpa upp djur i närområdet i syfte att driva dessa norrut, så kallade oxdrifter. Dessa kunde omfatta allt från ett tiotal djur till flera hundra djur som drevs tillsammans (figur 89). Oxar är lugna flockdjur vilket man utnyttjade då det räckte med två man för att driva upp mot 30 djur. Vanligen gick man två mil om dagen, och trots att djuren fick minimalt med foder och vatten under vägen var det ovanligt att de drevs så hårt att de dog. Av 1500-talets oxdrifter passerade de flesta bron över Svartån i Örebro, där de förtullades och registrerades innan vidare färd mot kreatursmarknaderna i Arboga, Västerås och Skänninge. Under 1600-talet började en del av oxdrifterna även att gå via Nyköping och Södertälje mot Stockholm som blivit en stor marknad för kött i konkurrens med Bergslagen.

I takt med att staden växte blev kontrollen av livsmedelshanteringen mer strikt. Under 1600-talet växte befolkningen i Stockholm från cirka 10 000 till 60 000 invånare. Staden hade inte någon egen livsmedelsproduktion i högre grad. Till skillnad från andra städer hade Stockholm inga egna jordar, utan var i hög grad beroende av införsel av livsmedel från den omkringliggande landsbygden. Det var alltså viktigt att det fanns en välfungerande infrastruktur för att livsmedelsförsörjningen skulle fungera. I Stockholm hade det varit tillåtet för stadsborna att bedriva slakt för husbehov men det förbjöds för alla utom adeln. Kronans slakthus hade funnits vid Norrström sedan 1500-talet men nu skänktes ytterligare en tomt där till Staden för uppförandet av ett nytt slakthus – Södra Slaktarehuset vid Söderström.[149]

Figur 89. Oxdrift från Småland. Målning av Nils Andersson från 1863. Källa: Nationalmuseum via Digitalt museum, identifikationsnummer NM 935. Bilden är bearbetad och beskuren (CC BY-SA 4.0).

Slaktarehuset vid Söderström var byggt som en bro tvärs över Kvarnströmmen vilket var praktiskt då det gjorde det enkelt att hålla rent och bli av med allt slaktavfall och andra orenheter från alla slaktdjur som passerade. Läget var också lättillgängligt för transporten av djuren dit och vidare försäljning av kött och andra slaktprodukter därifrån. Slakthuset var inrett med tre slaktbodar, ett våghus och flera handelsbodar. På husets östra sida fanns vad som är benämnt *oxgång* dit slaktdjuren leddes in genom en port. I norr och söder om oxgången fanns plank med portar.[150]

Slaktarnas verksamhet omfattade inköp av slaktdjur, lagerhållning, slakt, styckning och försäljning av kött, inälvor, hudar och horn. Slaktarna hade fasta kunder hos garvare, kammakare och svarvare till vilka de sålde hudar och horn.[151] I slakthusen slaktades både småboskap som får, getter och svin samt storboskap som utgjordes av nötkreatur. Småboskap och svin köptes upp i ett 8–9 mils område omkring Stockholm eftersom de inte kunde drivas så långt. Storboskapen, framför allt oxar, kom med oxdrifterna söderifrån.

Efter att skråväsendet avskaffats år 1846 och slakthustvånget försvunnit år 1847 kunde vem som helst bedriva slakteriverksamhet. Man låter nu slaktare verka på gårdar och tomter i utkanterna av Södermalm och Norrmalm. Slakt utfördes fortsatt även på stadens torg och var tillåten under hela 1800-talet. Även om det etablerades moderna specialbutiker för olika slags livsmedel i Stockholm under 1800-talet så ägde mycket av livsmedelshandeln fortfarande rum på torgen (figur 90). Först år 1902 förbjöds slakt på stadens torg.[152]

Då de allmänna slakthusen och slakthustvånget försvunnit blev verksamheten utspridd och svårkontrollerad och kunde bedrivas i princip hur som helst.

År 1878 fanns 39 slakthus i Stockholm, varav alla utom två ansågs undermåliga för ändamålet vid hälsopolisens inspektion. Hälsopolisen inrättades då Stockholm fick en ny bestämmelse om hälsoskydd, en så kallad hälsovårdsstadga 1878. Hälsopolisen lydde under Hälsovårdsnämnden och hade till uppgift att genom kontroll och rådgivning förbättra hygienen inom bland annat djurhållning, produktion och försäljning av livsmedel, bostäder, allmänna lokaler, avlopps- och avfallshantering. Hälsovårdsstadgan var i bruk fram till kommunreformerna på 1950-talet.[153]

Figur 90. Fru Forslund säljer kött på torget år 1900–1901. Källa: Stockholms stadsmuseum via Stockholmskällan, bildnummer SSMF087203 (CC BY).

De två undantagen som nämnts ovan var Zibells slakteri på Timmermansgatan 24 och Slakteribolagets slakteri nummer 10 på Falkenbergsgatan (nuvarande Åsögatan väster om Erstagatan på Södermalm) som båda var ”utmärkt väl inrättade och hållna”. I de övriga fallen saknades avlopp och vattenledningar så blod och smuts samlades i stillastående pölar eller flöt fritt ut på gatorna.[154] Särskilt området runt Skanstull var ökänt för sina många små slaktargårdar med byggnader som inte var avsedda för ändamålet, där avfallet låg i stora högar på slaktargårdarnas tomter.[155]

Ett stort problem var försäljningen av kött och köttprodukter av undermålig kvalitet. I många fall användes kött från djur som varit sjuka i mjältbrand och höggradig bovid tuberkulos i korvtillverkningen. Parasiter i kött var också vanligt, som trikiner och dynt (en blåsmask som förekommer i svinkött och utgör larvstadiet till bandmasken).[156] Hälsopolisen gjorde ibland tillslag och destruerade dåligt kött genom att hälla fotogen på det, men deras arbete hade sannolikt inte någon större effekt. I en korvfabrik i Brännkyrka beslagtogs till exempel ett och samma parti utdömt kött två gånger. Efter att hälsopolisen hällt fotogen på köttet vid det första tillfället hade slaktaren helt enkelt sköljt av det och var i färd med att göra korv när hälsopolisen beslagtog samma köttparti en andra gång.[157]

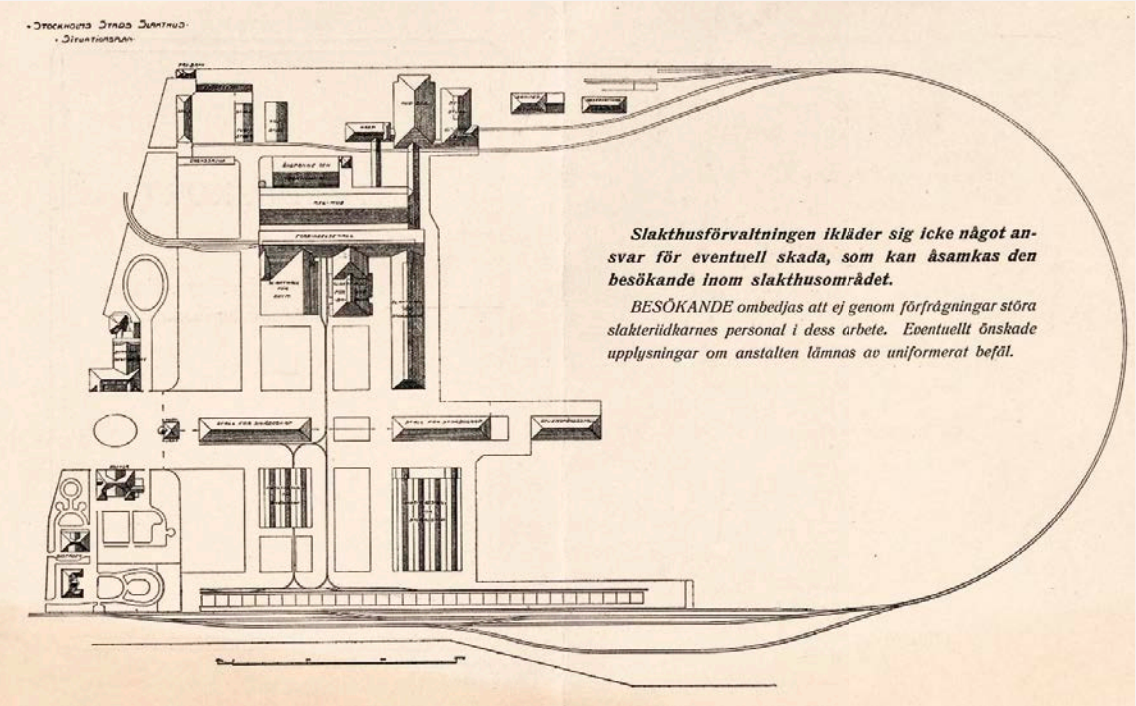

Figur 91. Situationplan över slakthusområdet i Johanneshov. Källa: Stockholms stadsarkiv via Stockholmskällan, objekt-ID SE/SSA/2842 Saluhallsstyrelsens arkiv/B7B:1 Trycksaker och blanketter 1912–1999 (CC BY).

På många håll försökte man flytta slaktverksamheten från de tättbefolkade stadskärnorna till städernas utkanter. Ett av argumenten för detta var en oro över att åsynen av slaktverksamheten skulle ha negativ inverkan på de kringboendes allmänna moral.[158] De platser i städerna där slakt bedrevs tenderade till att vara illa sedda och dra till sig annan än mer oönskad verksamhet.

Offentliga slakthus byggdes i flera större svenska städer mellan 1904 och 1915. Först ut var Malmö följt av Göteborg ett år senare. Övriga städer var Eskilstuna, Helsingborg, Karlskrona, Linköping och Norrköping.[159] Exportmöjligheterna av köttvaror var drivande och krävde bättre hygienstandard. Den industrialiserade slakteriverksamheten i Nordamerika med stora anläggningar med kylteknik och moderna konserveringsmetoder var en förebild.[160] En anledning till att Stockholm stad var så sent ute kan delvis bero på att man här mest importerade kött för stadens egen konsumtion snarare än för vidare export.

Först efter första världskriget blir det mer omfattande förändring i Stockholm och det planerades för en modern slakthusanläggning i staden. En tomt i Enskede söder om Södermalm ansågs lämplig då den var belägen en bit utanför staden på en stor öppen plats som var tillgänglig med järnväg.[161] På tomten låg torpet Johanneshov, som slakthusområdet sedan uppkallades efter. Bygget inleddes år 1906 och Slakthuset i Johanneshov stod färdigt 1912 (figur 91).

Kontextgrupp 7. Slipverksintressenternas hus, 1745–1846

Kontextgruppen omfattar byggnadslämningar efter *Slipverksintressenternas hus* som var beläget på den norra sidan av Polhems slussen. Själva slipverket låg på den södra sidan om Slusskanalen.

Lämningarna efter Slipverksintressenternas hus mätte 9 x 4 meter och utgjorde den norra delen av långsidan och den östra delen av husets kortsida (figur 92 och 93). Grundmuren i norr[162] var uppbyggd med stora

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
2318	Raseringslager	1,48
2319	Raseringslager	1,10
2325	Stenläggning	1,09
2326	Underliggare	1,00
2327	Tegelvägg	1,40
2328	Tegelvägg	1,23
2329	Stolpe	0,53
2330	Grundmur	1,36

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
2343	Spisfundament	1,48
2344	Utjämningslager	1,20
2345	Avsatt lager	1,51
2346	Raseringslager	1,39
7002	Raseringslager	1,60
7003	Husgrund	1,57
7325	Utfyllnadslager	1,27

Figur 92. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 7.

Figur 93. Plan över kontextgrupp 7. Skala 1:150.

Figur 94. Översikt över Slipverksintressenternas hus i kontextgrupp 7. Foto från sydväst.

kantiga gråstenar som var lagda med flatsidan utåt. Mindre kantiga stenar var inkilade emellan dessa. Mellan 1–4 skift med sten fanns intakt. Huskroppen förbands i öster med en skalmur[163] tillhörande den norra delen av Fiskarehuset. Mot grundmuren längs byggnadens östra vägg fanns rester av en tegelmurad innervägg. Tegelstenarna var orienterade öst–västlig samt nord–sydlig riktning. I söder fanns dubbla rader av sten och i norr en enkel rad. Längs den norra delen av grundmuren fanns rester av två murade valvpelare (figur 94).

Källargolvet utgjordes av en stenbelagd yta som kraftigt sluttade åt öster. I väster fanns ett konstruktionselement bestående av en rad större stenar i nord–sydlig riktning. Ytterligare en rad med sten i samma riktning fanns i konstruktionen mitt. Stenarna var svarta och sotiga på ovansidan, som mest tydligt var detta i den centrala delen av konstruktionen. Söder om de murade valvpelarna fanns en rund försänkning som var fylld med förkolnade trärester, troligen från en brunnen stolpe[164]. Spår av liggande trä[165] förekom också i den västra delen in mot en av tegelpelarna. Avtryck efter en trästock fanns i nord–sydlig riktning, den kan möjligen vara rester efter en underliggare till väggkonstruktionen. I kontextgruppens västra del fanns lämningar efter ett spisfundament av tegel[166] samt brukningslager. Spisen har varit placerad mitt i byggnaden. Längre västerut påträffades ytterligare en del av Slipverksintressenternas hus, i form av en mindre murdel[167] vilken överlagrades av massiva utfyllnadslager. Här var konstruktionen avgrävd på alla sidor av senare händelser så endast cirka 2,5 x 2,5 meter fanns intakt.

De utfyllnads- och raseringslager som täckte byggnadslämningarna innehöll stora mängder krossade glasflaskor. Samlingen utgörs helt av flaskor, främst bottnar, alla från sent 1700-tal (figur 95). Möjligen

Figur 95. Glas (F:2319:7766:13) från raseringslager i Slipverksintressenternas hus. Skala 1:1.

har de samlats in för vidare användning vid glastillverkning eller i verksamheten vid Slipverket.[168] En liknande deponi av glas påträffades även vid undersökningarna på Stadsgården i tillbyggnaden till ett kokhus som daterats till 1769–1867.[169] Här, precis som i glasfyndet från Karl Johans torg, saknades i princip bukskärvor från flaskorna, utan glaset utgjordes till största delen av bottnar. Flaskorna var huvudsakligen daterade till perioden 1825–1870.[170] Glaset har sannolikt samlats in för att säljas till något glasbruk för att användas som råglas vid tillverkning av nya flaskor.

Slipverksintressenternas hus

Slipverket vid Söderström och den tillhörande byggnad som på kartorna benämns *Slipverksintressenternas hus* byggs av Carl Knutberg, assistent till Polhem och självbetitlad slussbyggmästare år 1745. Slipverket låg på slusskanalens södra sida och intressenternas hus mitt emot på kanalens norra sida. Vid slipverksinrättningen utfördes sådant som polering av bas-reliefer (en typ av relief där motivet är svagt upphöjt från bakgrunden), gravering av kopparplåtar och slipning av glas. Juridiska processer om vattenrätten satte dock stopp för verksamheten.[171]

Slipverksintressenternas hus användes till olika typer av verksamheter under 1700-talet. Krögaren Lars Djurbergs nya krogbod var belägen här enligt mantalslängden från år 1755. Han bodde även i fastigheten. Senare, enligt mantalslängden 1760, bodde en tysk handelsman vid namns Joseph Greirs, med hustru och son samt pigan Caisa Glantzberg i huset, som i mantalslängden benämns *Willhelm Meisters & compagnies slipverk*. Enligt samma mantalslängd (1760) höll Diurberg krog nr 260. I längden upptas han efter kvarnmästare Herbst i Södra Strömkvarn och före Meister & compagnies slipverk.[172] År 1793 försäkrades fastigheten av en traktör vid namn Carl Gustaf Furström.[173]

VOLVO
EW160E
TUREBERGS
VOLVO
TUREBERGS
TUREBERGS

Fas 3. Åren 1846–1931

I mitten av 1800-talet var Polhemslussen och området däromkring rejält nedgånget. Det behövdes en ny lösning som både kunde hantera trafikflödet mellan Gamla stan och Södermalm samt slussaningen av allt större båtar mellan Mälaren och Saltsjön. För att få in förslag till detta utlystes en tävling, först 1841 och sedan igen 1843, båda tillfällena helt utan resultat då inga förslag kom in trots att prissumman vid det senare tillfället höjdes från 200 till 500 dukater.[174] Det var först år 1845 som det inkom ett förslag på en ny sluss. den som stod bakom detta var Nils Ericson som tidigare hade haft stort ansvar vid byggnationen av Göta kanal. I hans förslag lades den nya slusskanalen i den gamla kvarnströmmen. Den nya slusskanalen hade ungefär samma dimensioner som Polhems sluss, men var djupare. Inför slussbygget tog drätselkommissionen över de befintliga byggnaderna i området, och en särskild styrelse med ansvar för ombyggnationen tillsattes.[175]

Figur 96. Översikt av Karl Johans torg och Nils Ericsons sluss år 1896. Foto av Carl Johan Gimberg, taget från sydöst. Källa: Stockholms stadsmuseum via Stockholmskällan, fotonummer C 1244 (CC BY).

Till vänster: Arkeologer på rad. I bakgrunden syns Katarinahissen och KF-huset. Foto från norr.

Samtidigt som slussen byggs gör man i ordning det omgivande området. Karl Johans torg anläggs söder om slusskanalen och Slussplanen på kanalens norra sida. Kajkanterna ut mot vattnet öster och väster om slussen murades på samma sätt som slusskanalen, med stora rektangulära granitblock.[176] Samma metod användes när man rustade upp Skeppsbron för att området skulle få ett enhetligt utseende. Sedan tidigare fanns trafiklösningen med en tillfartsväg på var sida om slussområdet, Östra och Västra Slussgatan. En lösning som behölls vid den nya ombyggnationen.

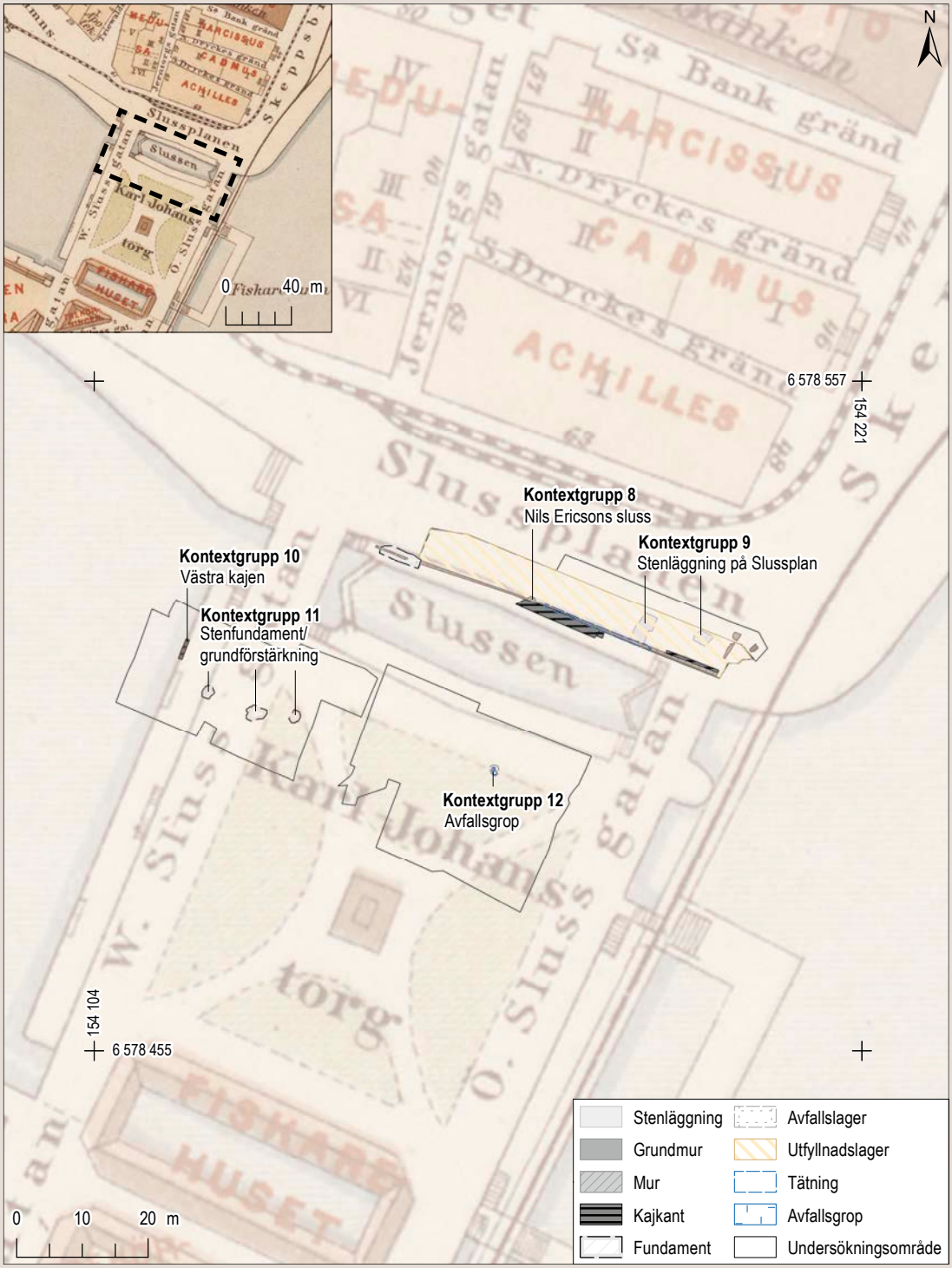

Figur 97. Plan över de kontextgrupper som ingår i fas 3 mot 1885 års karta av A. R. Lundgren (Atlas öfver Stockholm 1885), skala 1:1 000. Översikt i skala 1:4 000.

Kontextgrupp 8. Nils Ericsons sluss, cirka 1846–1931

Kontextgruppen omfattar lämningar efter den norra kajkanten vid slusskanalen till Nils Ericsons sluss. Konstruktionen var ungefär en meter bred och byggd av granitblock som var mellan 0,45–0,7 meter höga och 0,25 meter breda (figur 98 och 99). De var murade med alunbruk och förstärkta med ankarjärn placerade på jämna avstånd. Den norra sidan av konstruktionen var störd av en senare gasledning. Muren ut mot kanalen vilade på fundament av stora flata stenblock. En ränna byggd av stenplattor[177] löpte längs med kanalen ut mot Saltsjön. Rännan var byggd av flata kalkstenar och tätad med ren blålera, cirka 0,25 meter bred och djup. Under stenkonstruktionerna påträffades ett tjockt utfyllnadslager[178] som innehöll äldre raseringsmaterial.

De lämningar från slussen som påträffats stämmer väl överens med beskrivningarna som finns av konstruktionen. Utfyllnadslagret under stenkonstruktionen är troligen samma lager som lagts ut mellan träpålarna som grundläggning för kassunen. Även den lera som använts som tätning innanför murarna påträffades vid undersökningen.

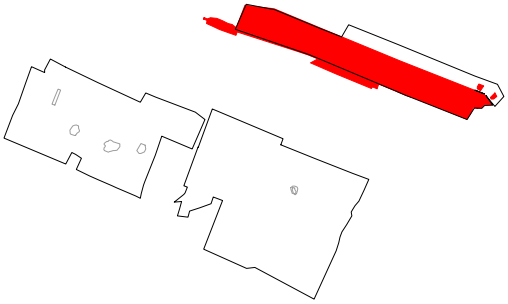

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
6540	Grundmur	3,59
6542	Mur	2,30
6544	Mur	2,49
6547	Utfyllnadslager	2,09
6549	Mur	1,86
6551	Kajkant	2,32
6566	Tätning	2,59
7256	Mur	2,50
7257	Fundament	1,91
7289	Kajkant	1,43

Figur 99. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 8.

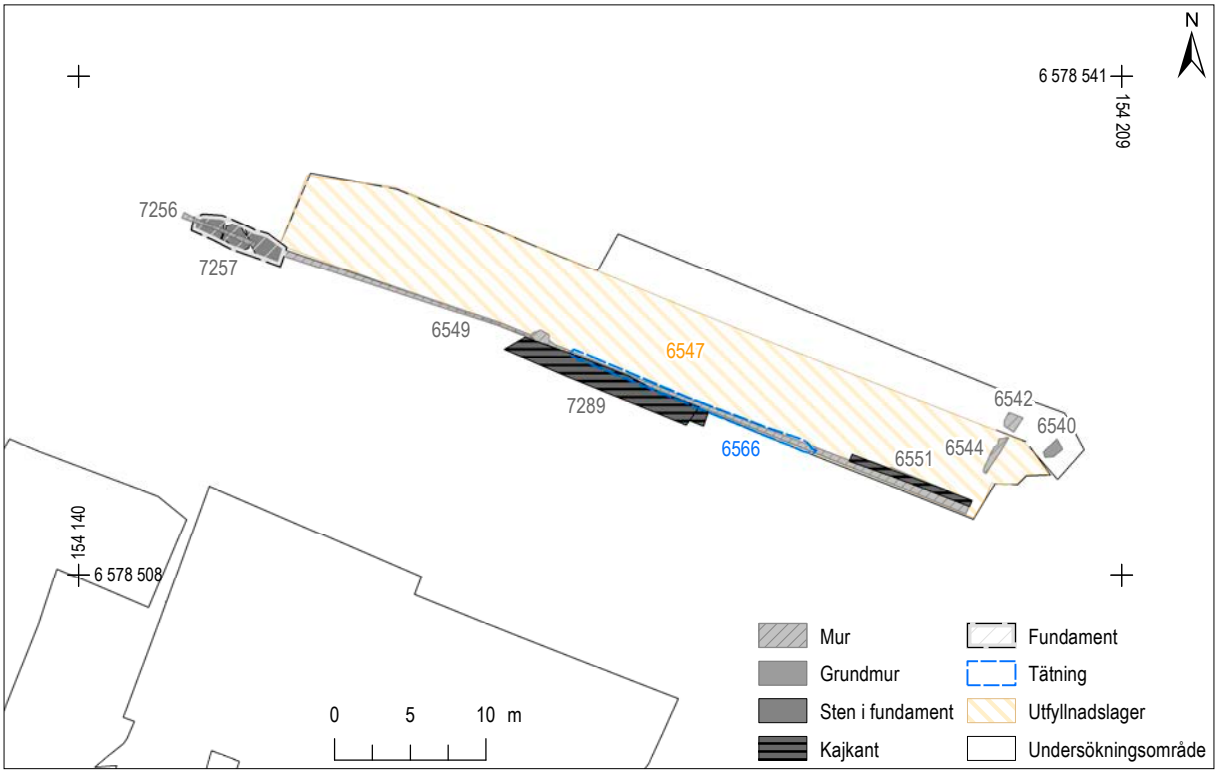

Figur 98. Plan över kontextgrupp 8. Skala 1:500.

Figur 100. Den östra vindbron år 1909. Foto av Axel Malmström, taget från väster. Källa: Stockholms stadsmuseum via Stockholmskällan, fotonummer E 9818 (CC BY).

Nils Ericsons sluss

Likt Kristinaslussen och Polhemslussen baserades även Nils Ericsons konstruktion på en träkassun. Kassunen byggdes på en särskilt lämplig plats som Nils Ericson sett ut på Djurgården innan den bogserades på plats. Innan kassunens kunde installeras gjordes muddrings och grundläggningsarbeten i Kvarnsströmmen som nu blev den nya slusskanalen. Grundläggningen gjordes genom att pålar slogs ned på jämna mellanrum, cirka två per kvadratmeter. Mellan pålarna fylldes det upp med grovt grus. Alla pålar kunde sedan kapas på samma höjd med hjälp av en av Nils Ericson specialdesignad ringsåg försedd med mätverktyg. När träkassunen sedan sänktes hamnade den rätt och jämt på första försöket.[179]

Träkassunen murades sedan in med kalksten under vattennivån och granit längs kajerna. Mellan muren och kassunväggen packades tät fin bearbetad lera som skydd mot röta och frost. På andra sidan kassunväggen fylldes det upp med tätpackad sand. Resultatet blev en konstruktion där vattnet inte kunde tränga igenom. När kanalen var färdigmurad installerades slussportarna och vindbroarna (figur 100).

Slusskanalen finns kvar än idag och har sedan 1930-talet använts som avbördningskanal.

Nils Ericson och slussbygget som blev klart i tid

Nils och hans bror John hade vuxit upp vid kanalverken vid Göta kanal och tidigt fått tillfälle att lära sig ingenjörsarbete, redan som unga fick de anställning vid verken som nivellörer och kartritare. Bygget av Göta kanal fungerade som utbildning för Nils Ericson och han blev på initiativ av Baltasar von Platen, som ordnade tillstånd från kungen, utnämnd till ingenjörsofficer utan att avlägga examen. 1823 fick han tjänst som underlöjtnant vid Ingenjörkårens fortifikationsbrigad. Som sådan fortsatte han att arbeta vid kanalverken fram till dess Göta kanal var färdigbyggd år 1830. Nils Ericson var sedan verksam i Västsverige vid kanalbyggen i Säffle, Karlstad och Trollhättan. Den yngre brodern John verkade sedan som uppfinnare utomlands med stor framgång.[180]

Vid den här tiden var det uppenbart att Polhemslussen, trots reparationer och byte av slussportar, inte längre höll måttet för det ständigt ökande trafikflödet. För att få in förslag på en ny sluss utlystes en tävling 1841. Trots prispengar inkom inga förslag. Två år senare gjordes ett nytt försök med en större prissumma. Trots det inkom inga förslag förrän Nils Ericson anmälde sig.[181] Hans förslag antogs 1845 och slussbygget inleddes på hösten 1846. Projektet var beräknat till att ta fem år, men var färdigt ett år innan utsatt tid.

I samband med ombyggnationen av slussen ansvarade Nils Ericson även för renoveringen av Skeppsbron. För de två projekten och sina tidigare insatser som kanalbyggare blev han adlad och befordrad till överste vid flottans mekaniska kår. I samband med detta ändrade han stavningen av sitt efternamn, till Ericson i stället för som tidigare Ericsson, något som irriterade hans bror ofantligt mycket. Nils Ericson avslutade senare sin karriär som chef för utbyggnationen av Statens Järnvägars stambanenät.

Som nämnts ovan blev Nils Ericsons sluss klar ett år innan beräknad tid. Detta berodde till stor del på det mycket noggranna förberedelsearbetet som gjordes under åren 1845–1846 (figur 101). Nils Ericson gjorde under denna tid en mängd snabba skisser och

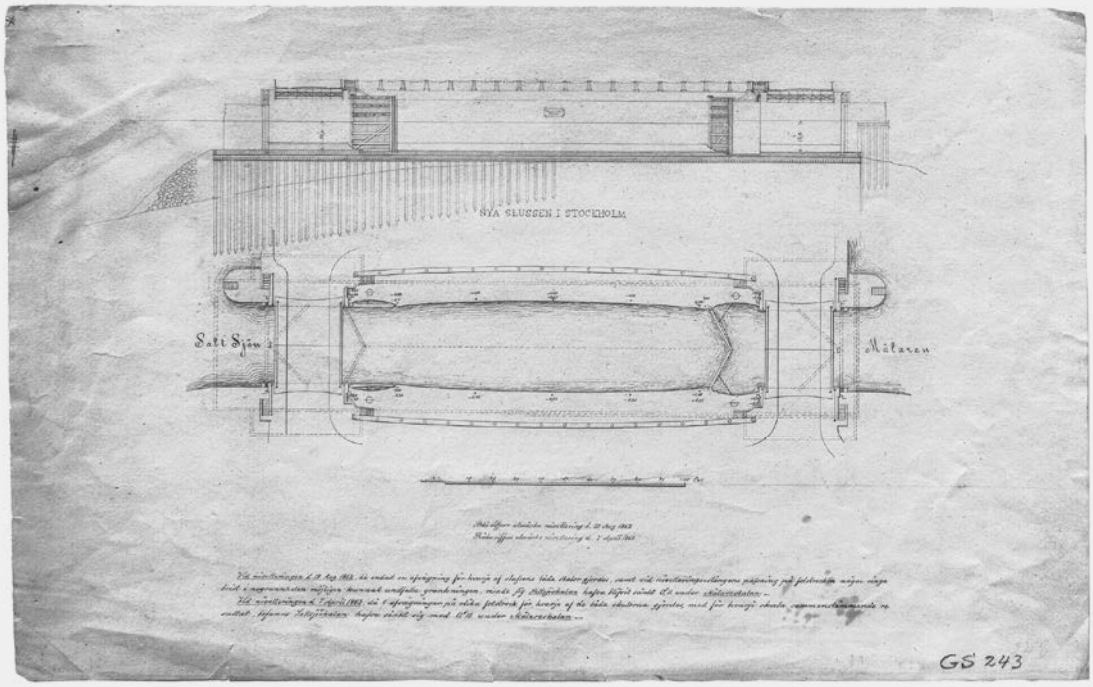

Figur 101. Ritning över den nya slussen i Stockholm år 1862 som visar en nivellering och avvägning av slusskanalen, och hur mycket slusskassunen har satt sig sen den sänktes ned i kanalen nästan tio år tidigare. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 243.

ritningar som sedan låg till grund för detaljerade beräkningar av materialåtgång och antal dagsverken. Han upprättade även prislistor över sten och jordfyllning, timmer, järnstag och skruvar med mera. Den sten som klädde kajkanter och undervattensmurar beställdes färdighuggen från stenbrott Nils Ericson kände väl till från sina tidigare kanalprojekt. Han ansåg det omöjligt att samla den mängd stenhuggare som skulle behövas för att hugga stenen på plats.

Även vid konstruktionen av själva slusskanalen hade Nils Ericson nytta av sina tidigare erfarenheter men även av sin uppfinningsrikedom. Bland annat uppfann han en särskild ringsåg utrustad med nivelleringsredskap och lodmått med vilken man kunde kapa alla grundläggningspålar under vattnet på samma höjd[182]. När träkassunen som utgjorde basen till slusskanalen skulle passas in och sänkas i kanalen låg den i lod vid första försöket. Hade underlaget varit ojämnt hade man varit tvungen att pumpa ut vattnet och skyffla bort allt grus som lagts på för att sänka träkonstruktionen, vilket i så fall hade orsakat stora fördröjningar.

Figur 102. Porträtt av Nils Ericson. Källa: Järnvägsmuseet via Digitalt museum, identifikationsnummer JvmKDAK00619 (Public Domain Mark).

Nils Ericson själv (figur 102) menade att det var gynnsamma förhållanden som gjorde att bygget gick så snabbt och problemfritt. Men man kan anta att det var de noggranna förberedelserna och den rikliga tillgången till arbetskraft som arbetade på beting som bidrog.

Kontextgrupp 9. Stenläggning på Slussplan, cirka 1846–1931

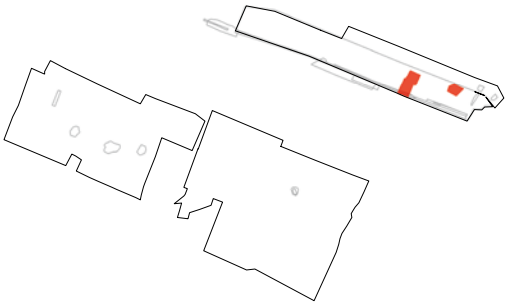

Kontextgruppen omfattar två ytor med stenläggning[183] som påträffades i anslutning till slusskajen. Den mindre ytan[184] utgjordes av rektangulär gatsten lagd i två riktningar i rät vinkel mot varandra, 2 x 2 meter stor (figur 103 och 104). Den större stenlagda ytan[185] bestod av fint huggna gatstenar i kvadratisk och rektangulär form, 2 x 5 meter stor. Gatstenen var lagd i två mönster där de rektangulära stenarna låg på rad och de kvadratiska var lagda i ett halvcirkelformat mönster.

De stenlagda ytorna har troligen anlagts i samband med att Nils Ericsons sluss byggs och representerar lämningar efter gatubeläggningen på Slussplan.

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
6545	Stenläggning	3,64
6550	Stenläggning	3,93

Figur 103. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 9.

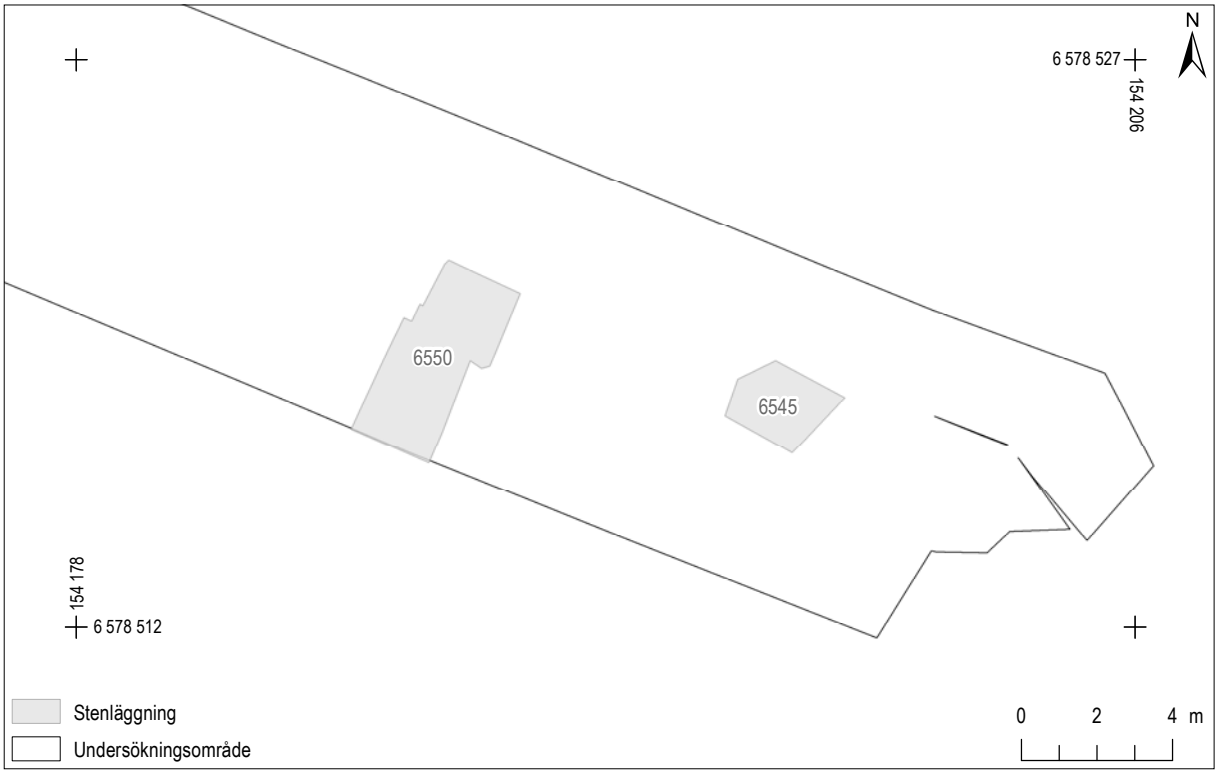

Figur 104. Plan över kontextgrupp 9. Skala 1:200.

Kontextgrupp 10: Västra kajen, cirka 1846–1931

Kontextgruppen utgörs av en mindre del av en stenmur. Muren var lik de murar som kantar slusskanalen i Nils Ericsons sluss med stora fyrsidiga naturstensblock med den flata sidan ut mot vattnet. Muren var en del av 1800-talets västra kajkant ut mot Mälaren och en del i den större omdaning som skedde i området i samband med bygget av den Nils Ericsons sluss (figur 105 och 106).

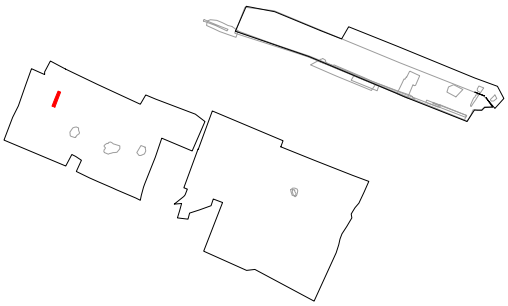

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
7051	Kajkant	0,89

Figur 105. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 10.

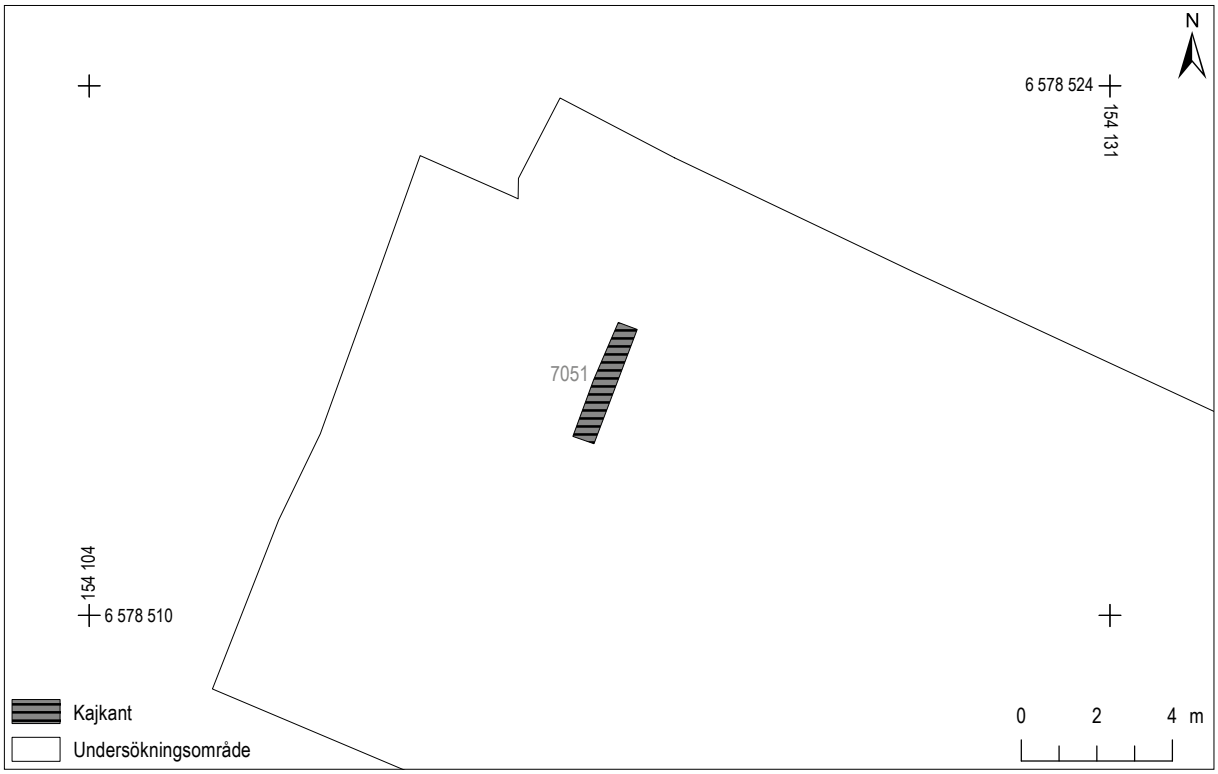

Figur 106. Plan över kontextgrupp 10. Skala 1:200.

Kontextgrupp 11. Stenfundament/ grundförstärkning, cirka 1846–1931

Kontextgruppen utgörs av tre murade stenfundament[186] bestående av större stenblock med mycket murbruk emellan (figur 107 och 108). Två av fundamenten[187] ligger på vad som troligen är ett och samma utjämningslager[188] med raseringsmassor. Lagret kan ha fungerat som grundförstärkning för fundamenten. Möjligen har dessa varit del av brofundamenten under Västra Slussgatan.

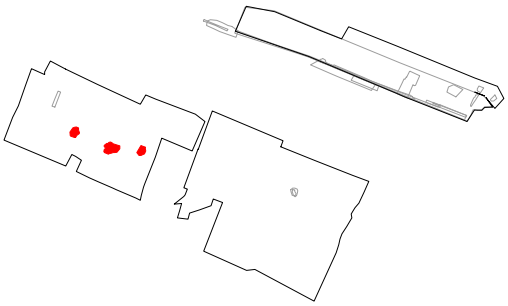

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
7009	Fundament	0,98
7011	Fundament	1,04
7050	Fundament	1,00

Figur 107. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 11.

Figur 108. Plan över kontextgrupp 11. Skala 1:200.

Kontextgrupp 12: Avfallsgrop

I anslutning till en av Slaktarehusets grundmurar påträffades en grop som var nedgrävd genom stenläggningen[189] på Kvarnhusgränd. Gropen var cirka 1,3 meter i diameter och 0,4 meter djup (figur 109 och 110). Den var fylld av mörkt organiskt material som innehöll stora mängder djurben, keramik, glas och kritpipor. Även två mynt hittades (daterade 1746 och 1835–1843). I gropen påträffades nästintill samtliga av undersökningens fågelben.

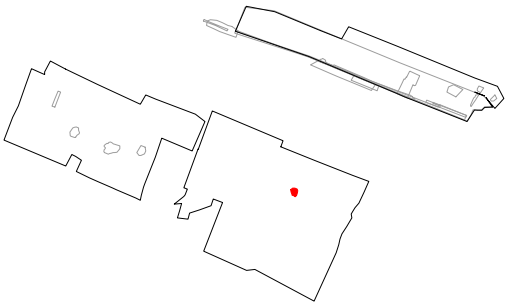

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
2227	Avfallsgrop	0,51
2228	Avfallslager	0,45

Figur 109. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 12.

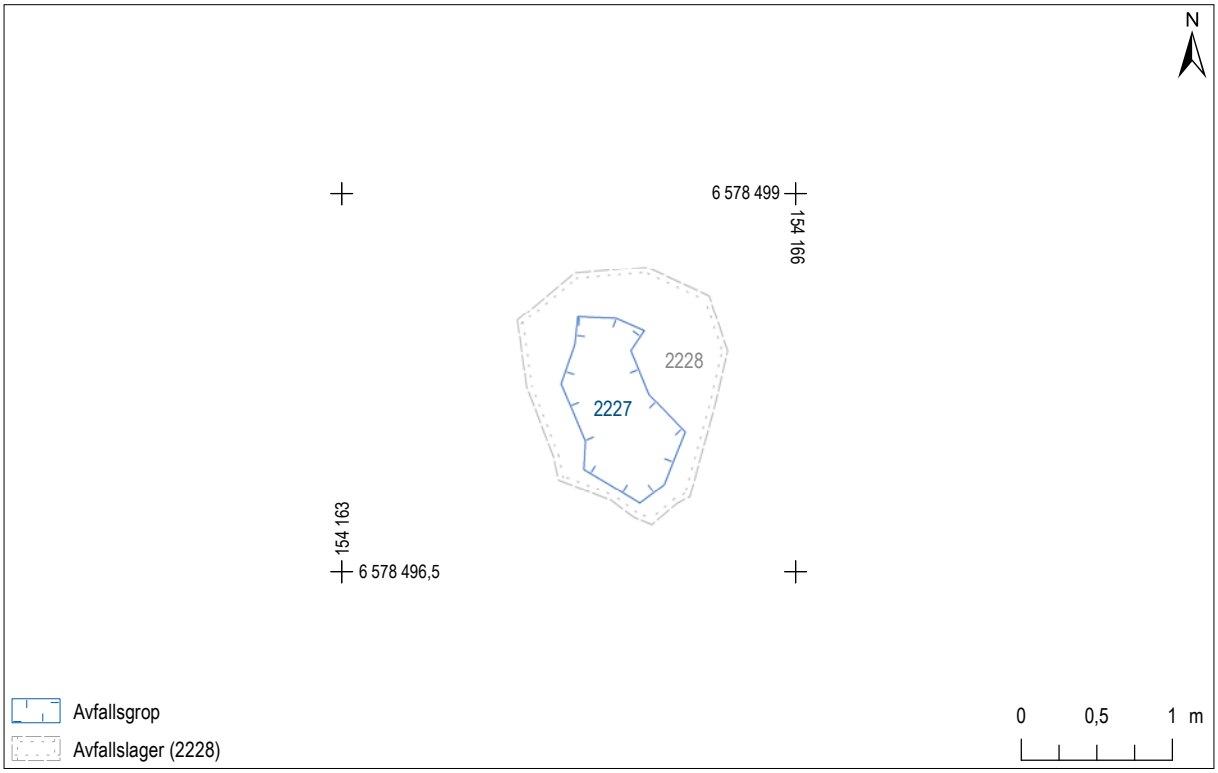

Figur 110. Plan över kontextgrupp 12. Skala 1:50.

Figur 111. Murverket i slussrännan på Nils Ericsons sluss förstärktes med dragjärn och ankarslut. Foto från norr.

Fas 4. Åren 1932–2016

Även Nils Ericsons sluss och trafiklösningen med de två överfarterna på Östra och Västra Slussgatan blev mot slutet av 1800-talet underdimensionerad i förhållande till det ökande trafikflödet i området, som nu även inkluderade spårvagnar och en sammanbindningsbana för järnvägen. Eftersom slussen fortfarande var den enda genomfarten för sjötrafiken var det inte möjligt att bygga fasta broar, utan de måste vara öppningsbara. Broöppningarna var en stor källa till irritation med mycket väntetid för alla fotgängare och trafikanter på land. Några år senare avlastades slussen då Hammarbykanalen byggdes 1926, och denna blev sedan den huvudsakliga farleden för det mesta av den vattenburna yrkestrafiken. Den ökande biltrafiken blev ett allt större problem då Nils Ericson sluss inte var anpassad för den (figur 112). Mellan 1918 och 1930 fördubblades trafiken genom Slussenområdet åtta gånger.[190] Trafiken över Slussen avlastades något när Västerbron och Centralbron byggts men fortsatte ändå att vara problematisk.

Figur 112. Exempel på trafiksituationen i Slussen år 1927. Källa: Spårvägsmuseet via Stockholmskällan, fotonummer SM 2019-529. Fotograf okänd (CC BY-NC).

Till vänster: Pågående murverksdokumentation. Även om mycket av dokumentationsarbetet sker digitalt finns det vissa uppgifter som fortfarande kan vara enklare att göra för hand. Foto från väster.

Redan vid slutet av 1800-talet började man planera för en ombyggnation, men det skulle dröja till 1930 talet innan den nya slussen började byggas. Det är nu trafiklösningen med fyrklövern anläggs efter förslag av Tage William-Olsson och Gösta Lindborg.[191] Områdets grundläggningsproblem skulle lösas med hjälp av platsgjutna *frankipålar*, nedslagna träpålar och betongplattor[192]. Med den nya trafiklösningen blev Karl Johans torg inramat mellan de två trafikledernа och den nya slusskanalen. Nils Ericsons slusskanal täcktes över men behölls för att fungera som avtappningskanal. Under de uppbyggda trafikledernа fanns lokaler för olika verksamheter, bland annat förrådsrum.[193]

Figur 113. Kontextgrupp 13 samt de betongfundament som påträffades vid en föregående schaktningsövervakning (Evertsson 2017) utgör tillsammans en del av de fundament som bar upp två av slingorna i fyrklöverkarusellen. Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:2 000. Översikt i skala 1:20 000.

Kontextgrupp 13. Betongfundament, cirka 1932–2016

Kontextgruppen omfattar betongfundament som tillkommit då Karl Johanslussen och fyrklöverlösningen byggdes under 1930-talet (figur 114 och 115). Konstruktionerna kan beskrivas som väggar av betong som bildade små rum eller fack och vilka tillsammans utgör större sammanhängande fundament. I östvästlig riktning både norr och söder om undersökningsområdet fanns långa linjer av upprättstående mindre betongpelare. På vissa ställen verkar man ha tagit hänsyn till de befintliga äldre murarna och där det passat använt dessa i den grundläggande konstruktionen, precis som på Södra Slussplan.[194] Utrymmet mellan betongfundamenten och de äldre stående murarna hade sedan fyllts upp med massor av olika slag, mycket raseringsmaterial, samt grus och sten. Längst i väster av området fanns en 8 x 15 meter stor betongsula. Fundamenten utgjorde en del av grunden för den nordöstra respektive nordvästra slingan av fyrklöverkonstruktionen (figur 116).

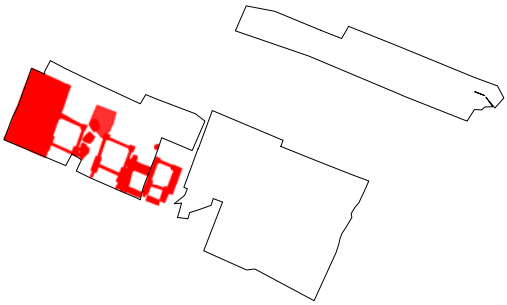

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
7004	Betongfundament	1,02
7005	Betongrör	1,25
7015	Betongfundament	1,74
7016	Betongfundament	0,93

Kontextnummer	Typ	Nivå, m ö.h.
7017	Betongfundament	1,89
7019	Utfyllnadslager	1,69
7326	Betongfundament	1,90
7327	Betongfundament	1,41

Figur 114. Tabell över de kontexter som ingår i kontextgrupp 13

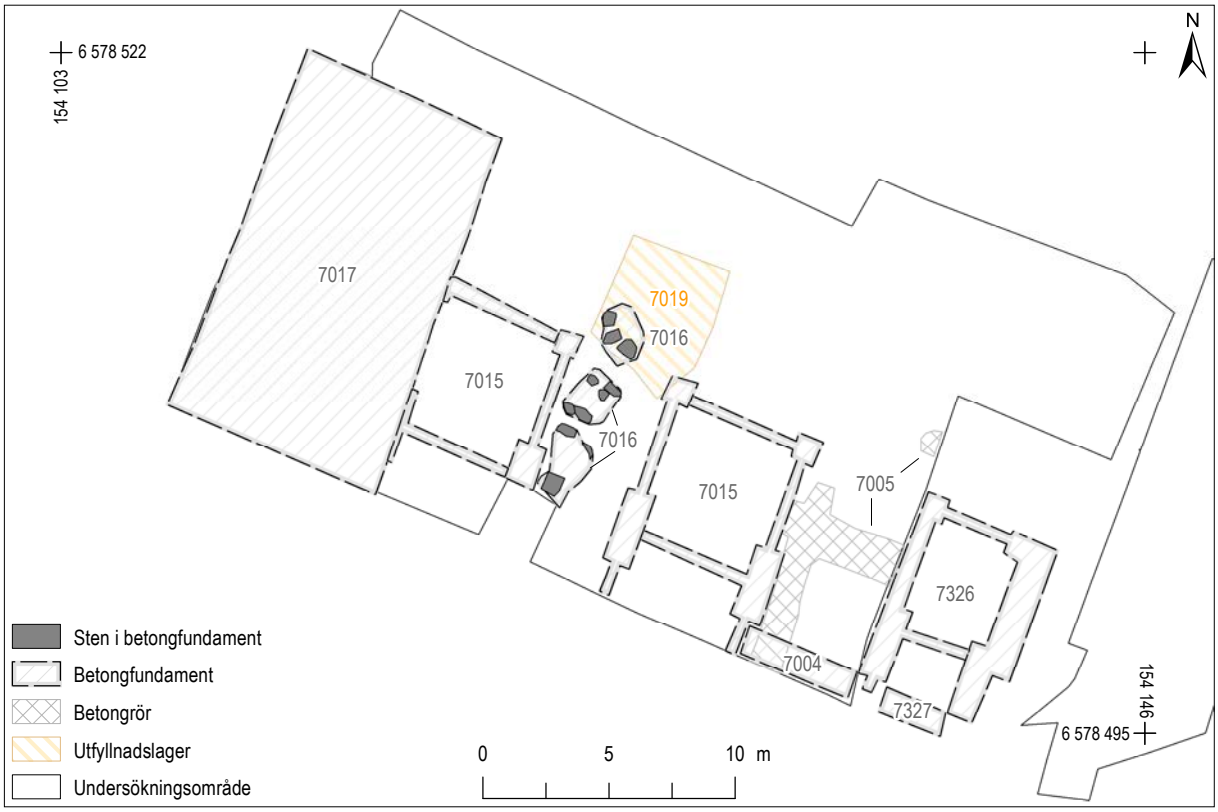

Figur 115. Plan över kontextgrupp 13. Skala 1:300.

Figur 116. Karl Johans torg, Slussen och Södermalm 28 oktober 1935. Foto från norr. Foto av Almberg & Preinitz. Källa: Stockholms stadsmuseum via Stockholmskällan, fotonummer Fa 50840 (CC BY).

Noter

75 Köhler 2008.
76 Gustafsson 2015.
77 Heimdahl 2014, Stresse & Tollin 2018, Suominen 1990.
78 Heimdahl 2010, Stresse & Tollin 2018, Hjulström & Lindeberg (i manus).
79 Heimdahl 2014.
80 Stresse & Tollin 2018.
81 Stresse & Tollin 2018.
82 Hansson & Dyhlén-Täckman 2020.
83 Linné 1749, Hallgren 2016.
84 En mer utförlig beskrivning av dessa arter finns i Lindeberg 2022.
85 Månsson 1987, Heimdahl 2009 och 2012.
86 2227, 2228.
87 Eklund 1985:75.
88 Slussenportalen, 28 augusti 2020.
89 Hildebrand & Bratt 1913:504.
90 O:son Nordberg 1935:28.
91 O:son Nordberg 1935:28.
92 O:son Nordberg 1935:43f.
93 7007, 7008, 7012, 7013.
94 Carlsson et al. 2021:61.
95 Bergman, bilaga 2.

96 O:son Nordberg 1935:53.
97 Ahnlund 1984:173.
98 Blom 1933:191.
99 Carlsson et al. 2021:44
100 6606.
101 O:son Nordberg 1935:53.
102 O:son Nordberg 1935:53.
103 O:son Nordberg 1935:53.
104 Bergman, bilaga 2.
105 Bergman, bilaga 2.
106 2268.
107 2270.
108 2268.
109 2311.
110 2320.
111 Bergman, bilaga 2.
112 2253 och 2259.
113 2303, 2306, 2308.
114 Ahnlund 1984:182.
115 2256.
116 2226.
117 O:son Nordberg 1935:54.
118 Höijer 1953:82.
119 2226.
120 2212.
121 O:son Nordberg 1935:54.
122 Hildebrand & Bratt 1913:504.
123 Ahnlund 1984:58.
124 Bergman, bilaga 2.
125 Bergman, bilaga 2.
126 O:son Nordberg 1935:54.
127 2202, 2207.
128 SR 255 1927.
129 Wändesjö 2016.
130 2230, 2206, 2211, 2209.
131 Bergman, bilaga 2.
132 Bergman bilaga 2.
133 2204.
134 2207.
135 2207.
136 2208, 2210.
137 2207.
138 2204.
139 2205.
140 2206.
141 2209.
142 2204.
143 2230.
144 2211.
145 2206.
146 2205.
147 Hansson 1960:50.
148 Myrdal 1999:256ff.
149 Brundin et al. 2012:12f.
150 Bergman bilaga 2.
151 Söderlund 1943:190.
152 Brundin et al. 2012:25ff.
153 Herrlin 1929.
154 Nordin 2009:239.
155 Brundin et al. 2012:24ff.
156 Hirdman 1983:158.
Dynt (Svenska Akademierns ordbok.
157 Herrlin 1929:47.
158 Fitzgerald 2010:60ff.
159 Hansson 2004:60.
160 Hansson 2021:67.
161 Brundin et al. 2012:34.
162 2330.
163 2295.
164 2329.
165 2326.
166 2343.
167 7003.
168 Haggrén muntligen, 2022-12-15.
169 Bertheau & Tonemar (i manus).
170 Bertheau & Tonemar (i manus).
171 Carl Knutberg (riksarkivet.se).
172 Bergman, bilaga 2.
173 Bergman, bilaga 2.
174 Hallerdt 2004:44.
175 Hallerdt 2004:43ff.
176 Hallerdt 2004:49ff.
177 6551.
178 6547.
179 Hallerdt 2004:48.
180 John Ericsson (riksarkivet.se).
181 Schutz 1978:23.
182 Hallerdt, 2004:71.
183 6545, 6550.
184 6550.
185 6545.
186 7009, 7011, 7050.
187 7009, 7011.
188 7007.
189 2226.
190 Gullberg 2004:72ff.
191 Bergman 2004:87.
192 Gullberg 2004:72.
193 Lorentzi & Olgarsson 2005:53.
194 Carlsson et al. 2021:25.

Måluppfyllelse, diskussion och tolkning

Inför undersökningarna på Karl Johans torg hade ett antal frågeställningar formulerats. Dessa baserades på tidigare undersökningar i närområdet samt historiska källor som kartor och arkivmaterial. Det hade inte funnits möjlighet till någon ordentlig förundersökning innan projektets början då hela området varit täckt av den befintliga bebyggelsen.

Frågeställningarna behandlar främst frågor om bebeyggelseutvecklingen och de verksamheter som funnits i området, samt huruvida det går att ytterligare utveckla kunskapen som finns om bordskultur och kosthållning i Stockholm.

- *Hur har områdets bebyggelse och verksamheter utvecklats över tid?*
- *När etablerades de olika verksamheterna på platsen? (Kvarnhus, slakthus, fiskehus med mera)*
- *Finns spår efter verksamhet äldre än slakteriet?*
- *Går det att spåra andra verksamheter som bedrivits på platsen, exempelvis smedjor eller fasta fisken?*
- *Finns här avfallsmaterial från slakthuset eller Fiskarehuset? Detta kan i så fall bidra till att tydliggöra stadens kosthållning under 1600- och 1700-talen och infogas till den kunskap om kosthållningen som håller på att byggas upp med utgångspunkt från undersökningarna i Slussen-projektet.*
- *Sannolikt kommer undersökningarna generera keramikfynd. Vilken inblick ger i så fall det fyndmaterialet angående stockholmarnas bordskultur under 1600-talet och 1700-talet?*

Frågeställningarna från de olika undersökningsplanerna har här omformulerats något och frågor av samma karaktär har fogats samman och anpassats till varandra.

Bebyggelseutveckling, verksamhet och konsumtion

Innan branden 1691

Det smala näset mellan Gamla stan och Södermalm har alltid varit en viktig väg till staden söderifrån. Här fanns den enda plats där man kunde ta sig över Söderström till fots och samtidigt som det var en av få vattenvägar som fanns mellan Mälaren och Saltsjön. I och med landhöjningen blev det till slut den enda farbara vattenvägen däremellan då Norrström inte var farbar annat än vid högt vattenstånd eftersom de pålspärrar som anlagts där mycket effektivt begränsade framkomligheten annars.

Söderström var smal och strid och lämpade sig därför väl för verksamheter som utnyttjade vattenkraften. En bro över vattnet byggdes tidigt och kvarnar, fasta fisken och slakthus etablerades i området däromkring. På Stadsholmens södra del fanns torg och hamnar, väster om Söderbro kunde båtar från Mälarområdet lägga an och på den östra sidan fanns djuphamn för fartygen från Saltsjön.[195]

Till vänster: Laverad ritning i plan och profil av Nils Ericsons sluss och en av de höjbara broarna över slusskanalen från 1850-talet. Källa: Wikimedia commons (Public Domain 1.0).

Söderbro var den enda landvägen över Söderström. Det var en lång, smal bro byggd i trä som vilade på Slussholmen och på stenkistor i vattnet. Över segelrännan i Lilleström fanns en vindbro som kunde hissas upp på rep och taljor för att släppa igenom fartyg.[196] Bron vekar ha haft ständiga renoveringsbehov, särskilt efter islossning och vårfloder. Vid undersökningarna påträffades lämningar efter en grundmur med ett tegelvalv från någon av byggnaderna längs Söderbro, möjligen kvarnen eller själva bron. En samling pålar som sannolikt utgjorde lämningar efter en träbroläggning eller brygga längs med Kvarnströmmen påträffades också.

Spår efter äldre bebyggelse fanns i de äldre utfyllnadslager som använts för att jämna ut och fylla upp ytor inom området. Det är då inte spåren efter den äldre bebyggelse som stått på platsen som påträffats utan snarare rivningsmassor från andra delar av staden som återanvänts här. Vid byggnationen av de stora försvarsanläggningar som uppfördes 1500-talet användes massor från de kloster och kyrkor som revs på Stadsholmen och Södermalm.[197] Med tanke på förekomsten av gotiskt nischkakel som hittills bara har hittats i miljöer i anslutning till Slottet, Svartbrödraklostret och Helgeandsholmen samt förekomsten av en del av ett rökelsekar verkar det troligt att materialet i de äldsta utfyllnadslagren på Karl Johans torg kommer från någon av de ovan nämnda eller en liknande miljö. Att raseringsmassorna där de medeltida fynden påträffats skulle komma från just Svartbrödraklostret förefaller sannolikt då detta dels ligger helt nära området kring Söderström, dels då det finns skriftliga belägg för att stadsåkare fått betalt för de lass med grus som fraktats från klostret till sjön vid Söderport.[198] Även i utfyllnadslager vid Sjöbergsplan kunde det påvisas att medeltida fynd av liknande karaktär. Även dessa utfyllnadsmassor kunde utifrån fyndsammansättningen och de skriftliga beläggen med stor sannolikhet kopplas till rivningen av Svartbrödraklostret år 1547.[199]

Vid Kvarnhusgränd, 1691–1846

Kvarteren Kvarnhuset och Fiskarehuset etablerades och i stället för den tidigare enda överfarten över Söderström fanns nu två, Östra och Västra Slussgatan. Det var fortsatt livlig verksamhet i området, med livsmedelsproduktion, hantverk och handel. Kornhamn och Skeppsbron var fortsatt viktiga hamnar och handelsplatser för handel från Mälaren och Saltsjön och området kring Söderström blev en viktig knutpunkt däremellan.

Kvartersstrukturen med kvarteren Fiskarehuset och Kvarnhuset var sedan intakt fram tills rivningarna inför Nils Ericsons sluss 1846. Förändringar skedde dock i de enskilda byggnaderna och konstruktionerna, framför allt på Kvarnhusgränd där stenläggningen läggs om flera gånger. I mitten av 1700-talet utfördes stora renoveringsarbeten på gränden då man anlade en stenkista och slog ned grundläggningspålar i grändens östra del i syfte att grundförstärka.

Från kvarteret Fiskarehuset fanns lämningar efter grundmuren till Fiskarehusets norra gavel. Väster om denna fanns även välbevarade lämningar efter Slipverksintressenternas hus i form av grundmurar, ett stenlagt golv och rester efter en spis eller ugn. I raseringslagret som täckte golvet fanns en påfallande stor mängd krossade flaskor, vilka kan ha samlats ihop i syfte att användas i slipverket eller säljas vidare som råglas.

I kvarteret Kvarnhuset ingick Södra Slaktarehuset som var ett av Stockholms två allmänna slakthus och en av de platser i staden där slakt var tillåten. Förutom i de allmänna slakthusen förekom slakt på stadens torg fram till 1900-talets början. Väster om Slaktarehuset låg Södra Strömkvarnen, som nyttjade vattenkraften i strömmen för att driva kvarnstenarna. Kvarnen är troligen den första byggnad som anläggs här då den har gett namn år kvarteret

och Kvarnströmmen. Ett slakthus byggdes vid Söderström år 1626. Slaktarehuset brann ned 1691 men återuppbyggdes snart igen på samma plats som innan. Träbyggnaden ersattes av ett hus i sten 1778. Detta totalrenoverades i sin tur åren 1831–1832. Vid undersökningarna framkom lämningar i form av grundmurar från Slakthusets norra och södra gavel, på var sida om Kvarnströmmen. Däremot var fynd efter själva verksamheten i stort sett obefintliga då slaktavfallet helt enkelt spolats bort i Kvarnströmmen. Med tanke på de aktiviteter som bedrivits i området var det inte några stora mängder benmaterial som framkom vid undersökningarna. Detta kan förklaras på samma sätt som ovan, med att slaktavfallet dumpats i Kvarnströmmen och spolats ut i Saltsjön. Majoriteten av slaktavfallet från Södra Slaktarehuset bör nog snarare sökas österut i Saltsjön. Avfallshanteringen var sannolikt en av huvudanledningarna till att såväl Norra Slaktarehuset vid Helgeandsholmen som Södra Slaktarehuset vid Söderström byggdes över strida strömmar.

En stor del av de kulturlager som påträffades vid undersökningarna på Karl Johans torg utgjordes av påförda massor i form av utjämningslager och utfyllnadslager. Konstruktionslager som dessa kan ha samma sammansättning men med skillnaden att de används i olika syften. Utfyllnadslager tillkommer till exempel vid utfyllnad av svackor och mellan stående konstruktioner för att skapa en jämn yta, alternativt utfyllnad vid strandkant/fuktig mark för att skapa ny mark. Utfyllnadslager kan täcka en relativt stor yta. Utjämningslager tillkommer för att skapa en jämn yta i ett mindre område, till exempel som markberedning inför husbygge eller anläggning av en gata. Utfyllnadslagren hade flera funktioner, dels för att höja marknivån, dels för att dränera och förbättra marken. Valet av material för utfyllnad skedde med tiden mer och mer medvetet och organiserat. Stockholms stadsarkitekt mellan år 1727 och 1773, Johan Eberhard Carlberg argumenterade för vikten av att ”melera” massorna ordentligt, det vill säga att blanda upp hushållssopor och rivningsmassor med sand och grus innan användning.[200] Carlbergs idéer verkar ha hörsammats då utfyllnadsmassorna som undersökts på Södra Slussplan och på Karl Johans torg i stort sett har sett ut just så, med rivningsmassor, sand och grus uppblandat med hushållssopor. På vissa ställen inom Slussenområdet har massiva utfyllnadslager observerats, på Stadsgården fanns till exempel utfyllnader som var mellan 80–150 meter vida och upp till 20 meter djupa längs med strandkanten.[201]

Vid undersökningarna på Karl Johans torg var markarbetena extra tydliga på Kvarnhusgränd, där massor förts på i flera omgångar under lång tid för att motverka de sättningar i marken som var ständigt återkommande. Lagren här var markant tjockare åt öster. Strax söderut på Gröna gången såg det ut på ett likande sätt med tjocka lager påförda massor, som alla sluttade åt öster.[202]

Större delen av de fynd som framkommit vid undersökningarna påträffades i konstruktionslager av de slag som nämnts ovan. Detta medför att de kanske inte kan ge så mycket information om den specifika kontexten de påträffades i utan snarare berättar om området i stort. Då en stor del av materialet sannolikt utgörs av omdeponerat material kan de heller inte användas för dateringar av de specifika kontexterna, då fynden kan vara betydligt äldre än det sammanhang där de påträffades. Tidsspannet kan därför bli mycket stort mellan det äldsta och det yngsta daterbara fyndet från en och samma kontext. Förekomsten av äldre fyndmaterial i lagren indikerar förekomsten av omdeponerat material. Alla stora ombyggnationer i området har inneburit markberedning av olika slag. Främst har det funnits behov av att jämna ut marken i motverkan mot de sättningar som varit ett problem i området ända från början.

Figur 117. Blå Slussen i Stockholm före ombyggnaden 1850–1860 av C. J. Billmark. Källa: Stadsmuseet i Stockholm, unikt dokument ID SSM 9891 0 (CC BY).

Området kring Söderström präglades länge av handel och livsmedelsproduktion. Här fanns kvarnverksamhet, slakthus, fiske, grönsaksförsäljning i Gröna gången, alla belägna nära varandra på ett begränsat område mellan Polhemslussen, Skeppsbron och Kornhamnstorg (figur 117). Utöver handeln med livsmedel fanns under 1700 och tidigt 1800-tal även flertalet krogar och näringsställen i Gröna gången och i kvarteret Kvarnhuset.

En av frågeställningarna inför undersökningarna handlar om huruvida de förväntade keramikfynden avspeglar stockholmarnas bordskultur under 1600–1700-talen. Att området kring Söderström och Slussen var en plats för handel och kommers med många utskänkningsställen under 1700-talet och tidigt 1800-tal första hälft syns i sammansättningen av keramik- och glasmaterialet vilket domineras av bordskärl som tallrikar och dricksglas. I jämförelse med fynden från undersökningarna i kvarteret Ormen och Glasbruket större var det en proportionerligt högre andel bordskärl från de förstnämnda. I kvarteren Ormen och Glasbruket större fanns privata hushåll och bostäder, till skillnad från området vid Gröna gången och Kvarnhusgränd.

Med tanke på den omfattande slakteriverksamheten i området var det inte mycket djurben som framkom vid undersökningarna. Förklaringen till detta är helt enkelt det sätt man valt att bygga både Slaktarehuset och Fiskarehuset som broar över Söderström. På så vis kunde avfallet enkelt dumpas i vattnet och sköljas bort. Undersökningarna vid Karl Johans torg har alltså, till skillnad från övriga undersökningar inom Slussenprojektet, inte resulterat i något omfattande osteologiskt material som kunnat ligga till grund för en utökad kunskap om stadens kosthållning.

Nils Ericsons sluss, 1846–1931

Inför bygget av Nils Ericson sluss som inleddes under 1846 revs all äldre bebyggelse omkring Kvarnhusgränd och i samband med det passade man på att rusta upp hela området, inklusive Skeppsbron och kajen ut mot Mälaren. Själva slussen lades i Kvarnströmmen. Områdets karaktär förändrades mycket i och med att Karl Johans torg anlades. Från att ha haft en tät bebyggelse utgjordes området nu av en stor öppen yta med torget och Slussplanen. Även kajkanterna mot Mälaren och Skeppsbron re-

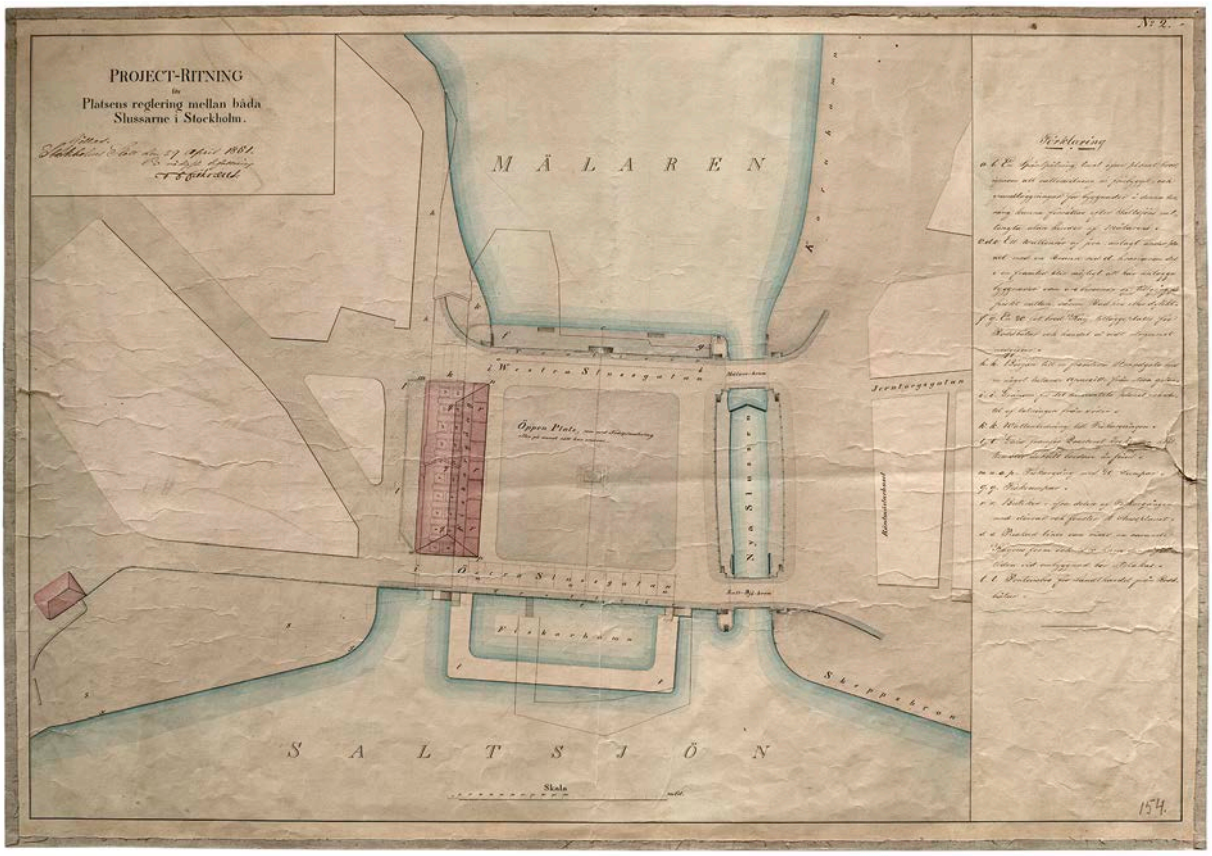

Figur 118. Projektritning över den öppna platsen vid Slussen av Axel Nyström år 1851. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 154.

noverades. De två överfartslederna, Östra och Västra Slussgatan fanns kvar på vardera sidan om torget (figur 118).

Lämningarna som påträffades från den här fasen omfattar rester efter kajkonstruktionen på båda sidor om slusskanalen samt kajen ut mot Mälaren. Vid undersökningen påträffades även rester efter stenläggning på den norra sidan av kanalen. I den västra delen av undersökningsområdet påträffades även tre stenfundament som troligen varit del av fundamenten under Västra Slussgatan.

Fyrklöverlösningen, 1932–2016

Nils Ericsons sluss och slussgatorna blev snabbt underdimensionerade i förhållande till den förändrade trafiksituation med biltrafik och spårvagnar som snabbt ökade efter sekelskiftet 1900. För att resa med spårvagn i norr–södergående riktning behövde man byta linje och gå till fots över slussbroarna då dessa inte höll för spårvagnarnas tyngd.[203] Broarna breddades och förstärktes 1922 så att spårvägen kunde bindas samman (figur 119).[204] Men *Slusseländet* omnämns ändå i tidningar och det var

Figur 119. Panoramabild över Gamla Stan från Slussen. Källa: Stockholms stadsmuseum, unikt dokument ID SSMFA37388. Fotograf Lennart af Petersens, 1940–1949. Bilden är beskuren (CC BY-SA).

tydligt att en ny trafiklösning behövdes.[205] Resultatet blev den fyrklöverformade trafiklösning som stod klar 1935.Lämningarna från den här fasen utgjordes av betongfundament från de underliggande konstruktionerna under tillfartsvägarna på var sida om Karl Johans torg.

Slutsats

Det övergripande syftet med undersökningarna var att dokumentera lämningarna och skapa ett underlag för förståelse för deras datering och funktion. De frågeställningar som formulerades inför projektet har i stort kunnat besvaras, dock i varierande omfattning. Större delen av de lämningar som undersökts har utgjorts av bebyggelselämningar som murar, stenläggningar och påförda konstruktionslager, vilket gjort att de frågeställningar som handlar om bebyggelseutveckling och verksamheter på platsen har kunnat besvaras mer utförligt (figur 120).

Sammanfattningsvis kan man konstatera att det funnits två ständigt återkommande problem i området kring Söderström, vilka båda grundar sig i områdets naturliga förhållanden. Det första är svårigheterna att skapa en stabil grund för de byggnader och konstruktioner man uppfört här, vilket ständigt har medfört störningar och framkomlighetsproblem. Det andra stora återkommande problemet i området är kopplat till just trafikflödet. De trafiklösningar som inkluderar landöverfarten och vattenvägen har sällan haft den kapacitet som krävts trots återkommande ombyggnationer och förbättringar. Även här kan den naturliga topografin beskyllas, samtidigt som densamma också är förutsättningen för alla de verksamheter som funnits här. Befolkningen i staden har vuxit och den tekniska utvecklingen har skett i en snabbare takt än vad den befintliga trafiklösningen varit anpassad för.

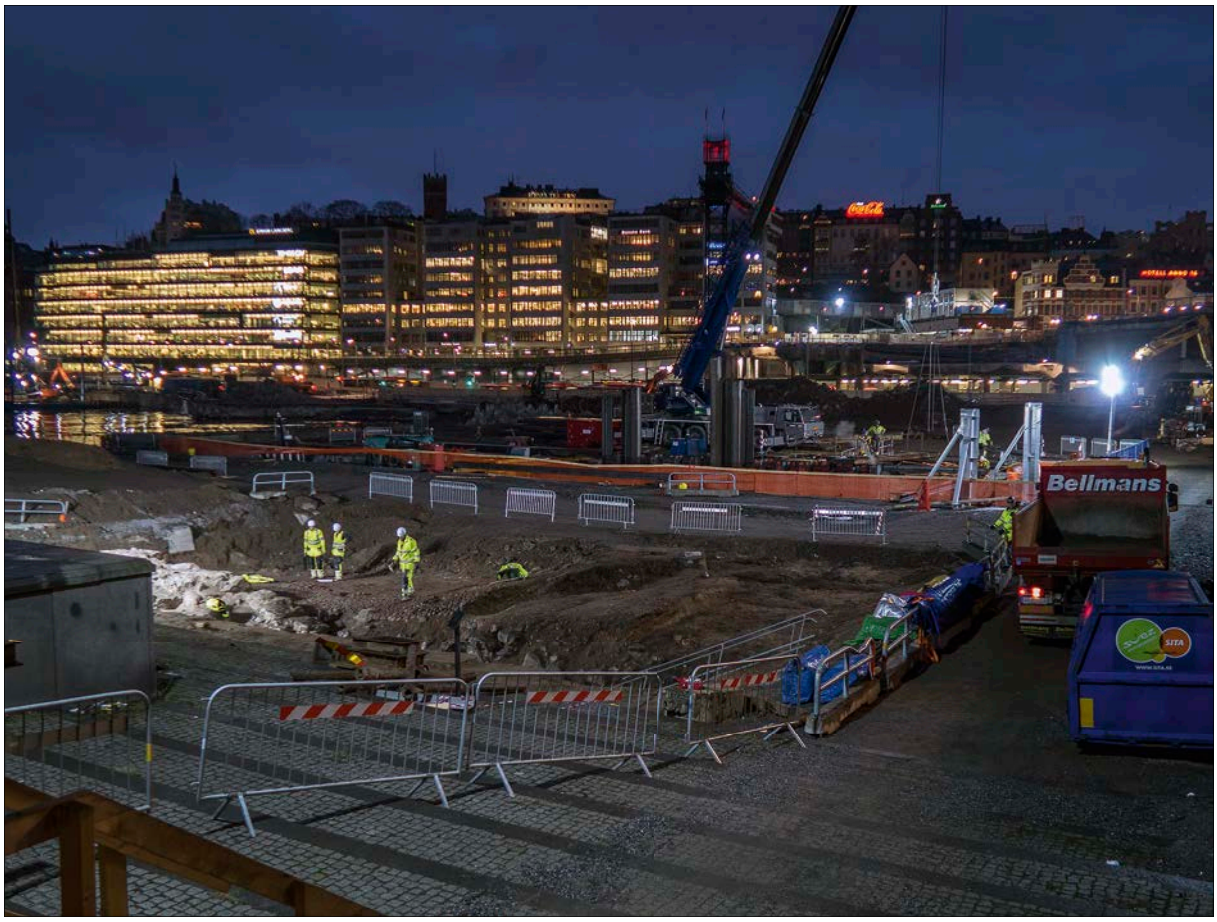

Figur 120. Arkeologer från Arkeologikonsult gräver vid Karl Johans torg en morgon i januari år 2017. Källa: Stockholm stadsmuseum, unikt dokument ID SSM_10021862. Fotograf Mattias Ek (CC BY).

Noter

195 Abrahamsson 2004:25.
196 O:son Nordberg 1935:28.
197 Munthe 1959:38.
198 Bergman & Söderlund 2012:9.
199 Carlsson & Nohrstedt (i manus).
200 Ahnlund 1984:146.
201 Bertheau & Tonemar (i manus).
202 Carlsson et al. 2021:46.
203 Gullberg 2004:71.
204 Gullberg 2004:71.
205 Gullberg 2004:72.

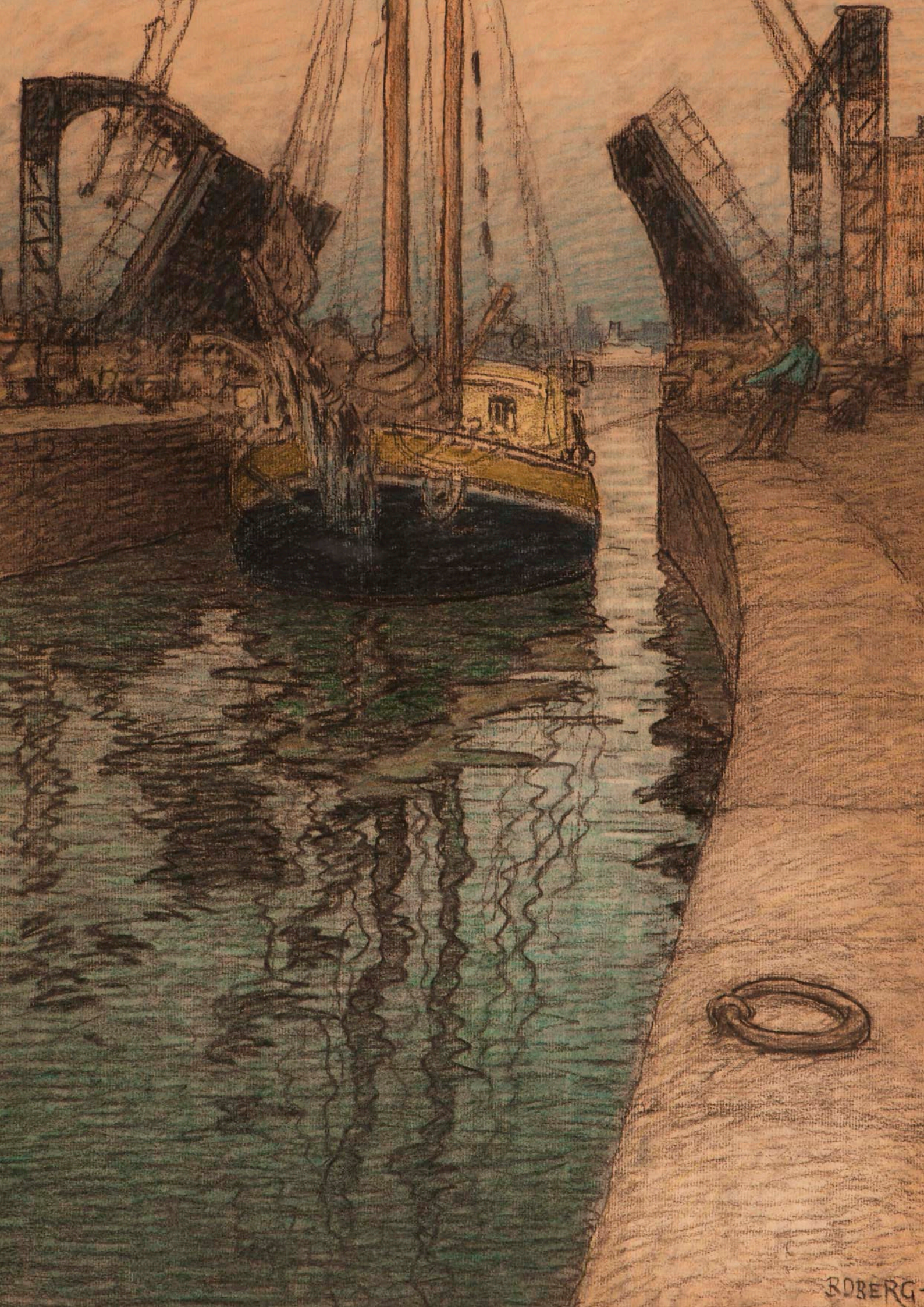
RDBERG

Referenser

Tryckta källor

Abrahamsson, Åke. 2004. Kristinaslussen i Slussen vid Söderström. *Sankt Eriks årsbok 2004*. Uppsala.

Ahnlund, Henrik. 1984. *Johan Eberhard Carlberg, Stockholms stads arkitekt 1727–1773*. Stockholmsmonografier 49.

Ambrosiani, Sune. 1913. Rörstrandskakel från 1727. I: *Fataburen 1913, häfte 1*. Nordiska museet.

Ambrosiani, Sune. 1936. *Bidrag till de nordiska gjutjärnshällarnas historia*. Särtryck ur Tekniska museets årsbok Dædalus 1936.

Andersson, Ingvar & Granlund, John (Red.). 1965. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid. Bd 10. Kyrkorätt Ludus de Sancto Canuto duce.* Allhem, Malmö.

Bergman, Anna. 2004. *Pluto 1. Stockholms stad, Gamla Stan, RAÄ 103. Arkeologisk undersökning 2004. SR 1062. Stockholm*. Stockholms stadsmuseum, Kulturmiljöavdelningen.

Bergman, Anna & Söderlund, Kerstin. 2012. *Svartbrödraklostret. Stående byggnader och arkeologiska lämningar. Gamla stan, Stockholm*. Stockholms stadsmuseum rapporterar 2. Stockholms stadsmuseum.

Bertheau, Mikael & Tonemar, Philp. *…en tompt vppa sudra malm belegna visdh Stadz garden. Arkeologisk dokumentation av en hamn- och handelsmiljö samt delar av försvarsverk vid Stadsgården på Södermalm. Lämningar från tidigt 1300-tal fram till 1933. Stockholm 103:1, L2015:7789, Stockholms stad och kommun, Stockholms län*. Slussenprojektet 5. Rapporter från Arkeologikonsult 2022:3085. I manus.

Biuw, Anita. 1993. Kaka söker maka. Om två kakelfynd från nedre Norrmalm. I *Stadsvandringar 16*. Stockholms stadsmuseum.

Blom, Holger. 1933. Slussområdets bebyggelse i äldre tider. *Samfundet Sankt Eriks årsbok 1933*. Uppsala.

Brundin, Anders, Johnson, Anders & Kroon, Eta. 2012. *Kött och blod, slakthusområdet i Johanneshov 100 år. Mat människor och miljöer i Stockholms historia*. Informationsförlaget och Fastighetskontoret i Stockholms Stad.

Carlsson, Michel. 2020. *… aldrig har storstadens elände trätt mig mer påtagligt och ohöljt till mötes, än just här. Arkeologi och människor i kvarteren Ormen och Glasbruket större på Södermalm. Lämningar från 1600-tal till 1900-talet. Stockholm 103:1, Stockholms stad och kommun, Stockholms län*. Slussenprojektet 2. Rapporter från Arkeologikonsult 2020:3039.

Till vänster: Slussning mellan Saltsjön och Mälaren. Källa: Sjöhistoriska museet via Digitalt museum, identifikationsnummer S 1009 (Public Domain).

Carlsson, Michel, Lindblom, Cecilia & Låås, Josefine. 2021. *…en uttrampad nerkippad sko, min gud, en fruntimmers-sula hon vandrat i Gröna gången. Arkeologisk dokumentation av försvarsverk och saluhandeln vid Södra Slussplan på Södermalm. Lämningar från mitten av 1500-talet till 1935. Stockholm 103:1, L2015:7789, Stockholms stad och kommun, Stockholms län*. Slussenprojektet 3. Rapporter från Arkeologikonsult 2021:3068.

Carlsson, Michel & Nohrstedt, Matilda. *Sjöbergsplan*. I manus.

Carlsson, Michel & Svensson, Kenneth. 2019. *In fundo dicto suthræmalm iam de nouo constructum… Arkeologisk dokumentation av bebyggelsen i den nya medeltida stadsdelen på Södermalm. Lämningar från vikingatid till 1600-talets mitt*. Slussenprojektet 1. Rapporter från Arkeologikonsult 2019:2746.

Cinthio, Sofia. 2014. *Heliga föremål och religiösa ting*. Lunds universitets historiska museum. Utställningskatalog.

Cramér, Margareta. 1991. *Den verkliga kakelugnen. Fabrikstillverkade kakelugnar i Stockholm 1846–1926*. Stockholmsmonografier utgivna av Stockholms stad 88. Kommittén för stockholmsforskning.

Dahlbäck, Göran. 1995. *I medeltidens Stockholm*. Allmänna förlaget, Stockholmia.

Dahlbäck Lutteman, Helena. 1980. *Svenskt porslin. Fajans, porslin och flintgods 1700–1900*. ICA bokförlag.

Eklund, Hans. 1985. Ålänningar i Storbyn. I: Cramér, M., Hultgren, H. & Olofsson, Å. (Red.). *Stadsvandringar 8*. Stockholms stadsmuseum.

Fitzgerald, Amy. 2010. A Social History of the Slaughterhouse: From Inception to Contemporary Implications. I *Human Ecology Review*, Vol. 17, No 1 2010.

Gaimster, David R.M. 2002. Keramik i Stockholm 1250–1600. Inflytande från Hansans handel, kultur och teknik. I *Upptaget. Arkeologi i Stockholm inför 2000-talet*. Särtryck ur Sankt Eriks årsbok 2002. Stockholm.

Galt, Carl-Eric. 1981. Keramiken från kvarteret Björnen. I *Stadsvandringar 4*. Stockholms stadsmuseum.

Gullberg, Anders. 2004. Ett svunnet trafikeländе. Slussen vid Söderström. *Sankt Eriks årsbok 2004*. Uppsala.

Gustafsson, Stefan. 2015. *Arkeobotanisk analys. Analys av jordprover från Götgatan, kv Stadsgården 1, Södermalm, Stockholms kommun och socken*. Underlagsrapport till Stockholms Stadsmuseum.

Hallerdt, Björn. 2004. Nils Ericsons sluss i Slussen vid Söderström. *Sankt Eriks årsbok 2004*. Uppsala.

Hallgren, Karin. 2016. *En kåhltäppa eij at räkna. Köksväxtodlingen i 1700-talets jordbrukssystem*. Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap. Institutionen för stad och land Uppsala. Doktorsavhandling Sveriges lantbruksuniversitet Uppsala 201.

Hansson, Anne-Marie & Dyhlén-Täckman, Ingrid. 2020. Klara kyrkogård och Klara lillkyrka. I: Hansson, A-M. & O'Meadhra, U. (Red.). *Växternas Stockholm. Fossila växtrester och skriftliga källor berättar*. Carlssons bokförlag. Stockholm.

Hansson, Hans. 1960. *Med tunnelbanan till medeltiden. Vad fynden berättar om Stockholms historia*. Bonniers. Stockholm.

Hansson, Lars. 2004. *Slakt i takt. Klassformering vid de bondekooperativa slakteriindustrierna i Skåne 1908–1946*. Växjö University Press.

Hansson, Lars. 2021. Oxe från dragare till livsmedel, framväxten av ett köttindustriellt komplex i Sverige under 1900-talets första hälft. I: Krokstäde, M. & Rivano Eckerdal, J. (Red.). *Gränsløs nr 11, 2021*. Centrum för Öresundsstudier.

Hildebrand, Emil. 1917. *Stockholms stadsböcker från äldre tid. Andra serien. Tänkeböcker. 1. 1474–1483 samt burspråk*. Stockholm.

Hildebrand, Karl & Bratt, Arnold. 1913. *Stockholms stads privilegiebref 1423–1700. Urkunder rörande Stockholms stads historia 1*. Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet. Wahlström & Widstand, Stockholm.

Heimdahl, Jens. 2009. Bolmörtens roll i magi och medicin under den svenska förhistorien och medeltiden. I *Fornvännen 104*.

Heimdahl, Jens. 2010. Barbariska trädgårdsmästare: nya perspektiv på hortikulturen i Sverige fram till 1200-talets slut. *Fornvännen* 2010 (105):4, s. 265–280.

Heimdahl, Jens. 2012. Den klassiska världens medicin i 1100-talets Nyköping. Bränt bolmörtsfrö från Åkroken. I *Fornvännen 107*.

Heimdahl, Jens. 2014. Makroskopisk analys av jordprov från Motalagatan, I: Arfalk, K., Hedvall, R. & Lindeblad, K. 2014. *Skänninge 3:3. Östergötland Mjölby kommun Skänninge stad. Skänninge 3:3, RAÄ 5*. UV Rapport 2014:157.

Herrlin, Magnus. 1929. *Hälsopolisens i Stockholm verksamhet 1878–1928. Bihang till Berättelse från Stockholms stads hälsovårdsnämnd år 1928*. Beckmans boktryckeri. Stockholm.

Hirdman, Yvonne. 1983. *Magfrågan. Mat som mål och medel, Stockholm 1870–1920*. Rabén & Sjögren. Kristianstad.

Hjulhammar, Marcus & Söderlund, Kerstin. 2007. *Slussen. Stockholms stad, Slussen med angränsande vattenområden, RAÄ 103. Arkeologisk utredning 2007*. Arkeologisk rapport 207:3. Stockholms stadsmuseum, Kulturmiljöenheten. Statens Maritima museer.

Hjulström, Björn & Lindeberg, Marta. *Ströja*. I manus.

Höijer, Torgny. 1953. Stockholms stads Drätselkommission 1814–1864 och börs-, bro- och hamnbyggnadskommitterade 1815–1846. *Monografier utgivna av Stockholms komunalförvaltning. 14*.

Johansson, Mikael. 2006. Keramiken från kvarteret Svalan. I: *Från klostermark till hamnkvarter på 200 år. Vattugatan och kvarteret Svalan ca 1440–1640*. Stockholms stadsmuseum. Arkeologisk rapport 2006.10.

Karlsson, William. 1952. Kakelugnens utveckling belyst av material i Kulturen. I *Kulturens årsbok 1951*. Lund.

Köhler, Manfred. 2008. Green facades – a view back and some visions. *Urban Ecosystems* 11, s. 423–436.

Lindeberg, Marta. 2022. *Trottaberg i Söndrum. En by med långa anor. En boplats från senneolitikum till medeltid och ett kulthus från bronsålder. Arkeologisk undersökning av L1996:6917 och L1996:6920, Söndrum socken, Halmstad kommun, Hallands län*. Rapporter från Arkeologikonsult 2022:3159.

von Linné, Carl. 1749. *Flora oeconomica, eller Hushålls-nyttan af de i Swerige, wildt wäxande örter, med medicinska facultetens bifall wid kongl. academien i Upsala, under kongl. archiaterns. Carl Linnæi inseende, uti et academiskt prof, år 1748, på latin*. Utgifwen af Elias Aspelin. Stockholm.

Lorentzi, Mari & Olgarsson, Per. 2005. *SLUSSEN – 1935 års anläggning. Byggnadshistorisk rapport 2005:3.* Stockholms Stadsmuseum.

Låås, Josefine & Sillén, Peter. *Järngraven*. I manus.

Munthe, Arne. 1959. *Västra Södermalm intill mitten av 1800-talet. En stadsdel och dess kyrkliga liv*. Församlingskomittén i Sancta Maria Magdalena och Högalids församlingar. Stockholm.

Myrdal, Janken (Red.). 1999. *Det svenska jordbrukets historia [Bd 2] Jordbruket under feodalismen: 1000–1700*. Natur och kultur. Stockholm.

Månsson Rydaholm, Arvid. 1987. *En myckit nyttigh Örta-Book*. Facsimilupplaga. Rediviva och Rydaholms hembygdsförening.

Nordin, Christina. 2009. *Oordning, torghandel i Stockholm 1540–1918*. Sekel bokförlag.

O:son Nordberg, Tord. 1935. *Söderport och Slussen. En skildring av slussområdets historia i anledning av slussombyggnadens invigning den 15 oktober 1935*. Stockholms Stadsmuseum.

Raphael, Ellen. 1910. Svenska kända glasbruk 1700–1830. *Fataburen 1910*.

Raphael, Ellen. 1914. Kakelugnsmakare och krukmakare i Sverige från ca 1700 till 1846. I *Personhistorisk tidskrift 1914, årgång XVI, häfte 3*. Personhistoriska samfundet.

Scherman, Susanna. 2007. *Den svenska kakelugnen. 1700-talets tillverkning från Marieberg till Rörstrand*. Wahlström & Widstrand.

Schutz, Fredrik. 1978. *Från fornborgar till flygfält. Ur anläggningsarbetenas historia i vårt land*. Byggförlaget. Stockholm.

Stresse, Else-Marie & Tollin, Claes. 2018. *Humle. Det gröna guldet*. Nordiska museets förslag.

Suominen Juha. 1990. Vild humle i Finland. Hur är det i Sverige. *Svensk botanisk tidskrift*, nr 84.

Söderlund, Ernst. 1943. *Stockholms hantverkarklass 1720–1772. Sociala och ekonomiska förhållanden*. Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning. Kungl. Boktryckeriet, P.A Norstedt & Söner.

Söderlund, Kerstin. 2011. *Kring Mynttorget. Gamla stan, Stockholms stad*. Arkeologisk rapport 2011:4. Stockholms stadsmuseum.

Sørensen, Michael. 2017. *Domestic Comforts: Use of the Tile-stove in Castles of Medieval Denmark (AD 1200–1600)*. Master Thesis. Aarhus University.

Tonemar, Philip (A). Hindrich Thim och kakelugnstillverkning på Södermalm under svensk stormaktstid. I: Svensson, K. (Red.). *Speglingar av den materiella kulturen i Stockholm under tidigmodern tid, cirka 1580–1800. En rapport från ett vetenskapligt seminarium kring de arkeologiska fynd som gjorts inom Slussenprojektet*. Skrifter från Arkeologikonsult nr 8. I manus.

Tonemar, Philip (B). "*om all ordentelig Uthfyllning wid Stranderne". Arkeologisk schaktningsövervakning i samband med muddringsarbeten vid Slussen. Utfyllnader och avfall från medeltid till historisk tid. Stockholm 103:1, L2015:7789, Stockholms stad och kommun, Stockholms län.* Rapporter från Arkeologikonsult 2023:3635. I manus.

Tunander, Britt. & Tunander, Ingemar. 1982. *Kakelugnar, spisar och kaminer*. ICA bokförlag. Västerås.

Wahlöö, Claes. 1976. *Keramik 1000–1600 i svenska fynd*. Archaeologica Lundensia. Investigationes de antiqvitatibus urbis Lundae VI. Kulturhistoriska museet. Lund.

Wändesjö, John. 2016. *Ledningsomläggning vid Slussen: Skeppsbron, Slussplan, Kornhamnstorg, Sjöbergsplan, Hornsgatan, Södermalmstorg, Götgatan och Katarinavägen, RAÄ 103, Stockholm, arkeologisk undersökning 2013–2015, SR 1197, 1202, 1203, 1204*. Stockholms stadsmuseum, Stockholm.

Åkerhagen, Arne. 2012. *Den svenska kritpipan – pipor, tillverkare och fynd*. Tobaks- och Tändsticksmuseum.

Århem, Barbro. 2004. Kakel från underjorden: arkeologiska fynd från Stockholms innerstad. I *Blick: Stockholm då och nu*. Stockholms stads museiförvaltning.

Århem, Barbro. 2015. Kakelugnen – en nyhet i hemmen. I: Nyström, B. (Red.). *Keramik & porslin i Sverige genom 7000 år. Från trattbägare till fri keramik*. Carlssons.

Otryckta källor

Evertsson, Elin. 2017. *Schaktningsövervakning vid Karl Johans Torg, Slussen, Stockholm stad. Byggnadslämningar från Södra Slaktarehuset från 1700-talets andra hälft samt Nils Ericsons slussanläggning från mitten av 1800-talet*. Slussenprojektet, schaktningsövervakning, PM 10.

Evertsson, Elin & Nohrstedt Matilda. 2017. *Arkeologisk bedömning av schaktövervakning samt Provgropar i norra järngraven och södra slussplan Kulturlager och konstruktioner från 1600- och 1700-talet*. Slussenprojektet, schaktningsövervakning, PM 4.

Lundström, Fredrik. 2017. *Övervakning i samband med provborrning för miljöprov på Karl Johans torg, Södra Slussplan och Sjöbergsplan*. Slussenprojektet, schaktningsövervakning, PM 11.

Kartor

1625 års karta över Stockholm
Upphov: Okänd
Stockholms stadsarkiv
Stockholms stadsarkivs kartsamling NS 442, SE/SSA/0234/J 1:22 Handritade kartor HK 68:1, 1625 års karta

Karta över Stockholm med omgivningar 1642
Upphov: Okänd. 1642?
Kungliga biblioteket
Kart- och bildsektionen/KoB 51:30 nr 187

Karta över Stockholms stad 1771
Grundritning över Stockholms stad nr. 1 tillika med en del av förstäderna Norr- och Södermalm.
Upphov: Jonas Brolin
Stockholms stadsarkiv
SE/SSA/Stockholmskartor/Brolin 1771 Karta år över Gamla Stan

Hydrografisk karta över Södra Strömmen i Stockholm 1773
Upphov: Jonas Brolin
Stockholms stadsarkiv
Stockholms stadsarkivs kartsamling SE/SSA/0234/J/J 2/J 2 A/23

Atlas öfver Stockholm 1885
Kartblad 5
Upphov: A. R. Lundgren, Herman Markman
Stockholms stadsarkiv
Stockholms stadsarkivs kartsamling NS 442, SE/SSA/0234/J 4 A:12 Atlas öfver Stockholm upprättad och utgifven af A. R. Lundgren år 1885, (Karta i 13 blad)

Bilder från Digitala Stadsmuseet

Sökord (1): Vy från Katarinahissen mot Slussen och Gamla Stan. Vinterdis.
Upphov: Gram, Ingemar (1908–1986)
Starttid år: 1966, sluttid år: 1966
Bildnummer: DIA 13710
Sökdatum: 2023-10-04
https://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/archives/5000-Alla-fotografier/Skiss/SSMDIA013710S.JPG.info

Sökord (2): Karl Johans torg
Upphov: Billmark, Carl Johan
Starttid år: 1860
Sluttid år: 1865
Unikt dokument ID: SSM_10536_0
Sökdatum: 2023-10-27
https://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/archives/5024-Bildkonst/Skiss/4/SSM_A_10021404.jpg.info

Sökord (3): Kakelugn
Upphov: Thelott, Philip Jacob (Tillverkare)
Starttid år/sluttid år: 1727
Unikt dokument ID: SSM_44_0
Sökdatum: 2023-10-04
https://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/archives/5023-F%C3%B6rem%C3%A5l/Skiss/1/10434080.jpg.info

Sökord (4): Kakelugn. Kolonnkakelugn
Starttid år: 1770, sluttid år: 1800
Unikt dokument ID: SSM_46831_0
Sökdatum:2023-10-04
https://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/archives/5023-F%C3%B6rem%C3%A5l/Skiss/1/10439137.jpg.info

Sökord (5): Östra Slussgatan, Karl Johans Torg, Slussplan och Skeppsbron från Katarinahissen. Fiskarhamnen i förgrunden och Räntmästarhuset till vänster. Till höger Skeppsholmen.
Starttid år/sluttid år: 1901
Unikt dokument ID: SSMD000592
Sökdatum:2023-10-27
https://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/archives/5000-Alla-fotografier/Skiss/1015/SSMD000592S.jpg.info

Sökord (6): Utsikt från Mosebacke – Vue de Stockholm, prise dans le Jardin de Mose Backe au Södermalm
Upphov: Johan Fredrik Martin
Starttid år: 1790, sluttid år: 1800
Unikt dokument ID: SSM_18305_0
Sökdatum: 2023-10-04
https://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/archives/5024-Bildkonst/Skiss/5/SSM_A_10047545.jpg.info

Sökord (7): Blå Slussen
i Stockholm före ombyggnaden 1850
Konstnär: Billmark, C. J. (tillverkare av orginalet)
Sluttid år: 1860
Unikt dokument ID: SSM_9891_0
Sökdatum: 2023-10-04
https://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/archives/5024-Bildkonst/Skiss/5/SSM_A_10034257.jpg.info

Sökord (8): Panoramabild
över Gamla Stan från Slussen
Fotograf: Lennart af Petersens,
Starttid år: 1940, sluttid år: 1949
Unikt dokument ID: SSMFA037388
Sökdatum: 2023-10-04
https://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/archives/5021-Historiska-fotografier/Skiss/SSM-FA037388S.JPG.info

Sökord (9): Slussen om morgonen. Arkeologer från Arkeologikonsult gräver vid Karl Johans torg.
Fotograf: Mattias Ek
Fotograferad: 2017-01-31
Unikt dokument ID: SSM_10021862
Sökdatum: 2023-10-04
https://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/archives/5000-Alla-fotografier/Skiss/1053/SSM_10021862S.jpg.info

Bilder från Stockholmskällan

Stockholms stadsarkiv

Situationsplan över Stockholms stads slakthus
Objekt-ID: SE/SSA/2842 Saluhallsstyrelsens arkiv/B7B:1 Trycksaker och blanketter 1912–1999
Skapad: 1912–1920
Sökdatum: 2023-10-04
https://stockholmskallan.stockholm.se/post/27794

Stockholms stadsmuseum

Sökord (1): Nygats tvärgränd (Katarina). Stockholm 9/9 91.
Konstnär: Ahlgrensson, Fritz (1838–1902)
Skapad: 9 september 1891
Inventarienummer: SSM 500187
Sökdatum: 2023-10-23
https://stockholmskallan.stockholm.se/post/8435

Sökord (2): Utsikt över Stockholm från öster, gjord till drottning Kristinas kröning 1650
Konstnär: Hartmann, Wolfgang
Skapad: 1650
Inventarienummer: SSM 503124
Sökdatum: 2023-10-04
https://stockholmskallan.stockholm.se/post/4517

Sökord (3): Fru Forslund säljer kött och korv i ett torgstånd
Fotograf: Okänd
Skapad: 1900–1901
Bildnummer: SSMF087203
https://stockholmskallan.stockholm.se/post/32541

Sökord (4): Slussen och Gamla Stan från Mosebacke vattentorn
Fotograf: Carl Johan Gimberg (1854–1931)
Skapad: 1896
Fotonummer: C 1244
Sökdatum: 2023-10-04
https://stockholmskallan.stockholm.se/post/4778

Sökord (5): Slussning i Nils Ericsson-slussen med broöppning vid Östra Slussgatan
Fotograf: Axel Malmström (1872–1945)
Skapad: 1909
Fotonummer: E 9818
Sökdatum: 2023-10-04
https://stockholmskallan.stockholm.se/post/6402

Sökord (6): Slussens trafikmaskineri sett mot Södermalm. I mitten på bilden Södra Stadshuset, Stockholms Stadsmuseums byggnad
Fotograf: Almberg & Preinitz
Skapad: 28 oktober 1935
Fotonummer: Fa 50840
Sökdatum: 2023-10-04
https://stockholmskallan.stockholm.se/post/4595

Spårvägsmuseet
Sökord: Brunnsbacken vid Slussen från söder, år 1927
Fotograf: -
Skapad: 1927
Fotonummer: SM 2019-529
Sökdatum: 2023-10-04
https://stockholmskallan.stockholm.se/post/10490

Övriga digitala källor

Järnvägsmuseet via Digitalt museum
Sökord: Porträtt av Nils Ericson
Fotograf: Okänd
Identifikationsnummer: JvmKDAK00619
Sökdatum: 2023-10-13
https://digitaltmuseum.se/021018175105/portratt-av-nils-ericson

Kulturmiljöregistret (KMR)
Riksantikvarieämbetets söktjänst (Fornsök) med alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige
https://app.raa.se/open/fornsok/

Kungliga biblioteket
Svenska dagstidningar
Artikel: Stockholms Dagblad 1861-04-25
Sökdatum: 2023-10-24
https://tidningar.kb.se/2811213/1861-04-25/edition/147682/part/1/page/2/?q=de%20lifd%C3%B6mda%20oxarnas%20b%C3%B6lande

Nationalmuseum via Digitalt museum
Sökord: Oxdrift från Småland
Konstnär: Nils Andersson
Datering: Sign. 1863
Identifikationsnummer: NM 935
Sökdatum: 2023-10-04
https://digitaltmuseum.se/021046507994/oxdrift-fran-smaland

Sjöhistoriska museet via Digitalt museum
Sökord: Slussen, Stockholm
Konstnär: Ferdinand Boberg
Fotografering: Jonson, Johan, Lindahl, Anders
SSHM 2007
Identifikationsnummer: S 1009
https://digitaltmuseum.se/011024829149/slussen-stockholm

Slussenportalen
Artikel: Månadens fynd – augusti 2020
Datum för publicering: 28 augusti 2020
http://www.slussenportalen.se/index.php/pagaende-projekt/manadens-fynd/item/176-manadens-fynd-augusti-2020

SR = Stadsarkeologiskt register för Stockholm
https://stadsarkeologisktregister.stockholm.se/

Svenska Akademiens ordbok
Sökord: Dynt
Sökdatum: 2023-01-13
https://www.saob.se/

Swiss National Museum
Historisches Lexikon der Schweiz
Martin IIIi: "Heizung"
Sökdatum: 2023-01-19
https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/016231/2011-03-24/

Tekniska museet via Digitalt museum
Sökord: Slussen i Stockholm 1920
Fotograf: Rönnow, S.
Identifikationsnummer: TEKA0140372
https://digitaltmuseum.se/021016316775/slussen-i-stockholm-1920

Västmanlands läns museum via Digitalt museum
Sökord: Rökelsekar
Fotograf: Lennart Olsson AB
Identifikationsnummer: Vlm-E 3074
Sökdatum: 2023-10-04
https://digitaltmuseum.se/021017958137/flackebo-sn-rokelsekar

Wikimedia commons
Sökord (1): Humulus lupulus
Original: Prof. Dr. Otto Wilhelm Thomé i *Flora von Deutschland, Österreich und der Schweiz* 1885, Tyskland.
Sökdatum: 2023-10-12
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Illustration_Humulus_lupulus0.jpg

Sökord (2): Ericsons sluss klaffbro ritning
Källa: Stockholms stadsarkiv
Sökdatum: 2023-10-26
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ericsons_sluss_klaffbro_ritning.jpg

Sökord (3): Karl Johans torg nov 2014
Fotograf: Holger Ellgaard
Sökdatum: 2023-10-26
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karl_Johans_torg_nov_2014.jpg

Arkiv

Riksarkivet, svenskt biografiskt lexicon
Sökord 1: Nils Ericson. Sökdatum: 2022-12-27
Sökord 2: John Ericsson. Sökdatum: 2023-01-20
Sökord 3: Carl Knutberg. Sökdatum: 2023-10-12
riksarkivet.se

Stockholms stad, Stadsarkivet (SSA)
Gamla ritningssamlingen
(1) Handling och objekt: Karl Johans Torg, Situationsplan
Tid: 1740-tal
SE/SSA/0085/J1/GS 155:1-40, GS 155:1
Sökdatum: 2023-10-04
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs155_1jpg/8092?sidindex=7&fritext=GS+155%253a1

(2) Handling och objekt: Karl Johans Torg, Fasadritning, planritning
Tid: 1760
SE/SSA/0085/J1/GS 155:1-40, GS 155:11
Sökdatum: 2023-03-03
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs155_11jpg/8094?sidindex=0&fritext=GS155_11

(3) Handling och objekt: Karl Johans Torg, Fasadritning, planritning, sektionsritning
Tid: 1769
SE/SSA/0085/J1/GS 155:1-40, GS 155:6
Sökdatum: 2023-10-04
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs155_6_005jpg/8162?sidindex=0&fritext=GS155_6

(4) Handling och objekt: Karl Johans Torg, Konstruktionsritning, sektionsritning, planritning
Tid: 1772
SE/SSA/0085/J1/GS 155:1-40, GS 155:23
Sökdatum: 2023-03-03
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs155_23_002jpg/8127?sidindex=0&fritext=GS+155%253a23

(5) Handling och objekt: Rådhuset, Lilla Myntet, Kungliga Myntet, Mynttorget, kungliga vedgården, Kungliga stallet, Norrbro-gatan, strömkvarnarna, Norrmalmstorg, Gustaf Adolfs Torg, greve Ekeblads tomt, Hydrografisk karta
Tid: 1773
SE/SSA/0085/J1/GS 191:1-3, GS 191:1
Sökdatum: 2023-03-03
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs191_1_007jpg/8933?sidindex=0&fritext=GS191_1_007

(6) Handling och objekt: Karl Johans Torg, Fasadritning, planritning, konstruktionsritning
Tid: 1822
SE/SSA/0085/J1/GS 155:1-40, GS 155:24
Sökdatum: 2023-03-03
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs155_24jpg/8129?sidindex=0&fritext=GS+155%253a24

(7) Handling och objekt: Karl Johans Torg, Fasadritning
Tid: 1844
SE/SSA/0085/J1/GS 155:1-40, GS 155:27
Sökdatum: 2023-10-04
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs155_27jpg/8132?sidindex=0&fritext=GS155_27

(8) Handling och objekt: Karl Johans Torg, Situationsplan
Tid: 1851
SE/SSA/0085/J1/GS 154, GS 154
Sökdatum: 2023-03-03
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs154jpg/8089?sidindex-=0&fritext=GS154

(9) Handling och objekt: Norra Slusskanalen, Nivelleringsritning, avvägningsritning
Tid: 1862
SE/SSA/0085/J1/GS 243, GS 243
Sökdatum: 2023-03-03
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs243jpg/9568?sidindex-=0&fritext=GS243

Personliga meddelanden

Georg Haggrèn
Åbo Universitet
Muntligen 2022-12-15

DAGENS NYHETER

Administrativa uppgifter

Arkeologikonsults projektnummer:	2984 (år 2016), 3057 (år 2016), 3396 (år 2020)
Länsstyrelsens diarienummer:	431-22393-2013, 43111-47776-2016, 431-21016-2020
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2016-12-28, 2020-06-05
Uppdragsgivare:	Länsstyrelsen Stockholms län
Företagare:	Exploateringskontoret, Stockholms stad
Län:	Stockholm
Landskap:	Uppland
Kommun:	Stockholms kommun
Socken:	Stockholms stad
Plats:	Karl Johans torg
Lämningsnummer:	L2015:7789 Stadslager
RAÄ-nummer:	Stockholm 103:1
Typ av undersökning:	Arkeologisk undersökning samt schaktningsövervakning
Undersökningsområdets storlek:	1 992 m^2
Utförandetid:	2017–2021
Koordinatsystem:	SWEREF99 1800
Höjdsystem:	RH2000
Projektledare:	Johan Klange, Peter Sillén
Biträdande projektledare:	Agneta Flood, Cecilia Lindblom
Fältarkeologer:	Björn Carlson, Dennis Bernhus, Elin Evertsson, Jan Kockum, Johan Carlsson, Josefine Låås, Malin Karlén, Mikael Bertheau, Philip Tonemar
Rapportansvarig:	Elin Evertsson

Till vänster: Karl Johans torg 2014, innan ombyggnationen tagit fart och innan de arkeologiska undersökningarna inletts. Foto från sydöst. Källa: Wikimedia commons (CC BY-SA 4.0).

Planer och layout:	Ida Söderström, Arkeologikonsult
Fyndfoto:	Ida Söderström och Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult
Arkivstudier:	Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm
Byggnadsdokumentation:	Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm
Osteologisk sammanställning:	Agneta Flood, Arkeologikonsult
ICP-analys:	Torbjörn Brorsson, Kontoret för Keramiska Studier (KKS)
Analys av kritpipor:	Arne Åkerhagen
Konservering:	Max Jahrehorn, OXIDER
Keramikregistrering:	Mikael Johansson, ARKEO keramikanalyser och Michel Carlsson, Arkeologikonsult
Keramikanalys:	Michel Carlsson, Arkeologikonsult
Kakelanalys:	Philip Tonemar, Arkeologikonsult
Arkeobotanisk analys:	Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult
Glasregistrering:	Georg Haggrén, Åbo universitet
Fynd:	Fynden tillförs Stadsmuseet i Stockholm. Ett antal föremål har gallrats efter registrering, vilka framgår av respektive fyndlista (bilaga 8–11). Samtligt osteologiskt material har efter analys gallrats.

Bilagor

Bilaga 1. Kontexttabell
Bilaga 2. Arkivstudier – Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm
Bilaga 3. Byggnadsdokumentation – Anna Bergman, Stadsmuseet i Stockholm
Bilaga 4. Osteologisk sammanställning – Agneta Flood, Arkeologikonsult
Bilaga 5. ICP-analys av kakel och tegel – Torbjörn Brorsson, KKS
Bilaga 6. Analys av kritpipor – Arne Åkerhagen
Bilaga 7. Konserveringsrapport – Max Jahrehorn, OXIDER

DIGITALA BILAGOR (A3-FORMAT)

Bilaga 8. Fyndlista för keramik
Bilaga 9. Fyndlista för kakel
Bilaga 10. Fyndlista för glas
Bilaga 11. Fyndlista för övriga fynd

BILAGA 1

KONTEXTTABELL

Kontexttabell

Kontext-nr	Objekt	Subklass	Storlek (m)	Bredd (m)	Höjd/djup (m)	Huvud-innehåll	Beskrivning	Fas	Kontext-grupp
2200	Störning	Störning	3,7 x 0,7		0,8		Nord–sydlig störning i den östra delen av undersökningsområdet.		
2201	Avfallslager	Brukningslager	3,8 x 0,45	0,45	0,01–0,04	Silt	Avfallslager med fett, mörk siltig sand direkt på grundmur 2207 som innehöll mycket djurben, fragmenterade i småbitar. Lagret var avsatt på en avsats i grundmurskonstruktionen invid kanalränna.	3	
2202	Utjämningslager	Konstruktionslager	4,7 x 3,1	3,1	0,05–0,4	Sand	Flerskiktat raseringslager över stenläggning 2253. Huvudsakligen i tre skikt. Den översta nivån innehöll brungrå, siltig sand med inslag av tegelkross, bruk, småsten och grus. Under detta fanns ett grövre material med bruk och tegel med inslag av siltig, sand och kol (0,1 m tjockt). Ett tunt brandlager skymtades i den västra delen, tjockare åt öster.	2	5
2203	Ränna	Stenkonstruktion	1,9 x 0,25	0,25	0,20		Ränndal med fyra stycken i ytan skålformade stenar intill den nordöstra delen av stenläggning 2212. Lagd upp mot 2211, murad tillbyggnad (Slaktarehuset) till 2204. Fyra stenar med urgröpt ränna lagda i ett 2 m långt parti. Stenarna var 0,4–0,6 m långa och 0,23 m breda.	2	5
2204	Skalmur	Stenkonstruktion	12,5 x 1,6	1,6			En öst–västlig naturstensmur uppförd med ett relativt homogent kalkbruk (som var djupfryst och svårbedömt). Murens övre parti var 1,6 m brett men de nedre delarna hade en bredd av 2 m. Muren var synlig till en längd av ca 11 m men fortsatte österut in i schaktkanten. I väster var muren avriven men tycks fortsätta djupare än schaktbotten. Grundläggningsnivån var inte synlig men söderut anslöt en kullerstensläggning på ungefär samma nivå som murens högsta bevarade delar. I norr var muren framschaktad ca 1,5 m ner mot kanalen. De övre delarna av tre stora ankarjärn var synliga i nordfasaden. Muren var uppförd som en skalmur med sidor av större, kluvna naturstenar och en kärna av mindre naturstenar och bruk. Murens södra skalsida var emellertid uppförd av mindre naturstenar väster om vad som tolkades som en tröskel (2209).	2	6
2205	Stenmur/utkrage	Stenkonstruktion	3,6 x 0,2	0,2			Murrest bevarad i ett ca 0,15 x 0,2 m stort parti. Mot söder var ytan slät och hade karaktär av att utgöra en del av en fasad. Möjligen utgör stenmur 2206 yttersidan av en påbyggnad mot skalmur 2204, tillsammans med mur sten2205 och de stenar som anades i marken intill. Söder om skalmur 2204 låg en rad av mindre naturstenar stumt an mot utsidan. Dessa var synliga i två skift. Intill fanns flera naturstenar men om dessa var murade i bruk tillsammans med stenmur 2205 kunde inte avgöras eftersom marken var frusen. Möjligen tillhör sten2205 samma tillbyggnad som stenmur 2206.	2	6
2206	Stenmur	Stenkonstruktion	0,35 x 0,25	0,25			Del av stenmur 2230.	2	6
2207	Grundmur	Stenkonstruktion	11,5 x 1,6	1,6	1,5		Mur 2207 utgör de nedre partierna av skalmur 2204 mot norr, och där muren kragar ut 0,4 m. Hyllan avbröts i två partier av snedställda utbyggnader (2208 och 2210) och fick därför en egen identitet även om den är uppförd som en del av skalmur 2204. Ovanför schaktbotten var de övre delarna av tre mycket kraftiga, X-formade ankarjärn synliga i grundmur 2207. Hela den nordliga sidan var tänkt att vara synlig ovan mark, grundläggningen låg djupare än schaktbotten.	2	6
2208	Grundmur	Stenkonstruktion	1,2 x 1	1,2			Konstruktion 2208 är sannolikt samtida med skalmur 2204 men skjuter ut framför murlivet mot norr. Muren bestod av snedställda, tunna kalkstenar med bearbetade sidor. Möjligen utgör de upplaget av ett naturstensvalv som sträckt sig i nord–sydlig riktning.	2	6

Kontexttabell, forts.

Kontext-nr	Objekt	Subklass	Storlek (m)	Bredd (m)	Höjd/djup (m)	Huvud-innehåll	Beskrivning	Fas	Kontext-grupp
2209	Trappa (tröskel)	Stenkonstruktion	1,5 x 0,8	0,8			Tröskel eller plansteg av ett drygt 1 m långt parti längs skalmur 2204 södra sida. Tre kalkstenar med huggen, bearbetad kant mot söder och bör ha utgjort trampytan.	2	6
2210	Grundmur	Stenkonstruktion	1,5 x 1,1	1,1			Likt grundmur 2208 bestod 2210 av snedställda stenar som möjligen utgjort upplag för ett nord–sydligt naturstensvalv. Inga bearbetade kanter kunde dock urskiljas i detta parti. Upplaget var 1,5 m brett och sannolikt samtida med skalmur 2204.	2	6
2211	Vägg/ dörröppning	Stenkonstruktion	2 x 0,8	0,8	0,4		Söder om mur skalmur2204 fanns ett ca 0,6 x 2 m stort parti av naturstenar i bruk. Gränsen mot 2204 var otydlig men de två uppfattades ändå som två separata kontexter. Söder om ytan låg ränna 2203 medan en kullerstensläggning anslöt mot väster.	2	6
2212	Stenläggning	Stenkonstruktion	11 x 6	6,0	0,1–0,25		Stenläggning som primärt bestod av rundad natursten. Ca 2,75 m in från stenläggningens västra begränsning löpte en ränndal i nord–sydlig riktning. Denna var 5,5 m lång och intakt i söder där den möter liknande rännor från öster och väster (likt en T-korsning). Den löper ca 1,4 m åt öster och 1,2 m åt väster. Ränndalen utgjordes av svagt rektangulära stenar, lagda parvis i nord–sydlig riktning. Där ränndalama möts bildas en försänkning då stenläggningen sluttar ditåt från samtliga håll. Stenläggningen var kraftigt skadad i norr bortsett från dess nordöstra kant. Störningarna utgjordes av 5 mindre rundade gropar. Stenläggningen hade också berörts av två större provgropar från markmiljöprovtagning. I stenläggningens nordvästra del var stenmaterialet betydligt mer varierat med inslag av kantiga stenar.	2	5
2213	Utfyllnadslager	Konstruktionslager	6,7 x 4,1	4,1	0,2–0,6	Sand	Utfyllnadslager med ljust beige färg med ljusare vitbeiga fläckar av bruk. Lagret innehöll raseringsmaterial med tegelkross och en del stora, nästan hela tegelstenar. I den östra delen längs med muren var lagret mörkare och brunare med mindre förekomst av tegel.	2	5
2221	Sättmaterial	Konstruktionslager	11 x 6	6,0	0,01–0,12	Sand	Sättmaterial direkt under stenläggning 2212. Omslöt till stor del botten av överliggande stenar vilka tryckts ned i lagret. Bestod av brungul grov sand med mindre inslag av fint grus. En något grövre rödbrun sand framkom sporadiskt över ytan i norr och väst. I nordväst var lagret tunnast men ökade tjocklek i syd och mot nordöst.	2	5
2222	Tramphorisont	Brukningslager	4,5	3,5	0,02–0,1	Organiskt material	Mörkbrunt fett organiskt brukningslager med tramphorisonter. Materialet var kompakt och innehöll tegelkross, kol, bronsfragment ,spik, knapp och små fragment av obrända djurben. Lagret påträffades i tre separata ytor som skilts av sentida störningar.	2	5
2223	Utfyllnadslager	Konstruktionslager	8 x 6,8	6,8	0,05–0,3	Grus	Mycket kompakt utfyllnadslager med sand och smågrusig fläckat av tegelkross. Fynd förekom framförallt i den norra delen, i en svacka. Lagret tunnas ut i öster och väster.	2	5
2224	Utjämningslager	Konstruktionslager	6 x 3	3,0	0,05–2	Sand	Utjämningslager bestående av gulbrun grov homogen sand som var tjockare i den östra delen.	2	5
2225	Utfyllnadslager	Konstruktionslager	14 x 6,5	6,5	0,02–0,5	Tegelkross	Lager som främst utgjordes av tegelkross och kalkbruk. Tegelkross av mindre storlek förekom överst i lagret och grövre tegel vidtog längre ned. Lagret innehöll även enstaka mindre stenar och små bitar träkol. Lagret delades av en störning i form av ett 1,2 m brett schackt i nord–sydlig riktning. Tjockleken på lagret var störst i öster och tunnade ut mot väster.	2	5

Kontexttabell, forts.

Kontext-nr	Objekt	Subklass	Storlek (m)	Bredd (m)	Höjd/djup (m)	Huvud-innehåll	Beskrivning	Fas	Kontext-grupp
2226:1	Stenläggning	Stenkonstruktion	12,8 x 2,8	2,8	0,15	Sten	Stenläggning av flat natursten, ca 0,25 m stora. Mellan stenar i stenläggningen fanns kotänder nedtryckta. I stenläggningen syntes tydligt två upphöjningar som berodde på underliggande träkonstruktioner. Stenmur 2230 var byggd direkt på stenläggningen. Stenläggningen var skadad i den södra delen. I den norra delen var gatan skuren av en nedgrävning för trappa (tröskel) 2209. Omkring 2 m söder om grundmuren är en rak stenkonstruktionsdetalj lagd i öst–västlig riktning.	2	5
2226:2	Stenläggning	Stenkonstruktion	12,8	1,3–2,8	0,15		Stenlagd gata i öst–västlig riktning längs med Slaktarehusets södra gavel. Störd på den södra sidan. I norr är gata störd av nedgrävning till Slaktarehusets grundmur (vid renoveringen). En konstruktionsdetalj i form av en rak linje med större stenar löper i öst–västlig riktning längs med gatans längd. Inom ett mindre område saknas stenarna i stenläggningen. Stennmur 2230 förefaller vara byggd direkt på stenläggningen. Mellan stenarna låg kotänder nedtryckta. Två upphöjningar från pålar i den underliggande grundförstärkningen syns tydligt (2278).	2	5
2227	Avfallsgrop	Konstruktionsgrop	1,2 x 1,2		0,4		Avfallsgrop i sydvästra hörnet av skalmur 2204. Nedgrävningen smalnade av mot botten och var ca 0,4 m djup. Gropen var grävd igenom stenläggning 2226, där enstaka stenar rubbats ur sin position.	3	12
2228	Avfallslager	Brukningslager	1,45 x 1,2		0,65	Silt	Fyllning av fett organsikt siltigt/sandigt material med inslag av grus, småsten och kalkbruk i avfallsgrop 2227. Innehöll stora mängder obränt djurben (fisk,fågel,däggdjur), keramik, glas, kritpipor och två mynt.	3	12
2229	Nedgrävning för grundmur	Konstruktionsgrop	7 x 1,8				Nedgrävning för stenmur 2230. Ej grävd i botten.	2	6
2230	Stenmur	Stenkonstruktion	6,4	1,6			Del av tillbyggnad söder om och upp mot konstruktionsdetalj 2205. Tillbyggnden var skadad i öster, söder och norr. Tolkas utgöra ett yngre grundfundament anlagt på stenläggning 2226.	2	6
2231	Utjämningslager	Konstruktionslager	10,0	6,0	0,15	Grus	Konstruktionslager till stenläggning 2226, bestående av grus, sand och småsten. Lagret var tjockare i öster.	2	5
2232	Stolphål	Konstruktionsgrop	0,25 x 0,2		0,3		Stolphål med stolprester. Stolphålet var grävt genom stenläggning 2226.	2	
2233	Stolphål	Konstruktionsgrop					Utgår, del av 2278.		
2234	Utjämningslager	Konstruktionslager	12,7 x 6,7		0,02–0,2	Silt	Utjämningslager med mager silt ställvis fett. Lagret innehöll rikligt med tegelkross i svackan i den norra delen. Tunn lins med kalkbruk förekom, ca 1 x 2 m stor, vid grundmur 2207.	2	5
2235	Stolphål till påle	Konstruktionsgrop	0,35 x 0,35				Nedgrävning till påle i grundförstärkning/pålning 2278.	2	5
2236	Stolphål till påle	Konstruktionsgrop	0,35 x 0,35				Nedgrävning till påle i grundförstärkning/pålning 2278.	2	5
2237	Stolphål till påle	Konstruktionsgrop	0,35 x 0,35				Nedgrävning till påle i grundförstärkning/pålning 2278.	2	5
2238	Stolphål till påle	Konstruktionsgrop	0,35 x 0,36				Nedgrävning till påle i grundförstärkning/pålning 2278.	2	5
2239	Utfyllnadslager	Konstruktionslager	1,7 x 1,2	1,2			Utfyllnadslager med sten, grus och raseringsmassor.	2	5

Kontexttabell, forts.

Kontext-nr	Objekt	Subklass	Storlek (m)	Bredd (m)	Höjd/djup (m)	Huvud-innehåll	Beskrivning	Fas	Kontext-grupp
2240	Utfyllnadslager	Konstruktionslager	12,5 x 6,3		0,1–0,7	Sand	Utfyllnadslager i fyra distinkta skikt med olika raseringsmaterial. Det första bestod av sandig silt med småsten, tegelkross. Sedan gult kalkbruk och rödbrun, lucker, homogen sand. Ställvis med stenmattor, likt utjämningslager 2242. Sist kompakt brungå, sandig silt ställvisa med stenmattor. Mer fynd än ovanliggande skikt.	2	5
2241	Utjämningslager	Konstruktionslager	5,2 x 4		0,05–0,08		Samma som utjämningslager 2242.	2	5
2242	Utjämningslager	Konstruktionslager	6 x 2,4		0,05–0,08	Sten	Konstruktionslager med tätt lagd småsten, som en matta, i sluttning på högsta puckeln i väster. Går in i utfyllnadslager 2240 som också har liknande horisonter med sten. Tolkas ha samma funktion.	2	5
2243	Nedgrävning för grundmur	Nedgrävning	4 x 0,8	0,8			Nedgrävning för äldre grundmur vid kajkanten i norr vid Slaktarehusets södra gavel. Ej grävd i botten.	2	6
2244	Störning	Störning							
2245	Stolphål till påle	Konstruktionsgrop	0,25 x 0,25				Nedgrävning för påle i grundförstärkning/pålning 2278.	2	5
2246	Stolphål	Konstruktionsgrop	0,22 x 0,22				Stolphål. Möjligen del av grundförstärkning.	2	5
2247	Störning	Störning							
2248	Utjämningslager	Konstruktionslager	4,3 x 2,3		0,1–0,2	Kalkbruk	Utjämningslager bestående av raseringsmassor i två skikt. Överst gråvitt bruk med tegelkross samt det undre skiktet med gult bruk, tegelkross och enstaka småsten. Liknar utjämningslager 2202. Lagret låg i kraftig sluttning mot öster.	2	5
2249	Utjämningslager	Destruktionslager	4 x 0,9		0,05–0,4	Sand	Utjämningslager av sandigt mörkbrunt med sten, ställvis förekom beigebruna partier med ren sand. Fynd av kritpipa, keramik och djurben. Böljande profil på grund av under-liggande grundmur 2256.	2	5
2250	Utjämningslager	Destruktionslager	7,2 x 0,9	0,9	0,25–0,5	Silt	Utjämningslager på grundmur 2256 som innehöll kol, tegelsten, tegelkross, murbruk, grus och småsten.	2	5
2251	Utjämningslager	Konstruktionslager	7 x 6	6,00	0,15	Sand	Utjämningslager som bestod av mörkbrun sand med inslag av silt och lera i två skikt. Ett tredje skikt med sand, upp mot grundmur 2256 i väster. Mynt daterade 1720–1750.	2	5
2252	Utjämningslager	Destruktionslager	6 x 5	5,00	0,5	Sand	Grå/brunt sandigt raseringslager med sot, kol och tegekross upp mot grundmur 2256 i väster. Ej grävt i botten.	2	5
2253	Stenläggning	Stenkonstruktion	5,7 x 2,5		0,15		Stenläggning bestående av rundade stenar. Ca 3,8 m från den norra kajen löper en rad med flata stenar i öst–västlig riktning.	2	5
2254	Sättmaterial	Konstruktionslager	6 x 2,5	2,5	0,1–0,15	Sand	Sättmaterial till stenläggning 2253 som innehöll gråbrunt siltig sand med grusinslag. Följde i stort stenläggningens begränsning men något längre i väster. Skadad åt väster och söder.	2	5
2255	Störning	Störning							

Kontexttabell, forts.

Kontext-nr	Objekt	Subklass	Storlek (m)	Bredd (m)	Höjd/djup (m)	Huvud-innehåll	Beskrivning	Fas	Kontext-grupp
2256	Mur till stenkista	Stenkonstruktion	8,3 x1,2	1,2	1,2		En öst–västlig naturstensmur som var synlig till ca 8 m längd och 1 m höjd. Murens grundläggning nåddes inte inom schaktdjupet, toppmåttet låg på + 1,24 m ö. h. Murens östra sida var välmurad och avsedd att synas ovan mark medan den västra sidan var ojämn och knappast tänkt att synas. Muren var sammanfogad med ett beige bruk med synliga vita kalkklumpar. Murens fortsättning mot norr och söder var avriven. Ovanpå muren och längs dess östra sida låg rester av en träplanka. Det är möjligt att plankan varit synlig och att det i så fall har funnits en hylla på den östra sidan, men eftersom muren var avriven på denna nivå är det svårt att säga. Hur murens norra del förhöll sig mot den lägre belägna skalmuren 2204 kunde inte avgöras. Murarna hade skillnader i murbrukets färg och var sannolikt inte samtida.	2	5
2257	Stock	Träkonstruktion	6,8 x 0,2	0,2	0,01		Rest av träkonstruktion på den östra delen av grundmur 2256. Konstruktionen bestod av två förmultnade stockar, ca 3 m långa. Stockarna var lagda efter varandra i samma linje i nord–sydlig riktning.	2	5
2258	Utjämningslager	Konstruktionslager	7,5 x 6	6,0	0,25–0,5	Sand	Påfört utjämningslager med sand. Lagret var tjockare i öster och bestord av gul/brun homogen siltig sand med inslag av grövre sand och enstaka grus.	2	5
2259	Stenpackning	Stenkonstruktion	1,4 x 0,5		0,2		Stenläggning sluttande mor norr och standkanten. Något glesare stenpackning än sten-läggning 2253. Överlagrar sättmaterial 2254 liksom stenläggning 2253.	2	5
2260	Påle	Konstruktionsgrop	0,25 x 0,25				Påle i grundförstärkning/pålning 2278. Ej undersökt i botten.	2	5
2261	Påle	Konstruktionsgrop	0,25 x 0,25				Påle i grundförstärkning/pålning 2278. Ej undersökt i botten.	2	5
2262	Påle	Konstruktionsgrop	0,25 x 0,25				Påle i grundförstärkning/pålning 2278. Ej undersökt i botten.	2	5
2263	Påle	Konstruktionsgrop	0,25 x 0,25				Påle i grundförstärkning/pålning 2278. Ej undersökt i botten.	2	5
2264	Påle	Konstruktionsgrop	0,25 x 0,25				Påle i grundförstärkning/pålning 2278. Ej undersökt i botten.	2	5
2265	Påle	Konstruktionsgrop	0,25 x 0,25				Påle i grundförstärkning/pålning 2278. Ej undersökt i botten.	2	5
2266	Påle	Konstruktionsgrop	0,25 x 0,25				Påle i grundförstärkning/pålning 2278. Ej undersökt i botten.	2	5
2267	Avfallslager	Brukningslager	2,8 x 1,2	1,2	0,02–0,15	Sand	Avfallslager bestående av organisk gråbrun siltigt sand med enstaka djurben, keramik, mynt och kritpipor. Överlagrar stenläggning 2268. Tjockast i öster, invid grundmur 2256.	2	5
2268	Stenläggning	Stenkonstruktion	1,3	0,9	0,15		Oregelbunden rest av stenläggning placerad upp mot och intill 2256. Stenläggningen sluttande mot öster.	2	5
2269	Stolpe	Konstruktionsgrop	0,6	0,5			Nedgrävning med rest av stolpe. Ej undersökt i botten.	2	5
2270	Utfyllnadslager	Konstruktionslager	7,7	5,6	0,3–0,5	Sand	Utfyllnadsmassor av mörkbrun organisk sand, blandat med tegel och murbruk.	2	5
2271	Störning	Störning							
2272	Störning	Störning							
2273	Nedgrävning för grundmur	Konstruktionsgrop	5,5	0,9			Negrävning för grundmur 2274. Ej undersökt i botten.	2	4
2274	Grundmur	Stenkonstruktion	3,3	0,8			Rester av en äldre grundmur, norra kajkanten. Ej undersökt i botten.	2	4
2275	Nedgrävning	Konstruktionsgrop	15,3	1,6			Nedgrävning för stenkista 2276. Ej undersökt i botten.	2	5

Kontexttabell, forts.

Kontext-nr	Objekt	Subklass	Storlek (m)	Bredd (m)	Höjd/djup (m)	Huvud-innehåll	Beskrivning	Fas	Kontext-grupp
2276	Mur tilll stenkista	Stenkonstruktion	14,5	2,1			Mur till stenkista placerad norr om grundmur till stenkaj i som utgör Fiskarehusets norra gavel. Ej undersökt i botten.	2	5
2277	Utfyllnadslager	Konstruktionslager	6,7	0,7		Sand	Utfyllnadsmaterial mellan stenar i stenkista 2276.	2	5
2278	Grund-förstärkning/ pålning	Träkonstruktion	2,5	0,9			Grupper med stolpar samlade i tre separata nedgrävningar. 1. Västra gruppen var fylld med grusig, småstenig sand. Totalt sex stolpar, två par och en ensam. Urtag syntes tydligt på två av stolparna. En stolpe med stor spik tvärs igenom. Lösa järnspikar i övriga. Tre var kvaderhuggna, två runda och en osäker. 2. Den mellersta gruppen var fylld med mörkbrun småstenig sand med inslag av kol. En rad om fyra stolpar, en ensam stolpe. Flera murtag. Alla med stora spikar och kvader-huggna. 3. Östra gruppen utgjordes av en nedgrävning med större inslag av sten kring stolparna. Två stolpar var kvaderhuggna, en rundad. En hade ett tydligt urtag. Två stolpar utanför nedgrävningen i väster var kvaderhuggna med urtag.	2	5
2280	Utjämningslager	Konstruktionslager	7,0	1,2		Grus	Utjämningslager av grus, sten, silt och sand i botten av schakt, ca 0,0 m ö.h.	1	
2281	Störning	Störning						4	
2282	Utjämningslager	Konstruktionslager	4,0	2,0	0,1–0,15	Sand	Ytligt liggande utjämninglager i sydväst av fin brun lucker sand med inslag ev tegelkross, småstenar, några lite större stenar och en större mängd keramik.	4	
2284	Raseringslager	Destruktionslager	3,1	0,7		Kalkbruk	Kompakt raseringslager med kalkbruk och tegelkross. Ej undersökt i botten.	4	
2285	Avfallslager	Brukningslager	3,5	2,3		Sand	Fyndrikt sandigt avfallslager med tegelkross som innehöll keramik, glas och kritpipor. Ej undersökt i botten.	4	
2287	Störning	Störning							
2288	Stockar	Träkonstruktion	4,0	0,7	0,25		Träkonstruktion av två parallellt liggande stockar. Den södra stocken var grovt ytbearbe-tad med ett rundat tvärsnitt, 4 x 0,15–0,22 m . Mellan stockarna finns en rest av en kvaderhuggen stolpe. Ytterliggare rester av tre resta stolpar fanns utanför stockarna.	2	3
2289	Stock	Träkonstruktion	8,2	0,15			Vertikal träkonstruktion, hör ihop med stockar i 2288.	2	3
2290	Stolpar	Träkonstruktion	4,3	1,0			Träkonstuktion med kvarvarande rester av sju stolpar, stax söder om stenar och ränna 2291 och grundmur 2292. Tolkas som föregångare till grundmur av sten eller del av sten-kista.	2	3
2291	Ränna	Stenkonstruktion	3,5	1,0			Konstruktionsdetalj i grundmur 2292. Del av Fiskarehusets norra gavel.	2	3
2292	Grundmur	Stenkonstruktion	8,0	1,0			Del av Fiskarehusets norra gavel. Samma som skalmur 2295.	2	3
2293	Störning	Störning					Recent störning (nedgrävning för betongfundament).	4	
2294	Utfyllnadslager	Konstruktionslager	9,0	1,5	0,8	Sand	Utfyllnadslager som bestod av grusig sand med kalkbruk och tegel samt enstaka mindre stenar. Större bitar tegel förekom djupare ned. Kunde inte totalundersökas på grund av rasrisk.	2	

Kontexttabell, forts.

Kontext-nr	Objekt	Subklass	Storlek (m)	Bredd (m)	Höjd/djup (m)	Huvud-innehåll	Beskrivning	Fas	Kontext-grupp
2295	Skalmur	Stenkonstruktion	7,0	1,5	0,2		Del av skalmur till den norra delen av Fiskarehuset . Bestod primärt av kantig och till-huggen sten 0,7 5 x 0,40–0,20 x 0,15 m stora. Centralt en gles packning med något mindre 0,1 m stora rundade naturstenar. I väster en fint tillhuggen rektangulär sandsten, ca 0,75 x 0 ,5 x 0,2 m stor. I sydväst var muren skadad och återfylld med tegelmaterial. I den sydöstra begränsningen fanns sju stenar på rad, samtliga med rak sida mot söder och några med synliga borrspår, spetsen från ett ankarkors sticker upp. Samma konstruktion som ränna 2291 och grundmur 2292.	2	3
2296	Störning	Störning							
2297	Avsatt lager	Brukningslager	7,0	1,6	0,05	Silt	Gråbrunt fett lager, siltigt med sandinslag och infiltration uppifrån av ett grått grusigt lager (2298). Tydligt organiska inslag med enstaka trärester. Brukningslager från Fiskarehuset.	2	3
2298	Utfyllnadslager	Konstruktionslager	13,0	1,5	0,1–0,3	Grus	Grått sandigt gruslager, mycket homogent. Uppenbart påfört över ränna (2291) och grundmur 2292 och skalmur 2295 samt stockar 2288 och 2289. Tjockleken varierar från väster till öster mellan 0,15 och 0,3 m.	2	
2299	Utfyllnadslager	Konstruktionslager	4,0	3,9	0,2	Grus	Utjämningslager med flera fynd av mynt. Troligen samma som utjämningslager 2305.	2	
2300	Störning	Störning							
2301	Rasering	Destruktionslager	2,5	1,7		Silt	Grått, fett och siltigt lager med inslag av mindre sten, sand, grus, stänk av kalkbruk och krossat tegel. Låg delvis kring stenar i skalmur 2295 och fortsatte västerut.	2	3
2302	Grundmur	Stenkonstruktion	4,0	0,45			Grundmur i nord–sydlig riktning. På den östra sidan påträffades rester av en valvbåge i källare i tegel (2317).	1	1
2303	Utjämningslager	Konstruktionslager	4,0	2,1	0,4	Grus	Utjämningslager av yngre karaktär bestående av ett övre skikt av beigegul sand samt ett undre skikt bestående av gråbrunt sandigt grus och sprängsten.	2	5
2304	Störning	Störning							
2305	Utjämningslager	Konstruktionslager	10,0	4,0	0,2	Grus	Utjämningslager bestående av främst grus. Fynd av yngre rödgods, porslin, kritpipor och ett mynt. Troligen samma som utfyllnadslager 2299.	2	
2306	Utjämningslager	Destruktionslager	6,0	4,3	1,0	Kalkbruk	Raseringslager med tegelkross, murbruk och sand. Enstaka djurben förekom. Lagret var stört av rörschakt och en nedgrävning samt därför dokumenterat i tre delar.	2	5
2307	Störning	Störning							
2308	Utjämningslager	Konstruktionslager	5,6	2,5		Sand	Utjämningslager med ren sand. På stenläggning 2311.	2	5
2309	Broläggning	Träkonstruktion	4,3	2,1			Rester av två rader med stolpar i öst–västlig riktning, strax norr om nedgrävning 2332. Ej grävd i botten. Tolkas som en del av äldre broläggning, alternativt del av grundmur 2274.	1	2
2310	Störning	Störning							
2311	Stenläggning	Stenkonstruktion	4,6	3,6	0,2		Rest av stenläggning med tätt lagda rundade naturstenar i kraftig lutning mot öster. Sten-storlek var 0,1 x 0,1 m med enstaka större stenar bland dessa. I söder fanns en stenlagd ränndal med större rundade stenar, parvis i öst–västlig riktning, storlek 0,3 x 0,24–0,4 x 0,3 m.	2	5

Kontexttabell, forts.

Kontext-nr	Objekt	Subklass	Storlek (m)	Bredd (m)	Höjd/djup (m)	Huvud-innehåll	Beskrivning	Fas	Kontext-grupp
2316	Sättmaterial	Konstruktionslager	4,1	3,95	0,1–0,4	Grus	Flerskiktat sättmaterial med linser av gul sand, rödaktigt grus, mer gråaktigt grus och småsten. Tjockast åt öster. Sluttar mot både söder och öster.	2	5
2317	Utjämningslager	Destruktionslager	1,65	1,4	0,75	Tegel	Raseringslager med tegel och bruk som sluttar kraftigt mot sydöst.	2	
2318	Raseringslager	Destruktionslager	7,0	3,0	0,5	Tegel	Raseringslager med mycket tegelsten, tegelkross och murbruk.	2	7
2319	Raseringslager	Destruktionslager	3,0	2,8		Tegel	Raseringslager med tegelsten, tegelkross, murbruk och småsten.	2	7
2320	Utjämningslager	Konstruktionslager	5,45	4,1	0,5	Grus	Flerskiktat utfyllnadslager med grusmaterial. Mot öster låg lagret på ursvallad sten och grus.	2	5
2321	Utjämningslager	Konstruktionslager	3,45	3,0	0,01–0,05	Silt	Kulturlager av grå, fet silt. Under detta mer grusig sand med inslag av beige kalkbruk, rundad natursten ca 0,1x 0,1–0, 3 x 0,3 m stora. Även rikligt med tegelsten och tegel-kross.	2	
2322	Utjämningslager	Konstruktionslager	4,75	2,9		Silt	Fett, siltigt lager med organiskt inslag, som förekom främst utmed västra schaktväggen och löpte åt söder. Fynd av mynt i den sydvästra delen. Grävdes till största delen med maskin, ned till grundvattennivå.	2	5
2323	Planka	Träkonstruktion	2,3	0,12	0,03		Förmultnad planka i öst–västlig riktning.	2	5
2324	Utjämningslager	Konstruktionslager	5,50	4,5	0,2	Grus	Utjämningslager med grus och sand i sluttning åt öster.	2	5
2325	Stenläggning	Stenkonstruktion	6,0	3,0	0,1–0,18		Stenlagt källargolv mellan tre nischer av tegelväggar och valvfundament. Sluttar kraftigt åt öster. Avtryck av trästock i väster. Bredvid denna en rad med större stenar i nord–sydlig riktning, samt en rad med sten centalt. Sotigt på ovansidan, främst i den centrala nischen. Sättmaterialet utgjordes av gulrött grus/ grov sand.	2	7
2326	Underliggare	Träkonstruktion	1,0	0,13	0,05		Liggande stock i nord–sydlig riktning. Rester av förmultnat trä. Ansluter till hörn på tegel-fundament. Möjligen rester efter väggkonstruktion.	2	7
2327	Tegelvägg	Tegelkonstruktion	0,9	0,8	0,55		Två fyrsidiga tegelkonstruktioner med valvutskott mot söder.	2	7
2328	Tegelvägg	Tegelkonstruktion	2,15	1,2	0,4		L-formad innervägg upp mot gråstenmur. Tegelstenar låg i öst–västlig och nord–sydlig riktning. I vinkel fanns rester av valv och vägg i den norra delen av hus. Höjd varierade mellan 0,1–0,38 m. Bredden på muren var mellan 0,27–0,30 m. Dubbla rader sten i söder och enkel rad i norr.	2	7
2329	Stolpe	Träkonstruktion	0,5	0,4	0,3		Förkolnad stolpe genom stenlägggning 2325.	2	7
2330	Grundmur	Stenkonstruktion	10,0	4,5			Grundmur till Slipverksintressenternas hus. Uppbyggd med stora sprängstenar lagda med rak sida utåt. Mindre kantiga stenar inkilade emellan. 1–4 skift med sten. Ansluter i öster till skalmur 2295.	2	7
2331	Tegelvalv	Tegelkonstruktion	2,35	0,84	0,8		Rest av källarvalvet av tegel med välvning åt öst. Äldre tegel 0,31 x 0,12 m med en höjd på 0,05 m med bruk i beige färg. Större stenar i söder kan möjligen vara del av en vägg eller mellanvägg.	1	1
2332	Nedgrävning för grundmur	Nedgrävning	5,5	0,8			Del av konstruktionen till grundmur till äldre Slaktarhusets södra kajkant. Nedgrävning till grundmur 2274 i väster.	2	6
2340	Stolphål	Konstruktionsgrop	0,17 x 0,17					1	

Kontexttabell, forts.

Kontext-nr	Objekt	Subklass	Storlek (m)	Bredd (m)	Höjd/djup (m)	Huvud-innehåll	Beskrivning	Fas	Kontext-grupp
2342	Rasering	Destruktionslager	1,0	5,2	0,8	Sand	Fortsätter under 0,5 m ö. h. Inslag av tegel och kalkbruk samt fynd av kritpipor och yngre rödgods. Återfyllda massor från schakt 6090.		
2343	Spisfundament	Tegelkonstruktion	2,0	0,7	0,3		Fundamentet på den södra sidan av grundmur 2330. Fundamentet var murat med rektangulära tegelstenar, ca 0,15 x 0,25 m stora. Fundamentet bestod av skift med tegelstenar murade med kalkbruk, ca 0,30 m högt, och under detta vilade fundamentet på en grund av gråsten. Teglet var murat med långsidan ut mot fasaden. Fundamentet överlagrades av två lager – ett sotigt, mer luckert lager (2345) i västra delen samt ett kompakt lager rikt på kalkbruk (2344) i östra delen.Tegelkonstruktion som tolkats som spisfundament.	2	7
2344	Utjämningslager	Konstruktionslager	0,46	1,4	0,05	Sand	Lager med kalkbruk, sand, silt och grus ovan och till viss del mellan tegelstenarna i spisfundament 2343. Då vissa av tegelstenarna fragmenterats förekom även en mindre mängd tegelkross i lagret. Lagret var mycket kompakt och saknade helt fynd.	2	7
2345	Avsatt lager	Brukningslager	1,5	0,46		Silt	Sotigt lager delvis på spisfundament 2343. Lagret är relativt luckert och bestod till största delen av sand. Det förekom en mycket liten mängd kalkbruk och tegelkross, antagligen från intilliggande lager (2344). Då lagret delvis låg på spisfundament 2343 kan det antas att det tillkommit i samband med eldning i spisen.	2	7
2346	Raseringslager	Destruktionslager				Sand	Raseringslager på östra sidan av spisfundament 2343. Under framkom en stenläggning (2325). Lagret var mycket luckert och bestod av en stor mängd nedrasat tegel och tegelkross, uppblandat med sand och grus samt en mindre mängd kalkbruk. I lagret hittades en stor mängd glas, framförallt från sönderslagna glasflaskor, men det förekom också en mindre mängd planglas. Glaset påträffades framförallt längs med den västra kanten av lagret, invid spisfundament 2343. En liten mängd fragmenterat kakel och ett fragmenterat kritpipsskaft hittades också. Troligen samma som raserinslager 2318.	2	7
2347	Raseringslager	Destruktionslager	1,15	0,69				2	
2348	Utfyllnadslager	Konstruktionslager	1,3	2,2	1,0	Grus	Lagret bestod enbart av grus och rundade kullerstenar. Skars av och stör grundmur 2349 i söder. Tolkas som ett modemt utfyllnadslager från rivning och tidigare undersökningar. Massorna bestod enbart av grus och kullerstenar och bör komma från stenläggning 2311.	4	
2349	Grundmur/ stödmur för källarvalv	Stenkonstruktion	1,5	6,0	1,2		Konstruktionen framkom i den västra slänten för undersökningsområdet och var 6 m lång och 1,5 m bred. Konstruktionen var lagd i tre skikt av sten. De understa skikten låg med stenar i par brevid varandra och bör möjligen ha varit del av grundmur. De översta skikten fungerar snarare som stödmur för källarvalv 2350. Stenen låg likt en trappformad konstruktion till de undre skikten av sten. Konstruktionen ej grävd till botten. Höjd för konstruktionen var ca 1,2 m med en sammanlagd bredd på ca 1,5 m. Stenen var av en storlek på 1,5 x 0,7–0,7 x 0,7–1 x 0,4 m. Finns indikation till utras i den norra delen av konstruktionen.	1	1
2350	Källarvalv	Tegelkonstruktion	0,6	3,3	1,0		Skadad tegelkonstruktion centralt på grundmur 2349. Teglet var murat längs med och på 2349. Från det tredje skiktet mursten var teglet murat lodrätt på högkant och med en tjocklek av tre skikt tegelstenar samt även med 2–3 tegelstenar på höjden. Efter detta låg teglet murat vertikalt ovan på dessa lodräta tegelstenar. Detta översta skikt var en aning stört och bortgrävt och framkom mer sporadiskt längs med grundmur 2349.	1	1

Kontexttabell, forts.

Kontext-nr	Objekt	Subklass	Storlek (m)	Bredd (m)	Höjd/djup (m)	Huvud-innehåll	Beskrivning	Fas	Kontext-grupp
2352	Utjämningslager	Konstruktionslager	21,4	4,8		Grus	Utjämningslager av grus, sten, silt och sand i botten av schaktet, ca 0,0 m ö. h.	4	
6090	Schakt med indikation	Schakt	11,9	0,8	0,5		Schakt för rör. Överdelen på mur/stenvägg påträffades på ca 1,5 m ö. h. Grundmur 2302 bestod av större stenar med ett ljusgult kalkbruk kring sig, ca 4 x 0,5 m i nord–sydlig riktning.		
6538	Schakt med indikation	Schakt	33,6	2,6	2,5		Överst (ca 4,0 m ö. h.) framkom makadam och stenmjöl ner till 1,5 m djup från markytan. Under det sand ner till 2,5 m djup som även utgjorde fyllning för gasledning som löpte längs schaktet i norra schaktväggen. Under det, mer blandat material sand och grus, under vilket hjässorna på tre olika murar framkom (på mellan +2,50 – +2,10 m ö. h. i schaktbotten (6539, 6541 och 6542).		
6539	Grundmur	Stenkonstruktion	1,3	0,8			På schaktbotten framkom hjässan av en mur i natursten, stenstorlekar 0,2–0,5 m, bruket ljust gråaktigt. Murens riktning nordnordöstlig–sydsydvästlig. Murens hjässa på 2,2 m ö. h. Muren utgör en fortsättning på grundmur 6552. Tolkas som en av murarna i norra delarna av Slaktarehuset.	2	6
6540	Grundmur	Stenkonstruktion	1,3	0,7	0,2		Rest av gatuläggning med rektangulära stenar med tillspetsad underdel, 0,10 x 0,20 m i diam. Höjd + 3,30 m ö. h. Troligen 1800-tal.	3	8
6541	Grundmur	Stenkonstruktion	1	0,6			Vid botten på schaktet framkom en murrest med natursten med den planhuggna sidan mot väster. Murens hjässa, höjd 2,1 m ö. h. Stenstorlek 0,3 x 0,8 m. Bruket ljusgrått, och ingående i samma grundmur som 6552 samt 6539. Riktningen på muren nordnordöstlig–sydsydvästlig, samma som grundmur 6539. Tolkas utifrån kartöverlägg som del av mur i de norra delarma av Slaktarehuset.	2	6
6542	Mur	Stenkonstruktion	0,9	1,2			I botten på schaktet framkom hjässan på en mur av fyrkantshuggna block med fronten mot öster och råa stenytan inåt mot väster. Muren hade en avslipad bård på övre kanten, ca 0,015 m bred. Konstruktionen var identisk med 1850-års kaj som undersökts längs Skeppsbron. Alunbruket som använts, även det identiskt med 1850-års kaj.	3	8
6544	Mur	Stenkonstruktion	5	1			I nordnordöstlig–sydsydvästlig riktning framkom en murkonstruktion bestående av tre murade fint rektangulärt huggna stenar, ca 5 m långa och 1 m breda. Öster om denna mur låg ett betongfundament som var förankrat i muren med dragjärn. Direkt väster om muren framkom en stor gasledning 1 m i diam som gick längs med muren. Vid vidare schaktning blev det tydligt att gasledningen låg direkt ovan resterande del av muren. När gasledningen togs bort, syntes att muren satt i hopp med den murkonstruktion som låg längs med den södra schaktväggen och utgjorde det sydöstra hörnet av mur-konstruktionen. Muren bestod utav rektangulära granitblock av ca storlek 0,70 x 0,45 x 0,25 m. Muren var murad med alunbruk.	3	8
6545	Stenläggning	Stenkonstruktion	2,3	1,8			På 3,5 m ö. h. framkom en del av yngre gatustensgata, troligt andra hälften av 1800-talet. Bestod av fint huggna gatstenar i kvadratisk form 0,10 x 0,10 m och rektangulär form 0,20 x 0,10 m. Gatan var lagd i två mönster där de rektangulära stenarna låg på rad och de kvadratiska var lagda av ett halvcirkelformat mönster. Gatustenen bedöms vara yngre än 1850.	3	9

Kontexttabell, forts.

Kontext-nr	Objekt	Subklass	Storlek (m)	Bredd (m)	Höjd/djup (m)	Huvud-innehåll	Beskrivning	Fas	Kontext-grupp
6546	Gasledning och betong-fundament	Störning	54,6	0,7			Störningar bestående av stora gasledningar och betongfundament. Betongfundamentet har förankrats med ankarjärn i mur 6544.	4	
6547	Utfyllnadslager	Konstruktionslager	6	5,3	1,5–3,0	Grus	Mäktig utfyllnad, mestadels massor av kantig natursten, åsmaterial, gulbrun sand med inslag av tegel och modern betong. Lagret innehöll sparsamt med fynd, även om djurben, keramik och glas med 1700-talskaraktär kunde konstateras lokalt i de norra delarna av schaktet över grundmur 6552. Asfalt, makadam och stenmjöl ca 1,0 m. Under det ett lager av brun sand med inslag av kantig och rundad sten, tegelstenar och åsgrus ca 1,0–1,5 m i tjocklek ner till ca 2–2,5 m djup. Mot schaktbotten mer uppblandat med silt och ställvis sand.	3	8
6548	Schakt med indikation	Schakt	35	6	3		Schaktväggen sammanfaller med en stående mur (6549). I schaktet framkom ett flertal konstruktioner (6552) som kan kopplas till Slaktarehuset samt i söder till Nils Ericsonslussen (6549). Materialet bestod av återfyllda och mestadels moderna fyllmassor. En stor mängd störningar i form av större järnrör för gas och vatten förekom i flera nivåer i schaktet (6546).		
6549	Mur	Stenkonstruktion	48	1	1,2		En mur i nordvästlig–sydöstlig riktning framkom längs med den södra schaktväggen. Muren bestod av granitblock, i det nedre skiktet av rektangulära block 0,7 x 0,4 x 0,25 m. Muren var murad med alunbruk. Den östra delen utgör troligen ett hörn. Skuren av en senare gasledning i öster. Muren ansluter till mur 6544. Muren var bredare i botten då en avrinningskanal (6551) var inbyggd längs med det nedersta skiktet av muren. En kvaderhuggen syllstock framkom i det sandiga sättmaterialet till rännan. Den dokumenterade sidan av muren utgör baksidan, den släthuggna fronten på muren är synlig från söder i den kulvert som vilar över Nils Eriksson-slussen. Murens fundament bestod av breda plattor av kalksten, annars var denna konstruktionsdel inte bevarad i någon högre grad.	3	8
6550	Stenläggning	Stenkonstruktion	5,1	2,6	0,2		Rest av gatuläggning på en höjd av 3,5 m ö. h. Bestod av rektangulär gatsten lagd i två riktningar i rät vinkel mot varandra. Under gatuläggningen framkom gråaktigt grus, sättmaterial till gata ner till 0,5 m djup. Under det ett lager av brun sand med inslag av tegelstenar och åsgrus ca 1,0–1,5 m i tjocklek. Mot schaktbotten mer uppblandad med silt.	3	9
6551	Kajkant	Stenkonstruktion	8,7	0,42	0,2		Ränna sammanbyggd med mur 6549 och i samma riktning som muren. Sluttar ned mot Saltsjön. Byggd av kalkstensplattor som var ca 0,25 x 0,25 m stora. Intill muren var rännan fodrad med blålera.	3	8
6552	Grundmur	Stenkonstruktion	17	2,3	1		Grundmur av natursten murad med grått och gulaktigt bruk (stenstorlek 0,2 x 0,5 m). Södra sidan som utgjorde yttervägg var skadad av en rördragning som löpte längs med murens hela längd. Muren var förstärkt med ankarjärn, på ca 2 m mellanrum. En väggmur med tre rumsindelningar vilar på grundmuren. Väggmuren var 10,3 m lång och 0,9 m bred av natursten med gråvitt bruk. De var mellan 3–3,5 m breda. I den nordvästra delen fanns en plan yta på muren. Väggmuren söder om den plana ytan hade med ett mellanrum på 0,3 m, två urtag i muren, 0,2 m respektive 0,25 m diam, möjligen från vilande syllar. Längs södra sidan av den plana ytan sträckte sig en 0,5 x 3,8 m avlång yta som möjligen utgjort en ränna.	2	6

Kontexttabell, forts.

Kontext-nr	Objekt	Subklass	Storlek (m)	Bredd (m)	Höjd/djup (m)	Huvud-innehåll	Beskrivning	Fas	Kontext-grupp
6566	Tätning	Konstruktionslager	17,5	0,5	0,15 0,2	Lera	Kompakt lager av ren blålera som utgör en del av murkonstruktion. Tolkas som fodring/ tätning, samt till baksidan av Nils Ericson-slussens längsgående mur.	3	8
6604	Grundmur	Stenkonstruktion	4,2	1,6–0,5			Rest av väggmur byggd på mur/fundament. I öst–västlig riktning. Skadad i södra delen av ledningsdragning. Tre urtag, från väster, 0,20–0,25 m breda, möjligen spår av trä-syllar. Konstruktionen tolkas som en rest av väggmur och möjlig ränna byggd på grund-mur 6552.	2	6
6606	Mur	Stenkonstruktion	1,9	1,8			Väster om grundmur 6552 framkom ännu en skadad murrest. Muren var 1,7 x 1,8 m och bestod av kantig natursten, 0,3–0,6 m, samt gråvitt bruk. En väggmur 0,8 m bred kunde urskiljas.	2	4
7000	Schakt med indikation	Schakt	20,6	15,1			Schaktning från ca +1,9–0,4 m ö. h. i Norra garaget på Slussplan. Ytan grävdes "cellvis" (4 stycken 1–4 från öster) med intervaller om 15 x 5 m. Stora delar av garaget är störd av betongfundament och rörgravar från befintlig byggnad. Den västra delen av garaget utgjordes av ett ca 15 x 8,5 m stort betongfundament (7017). Rummet i östra delen av garaget har ej undersökts då det inte var tillgängligt. I sydöstra delen av garaget fram-kom rester av grunder till byggnader. I mitten av garaget påträffades delar av betong-fundament (7016) i nord–sydlig riktning. Massiva utfyllnadsmassor (7008) bestående av sten och lite tegelkross framkom centralt i garaget och under husgrundema. I cell 4 saknas utfyllnadslager 7008 och där vidtog under de sentida utfyllnadsmassorna ett svallat sandigt gruslager på ca + 0,5 m ö. h., utan fynd.		
7001	Raseringslager	Destruktionslager	20,6	15,1		Sand	Brun grusig sand uppblandat med 0,2–0,4 m stora skarpkantiga stenar och lite tegel-stensbitar. Överlagrar bland annat betongfundament. Fynd av bland annat krossäkert glas med ståltråd samt betongplattor.	4	
7002	Raseringslager	Destruktionslager	2	2	0,1	Sand	Ett ca 0,1 m tjockt raseringslager som överlagrar husgrund 7003. Bortgrävd i alla väder-streck. Enstaka fynd av yngre rödgods.	2	7
7003	Husgrund	Stenkonstruktion	2,5	2,5	1,1		Husgrund bevarad i tre skift upp till en höjd av 1,1 m. Konstruktionen utgjordes av 0,3 x 0,28–0,7 x 0,7 m stora skarpkantiga och rundade stenar. De övre två skikten är murade och det fanns borrhål i en av stenarna i understa skiftet. På norra och västra sidan är stenarna lagda med flat sida utåt. Störd i öster och söder av betongfundament till garage. Muren framkom på ca +1,45 m ö. h. Stenarna vilar på en grundförstärkning bestående av rundade och skarpkantiga stenar. Utgör nordvästra hörnet av Slipverks-intressentemas hus.	2	7
7004	Betong-fundament	Störning	19,7	1,2	0,45		Gjutet betongfundament med pelare som framkom i södra delen av garaget. Toppen på betongsulan framkom på +0,6 m ö. h. och var minst 0,45 m tjock.	4	13
7005	Betogrör	Störning	18,6	0,3			Betongrör i öst–västlig med utlöpare i nord–sydlig riktning, i jäm till golvbrunnar i cell 1 och 2. Hjässan på röret framkom på mellan + 0,3–0,4 m ö. h.	4	13
7006	Raseringslager	Destruktionslager	5,5	3,9	0,3	Silt	Brun sandig silt uppblandat med tegelkross, kalkbruk och utrasade syllstenar, 0,2–0,6 m stora. Fynd av taktegel, rödgods och stengods.	1	

Kontexttabell, forts.

Kontext-nr	Objekt	Subklass	Storlek (m)	Bredd (m)	Höjd/djup (m)	Huvud-innehåll	Beskrivning	Fas	Kontext-grupp
7007	Utfyllnadslager	Konstruktionslager	10,2	5,1		Tegelkross	Tegelkross som framkom under stenfundament 7009 och överlagrar ett stenigt utfyllnadslager (7008). Fynd av ben, handtag till trebensgrytor och stengods (bland annat Schnelle), gotiskt nischkakel från första halvan av 1400-talet samt del av en spira. Avlångt taktegel. Innehållsmässigt samma som utfyllnadslager 7012 i väster.	1	
7008	Utfyllnadslager	Konstruktionslager	10	5,1		Silt	Ansamling med 0,2–0,5 m stora rundade och skarpkantiga stenar uppblandat med sandig silt och lite tegelkross. Täcks av utfyllnadslager 7007. Fynd av mynt (präglat år 1627). Stenarna fortsätter under schaktbegränsningen på + 0,4 m ö. h. Innehållsmässigt samma som utfyllnadslager 7013 i väster.	1	
7009	Stenfundament	Stenkonstruktion	1,9	1,4	1,0		Murat stenfundament av tre större stenblock med mycket murbruk mellan blocken i kvadratisk form. Möjlig del av husgrund till Kvarnhuset. Låg ovan på utfylldnadslager 7007 som låg ovan ett utjämningslager av mindre och medelstora stenar (7008), vilket möjligen är en grundförstärkning för fundamentet.	3	11
7010	Utfyllnadslager	Konstruktionslager	9,7	3,7	1,1	Sand	Mörkbrun grusig sand uppblandat med mindre mängd sten. Inslag av tegelkross på ca + 0,6 m ö. h. Framkom i nordöstra delen av garaget och täcker delvis utfyllnadslager 7007. Samma som utfyllnadslager 7019 i väster. Inga fynd. Överlagrar utfyllnadslager 7007 i söder och fortsätter ned under schaktdjupet till + 0,4 m i norr.	1	
7011	Stenfundament	Stenkonstruktion	2,9	2	0,9		Konstruktionen är kraftigt skadad i alla väderstreck och utgjordes av 0,2 x 0,3–0,7 x 0,9 m stora rundade och skarpkantiga stenar. En större sten har möjligen spår efter borrhål. Rester efter kalkbruk på toppen av en del av stenarna. Konstruktionen vilar på ett tegel-kross/stenigt utfyllnadslager (7012 och 7013). Överlagrades av utfyllnadslager 7014.	3	11
7012	Utfyllnadslager	Konstruktionslager	5	2,4	0,2	Tegelkross	Överlagrade ett stenigt utfyllnadslager 7013 och täckts av en ansamling med stenar 7011. Sannolikt samtida med utfyllnadslager 7007 i öster. Fynd av grönglaserat stengods (sent 1400-tal/tidigt 1500-tal) och en bit oglaserat list (ugnskakel). Troligen samma som utfyllnadslager 7007.	1	
7013	Utfyllnadslager	Konstruktionslager	6,3	4,6	0,4	Silt	Ett stenigt utfyllnadslager som påträffades över större delen av ytan och innehålls-mässigt var samma som lager utfyllnadslager 7008 i öster. Lagret utgjordes av 0,2 x 0,15–0,3 x 0,4 m stora rundade och en del skarpkantiga stenar som framkom ställvis på ca +1 m ö. h. och fortsätter ner under schaktbegränsningen på +0,4 m ö. h. Betong-fundament 7015 vilar ställvis på det här lagret.	1	
7014	Utfyllnadslager	Konstruktionslager	3	1,9	0,2	Grus	Utfyllnadslager som utgjordes av siltig grus uppblandat med tegelkross, kalkbruk och mindre mängd sten. Enstaka fynd av yngre rödgods och kritpipsskaft.	2	
7015	Betong-fundament	Konstruktion	16,1	0,4	1,1		Gjuten betonggrund till befintlig byggnad. Betongväggarna ca 1,1 m höga och 0,4 m breda. Nederkant av cellfundamenten framkom på ca +0,5 m ö. h. och vilar ställvis på ett stenigt utfyllnadslager 7008 och 7013. Pelarfundamenten fortsätter under schakt-begränsningen på + 0,4 m ö. h.	4	13
7016	Betong-fundament	Konstruktion	8,1	1,6			Betongfundament orienterat i nordöst–sydvästlig riktning med en utlöpare som är gjuten mot gjutjärnsrör 7018 i söder. Fundamentet fortsätter underschakt begränsningen på + 0,4 m ö. h.	4	13

Kontexttabell, forts.

Kontext-nr	Objekt	Subklass	Storlek (m)	Bredd (m)	Höjd/djup (m)	Huvud-innehåll	Beskrivning	Fas	Kontext-grupp
7017	Betong-fundament	Konstruktion	16,3	8,7	0,40		En ca 0,4 m tjock betongsula i västra delen av garaget, direkt under var det vatten.	4	13
7018	Gjutjärnsrör	Konstruktion	4,7	0,7	0,64		I norra delen av cell 3 framkom ett större järnrör med en diam av ca 0,64 m. Röret var orienterad i syd–nordvästlig riktning. Strax sydväst om det här röret framkom ett mindre järnrör (diam = 0,3 m) i nordvästlig–sydöstlig riktning. Båda rören täcktes av utfyllnads-lager 7019. Rörens botten låg på ca + 0,4–0,5 m ö. h. Rörgravar, tidigt 1900-tal.	3	
7019	Utfyllnadslager	Konstruktionslager	5,3	4,4	1,1	Sand	Grusig sand som framkom i norra delen av cell 3 och täcker gjutjärnsrör 7018. Innehålls-mässigt samma som utfyllnadslager 7010 i nordöstra delen av garaget. Ställvis fortsätter lagret under + 0,4 m ö. h. Inga fynd. Sentida utfyllnadsmassor, tidigt 1900-tal.	4	13
7020	Betong-fundament	Konstruktion	8	1,23			Betongfundament orienterad i öst–västlig riktning med en utlöpare som är gjuten mot gjutjärnsrör 7018 i söder. Fundamentet fortsätter under schaktbegränsningen på + 0,4 m ö. h. Betongfundament som är äldre än stående garage (1930-tal).	3	
7050	Stenfundament	Stenkonstruktion	2	1,6			Flertalet större stenar murade/lagda i rektangulär form som kan utgöra del av ett bro-fundament till Västra Slussgatan.	3	11
7051	Kajkant	Stenkonstruktion	3,2	0,6			Stenkonstruktion av rektangulära granitblock som utgör en mindre del av den stensatta kajkanten ut mot Mälaren (Nils Ericson, 1850-tal).	3	10
7256	Mur	Stenkonstruktion	5,1	0,3	1,2		Mur som löper i östlig–västlig riktning parallellt med slussrännan för Nils Ericson-slussen (norr om denna). Tre synliga skift av huggen natursten (0,3 x 0,4 x 0,4 m) fogade med rosa alunskifferbruk. På den norra sidan var muren klädd med ren lera. Muren är störd av rörledningar på flera ställen. Hela den södra sidan av muren är helt bortgrävd sedan tidigare. Muren vilar på stora stenblock (7257). Del av stödmuren till Nils Ericson-slussen. Leran på den norra sidan har troligen fungerat som tätning.	3	8
7257	Fundament	Stenkonstruktion	6,2	5,7			Tre stora stenplattor som mur 7256 vilar på. Del av grundläggningen till Nils Ericson-slussens norra stödmur.	3	8
7289	Kajkant	Stenkonstruktion	12,6	1,4			Konstruktionen utgjordes av 0,7 x 0,8–1 m stora murade skarpkantiga stenar. Stenarna var ställda med den flata sidan åt öster och muren forstätter i norr, söder och väster utanför schaktbegränsningen. Framkom på cirka + 0,7 m ö.h. och var bevarad till en höjd av minst 0,9 m. Del av kajfront, 1800-tal.	3	8
7320	Störning	Störning					Rörledning.		
7323	Utfyllnadslager	Konstruktionslager	7,1	1,5		Sand	Påförda utfyllnadsmassor med sand, grus och makadam.	4	
7325	Utfyllnadslager	Konstruktionslager				Sand	Påfört fyllnadsmaterial med brun siltig sand innehållande tegelkross, mindre stenar, fragment av rödgods och kritpipa ned på anläggningsnivå.	2	7
7326	Betong-fundament	Konstruktion	7,5	5,3	1		Gjutna betongfundament till bro från 1930-talet som gick från Gamla stan över Slussen. Två liknande betongfundament (7015) påträffades i Norra garaget innan bron revs.	4	13
7327	Betong-fundament	Konstruktion	2,5	0,9	0,45		Gjutet betongfundament med pelare. Toppen på betongsulan framkom på + 0,6 m ö. h. och var minst 0,45 m tjock. Mothåll emot Karl Johan-slussen, 1930-tal.	4	13

BILAGA 2

ARKIVSTUDIER

Anna Bergman
Stadsmuseet i Stockholm

Figur 1. Designationsritning från tidigt 1800-tal där gatunummer inom kvarteren Kvarnhuset, Fiskarehuset och Gröna gången är markerade med röda siffror. Källa: SSA, Stadsingenjörens arkiv, A.1.i (scannad av Anna Bergman).

Arkivstudier Karl XIV Johan

1500-tal och 1600-tal

Gustav Vasas privilegiebrev till Stockholm 1529 omnämner att staden ska äga båda södra kvarnarna, såväl den som legat under Clara kloster och den som varit stadens, med södra strömmen och allt det i södra strömmen emellan staden och Åsön till fiskeri eller annat bygga kan (Hildebrand 1913:43). Se även Vädersolstavlan, cirka 1535, en kvarn med kvarnhjul syns i Strömmen (se figur 15). Förmyndarstyrelsens privilegiebrev till Stockholm 1636: Unna vi nådigast staden Norre- och Södermalm med Åsön samt Söderström med alla de kvarnar och fiskeverken som där uti mellan staden och Åsön byggda är, och härefter byggas kan (Hildebrand 1913:212).

Ett kungligt brev 1691 (Karl XI) godkänner att staden höjer mätare- och vågpenningar eftersom flera olyckor drabbat staden, till exempel att stadens kvarnar vid Söderbro liksom materialgården och slaktarehuset brann upp i en vådeld, och att bron på norra änden förstördes (Hildebrand 1913:504f). Se även stick av Hartmann cirka 1650: Kvarnhjul syns på bilden av Kristinaslussen (se figur 16).

1700-talet

Fastighetsnumrering, kvartersnamn och församling

Kvartersnamnen Kvarnhuset och Fiskarehuset tycks ha funnits åtminstone från och med tidigt 1700-tal. Fiskarehuset räknades till Katarina norra församling, medan Kvarnhuset räknades till Nicolai. År 1729 gjordes den första fastighetsnumreringen i Stockholm, men alla byggnader vid Söderström och Slussen fick inte fastighetsnummer. I mantalslängden från 1760 tags båda kvarteren märkligt nog upp under Katarina norra församling, kvarteret Stadsgården, fastighetsnummer 0. Många av bodarna i området ägdes av staden och kallades bara Stadens bodar. De är inte alltid utmärkta på någon ritning, och tycks i omgångar ha rivits och ersatts av nya. En ny nummerordning infördes 1810 och samtliga fastigheter i de två kvarteren omnumrerades.

Kvarteret Kvarnhuset

I kvarteret Kvarnhuset ingick Strömkvarnen, Kvarnhuskällaren, Slaktarehuset och elva stycken välvda salubodar, alla samlade under fastighetsbeteckningen Kvarnhuset 38 enligt 1729 års nummerordning. Slaktarehuset låg längst i öster, med en oxgång väster om huset (figur 2). Västerut längs Räntmästergränden syns kvarnhuskällaren, och en plats som benämndes som gamla slaktarehuset. Vidare västerut låg de två kvarnhusen (observera murar under nya slaktarehuset, oxgången och gamla slaktarehuset – oklart vad de är för något).

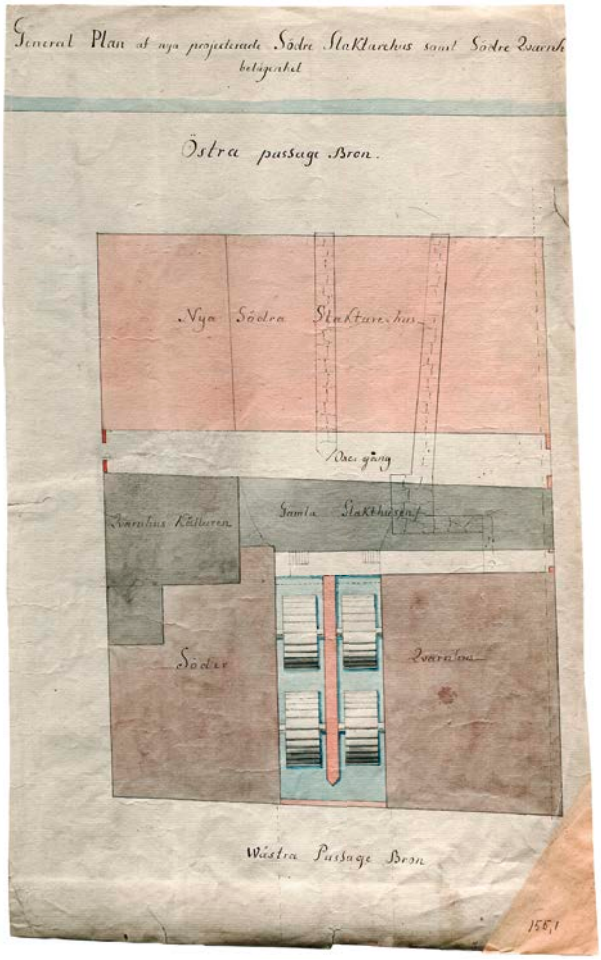

Figur 2. Situationsplan över kvarteret Kvarnhuset med nya och gamla slakthuset samt oxgången, krogen och kvarnen. Ritning av Stockholms stads arkitekt Johan Eberhard Carlberg på 1740-talet. Norr är till vänster i bild. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 155:1.

2.2.1 Kvarnhuskällaren, kvarnhusen och elva stycken bodar

Kvarnhusen kallades i mantalslängden 1711 för ”Stadens hus vid Söderström”, år 1721 för ”källaren Söderström”, och år 1731 för ”Kvarnkällaren” (SSA, Fastighetsregistret). En instabil stenbro vid Södra Kvarnhuset rasade delvis ner i Strömmen på 1740-talet, och ersattes av en provisorisk träspång i avvaktan på en ny stenbro (Ahnlund 1984:182). Det har däremot inte påträffats några uppgifter om att själva kvarnen hade problem med sättningsskador. Den första brandförsäkringen tecknades 1759 av Stockholms stad. Kvarnhuskällaren beskrevs som ett stenhus, två våningar högt, med tre välvda källare under. I bottenvåningen fanns det åtta rum och i övervåningen sex rum, värmda med kakelugnar. Ovanför fanns en vindskammare. Södra strömkvarn ”med dess paviljonger” (paviljong kan betyda mindre byggnad enligt SAOB-oklar betydelse här) var också av sten och två våningar hög. I bottenvåningen fanns, förutom själva kvarnen, tre rum. Den övre våningen innehöll fyra rum (BrK, verifikation 1759:431). Det finns flera uppmätningar av kvarnhuset och dess kvarnhjul (se figur 20–23), men inga av dessa visar var bodarna och rummen var belägna. Inga ritningar har påträffats av Kvarnhuskällarens planlösning.

Kvarnhuskällaren omnämns i en vers i en text/sång som har osäker attributering till Bellman:

I jämna leder
Nu vänden eder,
Marsch gesvint till Quarnhuskällaren fram!
Stå, eder rätta!
Vi ej förgäta
Lejonet af Bacchi stam.
Vi mitt emot i hörnet ha Apotek
Där aqua vitae säljes utan svek.
Apoteks-kallsupen
Läska skall strupen
Uti denna bardalek.

Mantalslängden 1760 anger att stadens södra Strömkvarn beboddes av Brygg- och kvarnmästaren Jacob Herbst med fru och en son. Hos sig hade han styvdöttrarna Lotta och Lisa samt två pigor och två drängar. Herbst höll krogen nr 72 (SSA, Mantalslängder). I handelskollegiets protokoll har två år undersökts (1755 och 1757), för att söka efter kontrakt

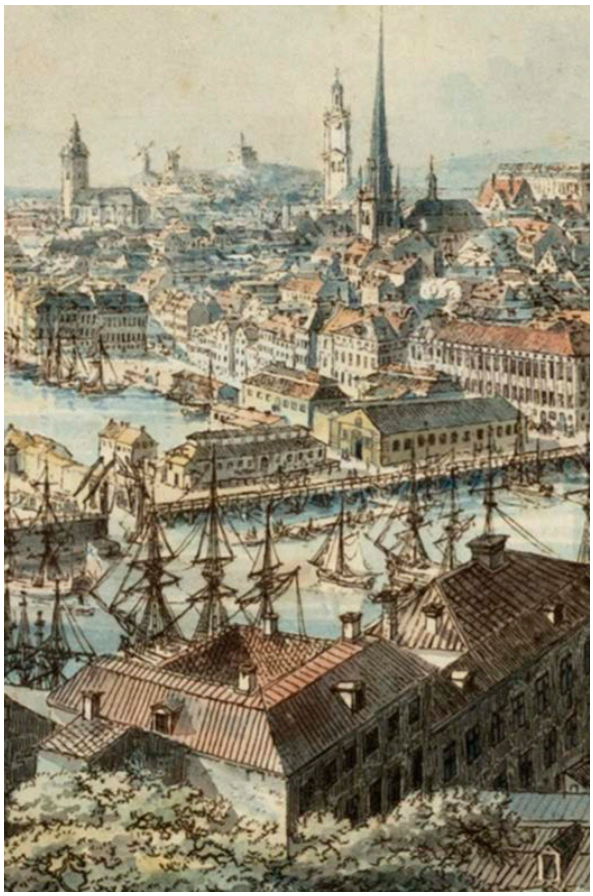

Figur 3. Utsikt över Stockholm från Mosebacke, en sommardag år 1790 av Johan Fredrik Martin. Källa: Stockholms stadsmuseum, unikt dokument ID SSM_18305_0. Bilden är beskuren (CC BY).

på stadens bodar. Där upptogs bodarna nr 24 och 42 vid Södra Strömkvarn och nr 28, 31–34, 37 och 43 under Södra Strömkvarn. Bland de som hyrde bodar fanns bland andra flera bokbindare och flera lärftskrämare (SSA, Handelskollegium DVIb. Protokoll huvudserien). Enligt Elers ska själva kvarnen ha arrenderats ut av staden från 1762 till 1780. Han beskriver också att kvarnen ska ha rivits och byggts om 1782 (Elers 1801:5ff), men det finns inget i till exempel brandförsäkringarna som talar för att den uppgiften stämmer. Kvarnhusen med säteritak och slakthusets fasader mot söder och öster syns på en målning av Johan Fredrik Martin från 1790 (figur 3).

De elva välvda salubodarna angavs ligga bredvid Strömkvarnen, på västra- eller Mälarsidan belägna. Av dessa låg 6 stycken under paviljongerna och 5 mellan. Samtliga med tak av järnplåtar (BrK 1759: 431).

2.2.2. Slaktarehuset

Under första hälften av 1700-talet var Slaktarehuset i dåligt skick och man fruktade en olycka på grund av drivisens tryck. Pålarna under huset behövde ”förskallas”. Den stensatta gången mellan Slaktarehuset och Fiskarehuset, som hade stängts av 1727, satte sig mer och mer (Ahnlund 1984:58). På den östra sidan om Slaktarehuset fanns en träbro, ”pålad enligt gamla sättet” enligt stadsarkitekten Carlberg, som ville bredda och förstärka bron (Ahnlund 1984:182), se även figur 18 och 19.

Slaktarehuset togs 1759 upp i samma försäkring som Kvarnhuskällaren och Södra strömkvarnen (BrK 1759:431). Grunden angavs då vara nyligen förstärkt med två stora ”korsvärks stenkistor” (i Ahnlund 1984:185 finns en ritning av ett krubbverk, visserligen vid Kungsholmsbron men den visar ändå konstruktionen). Slaktarehuset var uppbyggt av tegelstens korsvirke uppå pålar, en våning högt och innehöll 18 ”etager” (oklart vad det betyder). Dessutom fanns vid norra änden fyra mindre bodar och vid södra änden ut åt gatan två bodar. Huset disponerades sannolikt av slaktarämbetet, de var emot att huset skulle rivas inför uppförandet av Nils Ericsons sluss under 1800-talet (Höjer 1953:84f). Det finns två uppmätningar av Slaktarehusets östra fasad (figur 4 och 17). Huset hade sadeltak, var en våning högt och 12 fönsteraxlar lång, med rustika hörnkedjor och betonat mittparti (se figur 3). På figur 4 syns under gatunivån två större och två mindre valv för strömmens vatten, samt en stor mängd ankarslutar.

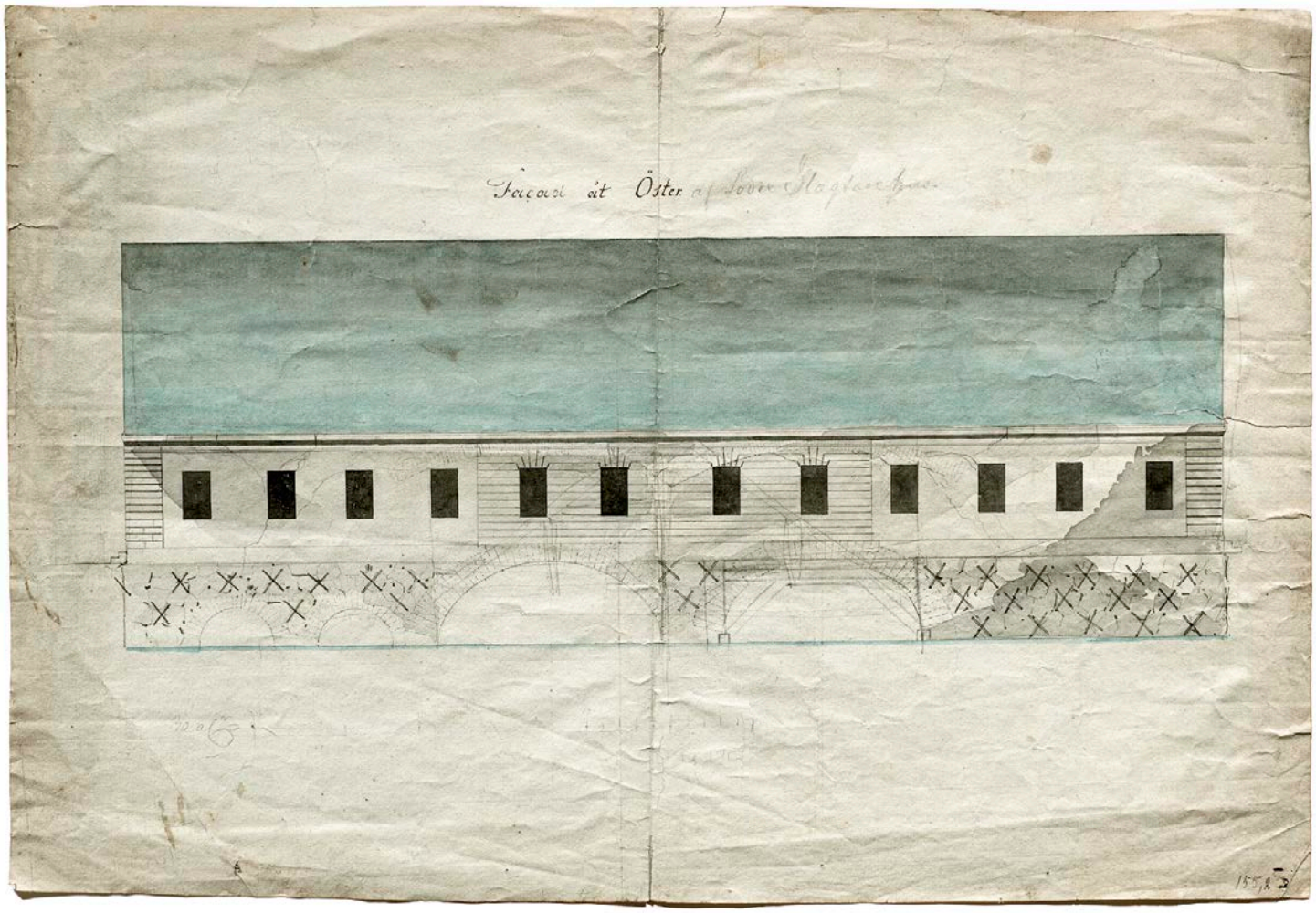

Figur 4. Ritning av östra fasaden av Södra Slakthuset av Stockholms stads arkitekt Johan Eberhard Carlberg på 1740-talet. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 155:2.

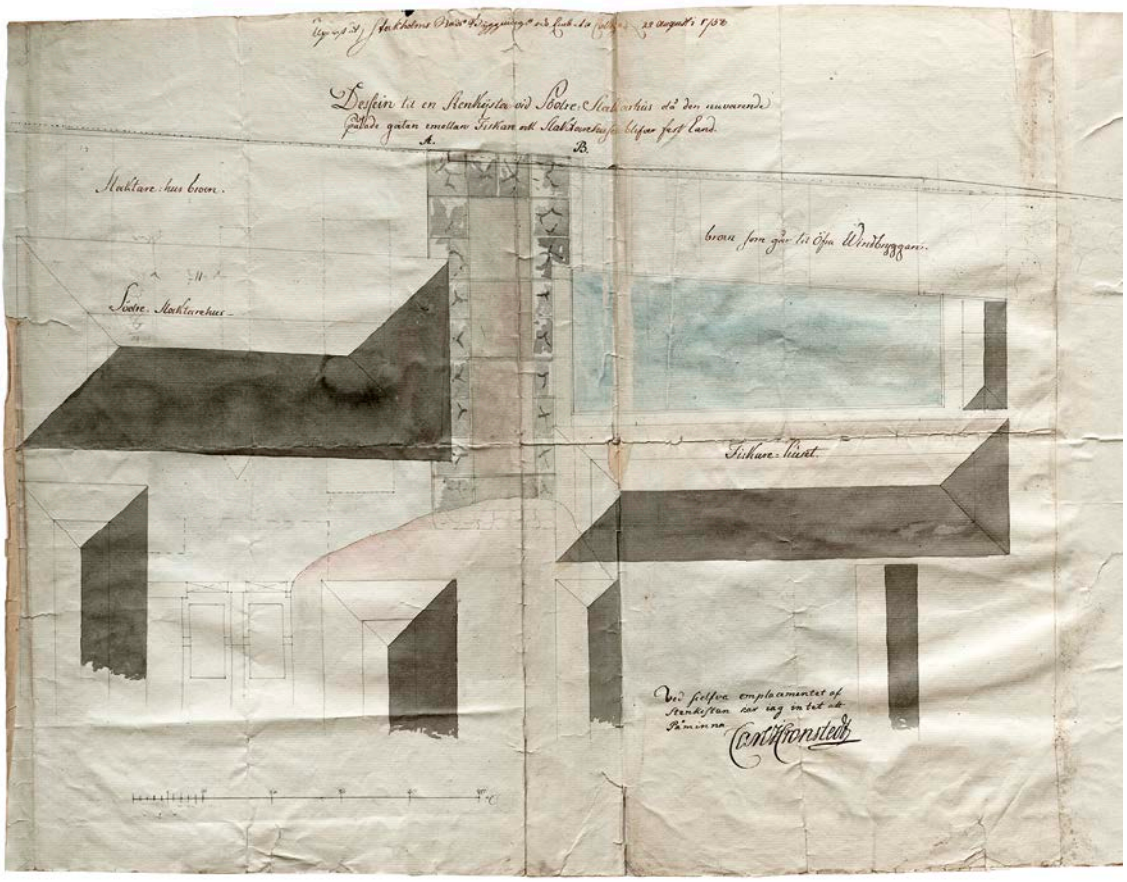

Figur 5. Situationsplan på en stenkista mellan Slaktarehuset och Fiskarehuset av Karl Johan Cronstedt år 1758. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 155:4.

Det finns en planritning visar designen av en stenkista mellan Slaktarehuset och Fiskarehuset, det vill säga under den östra delen av Kvarnhusgränden (figur 5). Som nämnts ovan behövde gränden förstärkas. Ett rosa område väster om stenkistan tycks visa fast land, under det södra av de två kvarnhusen samt under en mindre byggnad på andra sidan gränden (fastigheten Fiskarehuset 41 A enligt 1729-års nummerordning, se vidare nedan).

2.3 Kvarteret Fiskarehuset

Kvarteret Fiskarehuset innehöll fler fastigheter än kvarteret Kvarnhuset. Det är till exempel avbildat på Johan Fredrik Martin målning (se figur 3), där själva fiskarehuset med säteritak syns mitt i bilden.

2.3.1 Södra Fiskarehuset

Liksom Slaktarehuset hade Fiskarehuset problem med sättningar. På 1740-talet beskrev Carlberg att det vilade på några få pålar, eller rättare sagt en bro, på vilken det ganska höga huset var uppfört av korsvirke och tegel. Pålarna och syllarna var helt eller delvis förruttande, vilket gjorde att byggnaden började sjunka, särskilt på östra sidan (Ahnlund 1984:173). Den första brandförsäkringen tecknades 1759 av staden, under fastighetsbeteckningen Fiskarehuset 8. Huset beskrevs som byggt på pålar av korsvirke och brädor (BrK 1759:435). En plan- och sektionsuppmätning från 1762 (med ett förslag på förändrad bodlinje överst), visar Fiskarehusets södra fasad och delar av planlösningen (figur 6). I förteckningarna över hyreskontrat för stadens bodar 1755 och 1757 omnämndes nr 66 och 72, två bodar i norra fiskarehamn tillhöriga Fiskareänkan Sara Enhörning och uppsyningsmannen Jonas Berlin. Det omnämdes också bodplatser utan numrering, varav två prång vid söder fiskarehamn som hyrdes av Hustru Catharina Liungberg och hustru Maria Lycken. Likaså tags en ståndplats upp vid övre Södra Slussen, under Slussen och Fiskarehuset. Den hyrdes av slaktaremästaren Olof Eklund (SSA, Handelskollegium DVIb. Protokoll huvudserien).

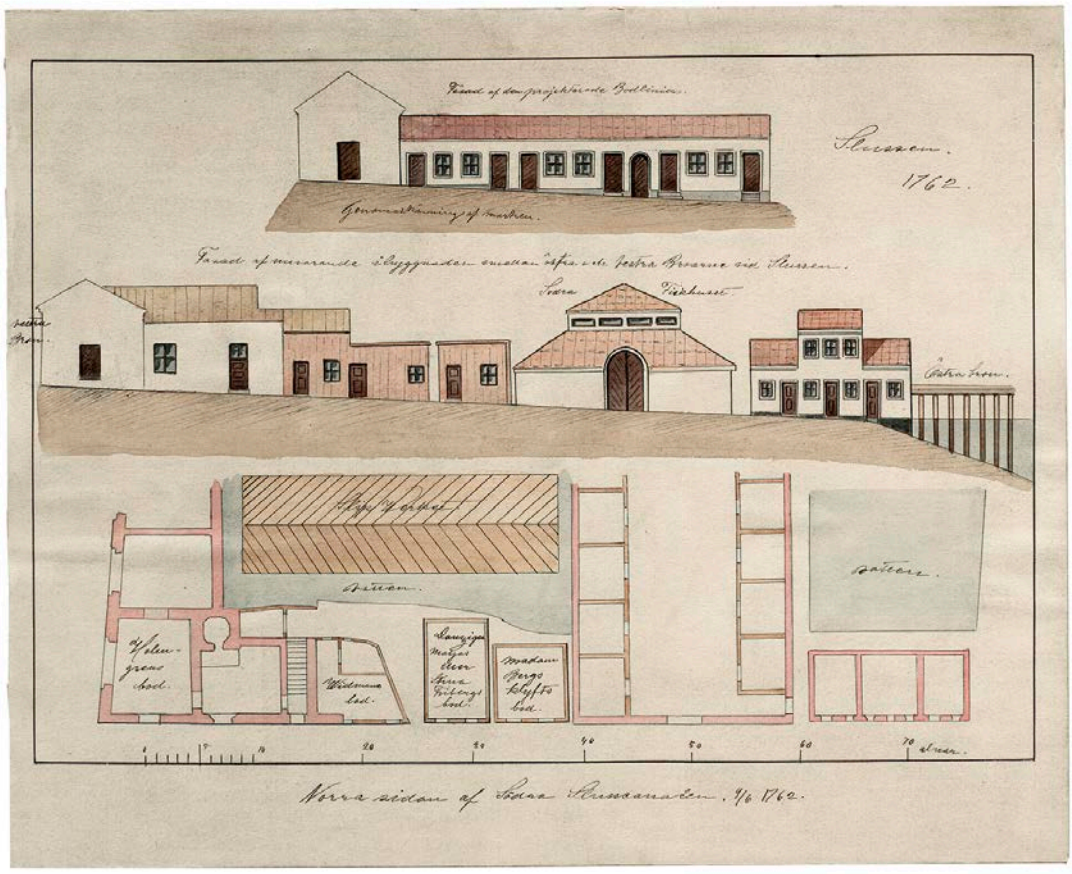

Figur 6. Plan- och fasadritning av byggnaderna längs den norra sidan av Fiskarehusgränden från år 1762. Överst ett förslag på hur bodarna i väster kunde byggas om. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 155:29.

2.3.2. Stenboden öster om Fiskarehuset

Figur 6 visar närmast Östra Slussgatan, till höger i bild, en två våningar hög byggnad som tycks ha saknat fastighetsnummer under 1700-talet. På figur 7 markeras byggnaden som bodar. Huset syns även på Johan Fredrik Martin målning (figur 3). Det tycks inte ha varit brandförsäkrat under 1700-talet, men beskrivs däremot närmare under 1800-talet, se vidare nedan.

2.3.3. Fiskarehuset 6 D och 6 E

Till vänster om Fiskarehuset syns två bodar av trä (figur 6). Den östra med fastighetsbeteckning 6E och den västra 6 D. Nummer 6 E är på ritningen markerad madame Bergklyfts bod. Maya Bergklyft ansökte om att få ersätta sin bod med en av sten redan år 1761 (figur 7; SSA), men när det skedde är oklart. Fastigheten brandförsäkrades 1774 av hustru Anna Greta Kiellman. Då framgår det att huset var två våningar högt med en rymlig välvd källare under (BrK. Besiktningslista 1803 enligt verifikation

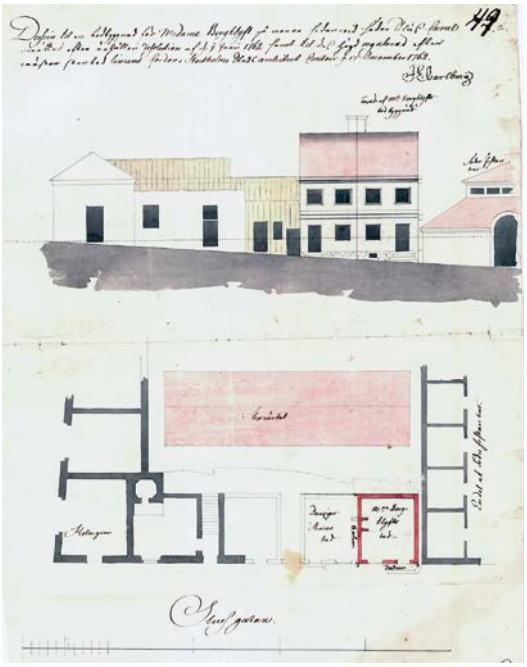

Figur 7. Byggnadsansökan för Madame Bergklyfts bod. Källa: SSA, BNA 1762:49 (scannad av Anna Bergman).

1774:997). Det finns en nybyggnadsritning för Madame Bergklyfts bod från 1762 (figur 7). Den visar ett två våningar högt hus (SSA, Mantalsländer). Fiskarehuset 6D som på ritningen anges som Maya eller Stina Fribergs bod brandförsäkrades 1786 av guld- och silverarbetareänkan Sophia Boije (1786:185). Den försäkringen är inte tillgänglig digitalt, men fastigheten bör ha ingått i samma hus som Bergklyfts del.

2.3.4. Fiskarehuset 49, 50

På figur 6 och 7 och syns längst till vänster två stenhus samt en trappa till Strömmen, även den med väggar av sten. Huset närmast Västra Slussgatan var fastigheten Fiskarehuset 49 och huset intill, med en bakugn avbildad i plan, Fiskarehuset 50. Inga brandförsäkringar från 1700-talet har påträffats för dessa fastigheter. Nr 49 vid gatan anges som Holmgrens bod. På figur 6 är de båda fastigheterna 49 och 50 förenade med en dörröppning vilket tyder på att de disponerades av samma person. Holmgren har inte kunnat identifieras.

2.3.5. Fiskarehuset 8

Väster om de två bodarna 49 och 50 avbildas på figur 6 ett mellanrum eller en liten passage. På andra sidan om passagen var nästa bod västerut delvis av sten, men huvudsakligen av trä. Den betecknades Widmans bod (Widman har inte kunnat identifieras). Byggnaden kallades i senare texter och på ritningar för ”gamla nr 8” det vill säga 8 enligt 1729-års nummerordning. Det är märkligt, eftersom själva fiskarehuset också togs upp under nr 8. Enligt Fastighetsregistret ägdes fastigheten år 1780 av avlidne skeppar Petter Gardmans arvingar, och såldes 1799 på stadsauktion till skepparänkan Ulrica Norberg (SSA, Fastighetsregistret).

2.3.6 Slipverket och fastigheterna Fiskarehuset 41 A och 41

Ett slipverk i Söderström anlades av ett bolag bildat av Carl Knutberg (figur 8), som biträdde Polhem vid Slussenbygget. Slipverket polerade bas-reliefs (sic), graverade kopparplåtar, slipade glas med mera. Efter processer om vattenrätter fick slipverket lägga

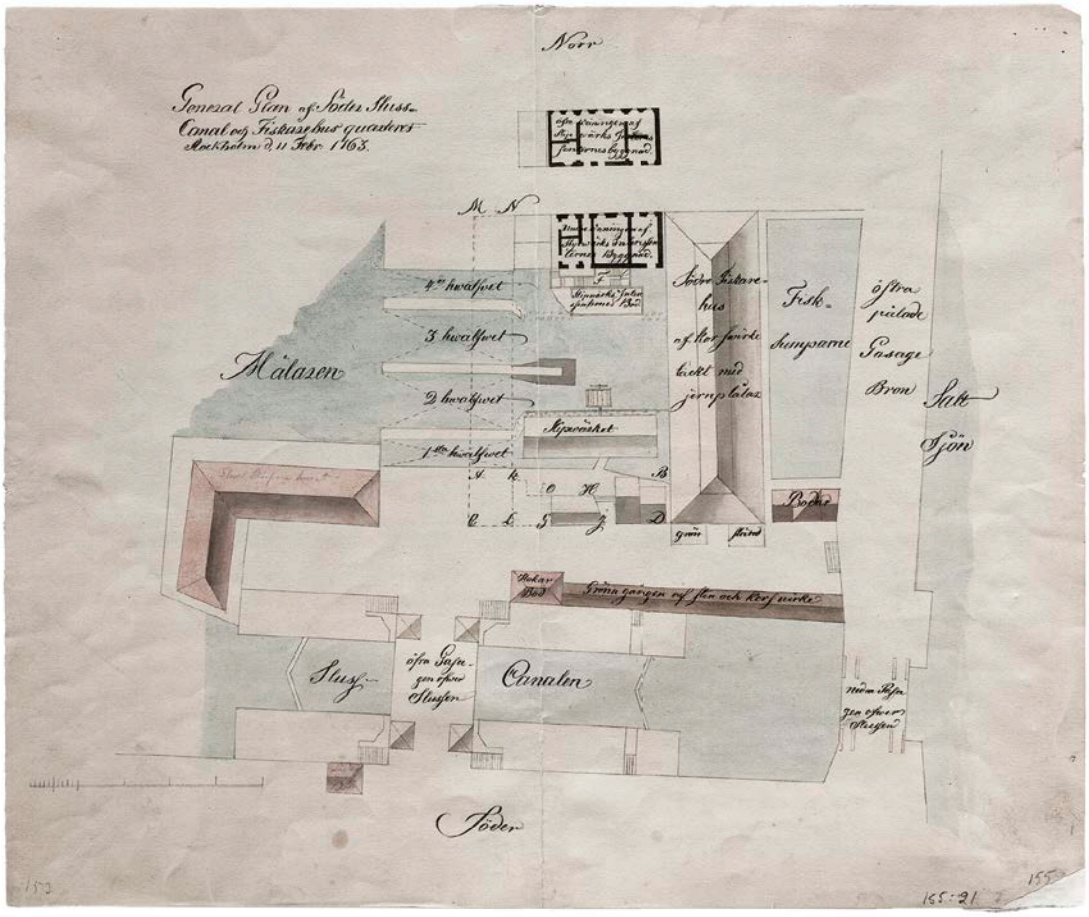

Figur 8. Situationsplan från år 1763. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 155:21.

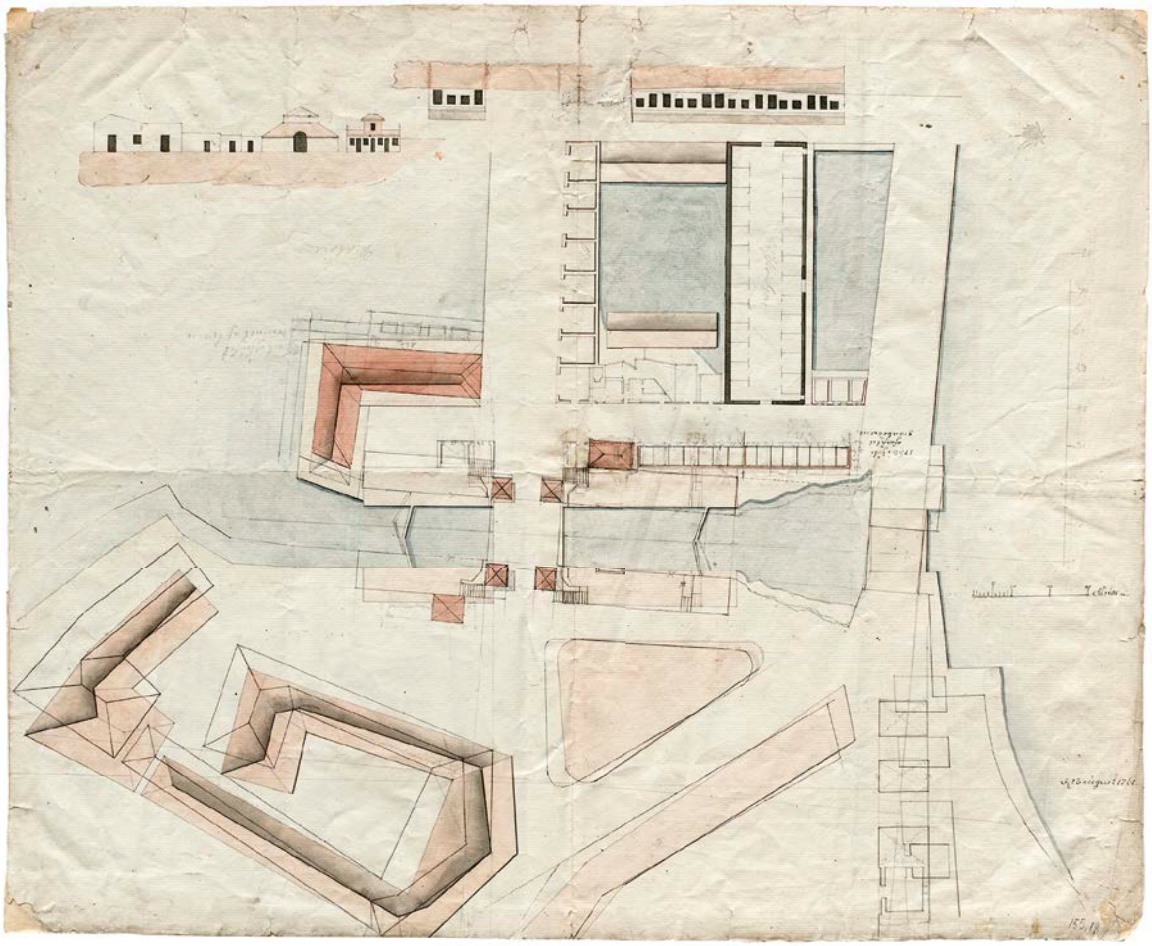

Figur 9. Planlösningar i kvarteret Fiskarehuset, troligen sent 1700-tal av Stockholms stads arkitekt Johan Eberhard Carlberg. Norr är uppåt i bild. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 155:18.

ned (Riksarkivet, Svenskt biografiskt lexikon). Enligt mantalslängden 1760 beboddes handelsmannen Willhelm Meisters & compagnies slipverk av tysken Joseph Greirs, med hustru och son samt pigan Caisa Glantzberg, ofärdig i benen (SSA). Slipverket avbildas bland annat på figur 8. Där är även ”slipverksintressenternas hus” längre norrut avbildat, se vidare nedan. Ett brev från 1769 av Carlberg är ställt till herr Direktören Christian Heitmüller, ”som nu är ägare till den för några år sedan tillkomna slipverksinrättningen”, det hus som ”Intressenterna” uppförde intill Södra strömkvarn (SSA). Det senare huset avbildas på figur 8, med planlösningar i bottenvåningen och våning 1 trappa. Samma ritning visar även slipverket söderut på andra sidan vattnet. Enligt Fastighetsregistret bodde Heitmüller i fastigheten 41 A (SSA). Den utgjorde den östra delen av Slipverksintressenternas hus, medan den västra delen hade fastighetsbeteckningen 41.

Fastigheten 41 A försäkrades 1793 av traktören Carl Gustaf Furström (BrK 1793:703), men försäkringen är inte tillgänglig digitalt. Den beskrivs emellertid i senare försäkringar, se vidare nedan.

Fastigheten 41 beboddes eller ägdes år 1755 av krögaren och borgaren Lars Diurberg, och anges innehålla hans nya krogbod (SSA, Fastighetsregistret). Enligt mantalslängden 1760 höll Diurberg krogen nr 260. I längden upptas han efter kvarnmästare Herbst i Södra Strömkvarn och före Meister & compagnies slipverk (SSA, Mantalslängder).

2.3.7 Bebyggelsen längs Västra Slussgatan

Hur bebyggelsen i väster såg ut under 1700-talet har varit svårare att utreda. En ritning i Stadsingenjörens kontor visar en bodlinje men många små bodar (figur 9). Även på figur 6 och 7 syns stenmurar fortsätta från hörnet vid Fiskarhusgränden och vidare norrut.

1800-talet

3.1 Kvarteret Kvarnhuset

Enligt 1810-års nummerordning hade Kvarnhuskällaren och Strömkvarnen fastighetsbeteckningen Kvarnhuset 1 och Slaktarehuset beteckningen Kvarnhuset 2. Beskrivningarna i brandförsäkringarna var mer omfattande än tidigare.

3.1.1 Kvarnhuskällaren och Södra Strömkvarnen

En ny försäkring tecknades 1801. Beskrivningen var då mer utförlig och anger att kvarnhuskällaren var ett stenhus uppfört på pålar och hammarband. Källarestugan (förmodligen krogen), låg i bottenvåningen till vänster om förstugan. Intill fanns ett kök med spisel och bakugn. Nu omnämndes också ett gårdsrum med ett två mindre trähus och en pumpanläggning (BrK, besiktningslista 1817 enl. ver. 1801:326). År 1812 omnämndes en obebyggd del av kvarnhuskällartomten som staden köpt av vinskänken C. F. Sandberg och Johanna Ulrica Bergdahl. Denna del var obebyggd även 1839 (SSA, Fastighetsregistret). Möjligen syftar den obebyggda tomtdelen på platsen för det gamla slaktarehuset, och är samma som den gård som omnämndes i brandförsäkringen.

Södra Strömkvarnen under samma fastighetsbeteckning försäkrades separat. Den norra och den södra kvarnbyggnaden innehöll båda tre bodar mot Slussgatan. På andra våningen hade båda en balkong, med konsoler av huggen sten. På vindarna fanns det hisskappor. Vinden i den södra byggnaden beskrevs som en rymlig spannmålsvind. (BrK, besiktningslista 1829 enligt ver. 1801:305).

3.1.2. Slaktarehuset

Slaktarehuset angavs vara ett stenhus uppfört på pålar och hammarband (hade det nyuppförts sedan 1759? Det anges inte). Under byggnaden fanns det två stora och elva mindre bjälkkällare. Förutom det beskrevs 15 salubodar, tre slaktarbodar, ett våghus och en gång till oxgången. Utanför omnämndes särskilt toscanska kolonner av trä. På den västra sidan upptogs tre slakthus och en syltgång med ett rum ovanpå. Mot både norr och söder fanns det plank med portar (BrK, besiktningslista enl. ver. 1801:324). Södra slaktarehuset ska ha reparerats under åren 1831–1832 (Höjer 1959:82).

3.1.3. Kvarnhuset 3–8, Stadens bodar

En besiktningslista från 1817 omnämner endast att stadens bodar 3–8 var oförsäkrade (BrK, besiktningslista 1817:179). Till skillnad från 1759, då antalet bodar angavs vara elva stycken, omnämndes nu endast sex stycken.

3.1.3 Rivningarna för Nils Ericsons sluss

Ombyggnaden av Polhemsslussen innebar att hela kvarteret Kvarnhuset måste rivas, eftersom den nya slussrännan skulle gå i strömmen mellan kvarnhusen. Vid en rad sammanträden under 1846 och följande år drabbade drätselkommissionen ihop med slaktarämbetets deputerade. Dessa sistnämnda stred med näbbar och klor mot att slaktarhusen skulle rivas och mot att slakten skulle förläggas till utkanten av staden (Höjer 1959:84f). De sista uppgifterna om fastigheterna i brandkontorets arkiv är i besiktningslistorna för 1853, där det är antecknat att samtliga byggnader hade avskrivits den 19 februari 1848 (BrK, besiktningslista 1853). På platsen kom Karl XIV Johans torg att anläggas, med ryttarstatyn som avtäcktes 1854. Så här beskrevs statys piedestal av en samtida betraktare (Albert Bonniers förlag, minnesblad 4 november 1854):

Sedan platsen, efter nya slussbyggnadens fullbordan och med fullföljande av den plan, som Översten vid K M:ts Flottas Mekaniska corps Nils Ericsson uppgjort blivit därtill beredd, har grundläggningen och uppföraden av piedestalen verkställts af Majoren i Väg- och Vattenbyggnadscorpsen, Chefen för norra Väg- och Vattenbyggnadsdistriktet, C. E. Norström, biträdd af Löjtnanten vid K M:ts Flottas Mekaniska corps, J. A. Berg. En femstegs trappa av granit leder upp till piedestalen, vilken sistnämnda är av rektangelform, och enligt Fogelbergs egen ritning, huggen av Carraramarmor.

3.2 Kvarteret Fiskarehuset

3.2.1 Fiskarehuset 14, Södra Fiskarehuset (fd 8)

En ny verifikation i brandförsäkringen 1818 ger en utförligare bild av husets uppbyggnad. Här beskrevs långsidorna vara uppförda av panelat resvirke men kortsidorna av sten (troligen lika som 1759 då det beskrevs som uppfört av sten och brädor). Takets italian angavs ge ljus till försäljningsrummet. Öster om huset fanns det en gångbro av brädor. I besiktningslistan har noteringar tillagts år 1825, där husets vägg mot väster uppgavs vara skadad, pålverket under

Figur 10. Blå Slussen i Stockholm före ombyggnaden 1850–1860 av C. J. Billmark. Källa: Stadsmuseet i Stockholm, unikt dokument ID SSM 9891 0 (CC BY).

huset bristfälligt och byggnaden i allmänhet mindre väl underhållen (BrK besiktningslistan 1825 efter ver. 1818:1492). En uppgift från efter 1820 visar att Södra Fiskarehuset hyrdes av Fiskköparämbetets ledamöter (SSA, Fastighetsregistret). Enligt Höjer reparerades Södra fiskarhuset fullständigt 1828 (Höjer 1959:82), något som inte omnämns i brandförsäkringarna.

3.2.2 Fiskarehuset 7

Omkring 1818–1820 uppfördes en ny bodlänga öster om Fiskarehuset (figur 10). De hade uppförts för att befria gator och torg från de av estetiska och trafiktekniska skäl illa sedda salustånden av Drätselkommissionen, som låtit uppföra »nya byggnader av anständigt och prydligt utseende, såsom nya Gröna gången vid östra slussbron" (Höjer 1959:80). Längan brandförsäkrades 1818 under fastighetsbeteckningen Fiskarehuset 7, och beskrevs som en byggnad av resvirke och brädor bestående av 14 salubodar och en genomgång till fiskesumparna bakom längan. Taket uppbars av 16 träkolonner (BrK, besiktningslista 1825 enligt ver. 1818:1489).

I Fastighetsregistret finns en uppgift om att de 14 salubodarna öster om Fiskarehuset hyrdes av Trädgårdsmästareämbetet (SSA, Fastighetsregistret; figur 11).

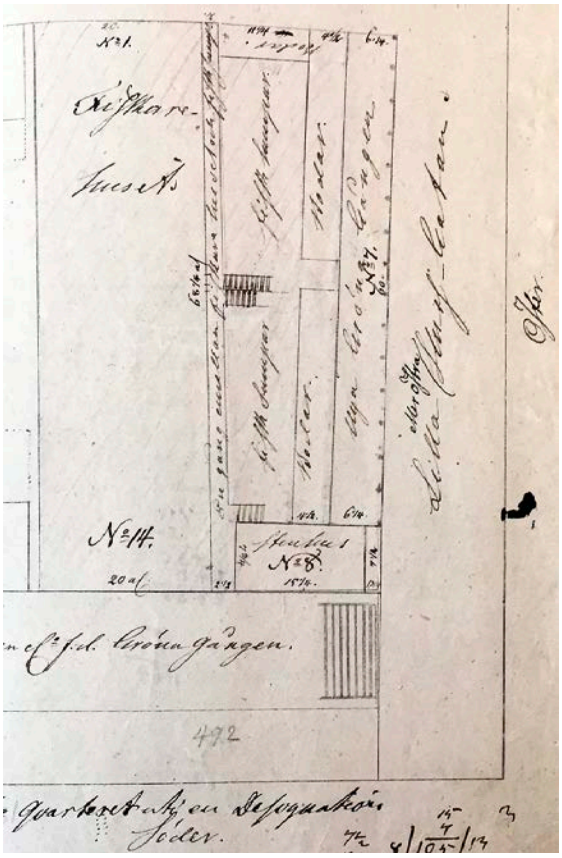

Figur 11. Designationritning över Fiskarehuset, Gröna gången och Nya Gröna gången, cirka 1820. Källa: SSA, Stadsingenjörens arkiv, A.1.i (scannad av Anna Bergman).

3.2.2. Fiskarehuset 8, stenboden vid Östra Slussgatan

Den stenbod som avbildades i hörnet av Östra Slussgatan och Fiskarehusgränden under 1700-talet (till exempel figur 6 och 7) hade på 1800-talet fått en egen fastighetsbeteckning. Det finns vissa oklarheter om fastighetsbeteckningen, eftersom även huset längst i väster vid Fiskarehuagränden på några ritningar betecknades som nr 8, vilket förmodligen var felaktigt. Huset i öster brandförsäkrades emellertid som Fiskarehuset nr 8 år 1818. Det ägdes av staden och beskrevs som ett stenhus med en bjälkkällare under. Byggnaden var två våningar hög och av sten, förutom en tillbyggnad av brädor på den östra gaveln. I tillbyggnaden fanns det två bodar i den övre våningen (BrK, besiktningslista 1825 enligt ver. 1818:1477).

3.2.3. Fiskarehuset 9 (fd nr 49 och 50)

De två husen som var av sten redan på 1760-talet försäkrades under fastighets nr 9 hos brandkontoret 1821. Det beskrevs som ett stenhus vid Fiskarehusgränden, med gavel mot Slussgatan. Under huset fanns en källare med ingång från grannen i öster, nr 10. Huset var två våningar högt och innehöll en förstuga tillgänglig från gränden samt två rum och ett kök. Mot Slussgatan låg en bod (BrK, besiktningslista 1825, efter ver. 1821:760). På en designationsritning från 1821 har de två husen varsitt nummer: 8 och 9 (figur 12). Nummer 8 är antagligen, eftersom huset längst i öster vid Fiskarehusgränden hade samma beteckning, se ovan. Figur 12 anger de två stenhusen som stadens bodar.

3.2.4. Fiskarehuset 10 (fd 8), 11 (fd 6 D) och 12 (fd 6 E)

På figur 12 avbildas även huset nr 10, som då tillhörde Bancovaktmästareänkan Christina Zettergren. Det brandförsäkrades första gången 1805 av vaktmästaren Lars Zettergren (BrK, register över försäkringar cirka 1700–1800). Försäkringen finns inte tillgänglig digitalt. Det försäkrades på nytt av staden 1821, och beskrevs som tre våningar högt plus soutterängvåning. Huset var av sten med nedgång till en källare som låg under grannfastigheten i väster, nr 9. I samma försäkring ingick även husen nr 11 och 12.

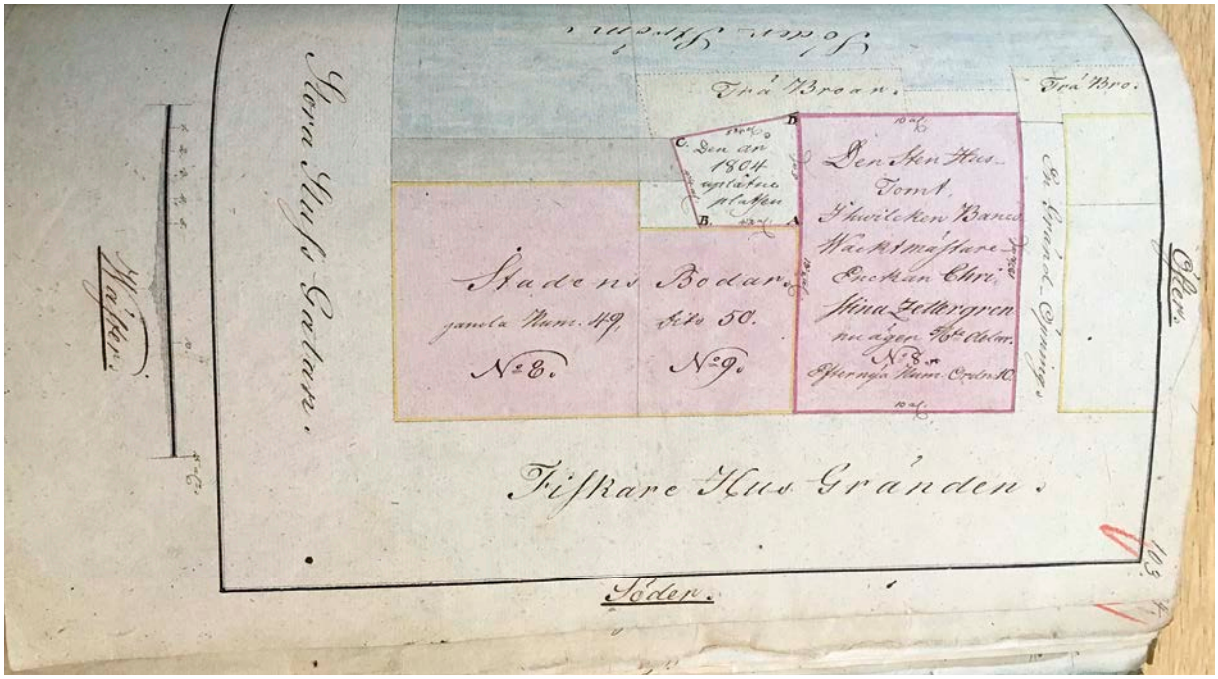

Figur 12. Designationsritning från år 1821 av fastigheten Fiskarehuset 10, f.d. 8. Källa: SSA, Stadsingenjörens arkiv, A.1.i (scannad av Anna Bergman).

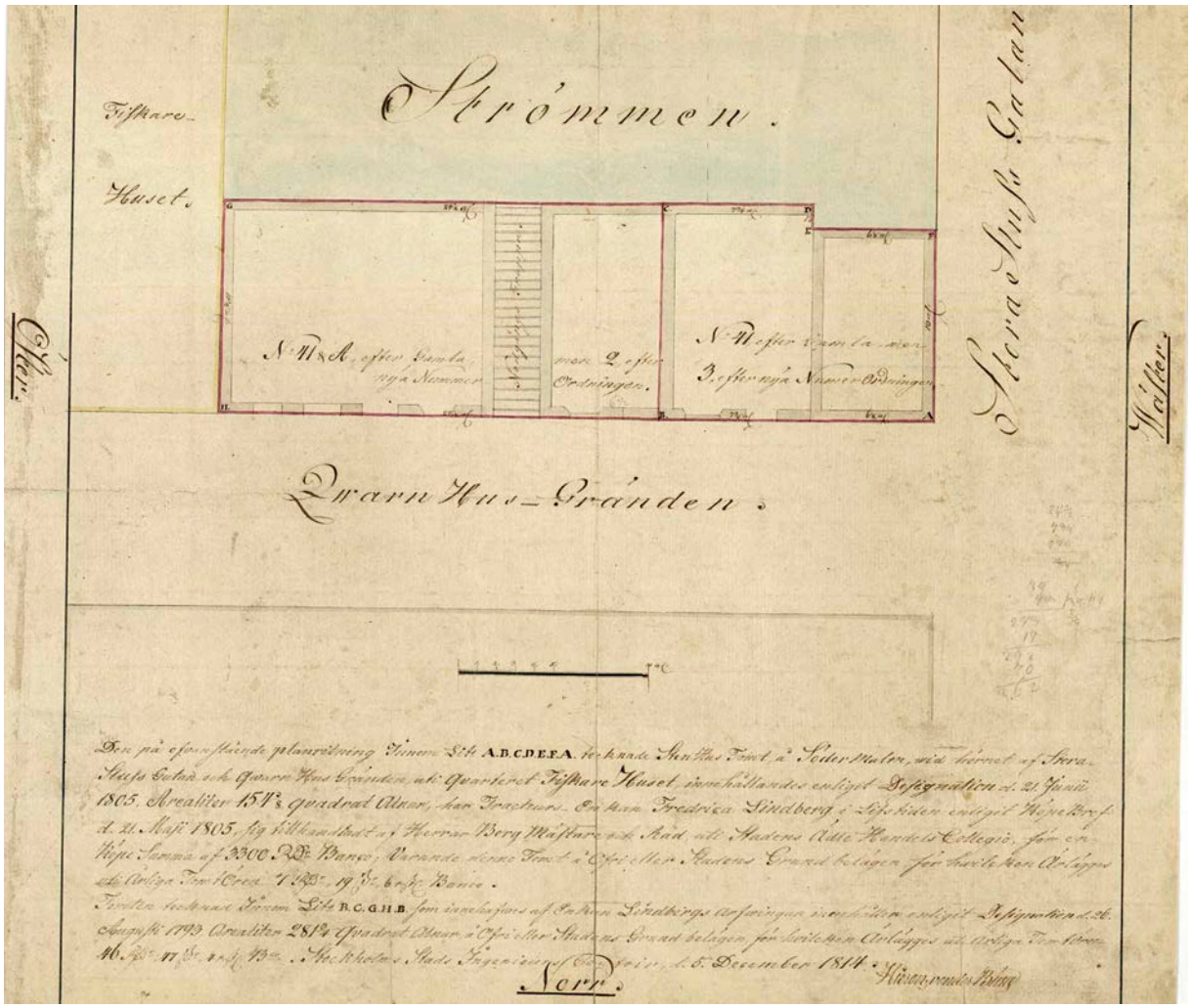

Figur 13. Designationsritning över Katarina av Hieron von Der Burg. Norr är uppåt i bild. Källa: SSA, Stadsingenjörens arkiv, församlingsritning KAT 164–165.

Nr 12 och 11 hade slagits samman och beskrevs i brandförsäkringen som ett två våningar högt stenhus, med en tillbyggnad av trä mot norr. Det överensstämmer med bouppgifterna från 1700-talet att bodarna redan då ersatts av ett stenhus. Under huset fanns det två välvda källare ovan jord, och under trädelen två bodar. I bottenvåningen låg det två separata krogrum. Mellan nr 10 och 11 ledde en trappa ner till en bro på pålar vid Strömmen (BrK, besiktningslista 1825 enligt ver. 1821:740).

3.2.5 Fiskarehuset 2 och 3 (f.d. 41 och 41 A)

De två fastigheter som uppfördes för Slipverksintressenterna finns avbildad på en designationritning från 1814 (figur 13). Där anges det att traktörsänkan Fredrica Lindberg ägde huset som hon hade köpt av stadens borgmästare och råd. När huset brandförsäkrades 1821 hade det köpts tillbaka av staden. Det beskrevs som ett stenhus, två våningar högt, med en tillbyggnad av korsvirke och brädor mot väster. Under huset fanns tre välvda källare, till en del över jord. I bottenvåningen fanns ett krogrum med spis och mot Slussgatan en salubod (BrK, besiktningslista 1825 enligt ver. 1821.777).

Figur 14. Kvarteret Fiskarehuset sett från väster. Den kolonnförsedda fasaden tillhörde bodarna längs Västra Slussgatan. Målning av A.C. Müller år 1830–1839. Källa: Stockholms stadsmuseum, unikt dokument ID SSM 10530 0 (CC BY).

3.2.5. Bodlängan i väster

Det finns inga uppgifter om att bodlängan har försäkrats hos brandkontoret. Möjligen är det dessa som avses enligt besiktningslistan 1825, där Fiskarehuset 13, 14 och 15 (f.d. 5) tags upp som sammanblandade med de som enligt 1810 års nummerordning hade nr 1, 4 och 5. Var dessa fastigheter låg har inte kunnat fastställas inom ramen för arkivgenomgången. Figur 10 visar kvarteret Fiskarehusets västra sida, på en akvarell av A. C. Müller från 1830-talet.

3.2.6 Rivningarna inför anläggande av Nils Ericsons sluss

Liksom i kvarteret Kvarnhuset revs byggnaderna i kvarteret Fiskarehuset inför det nya slussbygget vid mitten av 1800-talet. Kvarteret hamnade under Karl XIV Johans torg. Söder om kvarteret Gröna Gången och Fiskarehusgränden uppfördes en basarbyggnad ovanför Polhemsslussen. Basaren fick kvartersnamnet Fiskarehuset.

Arkeologiskt påträffade murar

Murarna som har påträffats av Arkeologikonsult ligger under fastigheterna Kvarnhuset 1 (38). Södra Strömkvarn och Fiskarehuset 2.3 (41A och 41), samt under Kvarnhusgränden.

Tillägg figurer

Figur 15. Detalj av Vädersolstavlan från 1535, tillskriven Urban Målare. Motivet utgör den äldsta kända bilden av Stockholm. Den bevarade tavlan som hänger i Storkyrkan är dock en kopia från 1636 utförd av Jacob Elbfas. Källa: Stockholms stadsmuseum via Stockholmskällan. Fotograf Göran Fredriksson (CC-BY).

Figur 16. Utsikt över Stockholm från öster på ett kopparstick som gjordes 1650 av Wolfgang Hartmann inför drottning Kristinas kröning. Källa: Stockholms stadsmuseum via Stockholmskällan, inventarienummer SSM 503124 (CC-BY).

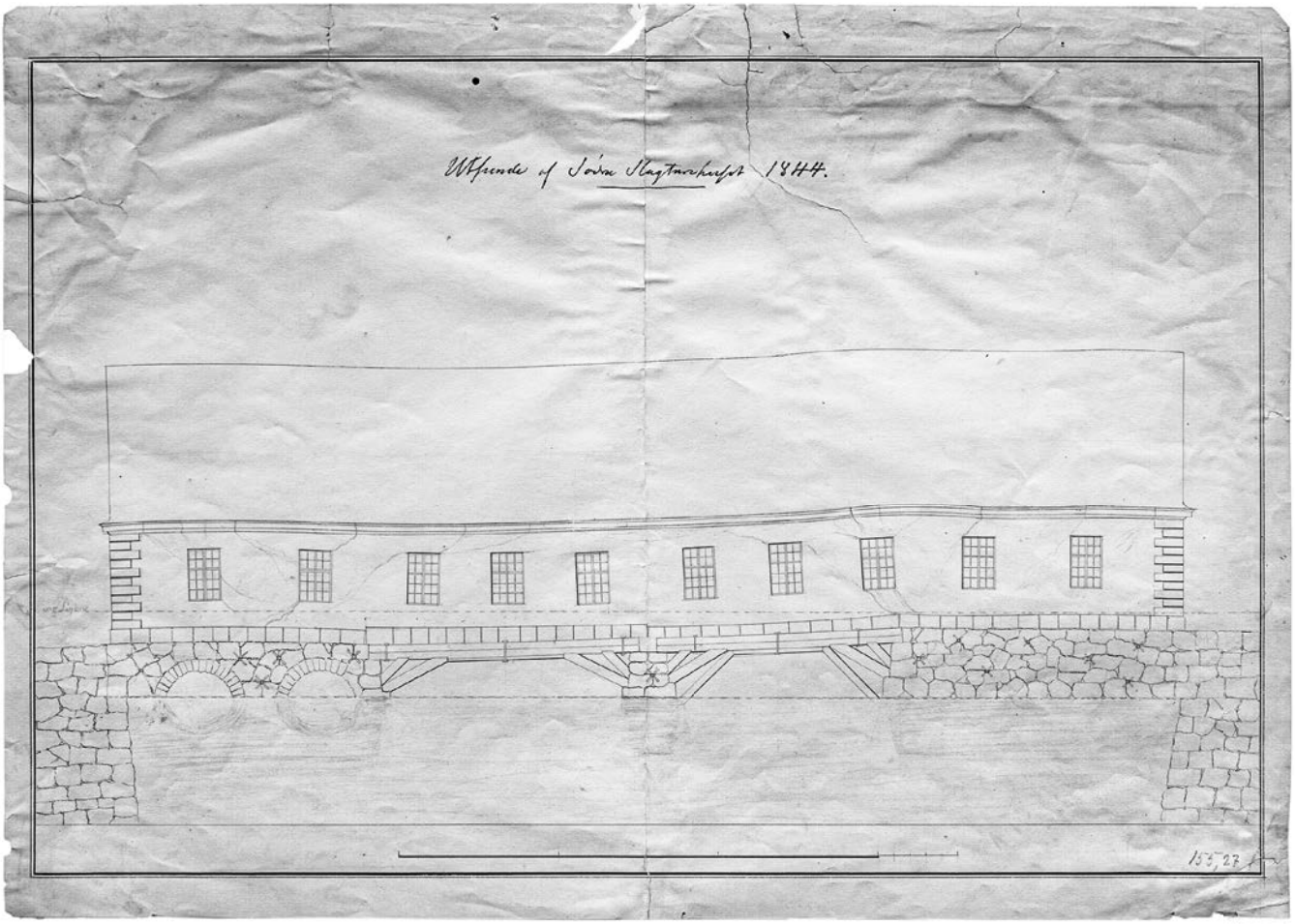

Figur 17. Uppmätning av Södra slaktarehusets av arkitekt Axel Nyström år 1844. På ritningen syns sättningarna tydligt. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 155:27.

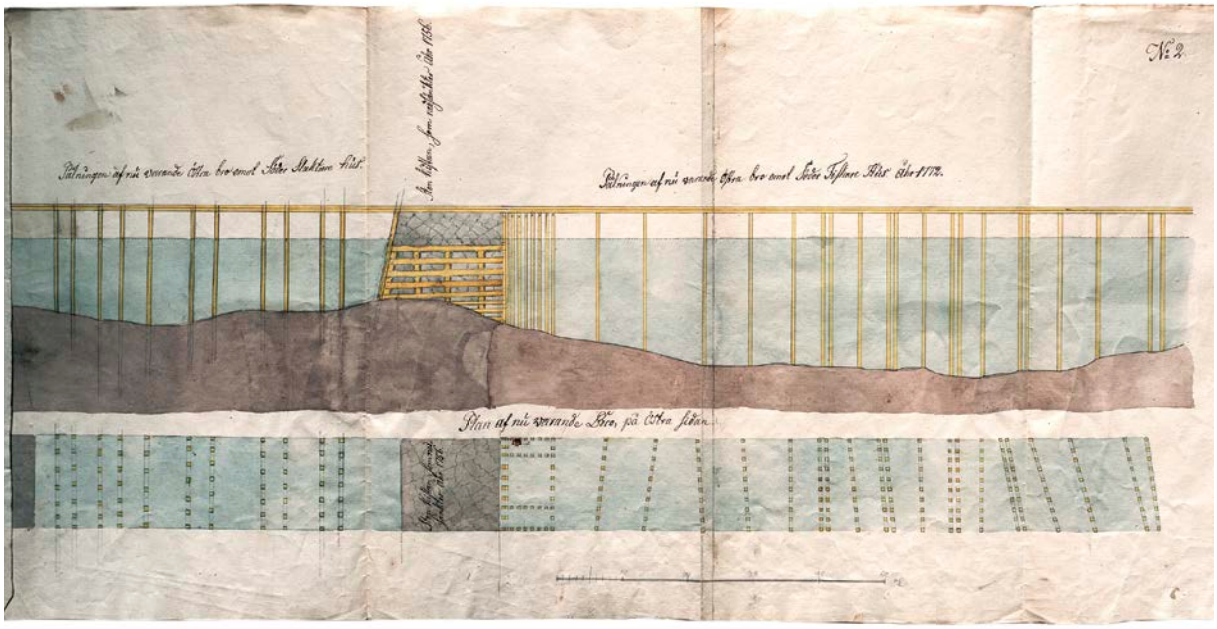

Figur 18. Konstruktions- och planritning av Stockholms stads arkitekt Johan Eberhard Carlberg från år 1772. Ritningen visar pålarna under Fiskarehuset. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 155:23.

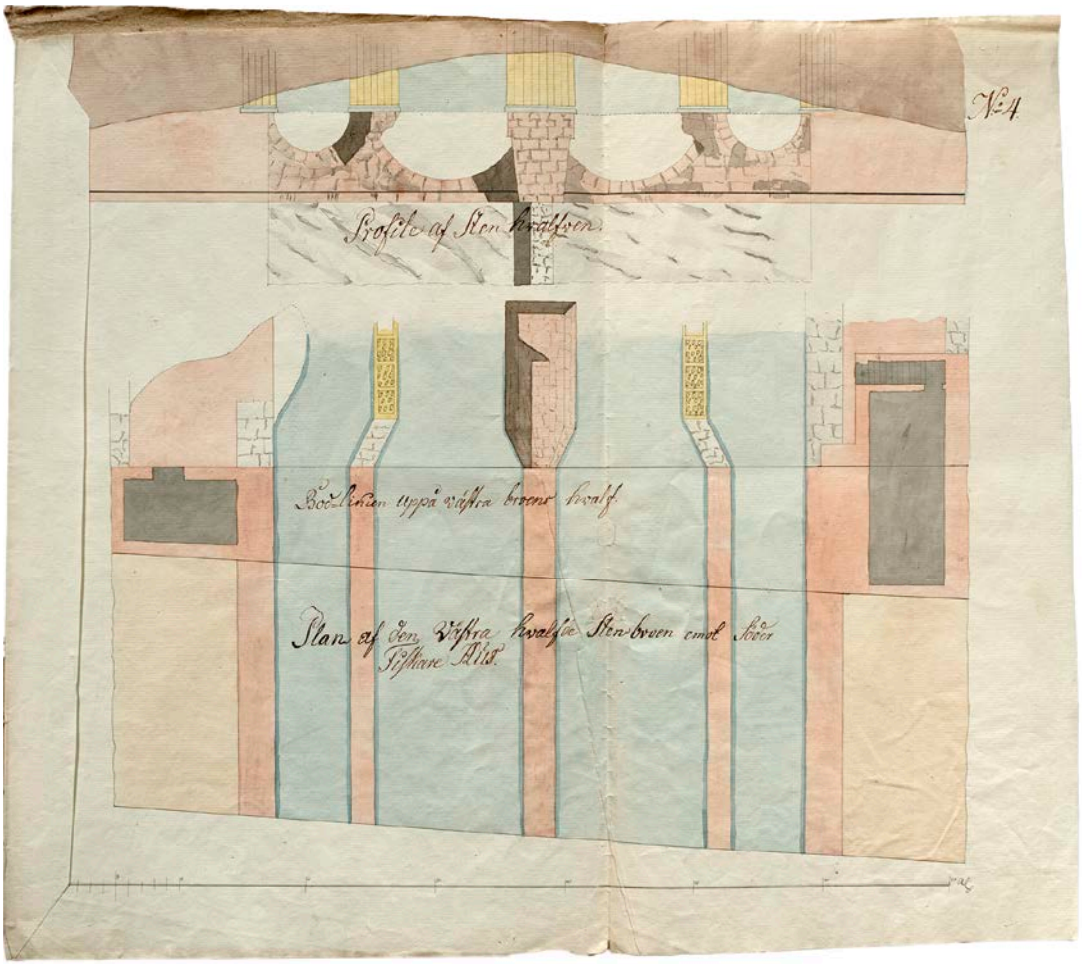

Figur 19. Konstruktions-, sektion och planritning av Stockholms stads arkitekt Johan Eberhard Carlberg från år 1772. Ritningen visar grundkonstruktioner och tvärsektioner utvisande pålningar av östra och västra slussbroarna. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 155:23.

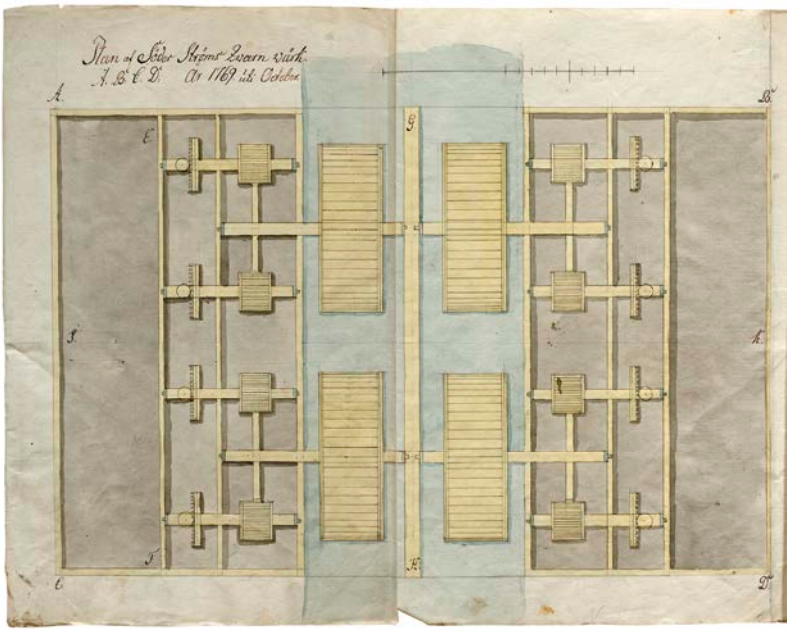

Figur 20. Plan-, fasad- och tvärsektion av kvarnhus *Södre Ströms Qwarn Wärk* av Stockholms stads arkitekt Johan Eberhard Carlberg från år 1769. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 155:6.

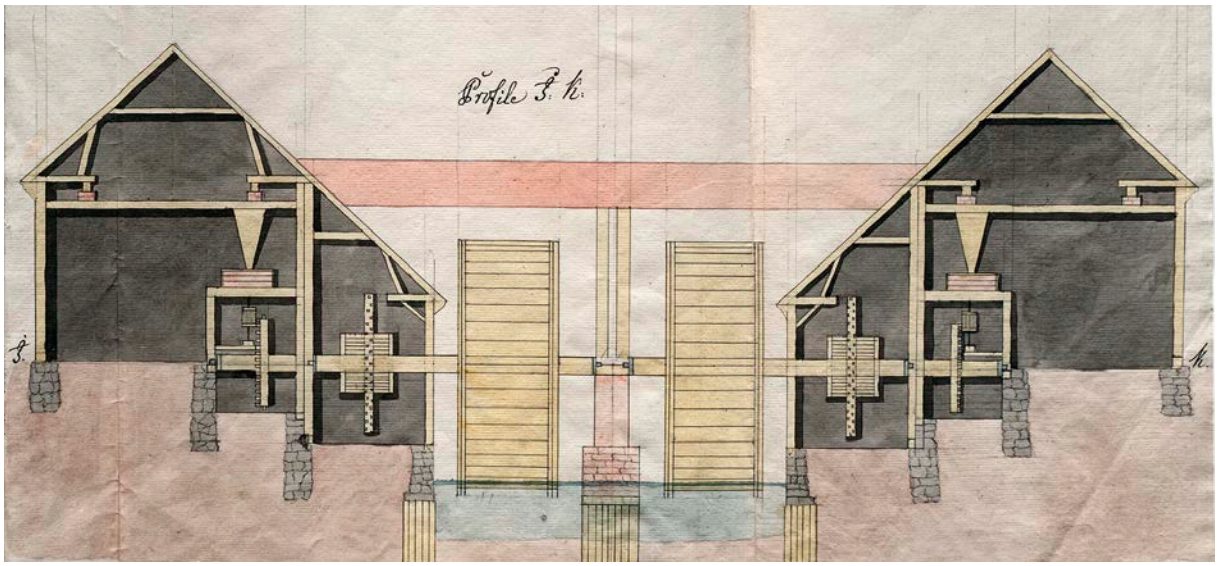

Figur 21. Tvärsektion av Strömkvarnen av Stockholms stads arkitekt Johan Eberhard Carlberg från år 1769. Profilen ses från väster. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 155:6.

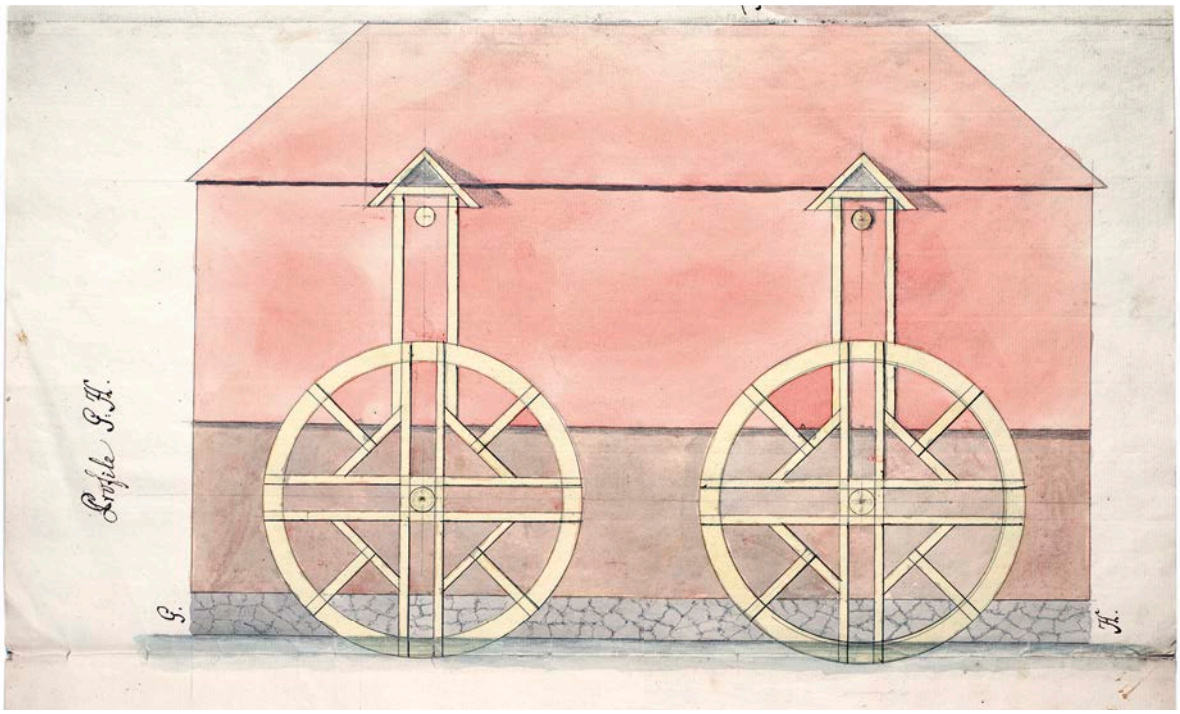

Figur 22. Plan-, fasad- och tvärsektion av kvarnhus ”Södre Ströms Qwarn Wärk” av Stockholms stads arkitekt Johan Eberhard Carlberg från år 1769. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 155:6.

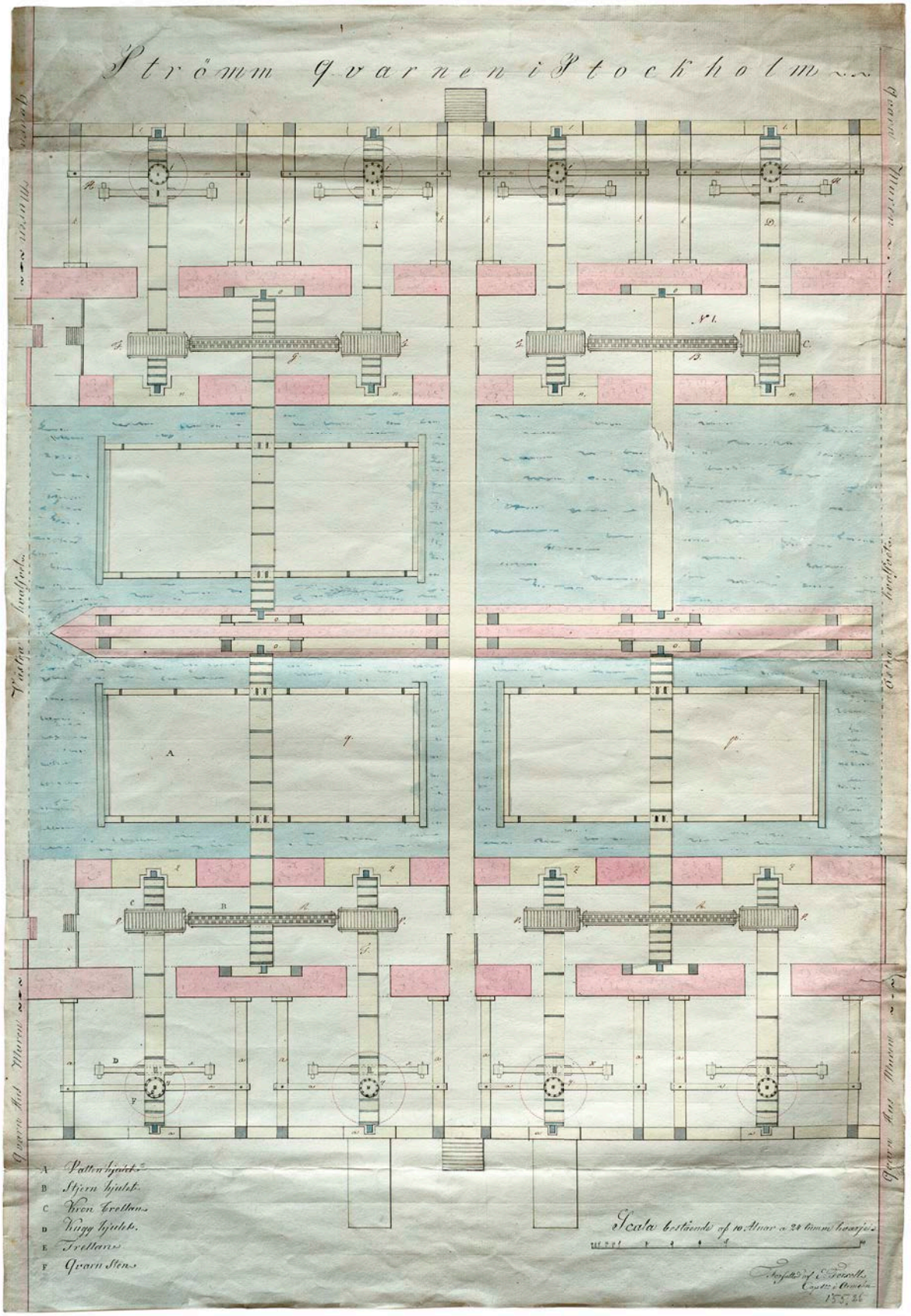

Figur 23. Plan- och konstruktionsritning av Erik Forssell från 1820-tal. Källa: Stockholms stadsarkiv, gamla ritningssamlingen, id-nr GS 155:26

Brandkontorets arkiv (BrK)

https://arkivet.brandkontoret.se/

Kv. Kvarnhuset

Register över försäkringar (1746–1793):
1759:431. 70 000 Stockholms stad (Södra slaktarhuset och Kvarnhuskällaren och Södra Strömkvarn och 10 välvda salubodar)
1759: 439. 10 000 Stockholms stad (Stadsens hus No 5 mellan Slussen och Mälaren).

Register över försäkringar (cirka 1700–1800)
Handling 22 Kvarnhuset, Södra Fiskare och Slaktarehuset.

Besiktningslistor:
Volym 0639, Besiktningslista 1817
Volym 0661, Besiktningslista 1829
Volym 0726, Besiktningslista 1799
Volym 0756, Bes. Lista 1865
Volym 0808, Bes. Lista 1853

Verifikation 1759: 431. Södra Slaktarehuset
Södra Slaktarehus uti staden beläget
Uppbyggt av tegelstens korsvirke uppå pålar, längd 66 alnars och 30 alnars bredd grunden nyligen förstärkt med 2:e stora och långa krubbvärks stenkistor, haver förutom inom huset 18 stycken etager vid norra änden 4 stycken mindre bodar och vid södra änden ut åt gatan 2:e stycken. Värderas till 9 500-
Innan före av trä 3 stycken slaktarebodar under särskilt tak med järnplåtar betäckt 500-
Summa 1 000.

Kvarnhuskällaren
Som av sten är uppbyggd. Under huset 3 stycken välvda källare. Huset består av 2:e våningar. Uti första våningen 8 rum. Uti den andra 6 rum och vindskammare. Alla taken målade på väv. Rummen innefattar 12 stycken kakelugnar. En trappa av sten, och den andra av trä upp till vinden som med tegelsten är belagd.
Taket åt gatan täckt med tegel men inre delen åt gården med järnplåtar betäckt. Utföres till 21000-

Södra Strömkvarn
Med dess paviljonger är byggt av sten, och består av 2:e våningar. Uti den nedre och förutom själva kvarnen, 3:e våningsrum. Uti den övre 4 stycken rum, 1 därav med gipsat tak, de övriga panelade. Trapporna uti kvarnen upp till vinden av trä som med tegel är belagd. Taket täckt med tegel men takfoten och kroppåsen med järnplåtar, 27 000.

11 stycken välvda salubodar
Här bredvid på västra- eller Mälarsidan belägna, 6 stycken under paviljongerna och 5 mellan, som med järnplåtar är betäckta. 12 000-

Hela föreskrivna åbyggnaden med tillhöriga tomter och grund värderas till Daler Kmt 7 000. Stockholm stads handels- samt byggnings- och ämbetskollegier den 29 maj 1759.

Besiktningslista 1799:431
N0 38. Stadens östra del kvarnhuset 1759 försäkrat till 7 000 Daler Kmt. Renoverat till år 1799.

Stadens kvarnhus och källare
Södra slaktarehus nybyggd av tegelstens korsvirke uppå pålar, längd 66 alnar och 30 alnar brett, grunden nyligen förstärkt med 2:e stora och långa krubbvärks stenkistor har förutom inom huset 18 st etager vid norra änden 4 st mindre bodar, och vid södra änden åt gatan 2:e st varderas till 9500-
Innanför av trä tre st slaktarebodar under särskilt tak med järnplåtar betäckt. 500-

Kvarnhuskällaren
Som av sten är uppbyggd, inunder huset 3 st välvda källare. Huset består av 2:e våningar, uti första våningen är åtta rum, uti den andra 6 rum och vindskammare, en trappa av sten den andra av trä, upp till vinden som med tegelsten är belagd samt taket täckt med tegel och järnplåtar, 21 000.

Södra strömkvarnen med dess paviljonger är byggt av sten och består av 2:e våningar, uti den nedre, och förutan själva kvarnen, 3:e våningsrum. Uti den övre fyra st rum. Trapporna upp till vinden av trä som med tegel är belagd samt taket täckt med tegel. 27 000-.

11 st välvda salubodar här bredvid, på väster eller Mälaresidan belägna. 6 stycken under paviljongerna och 5 emellan, som med järnplåtar är betäckta. 12 000-

Daler 7 000-

Besiktningslista 1817
enligt verifikation 1801:326
Kvarnhuset 1. 38 Stadens kvarnhuskällare vid Räntmästaregränden
Vid Räntmästargränden en stenhusbyggnad på pålar och hammarband. 24 ½ aln lång, 24 alnar bred, samt tvenne våningar hög. Under huset är 3 st större och mindre välvda källare, nedgången på stentrappor stängd med järndörr.
Första våningen med 1 alns mur innehåller en förstuga, varande till vänster är en källarestuga med fönster, ett rum samt ett kök med spisel och bakugn, ett contoir i förstugan, till höger om porten ett mindre rum, taken dels panelade och gipsade, 1825 dels vävda. Stentrappa till 2:a våningen som är ¾ alnar mur, innefattar förstuga, en stor sal, 3:e rum, ett gipsat tak, de övriga av väv uti förstugan brädtak. Uti rummen porslinskakelugnar, trätrappa till vinden som är belagd med tegel och därstädes ett rum med panelat tak och kakelugn, ovanpå tegeltak, nocken, takfoten belagda med järnplåtar, en kappa av sten och en av trä. 21 000-

Utanför ett gårdsrum och på västra sidan av trä ett apartement och ett tjärhus (?) med brädtak. På gården en pumpanrättning (?). Ingen under åbyggnad av trä. Tomten, fri, innehåller 441 kvadratalnar. Summa 21 000.

Besiktningslista 1817
enligt verifikation 1801:324
Kvarnhuset 2, Stadens södra slaktarehus emellan kvarnhus- och Räntmästaregränderna
Av sten med 3 kvarters murar på pålar och hammarband en byggnad 66 alnar lång och 23 ¾ alnar bred, varunder är 2:e stora och 11 mindre källare med bjälkar. Däröver 15 salubodar, trenne slaktarbodar, ett våghus samt en gång till ox-gången. Uti slaktar huset gipsat trävalv, uti bodarna panelade tak och utanför Toscanska kolonner av trä. Detta hus är försett med plåttak. 53 200-
På västra sidan av trä 42 ½ aln i längden och 14 ¾ aln i bredden 3:e slakthus och en syltgång med ett rum och en vind ovanpå. Taket täckt till större delen med järnplåtar, det övriga med tegel. 300-
På norra sidan 7 ¾ alns plank med ingångsportar på södra sidan 4 ¾ aln plank med portar. 300-
Ingen vidare åbyggnad av trä. Tomten innehåller 2 925 kvadratalnar. Summa 54 000.

Besiktningslista 1817:179
Stadens bodar. Kvarnhuset 3–8
Oförsäkrade.

Besiktningslista 1829
enligt verifikation 1801:305
Kvarnhuset 1. 38
Södra Strömkvarnen vid Stora Slussgatan emellan Räntmästare och kvarnhusgränderna.

Nr 1
Norra kvarnhuset, 24 till 35 1/4 aln brett, är 2 bottnar högt med en rymlig spannmålsvind. På nedre botten är en kammare med spis och panelat tak, samt åt Slussgatan 3 bodar, varav 2 är välvda och en med gipstak. Murarna är nederst 1 aln och däröver ¾ aln tjocka. Åt Räntmästaregränden är på andra botten en balkong med konsoler av huggen sten. Trapporna av trä. Taket även som en murad hisskappa täckta med tegel och järnplåtar. 51 000-

Nr 2
Södra huset 37/4 alnar långt och 20 alnar brett med förenämnda av lika murar, trappor, bottnar, balkong, vindskappa och tak har nederst en kammare med kakelugn, en välvd, en gipsad och en panelad bod. På andra botten är 3 rum och ett kök samt 1 magasin med 4 gipsade tak och målade kakelugnar. Vind över. Taket täckt med tegel och järnplåtar. 57 000-
Tomten fri, innehåller enl Design d 9 sept 1799 areal 2 211 kv. Alnar. Summa 108 000.

Besiktningslista 1829
enligt verifikation 1818:1499
Kvarnhuset 2.8
Södra slaktarhuset, emellan Kvarnhus- och Räntmästaregränderna, vid Lilla Slussgatan.

Nr 1
Vid Lilla Slussgatan och emellan Kvarnhus och Räntmästaregränderna en stenhusbyggnad på pålar och hammarband, med dels ¾, dels en och dels 1 1/4 alns murar. 66 ¼ aln lång och 28 ¼ aln bred, varunder 2 större och 11 mindre källare, med bjälkar i taken. Däröver slaktarehuset, varest 15 Salubodar, 3 slaktbodar, ett våghus och en gång till oxgången. Uti bodarna panelade tak och uti den framför varande gången varest taket upbäres av Toscanska träkolonner, gipsat trävalv. Enkelt taklag täckt med järnplåtar. 74 200-

Nr 2
Bakom slaktarehuset en gång belagd med brädor, 60 alnar lång och dels 4 ¼, dels 8 alnar bred. 300-

Nr 3
Väster därom en byggnad av panelat timmer men södra gaveln av sten, 42 ½ alnar lång och 12 alnar bred, består av fem slaktarbodar varöver vind. Taket täckt dels med tegel, dels med järnplåtar, och på den del som är med tegel, nock fot och gavelskivor av järnplåtar. 500-

Nr 4
Bakom byggnaden åt väster en gång täckt med brädor, 42 ½ aln lång och 3 alnar bred. 600-

Nr 5
På norra gaveln av nr 3 trenne bodar av brädor under tegeltak, 17 ¼ aln långa och 4 ½ alnar breda. 1 000-

Nr 6
På västra sidan av en instängd gård 2 bodar, 8 alnar långa och 3 alnar breda. Taket täckt med tegel. 600-

Nr 7
På norra sidan 5 bodar av brädor under tegeltak. 8 alnar långa och 4 ½ alnar breda. 800-

Nr 8
Vid Räntmästaregränden en byggnad av brädor 24 alnar lång och 6 ¼ aln bred, varunder 2 bjälkkällare och där över 6 bodar och en genomgång till gården. Taket täckt med tegel och plåtgarnering. 3 000.

Tomten fri, innefattar enligt desingnation den 9 september 1799 areal 2 925 1/22 kvadratalnar.
Summa 81 000.

Besiktningslista 1853
Kvarnhuset 1.38 Strömkvarnen
Vid Stora Slussgatan emellan Räntmästare och Kvarnhusgränderna.
Jämväl brandförsäkringskontorets direktions beslut den 19 februari 1848 är ansvars (?) värdet för denna egendom avskrivet och försvunnet.

Besiktningslista 1853
Kvarnhuset 2.3.4.5.6.7 & 8 Södra slaktarehuset
Vid Lilla Slussgatan mellan kvarnhus och Räntmästargränderna.
Enligt brandförsäkringskontorets direktions beslut den 19 februari 1848 är ansvars (?) värdet för dessa egendomar avskrivet och försvunnet.

Kvarteret Fiskarehuset

Verifikation 1759:435
Nr 8
I anledning av ädla magistratens… osv

Södra Fiskarehus
Är byggt av korsvirke och brädor på pålar, längd 56 alnar och bredd 20 alnar, innefattar 25 etager. Taket täckt med järnplåtar. 8 000-

9 stycken välvda stenbodar
Varvid på västra sidan med 2:e varande välvda källare. Taket täckt en del med brädor men större delen med järnplåtar. 1 000-

Värderas tomt och grund till D Kmt 18 000-

Besiktningslista 1803 enligt verifikation 1774:997
Fiskarehuset 6 E (felaktigt sökbar på Fiskarehuset 68) Södersluss och östra gatan. Hustru Anna Greta Kiellman.

En rymlig välvd källare av 7 alnar i kvadrat, häröver 2:e rum med panelade tak, det ena över det andra. Uti vinden som är brädlagd är även ett stort rum med panelat tak, utan eldstad. Taket är täckt med tegel och takfoten beslagen med järnplåtar till summa 4 000.

Senare tillagt: Vaktmästaren Zettergren.

Besiktningslista 1825
efter verifikation 1818:1492
Fiskarehuset 14
Emellan kvarnhusgränden och gränden f.d. Gröna gången.

Nr 1
Emellan förstnämnda gränden en byggnad 68 ¼ aln lång och 20 alnar bred, varav östra och västra sidorna av resvirke panelat men södra och norra gavlarna av sten med ¾ alns murar, innehåller med 7 ¾ alnars höjd ett till fiskförsäljning inrett hus, med ränna och luckor i golvet. På den östra sidan 12 bodar och en gång, och på den västra 3 bodar. Taket nerifrån öppet, med Italian vari fönster därifrån dagen insläpps till försäljningsrummet. Nedre fallet i taket ävensom Italian, täckt med järnplåtar. 17 000-

Nr 2
På östra sidan en gångbro av brädor, 68 ¼ alnar lång och 2 ½ alnar bred. 1 000-

Ingen vidare åbyggnad. Tomten innehåller enligt år 1818 ingiven designation den 19 mars i år arialiteten 1 365 kvadratalnar. Summa 18 000.

Vid allmänna besiktningen den 13 maj 1825
Anmäles väggen mot väster vara skadad, pålverket under huset bristfällning och byggnaden i allmänhet mindre väl underhåller och ehuru herrar deputerade, beklagade av denna egendomen i förhållande till åbyggnadens betydenhet låga försäkringsvärde utgörande 1 000 Dkmt ej trodde sig i detta belopp böra föreslå någon nedsättning, alla herrar deputerade likväl har direktionen göra hemställan om icke stadens drätselkommission måtte av förevarande anmärkning lämna del med anmodan att uppå egendomen förbättrade vara av betäckt.

Den 28 maj i år
Biföll direktionen denna hemställan varför utdrag ur protokollet varande anmärkningen blivit Drätselkommissionen tillställt.

Den 28 oktober
Blev denna hemställan av direktionen bifallen varest Prot. Utdrag blivit i xxx.

Besiktningslista 1825
enligt verifikation 1821:777
Fiskarehuset 2, 41 A och 3, 41
Vid hörnet av Västra slussgatan och Kvarnhusgränden.

Nr 1
Vid hörnet av Västra slussgatan och Kvarnhusgränden ett stenhus om 2:e våningars höjd 39 ¾ aln långt och dels 10, dels 11 ¾ alnar brett, med en tillbyggnad av korsvirke och brädor. På södra sidan eller åt Strömmen, 34 alnar lång och dels 3 ½ dels 5 ½ aln bred. Under huset äro 3:e välvda källare till en del över jord, stängda med plåtbeslagna trädörrar. Nedre våningen med dels en alns dels ¾ alns murar och dels 4 dels 4 1/8 alns höjd innehåller en välvd nedgång till bron på östra sidan med särskild uppgång från gränden på stentrappa, ett krogrum med spis, järnhäll och fyrugn, och 2 rum med kakelugnar

varest ett är avplankat och går i träbyggnaden. I västra delen en förstuga med trätrappa till övre våningen, 2:e rum med kakelugnar och med ingång från Slussgatan, en salubod. I träbyggnaden en förstugugång med trätrappa till övre våningen varunder ett contoir, en genomgång och 4 bodar. I 2 rum gipsade tak, de övriga taken panelade. Till våningen 1 trappa upp äro 2:e uppgångar på trätrappor därstädes med dels ¾ alns, dels helstensmurar, och dels 3 ½ dels 3 ¾ höjd, förstuga, 9 rum med kakelugnar, fot- och bröstlister och oljefärg på mur, samt ett kök med vinkelspis, järnhäll och ugn. I förstugan panelat tak, de övriga taken gipsade. Där över låg vind, vartill uppgång genom lucka. Enkelt taklag täckt med järnplåtar och ett halvrunt fönster på vardera gaveln.
Sten 65 000-
Trä 6 000 Summa 71 000.

Nr 2
På södra sidan eller vid Strömmen en träbro på pålar, 24 alnar lång och dels 5 dels 7 alnar bred med länning(?). Upptages ej i värde såsom varande utom tomtelinjen.

Nr 3
På östra sidan om bron, 4 latriner av brädor 7 ¾ aln långa och 3 ¾ aln breda. Taket täckt med järnplåtar. 1 000-

Ingen vidare åbyggnad. Summa 72 000.

Besiktningslista 1825
enligt verifikation 1821:768
Fiskarehuset 9
Drätselkommissionen

Nr 1
Vid Fiskarehusgränden ett stenhus med gavel åt Slussgatan, 17 ¾ aln långt och dels 10 ½ dels 12 alnar brett, varunder med ingång från angränsande egendom nr 10 en välvd källare. Nedre våningen med 1 alns murar och 4 alns höjd består av förstuga vartill ingång från Fiskarehusgränden, ett rum med kakelugnar och ett contoir och åt Slussgatan en salubod. Taken gipsade. Stentrappa till övre våningen varest med ¾ alns murar och 3 ½ alns höjd förstuga, 2 rum med kakelugnar och ett kök med kammarspis. Taken gipsade. Där över vind, enkelt taklag täckt med järnplåtar och skorstenarna beslagna med dylika plåtar. 36 000-

Besiktningslista 1825
enligt verifikation 1818:1477
Fiskarehuset 8
Drätselkommissionen
Vid hörnet av Lilla Slussgatan och gränden före detta gröna gången kallad.

Nr 1
Vid hörnet av förutnämnda gata och gränd, ett stenhus inom ¾ alns murar och 2:e våningar högt, 15 ¼ aln långt och dels 7 ½ dels 7 ¾ alnar brett, varunder med nedgång genom lucka, en bjälkkällare. Nedre våningen med ¾ alns murar och 3 ¾ alns höjd består av 2:e rum med kakelugnar och ett kök med spis och panelade tak. Den övre våningen vartill 2:e uppgångar på trätrappor. Den ena från köket i nedre våningen och den andra från Lilla Slussgatan, innehåller med 3 7/8 alnars höjd ett stort rum med kakelugn och en avstängning. Taket panelat, överst vind. Taket täckt med järnplåtar. 18 000-

Nr 2
På östra gaveln av nyssbeskrivna hus en byggnad av brädor, 7 172 aln lång och 1 ¾ aln bred, består av en trappgång till övre våningen i huset och 2:e bodar. Däröver en liten vind, taket täckt med järnplåtar (utom tomtlinjen).

Ingen vidare åbyggnad. Summa 18 000.

Besiktningslista 1825
enligt verifikation 1818:1489
Fiskarehuset 7
Drätselkommissionen

Nr 1
Vid Lilla Slussgatan en byggnad av resvirke och brädor, 60 alnar lång och 10 ¾ alnar bred, består av 14 salubodar och en genomgång till nr 3 nedan. Och framför bodarna en plan belagd med brädor, varest taket uppehålles av 16 colonner av trä, över bodarna låg vind, taket täckt med järnplåtar. 34 000-

Nr 2
Vid kvarnhusgränden en byggnad av brädor, 11 ¾ alnar lång och 4 alnar bred, består av 4 bodar. Taket täckt med järnplåtar. 2 000-

Nr 3
Bakom nr 1 en plan eller brädbetäckning med luckor, 56 ¼ aln lång och dels 6 dels 11 1 ¼ aln bred varunder diverse fisksumpar men som dessa ej äro staden tillhöriga så upptages dessa ej till något värde.

Ingen vidare åbyggnad- Summa 36 000.

Besiktningslista 1825
enligt verifikation 1821:740
Fiskarehuset 10, 11, 12
Drätselkommissionen

Nr 1
Vid Fiskarehusgränden ett stenhus om trenne våningars höjd utom soutterängvåningen. 10 alnar långt och 13 ¾ alnar brett. Soutterängen med ¾ alns murar och 3 ¼ alns höjd och vartill ingång från norra sidan eller bron vid Strömmen. Innehåller ett kök med spis, järn häll och tre contoir. Taket panelat varandes trappnedgång från huset av sten med ingång till en under det angränsande huset nr 8 och 9 befintlig och där beskriven välvd källare. Nedre våningen med ¾ alns murar och 3 ½ alns höjd består av förstuga och två rum varav det ena avdelat i tvenne delar. I det ena spis, det andra med kakelugn, taken panelade. Stentrappa till våningen en trappa upp varest med ¾ alns mur åt norra sidan och helstens dito åt den södra samt 3 ½ alns höjd . Förstuga och två rum med kakelugnar och gipsade tak. Trätrappa till våningen 2 trappor upp som i övrigt är av lika inredning och beskaffenhet som den därunder varande. Uppgång på trätrappa till vind varest muren till 1 ¼ höjd går upp under taklaget och vind avdelat i tvenne delar. Enkelt taklag täckt med tegel, nock, fot och gavelskivor av järnplåtar och på östra gaveln 2:e gluggar. 62 000-

Nr 2
Vid samma gränd ett stenhus om 2:e våningars höjd, 13 alnar långt och 8 alnar brett, med en tillbyggnad av trä åt norra sidan, till lika takhöjd som huset. 12 ½ alnar lång och 5 ¾ alnar bred. Under huset med ingång från bron vid Strömmen tvenne välvda källare över jord, och under träbyggnaden tvenne bodar. Nedre våningen 3 7/8 alnar hög, innehåller i stenbyggnaden med helstens murar tvenne med mur avskiljda krogrum med spislar och järnhällar och i träbyggnaden två rum med kakelugnar och väggskåp. Taken panelade. Tvenne uppgångar på trätrappor till våningen en trappa upp med contoir under trapporna. Denna våning som är 4 alnar hög utgöres av två rum i stenhuset även med mur avskiljda, bägge med kakelugnar. I det ena gipsat och i det andra panelat tak, och i träbyggnaden två kallrum med panelade tak. Där över en vind vartill uppgång genom lucka ifrån den ena trappgången. Enkelt taklag, taket täckt dels med tegel och med järnplåtar. Nock, fot och gavelskivor av järnplåtar.
Sten 46 000-
Trä 8 500-

Nr 3
En gång ned till Strömmen med port, 2 ½ alnar bred mellan husen nr 10 och 11. 500-

Nr 4
På norra sidan vid Strömmen en bro på pålar, 26 alnar lång och 7 ¼ alnar bred, med ledning samt

Nr 5
Öster på bron tre latriner av brädor, 7 ¼ alnar långa och 2 ½ alnar breda. Taket täckt med järnplåtar, men vilka så som utom tomtlinjen belägna icke i värde upptages.

Ingen vidare åbyggnad. Summa 117 000.

Besiktningslista 1825
Fiskarehuset 13.5
Anmärkning. Enligt kontorets liggare hava väl nr 3332, 3333 och 3334 nya husnummer 13.14 och 15, gamla nr 5 men troligt är att dessa egendomars numrering sedan liggaren upprättades undergått förändring. Sådant är åtminstone förhållandet med de försäkrade egendomarna enligt de däröver åren 1818 och 1821 ingivna designationer vilkas anvisning i det föregående av denna lista blivit följda. Sannolikt är att dessa ordnings nr. Utmärka de egendomar vilka efter nyaste nummerordning äga nr 1.4. 5 eller 6. Ty på dessa egensomsnr saknas ännu försäkrings bekräftelser.

Besiktningslista 1825
Fiskarehuset 14.5 samt 15.5
Oförsäkrade, se nr 13.5 ovan.

Referenser

Tryckta källor

Ahnlund, H. 1984. Johan Eberhard Carlberg. Stockholms stads arkitekt 1727–1773. *Monografier utgivna av Stockholms kommun, 49*.

Elers, J. 1801. *Stockholm, del III*.

Hildebrand, K. 1913. *Stockholms stads privilegiebref: 1423–1700*.

Höjer, T. 1953. Stockholms stads Drätselkommission 1814–1864 och börs-, bro- och hamnbyggnadskommitterade 1815–1846. *Monografier utgivna av Stockholms komunalförvaltning, 14*.

Bilder från Digitala Stadsmuseet

Sökord (1): Utsikt från Mosebacke – Vue de Stockholm, prise dans le Jardin de Mose Backe au Södermalm
Upphov: Johan Fredrik Martin
Starttid år: 1790, sluttid år: 1800
Unikt dokument ID: SSM_18305_0
Sökdatum: 2023-10-04
https://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/archives/5024-Bildkonst/Skiss/5/SSM_A_10047545.jpg.info

Sökord (2): Blå Slussen
i Stockholm före ombyggnaden 1850
Konstnär: Billmark, C. J. (tillverkare av orginalet)
Sluttid år: 1860
Unikt dokument ID: SSM_9891_0
Sökdatum: 2023-10-04
https://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/archives/5024-Bildkonst/Skiss/5/SSM_A_10034257.jpg.info

Sökord (3): Utsigt af Stockholm fr. trakten af södra slussen vid Söderström af A.C. Müller
Upphov: Müller, A.C.
Starttid år: 1830
Sluttid år: 1839
Unikt dokument ID: SSM 10530 0
Sökdatum: 2023-10-09
https://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/archives/5024-Bildkonst/Skiss/Sm%C3%A5%20JPG%20som%20saknar%20basfil/10395978.jpg.info

Bilder från Stockholmskällan

Stockholms stadsmuseum
Sökord (1): Carl XIV Johan: några minnesblad af den 4 november 1854 (dagen då hans statue equestre i Stockholm aftäcktes). Med en afbildning af statyen
Objekt-ID: Stockholms stadsmuseum –
Sökdatum: 2023-10-09
https://stockholmskallan.stockholm.se/post/10561

Sökord (2): Vädersolstavlan
Konstnär: Jacob Elbfas
Fotograf: Göran Fredriksson
Sökdatum: 2023-10-13
https://stockholmskallan.stockholm.se/post/2

Sökord (3): Utsikt över Stockholm från öster, gjord till drottning Kristinas kröning 1650
Konstnär: Hartmann, Wolfgang
Skapad: 1650
Inventarienummer: SSM 503124
Sökdatum: 2023-10-04
https://stockholmskallan.stockholm.se/post/4517

Övriga digitala källor

Minata
Sökord: Bellman visa
Artikel: Dagens visa 1999 juli 16
Sökdatum: 2023-10-09
https://minata.tripod.com/visa_16_jul.html

Arkiv

Byggnadsnämndens arkiv (BNA)
Äldre detaljkartor
Byggnadsansökan 1762:49

Riksarkivet
Svenskt biografiskt lexikon
https://riksarkivet.se/sbl

Stockholms brandkontor (BrK)
Verifikationer, besiktningslistor
https://arkivet.brandkontoret.se/

Stockholms stad, Stadsarkivet (SSA)
Fastighetsregister 1675–1875
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/?template=view_post&id=153

Stockholms stad, Stadsarkivet (SSA)

Gamla ritningssamlingen

(1) Handling och objekt: Karl Johans Torg, Situationsplan
Tid: 1740-tal
SE/SSA/0085/J1/GS 155:1-40, GS 155:1
Sökdatum: 2023-10-04
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs155_1jpg/8092?sidindex=7&fritext=GS+155%253a1

(2) Handling och objekt: Karl Johans Torg, Fasadritning
Tid: 1740-tal
SE/SSA/0085/J1/GS 155:1-40, GS 155:2
Sökdatum: 2023-10-09
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs155_2jpg/8112?sidindex=2&fritext=GS+155%253a2

(3) Handling och objekt: Karl Johans torg, Situationsplan
Tid: 1758
SSE/SSA/0085/J1/GS 155:1-40, GS 155:4
Sökdatum: 2023-10-09
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs155_4_001jpg/8153?sidindex=1&fritext=GS+155

(4) Handling och objekt: Karl Johans Torg, Situationsplan, fasadritning, planritning
Tid: 1761
SE/SSA/0085/J1/GS 155:1-40, GS 155:18
Sökdatum: 2023-10-09
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs155_18jpg/8110?sidindex=5&fritext=GS+155

(5) Handling och objekt: Karl Johans Torg, Fasadritning, planritning
Tid: 1762
SE/SSA/0085/J1/GS 155:1-40, GS 155:29
Sökdatum: 2023-10-09
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs155_29jpg/8140?sidindex=0&fritext=GS+155%253a29

(6) Handling och objekt: Karl Johans Torg, Situationsplan, planritning
Tid: 1763
SE/SSA/0085/J1/GS 155:1-40, GS 155:21
Sökdatum: 2023-10-09
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs155_21jpg/8114?sidindex=0&fritext=GS+155%253a21

(7) Handling och objekt: Karl Johans Torg, Fasadritning, planritning, sektionsritning
Tid: 1769
SE/SSA/0085/J1/GS 155:1-40, GS 155:6
Sökdatum: 2023-10-13
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs155_6_002jpg/8159?sidindex=0&fritext=GS+155%253a6

(8) Handling och objekt: Karl Johans Torg, Fasadritning, planritning, sektionsritning
Tid: 1769
SE/SSA/0085/J1/GS 155:1-40, GS 155:6
Sökdatum: 2023-10-13
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs155_6_005jpg/8162?sidindex=0&fritext=GS155_6

(9) Handling och objekt: Karl Johans Torg, Fasadritning, planritning, sektionsritning
Tid: 1769
SE/SSA/0085/J1/GS 155:1-40, GS 155:6
Sökdatum: 2023-10-13
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs155_6_004jpg/8161?sidindex=0&fritext=GS+155

(10) Handling och objekt: Karl Johans Torg, Konstruktionsritning, sektionsritning, planritning
Tid: 1772
SE/SSA/0085/J1/GS 155:1-40, GS 155:23
Sökdatum: 2023-10-13
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs155_23_002jpg/8127?sidindex=0&fritext=GS+155%253a23

(11) Handling och objekt: Karl Johans Torg, Konstruktionsritning, sektionsritning, planritning
Tid: 1772
SE/SSA/0085/J1/GS 155:1-40, GS 155:23
Sökdatum: 2023-10-13
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs155_23_003jpg/8128?sidindex=4&fritext=GS+155

(12) Handling och objekt: Karl Johans Torg, Planritning, konstruktionsritning
Tid: 1820-tal
SE/SSA/0085/J1/GS 155:1-40, GS 155:26
Sökdatum: 2023-10-13
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs155_26jpg/8131?sidindex=0&fritext=GS+155%253a26

(13) Handling och objekt: Karl Johans Torg, Fasadritning
Tid: 1844
SE/SSA/0085/J1/GS 155:1-40, GS 155:27
Sökdatum: 2023-10-13
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/Gamla-ritningssamlingen/Visa/gs155_27jpg/8132?sidindex=0&fritext=GS155_27

Stockholms stad, Stadsarkivet (SSA)
Mantalslängder 1760
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/?template=view_post&id=448

Stockholms stad, Stadsarkivet (SSA)
Stadsingenjörens arkiv
Designationsritning, A.1.i

Stockholms stad, Stadsarkivet (SSA)
Stadsingenjörskontorets församlingskartor
Beteckning: Församlingsritningar/KAT 164–165
Datum: 18141205
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/stadsingenjorskontorets-detaljkartor-forsamlingsritningar/Visa/kat-164-165/365?sidindex=0&fritext=KAT+164

BILAGA 3

BYGGNADSDOKUMENTATION

Anna Bergman
Stadsmuseet i Stockholm

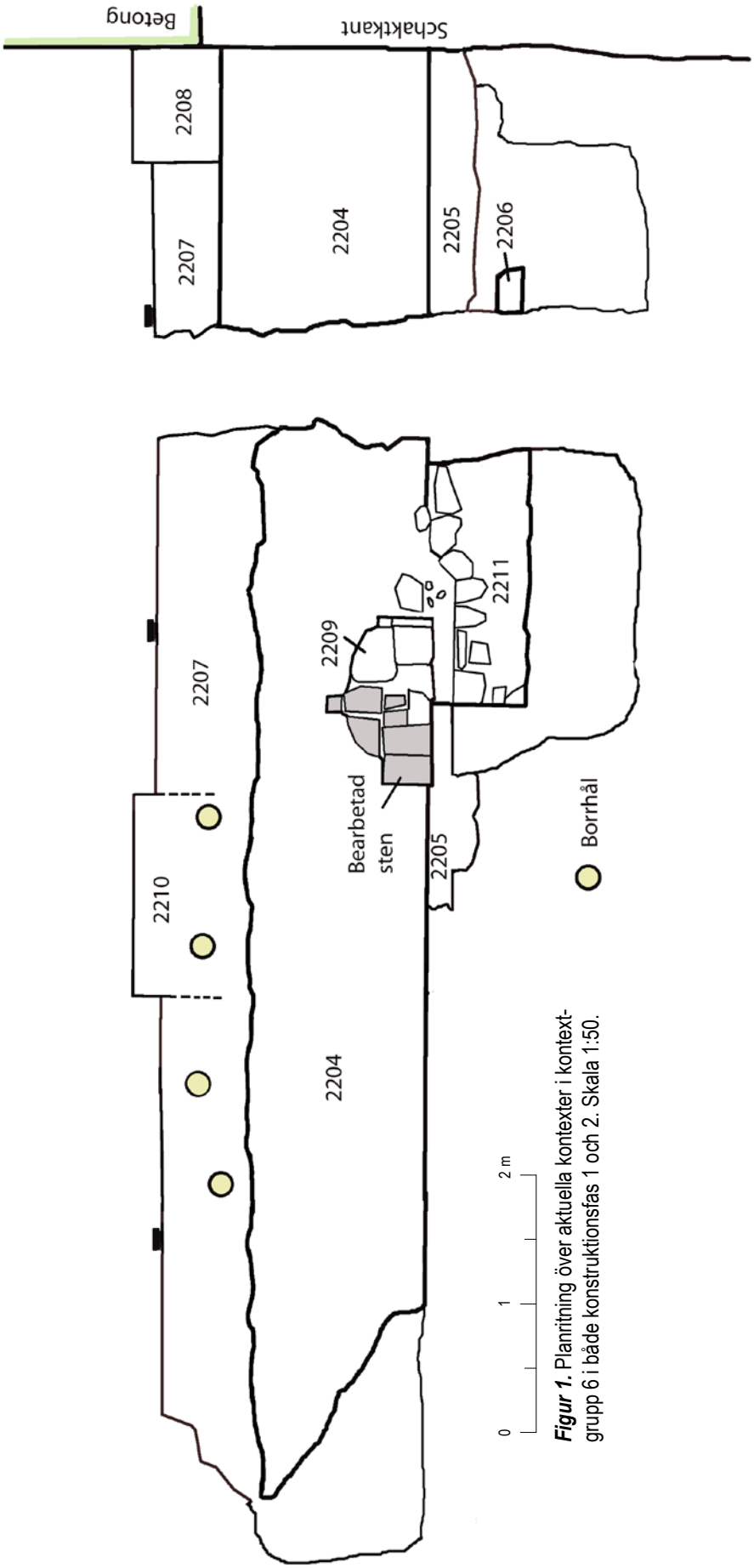

Figur 1. Planritning över aktuella kontexter i kontextgrupp 6 i både konstruktionsfas 1 och 2. Skala 1:50.

Fas 2, kontextgrupp 6

Konstruktionsfas 1

Skalmur 2204

En öst–västlig naturstensmur uppförd som en skalmur med sidor av större, kluvna naturstenar och en kärna av mindre naturstenar och bruk. Bruket var relativt homogent (men djupfryst och svårbedömt). Murens övre parti var 1,6 meter brett men 2,0 meter om man räknar in den nedre hyllan mot norr (2207, sannolikt en samtida del av samma konstruktion som 2204). Muren var vid dokumentationstillfället synlig till en längd av cirka 11 meter. Den fortsatte österut in i schaktkanten, i väster var muren avriven men anades i marken under schaktbotten. Grundläggningsnivån var inte synlig, och som mest var muren synlig till cirka 1,5 meter höjd. Den övre hälften av tre stora ankarjärn (cirka 1 x 0,8 meter) satt i nordfasaden och har varit avsedd att synas ovan mark. Ankarjärnen var av en typ som var vanliga under 1700-talet och 1800-talet). Två sluttande ytor mot norr var förmodligen en samtida del av murkonstruktionen (2208 och 2210).

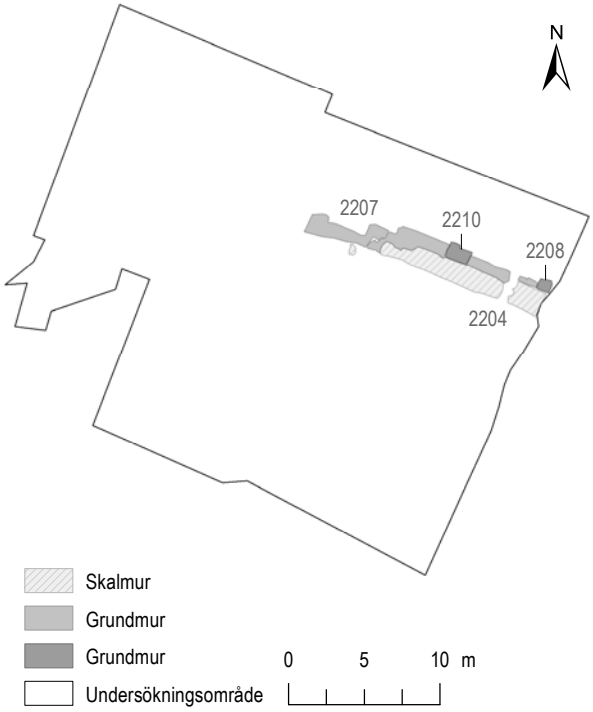

Figur 2. Plan över aktuella kontexter i konstruktionsfas 1 i kontextgrupp 6. Skala 1:500.

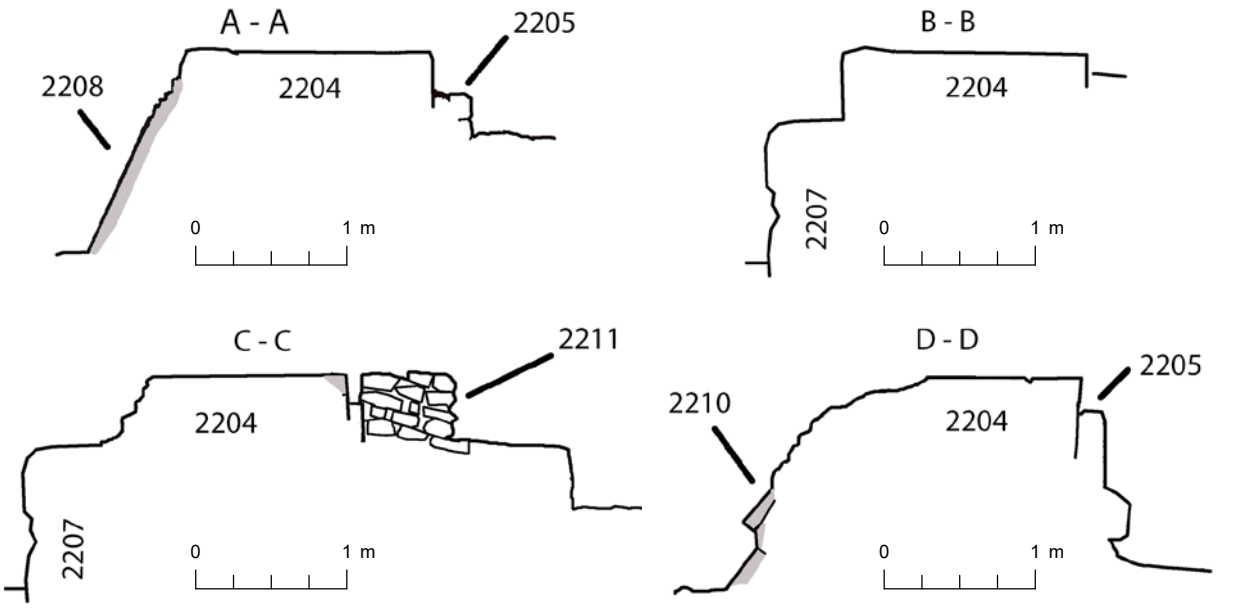

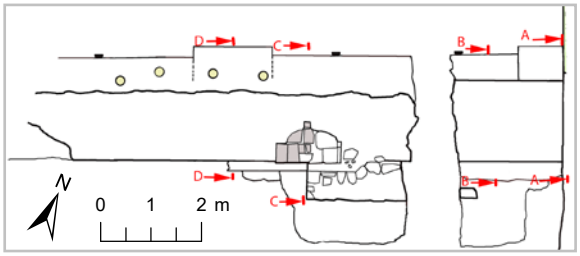

Figur 3. Skalmur 2204, sektioner mot öster. Skala 1:50. Lokaliseringskarta till höger över sektionernas läge, skala 1:150. För mer detaljerad planritning se figur 1.

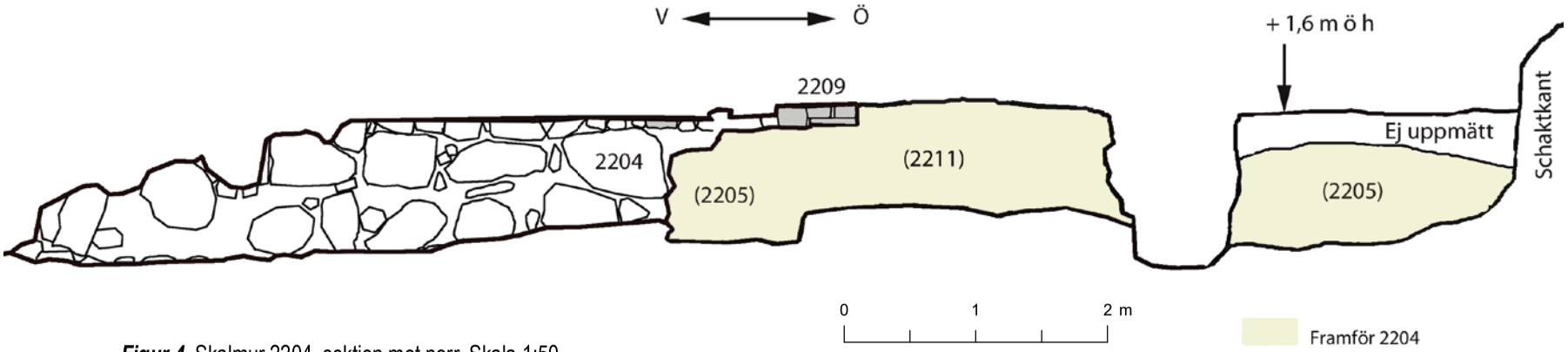

Figur 4. Skalmur 2204, sektion mot norr. Skala 1:50.

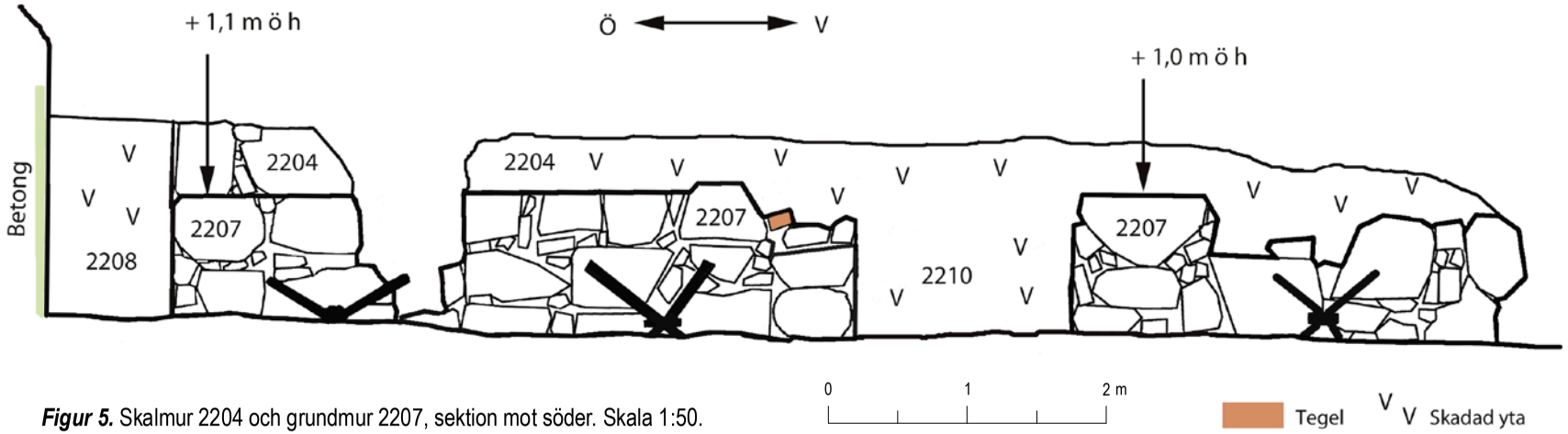

Figur 5. Skalmur 2204 och grundmur 2207, sektion mot söder. Skala 1:50.

I murens södra sida var det översta, bevarade skiftet delvis uppfört av mindre naturstenar än i resten av muren, varav en bearbetat natursten (återanvänd?). Detta parti låg väster om en samling bearbetade stenar som möjligen utgjort en tröskel (2209). Det fanns inget som tydde på att partier med mindre stenar inte var samtida med muren i övrigt. Stora delar av sydfasaden var dold av en sekundärt uppförd tunn mur, 2205, som stod parallellt och stumt an mot 2204. Det fanns också en utbyggnad mot söder (2211) vars relation till 2204 var svår att avgöra. Möjligen var de uppförda samtidigt, se vidare nedan.

Grundmur 2207
Grundmur 2207 utgörs av en 0,4 meter bred utkragning eller hylla i nordfasaden av skalmur 2204. Hyllan avbröts av två snedställda partier (2208 och 2210). Sannolikt var 2207 en samtida del av 2204, se ovan.

Grundmur 2208
(sluttande murparti i 2204/2207)
Två snedställda partier var synliga i den norra sidan av 2207, 2208 och 2210. Grundmur 2208 fortsatte in i schaktkanten men 2210 hade en bredd av cirka 1,5 meter. Murpartierna var uppförda av snedställda kalkstenshällar med bearbetade sidor. Möjligen utgör de upplag till två naturstensvalv som sträckt sig i nord–sydlig riktning. Det fanns inget som talade emot att de skulle vara samtida med 2207. Deras nedre delar sträckte sig ut norr om murlivet 2207.

Grundmur 2210
(sluttande murparti i 2204/2207)
Se 2208 ovan.

Konstruktionsfas 2

Stenmur/utkrage 2205
Söder om muren 2204 låg en tunn mur eller påbyggnad av naturstenar parallellt och stumt an mot 2204. Som mest var sex skift synliga inom schaktdjupet, varav de nedre bestod av större och något utkragande stenar jämfört med de övre.

Stenmur 2206
En mindre murrest bestående av två stenar murade ovanpå varandra dokumenterades söder om 2204. De två stenar hade en slät sida mot söder vilket tolkades som ett murliv, 0,8 meter söder om murlivet till 2204. Murresten vilade på en stenläggning (2226) och kan ha utgjort en del av 2205 som låg parallellt med och stumt an mot 2204. Ett sentida, nordsydligt schakt hade skurit av relationen mellan murresten och 2211 som kan ha varit en del av samma konstruktion.

Trappa (tröskel) 2209
Ett drygt 1 meter långt parti av kalkstensdelar ovanpå muren 2204:s södra sida kan ha varit rester av en tröskel eller ett steg i en trappa. Flera av stenarna var bearbetade.

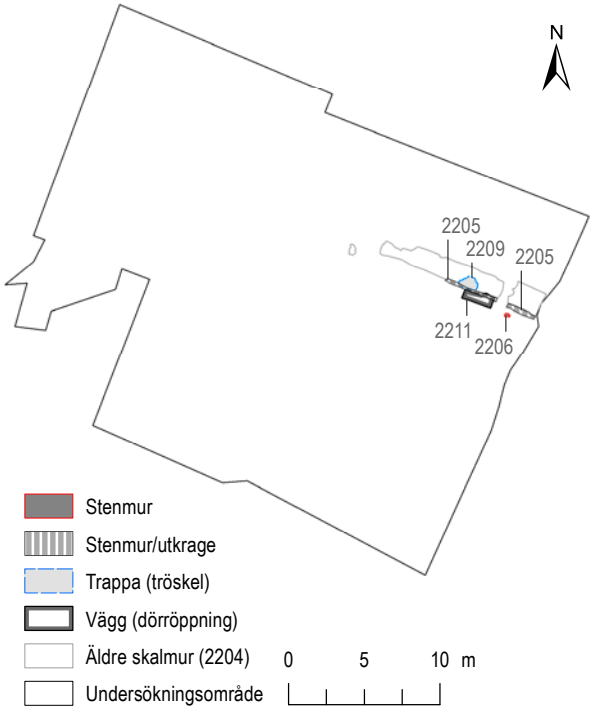

Figur 6. Plan över aktuella kontexter i konstruktionsfas 2, samt den äldre skalmuren 2204 från konstruktionsfas 1, i kontextgrupp 6. Skala 1:500.

Vägg/dörröppning 2211
Söder om skalmur 2204 fanns ett cirka 0,6 x 2 meter stort parti av naturstenar i bruk, uppfört till en höjd av fyra skift eller cirka 0,4 meter. Murpartiet vilade på en större grundläggning som var cirka 1,4 x 2 meter i plan och murad i de övre 0,5 meter, kallmurad nedanför. Gränsen mot 2204 var otydlig i plan eftersom 2211 tycktes sträcka sig in över 2204. Sett från sidan tycktes emellertid 2211 stå stumt an mot 2204 och även 2205, en tunnare mur uppförd parallellt och mot den södra sidan av 2204. Möjligen var 2211 en del av samma konstruktion som 2206 längre österut. Ett sentida rörschakt hade brutit förbindelsen mellan de två kontexterna.

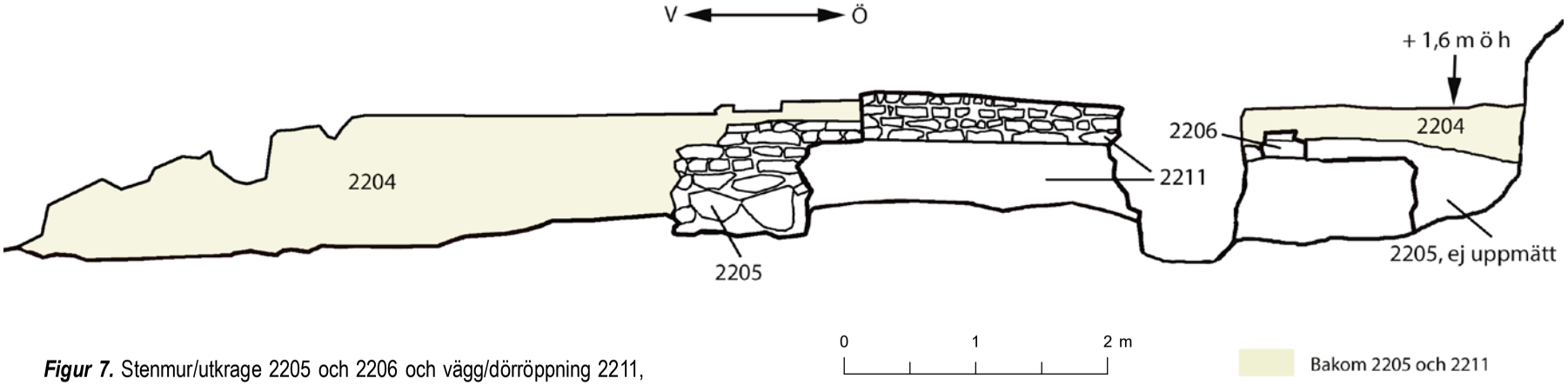

Figur 7. Stenmur/utkrage 2205 och 2206 och vägg/dörröppning 2211, sektion mot norr. Skala 1:50.

Fas 2, kontextgrupp 5

Konstruktionsfas 3

Mur till stenkista 2256

En öst–västlig naturstensmur som var synlig till cirka 8 meter längd och 1 meter höjd. Murens grundläggning nåddes inte inom schaktdjupet, toppmåttet låg på + 1,24 m. ö. h. Murens östra sida var välmurad och avsedd att synas ovan mark medan den västra sidan var ojämn och knappast tänkt att synas. Muren var sammanfogad med ett beige bruk med synliga vita kalkklumpar. Murens fortsättning mot norr och söder var avriven. Ovanpå muren och längs dess östra sida låg resterna av en träplanka. Det är möjligt att plankan varit synlig och att det i så fall har funnits en hylla på den östra sidan, men eftersom muren var avriven på denna nivå är det svårt att säga. Hur murens norra del förhöll sig mot den lägre belägna muren 2204 kunde inte avgöras. Murarna hade skillnader i murbrukets färg och var sannolikt inte samtida. Naturstenmurar är svåra att datera, här får kartmaterial användas för datering.

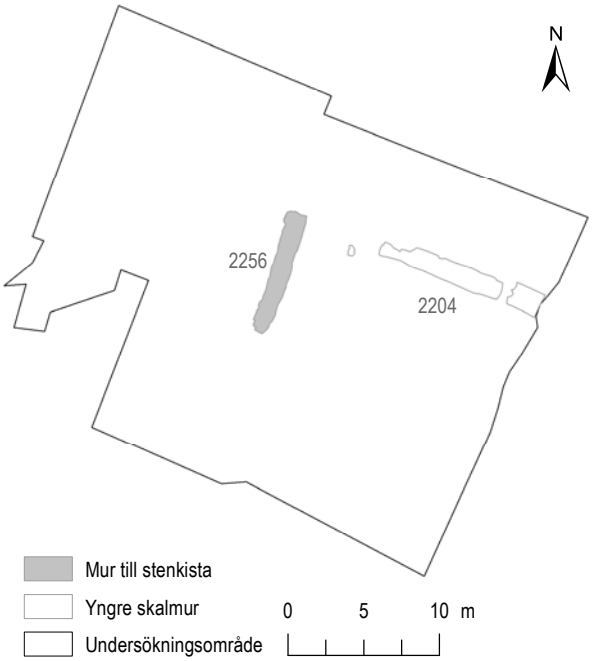

Figur 8. Plan över aktuella kontexter i konstruktionsfas 3 i kontextgrupp 5 samt den äldre muren 2204 från konstruktionsfas 1 i kontextgrupp 6. Skala 1:500.

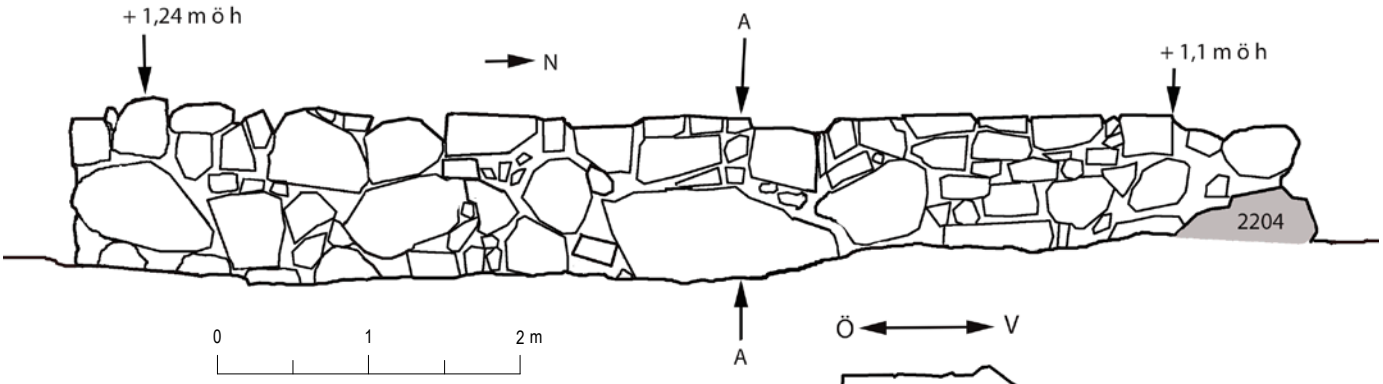

Figur 9. Ritningen ovanför visar grundmur 2256, sektion mot väster. Ritningen till höger visar sektion A–A mot söder. Skala 1:50.

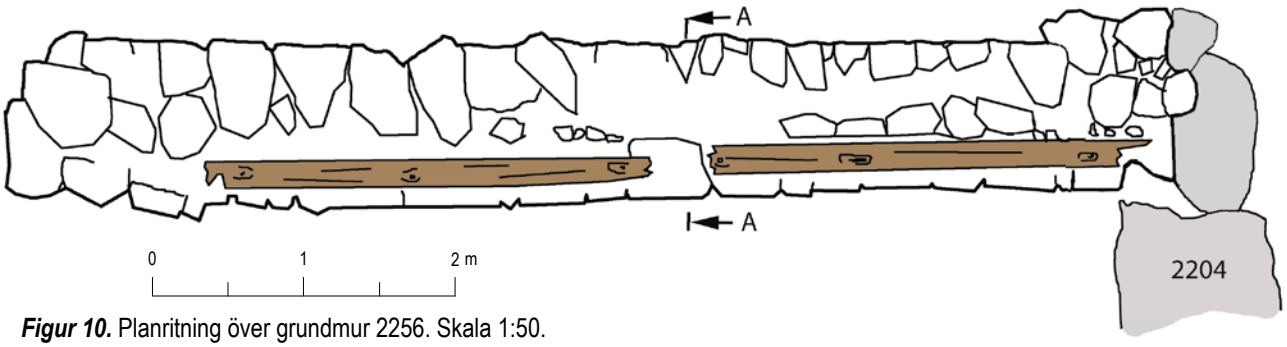

Figur 10. Planritning över grundmur 2256. Skala 1:50.

BILAGA 4

OSTEOLOGISK SAMMANSTÄLLNING

Agneta Flood
Arkeologikonsult

Osteologisk rapport från Karl Johans torg

Inledning och material

Det osteologiska materialet som påträffades vid delunderökningen av Karl Johans torg var relativt sparsamt. Sammantaget insamlades 7 844,7 gram obrända djurben från sex stratigrafiska objekt – två avfallslager, en avfallsgrop samt tre utjämningslager (figur 1). Objektens datering sträcker sig från 1600-talets första hälft fram till 1800-talets första hälft.

Typ	Kontext-nr	Datering	Antal fragm.	Vikt (g)
Avfallslager	2267	1630–1640	33	684
Utjämningslager	2322	1630–1640	2	85
Utjämningslager	2251	1720–1751	62	468,3
Utjämningslager	2305	1739–1789	25	125
Avfallslager	2201	1778–1835	711 (små flisor)	796,8
Avfallsgrop	2228	1835–1843	369	5 685,6
Summa:			***1202***	***7 844,7***

Figur 1. Fördelning av osteologiskt material per kontext.

Metod

Benmaterialet tillvaratogs från stratigrafiska enheter undersökta med single context-metod. Analysen omfattade registrering av art, benslag, antal fragment, anatomisk fördelning, åldersbedömning, könsbedömning, registrering av hugg och snitt, fragmenteringsgrad, patologiska förändringar och skador.

Kvantifiering

Vid kvantifieringen av ett osteologiskt material kan tre metoder användas, fragmenträkning (NISP), viktförhållande och bedömning av minsta antalet individer, där hänsyn tas till benelement, sida, storlek och ålder (MNI).

Resultaten nedan redovisas främst genom (NISP) fördelning genom antal fragment per art, men även med vikt per art. NISP ger dock inte det verkliga antalet djur på platsen. Fragmentering, liksom det faktum att vissa benslag finns i många uppsättningar i kroppen, t.ex. tåben, tänder och kotor, gör att antalet fragment inte kan likställas med antalet djur. MNI-bedömning ger däremot det minsta möjliga antalet individer per art för platsen. Den verkliga siffran ligger sannolikt någonstans mellan en fragment- och MNI-bedömning.

Vid jämförelsen av vikt och fragment per art skiljer sig fördelningen, vilket framförallt beror på att vikten för de stora djuren blir överrepresenterad i förhållande till de mindre djuren. En viss överrepresentation av nötkreatur blir ofrånkomlig på grund av den stora benvolym som resterna av djuret ger.

Bendelar och skelett av får och get är mycket lika varandra varför arterna många gånger slås ihop till gruppen får/get när man inte morfologiskt kunnat skilja dem åt. I vissa fall är det är det dock lättare att skilja dem åt, genom formen på nackben, mellanhandsben och horn.

Anatomisk representation

Efter analys klassificerades de identifierade bendelarna i kroppsregioner, för att bedöma materialets sammansättning av mat och slaktavfall. Den anatomiska fördelningen jämfördes bland tamdjuren (nöt, får/get och svin) och skelettet klassificeras från kranium till fot, i sju olika grupper (K1–K7; figur 2). Skelettets köttfattiga delar utgörs av region 1 och region 7 och de köttrika delarna av region 2 till region.

Kod	Region	Kroppsdel
K1	Kranium	Alla kraniedelar, underkäke, lösa tänder, atlas, axis
K2	Bål	Kotor, (utom atlas, axis och svanskotor), bröstben (sternum), revben (costa)
K3	Främre extremitet, övre	Skulderblad (scapula), överarmsben (humerus)
K4	Främre extremitet, undre	Strålben (radius), armbågsben (ulna)
K5	Bakre extremitet, övre	Bäckenben (coxae), korsben (sacrum), lårben (femur)
K6	Bakre extremitet, undre	Skenben (tibia), vadben (fibula), malleolus, knäskål (patella)
K7	Fötter (och händer), svans	Alla ben i händer och fötter: carpi, tarsi, mesopodium, metacarpi, metatarsi, metapodier, phalanx i-iii, sesamben. Svanskotor

Figur 2. Anatomisk fördelning av kroppsregioner.

Fördelningen köttrika respektive köttfattiga delar i skelettet hos tamdjur är emellertid inte lika stor, de köttrika bendelarna utgör cirka 40 % av djuret (beräkning efter Sigvallius 1988). Detta innebär att när den procentuella andelen köttrika delar överstigen 40 %, dominerar de köttrika delarna i ett material.

Resultat

Artfördelning

Det osteologiska materialet sammantaget dominerades framförallt av fragment från nötkreatur. Därpå följde får/get och svin. Artgruppen fåglar utgjorde en relativt stor andel, emellertid förekom nästintill alla fågelarter i avfallsgrop 2228, daterad till 1800-talets första hälft. De identifierade fågelarterna utgjordes i fallande ordning av gåsfågel, alfågel, ejder, tjäder/orre, andfågel, småskrak och svärta. Fisk förekom sparsamt och utgjordes enbart av abborre och torsk, vilka påträffades i avfallslager och avfallsgrop. Utöver fisk förekom även enstaka ostronskal. Bland övriga arter som inte utgör matavfall syntes enstaka fragment av katt (figur 3).

Art	Antal	Vikt (g)
Nötkreatur	222	6 082,8
Får/get	76	330,6
Svin	36	155,9
Gåsfågel	12	8,4
Fågel ospec.	10	9,9
Alfågel	10	9,1
Ejder	8	20,6
Torskfisk	7	4,2
Orre/tjäder	4	16
Fisk ospec.	4	2
Ostronskal	3	76
Katt	2	7
Andfågel ospec.	2	1
Svärta	1	1,5
Torsk (?)	1	1
Småskrak	1	0,8
Abborre	1	0,5
Ostron/ägg (?)	(smulor)	2
Däggdjur mellan	2	5
Däggdjur ospec.	788	961,8
Däggdjur stort	12	148,6
Summa:	***1202***	***7 844,7***

Figur 3. Sammanställning av det osteologiska materialet.

Generellt innehöll de kontexter som klassats som brukningslager ett större antal arter än konstruktionslager. Benmaterial från avfallsgrop 2228 utgjorde också störst benmängd både till antal fragment och vikt. Nötkreatur dominerade genom alla kontexter förutom i utjämningslager 2305, där andelen får/get var betydligt högre. Svin förekom inte i kontexter med datering till 1600-tal och inte heller i utfyllnadslager (figur 4).

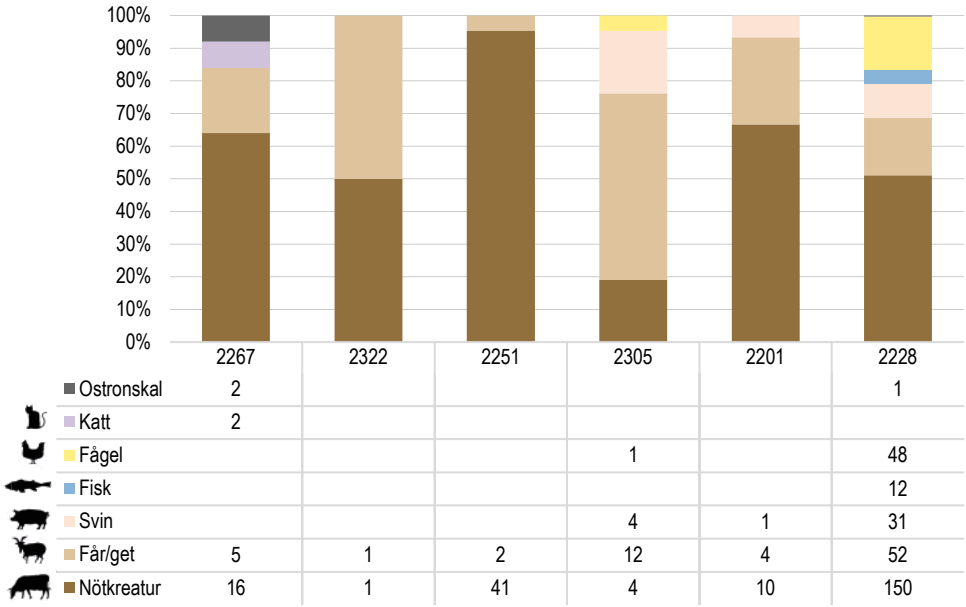

Figur 4. Artfördelning, arter/artgrupper per kontext.

Anatomisk representation boskapsdjuren
Den anatomiska representationen jämfördes mellan nötkreatur, får/get och svin. Sammantaget utgjorde slaktavfall den dominerade andelen av fragmenten av nötkreatur. Däremot dominerade matavfallet andelen fragment av svin och speciellt andelen bendelar av får/get (figur 5 och 6).

Åldersfördelning
Mer än hälften av de benslag från nötkreatur, som kunde åldersbedömmas, utgjordes av djur som bedömdes vara äldre än 1,5–2 år. Ytterligare 39 % utgjordes av djur som var äldre än 2,5 år, det vill säga djur som närmade sig fullvuxen storlek när de slaktades. Antalet benslag av får/get som var möjliga att åldersbedöma, var betydligt färre än bland nötkreatur, men hälften av dessa kunde konstateras tillhöra djur som var äldre än 1 år, några utgjorde ungdjur och några hade uppnått fullvuxen ålder. Något större andel benslag kunde bedömas bland svin och majoriteten kunde fastställas ha slaktats när djuren var 1–2,5 år gamla.

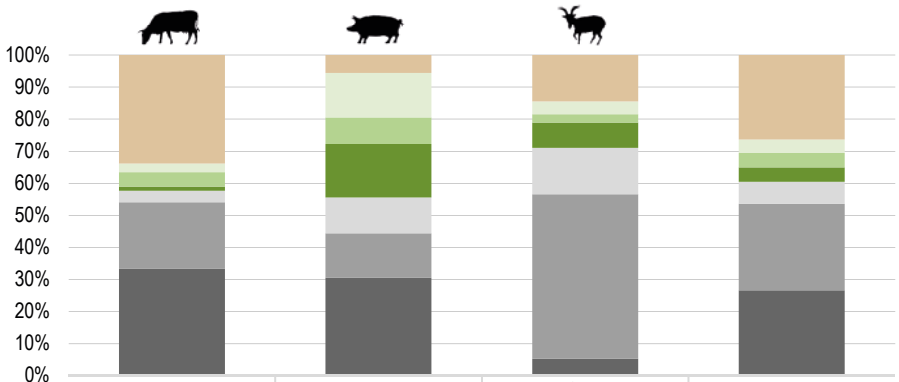

	Nöt	Svin	Får/get	Totalt
K7	75	2	11	88
K6	6	5	3	14
K5	10	3	2	15
K4	3	6	6	15
K3	8	4	11	23
K2	46	5	39	90
K1	74	11	4	89

Figur 5. Anatomisk representation, procentuell fördelning av antal fragment från boskapsdjuren sammantaget.

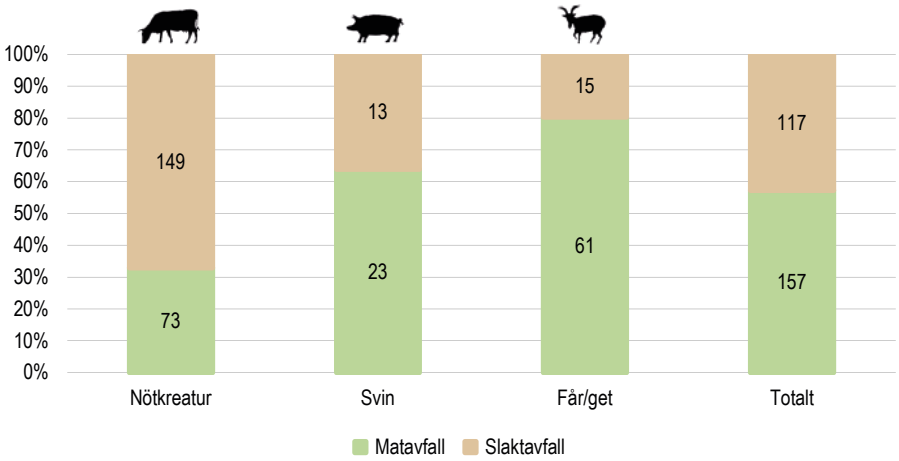

Figur 6. Procentuell fördelning av mat- respektive slaktavfall baserat på antal fragment, sammantaget för boskapsdjuren.

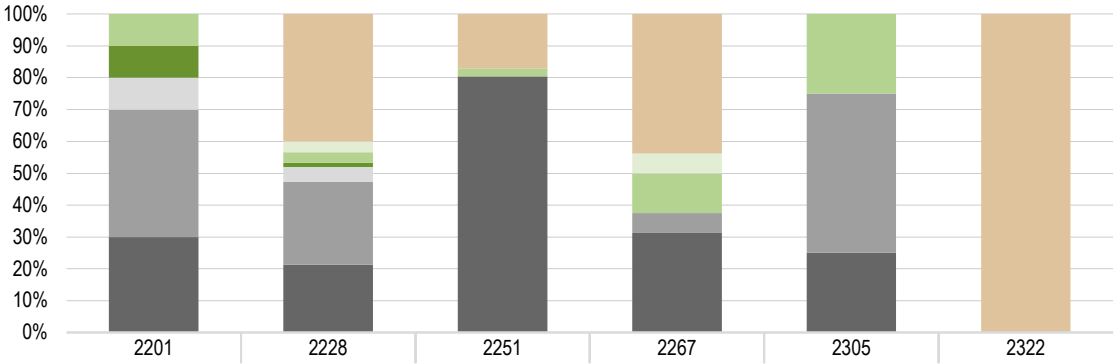

Nötkreatur

	2201	2228	2251	2267	2305	2322
K7		60	7	7		1
K6		5		1		
K5	1	5	1	2	1	
K4	1	2				
K3	1	7				
K2	4	39		1	2	
K1	3	32	33	5	1	

Figur 7. Anatomisk fördelning per kontext, antal fragment nötkreatur.

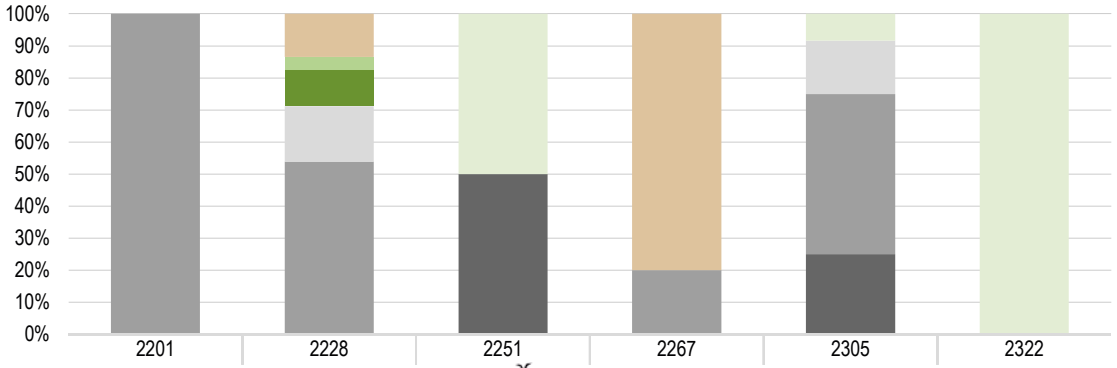

Får/get

	2201	2228	2251	2267	2305	2322
K7		7		4		
K6			1		1	1
K5		2				
K4		6				
K3		9			2	
K2	4	28		1	6	
K1			1		3	

Figur 8. Anatomisk fördelning per kontext, antal fragment får/get.

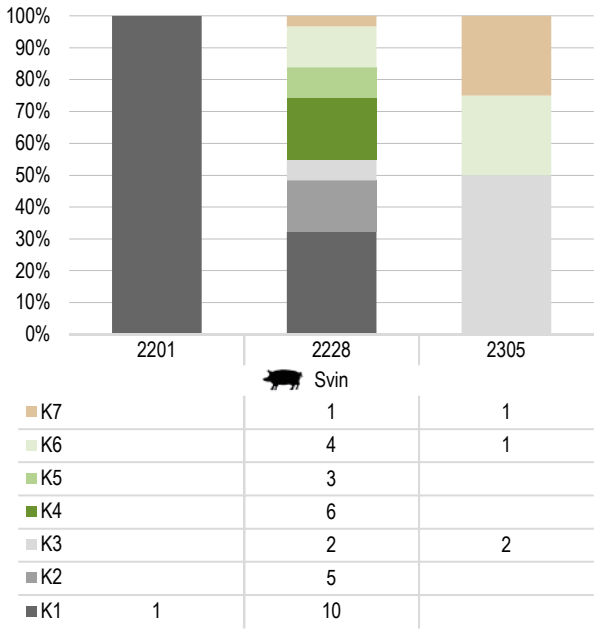

Figur 9. Anatomisk fördelning per kontext, antal fragment svin.

Referenser

Bull, G & Payne, S. 1982. Tooth eruption and epiphysial fusion in pigs and wild boar. I *Ageing and Sexing Animal Bones from Archaeological Sites*, BAR British Series 109. Oxford.

Von den Driesch, A. 1976. *A guide to the measurement of animal bones from achaeological sites*. Peabody Museum Bulletin 1, 1976.

Grant, A. 1982. The use of tooth war as a guide to the age of domestic ungulates. I *Ageing and Sexing Animal Bones from Archaeological Sites*, BAR British Series 109. Oxford.

Silver, I, A. 1969. The ageing of domesticated animals. I *Science in Archaeology*. BAR British Series 109. Oxford.

Sigvallius, B. 1988. Husdjur från förhistoriska platser – en utvärdering av osteologiska undersökningar. I *Gotländskt arkiv*.

Artlista för osteologiskt material

Kontext: prov-nr*	Art	Benslag	Bendel	Antal	Sida	Vikt (g)	Anatom. region	Ålder	Mått (cm)	Hugg/snitt	Beskrivning**
2201:1063	Däggdjur ospec.			696		750					
2201:1063	Nötkreatur	Kranium		2		40,1	1				
2201:1063	Nötkreatur	2:a halskota		1			1				
2201:1063	Nötkreatur	Kota ospec.		1			2				
2201:1063	Nötkreatur	Armbågsben	Proximal	1			4	>3,5 år		Hugg	Fus. Främst st. dägg rörben/flisor.
2201:1063	Nötkreatur	Revben		2			2			Hugg	
2201:1063	Nötkreatur	Bröstkota		1			2	<5 år		Hugg	
2201:1063	Nötkreatur	Lårben	Caput	1			5			Hugg	
2201:1063	Nötkreatur	Överarmsben	Distal	1			3	>1,5 år		Hugg	Distalt ofus.
2201:1063	Svin	Mjölktand	Pd4 krona	1		1	1				
2201:1063	Får/get	Revben		3		5,7	2			Hugg	
2201:1063	Får/get	Bröstkota		1			2			Hugg	
2228:2129	Får/get	Armbågsben	Diafys	1		5	3				
2228:2129	Får/get	Revben		1			2				
2228:2129	Svin	Skenben	Diafys	1		44	6				
2228:2129	Svin	Strålben	Diafys	1			4	<3,5 år			Distalt ofus.
2228:2129	Svin	Lårben	Diafys	1			5	<3,5 år			Proximalt ofus.
2228:2129	Svin	Armbågsben	Proximal diafys	1			4				
2228:2129	Svin	Vadben	Diafys	1			6				
2228:2129	Svin	Halskota		1			2				Arc + corpus ofus
2228:2129	Orre/tjäder	TMT	Hela	4		16	7				
2228:2129	Fågel ospec.	Skenben	Distal	1		4	6				
2228:2129	Fisk	Kotor		4		2	2				Torskfisk
2228:2129	Nötkreatur	Underkäke	Avhuggen bakom M3	2	Sin	950	1	>2,5 år			
2228:2129	Nötkreatur	Underkäke	Corpus + caput mand	1	Dx		1				
2228:2129	Nötkreatur	Underkäke	M1–M3	1			1	4–8 år			Slitage g + g + g = 13 + 13 + 13 = 36
2228:2129	Nötkreatur	Hälben	Hela	1	Sin		7				
2228:2129	Nötkreatur	Språngben	Halv	1	Sin		7			Hugg	
2228:2129	Nötkreatur	Bröstkota		1			2				
2228:2129	Nötkreatur	Ländkota	Cospus	1			2	<3 år			Corpus ofus.

* Fyndnumret i den osteologiska analysen består av två delar (X:X), varav det första är numret på den kontext som fyndet tillhör och det andra numret är det löpnummer som fyndet tilldelas vid inmätningen i fält.
** Samtligt osteologiskt material har efter analys gallrats.

Artlista för osteologiskt material, forts.

Kontext: prov-nr*	Art	Benslag	Bendel	Antal	Sida	Vikt (g)	Anatom. region	Ålder	Mått (cm)	Hugg/snitt	Beskrivning**
2228:2129	Nötkreatur	Tåled 2	Hel	1			7	>1,5 år			
2228:2129	Nötkreatur	Tåled 3	Hel	1			7	>1,5 år			
2228:2129	Nötkreatur	Tåled 1	Hel	1			7	>1,5 år	GL:6,4		Benutväxter ledytor.
2228:2129	Nötkreatur	Tåled 1	Hel	1			7	>1,5 år	GL:6,0		
2228:2129	Nötkreatur	Tåled 1	Hel	1			7	>1,5 år	GL:5,6		
2228:2129	Nötkreatur	Överarmsben	Diafys	1			3				
2228:2129	Nötkreatur	Tåled 1	Hel	1			7	>1,5 år	GL:5,6		
2228:2129	Däggdjur ospec.	Oidentifierat		4		21					
2228:2129	Nötkreatur	Mellanhandsben	Distal	1		1157	7	>2,5	Bd:6,03		
2228:2129	Nötkreatur	Mellanhandsben	Distal	1			7	>2,5	Bd:6,5		
2228:2129	Nötkreatur	Mellanfotsben	Distal	1			7	>2,5	Bd:5,4		
2228:2129	Nötkreatur	Tåled 1	Hel	1			7	>1,5 år	GL:7		
2228:2129	Nötkreatur	Tåled 1	Hel	1			7	>1,5 år	GL:6,7		
2228:2129	Nötkreatur	Tåled 1	Hel	1			7	>1,5 år	GL:6		
2228:2129	Nötkreatur	Tåled 2	Hel	2			7	>1,5 år			
2228:2129	Nötkreatur	Tåled 3	Hel	2			7				
2228:2129	Nötkreatur	Ländkota	Corpus	2			2	>3 år			Fus.
2228:2129	Nötkreatur	Bröstkota	Spinosusu	1			2				
2228:2129	Nötkreatur	Bröstkota	Corpus	2			2	>5 år			Fus.
2228:2129	Nötkreatur	Halskota		1			2				
2228:2129	Nötkreatur	Överkäke	Med P4–M1	1	Dx		3	> 3 år			
2228:2129	Nötkreatur	Underkäke	P3, P4 + alveoler	1	Sin		1	>3 år			Fragment i fem delar.
2228:2129	Nötkreatur	Revben		3			2				
2228:2129	Nötkreatur	Skenben	Distal	1			6	>2,5 år		Hugg	Distalt fus.
2228:2129	Nötkreatur	Överarmsben	Distal	1			3	>1,5 år		Hugg	Distalt fus.
2228:2129	Däggdjur ospec.	Rörben		2		46					
2228:2129	Svin	Hörntand	Canini	1		27	1	>1 år			Galt. Kraftigt ben.
2228:2129	Svin	Skulderblad		1			3				
2228:2129	Svin	Strålben	Diafys	1			4	<1 år			Proxalt + distalt ofus.
2228:2129	Får/get	Mellanfotsben	Proximal + diafys	1			7	>2 år			Distalt ofus.

* Fyndnumret i den osteologiska analysen består av två delar (X:X), varav det första är numret på den kontext som fyndet tillhör och det andra numret är det löpnummer som fyndet tilldelas vid inmätningen i fält.
** Samtligt osteologiskt material har efter analys gallrats.

Artlista för osteologiskt material, forts.

Kontext: prov-nr*	Art	Benslag	Bendel	Antal	Sida	Vikt (g)	Anatom. region	Ålder	Mått (cm)	Hugg/snitt	Beskrivning**
2228:2129	Får/get	Lårben	Proximal + diafys	1			5	<3,5			Distalt ofus.
2228:2129	Får/get	Strålben	Distal + diafys	1			4	>3,5 år			
2228:2129	Ostronskal			1		44					
2228:2129	Nötkreatur	Mellanhandsben	Distal	1		1 125	7	>2,5 år	Bd:6,6		
2228:2129	Nötkreatur	Mellanhandsben	Distal	1			7	>2,5 år	Bd:7,3		
2228:2129	Nötkreatur	Mellanhandsben	Distal	1			7	>2,5 år	Bd:5,5		
2228:2129	Nötkreatur	Mellanhandsben	Distal	1			7	>2,5 år	Bd:5,3		
2228:2129	Nötkreatur	Tåled 1	Hel	1			7	>1,5 år	GL:6,5		
2228:2129	Nötkreatur	Tåled 1	Hel	1			7	>1,5 år	GL:6,3		
2228:2129	Nötkreatur	Tåled 1	Hel	1			7	>1,5 år	GL:6,2		
2228:2129	Nötkreatur	Tåled 3	Hel	1			7				
2228:2129	Nötkreatur	Hälben	Hel	1	Sin		7	>3,5 år			
2228:2129	Nötkreatur	Hälben	Hel	1	Dx		7	>3,5 år		Hugg	
2228:2129	Nötkreatur	Språngben		1			7	>3,5 år			
2228:2129	Nötkreatur	Bröstkota		1			2	>5 år			Corpus fus.
2228:2129	Nötkreatur	Underkäke	Caput mand	2	Sin + dx		1				
2228:2129	Nötkreatur	Underkäke	Med M2–M3	1	Sin		1	>3 år			Medel slitage.
2228:2129	Nötkreatur	Kindtand	M3	1			1	>3 år			Medel slitage.
2228:2129	Nötkreatur	Underkäke	Med P3–M1	1			1	>6 mån			Kraftigt slitage.
2228:2129	Svin	Klippben		1	Dx	70	1				
2228:2129	Svin	Pannben		1	Dx		1				
2228:2129	Svin	Lårben	Diafys	1			5	>2,5 år			Proxalt + distalt ofus.
2228:2129	Svin	Underkäke		1			1	6–12 mån			Pd4 kvar, M1 uppe, M2 ej frambr.
2228:2129	Svin	Skulderblad		1	Dx		3				
2228:2129	Svin	Vadben	Diafys	1			6				
2228:2129	Abborre	Kranium		1		0,5	1				
2228:2129	Ostron/Ägg??					2					
2228:2129	Nötkreatur	Tåled 3	Hel	5		1 750	7				

* Fyndnumret i den osteologiska analysen består av två delar (X:X), varav det första är numret på den kontext som fyndet tillhör och det andra numret är det löpnummer som fyndet tilldelas vid inmätningen i fält.
** Samtligt osteologiskt material har efter analys gallrats.

Artlista för osteologiskt material, forts.

Kontext: prov-nr*	Art	Benslag	Bendel	Antal	Sida	Vikt (g)	Anatom. region	Ålder	Mått (cm)	Hugg/snitt	Beskrivning**
2228:2129	Nötkreatur	Tåled 2	Hel	10			7				
2228:2129	Nötkreatur	Tåled 1	Hel	9			7	>1,5 år	GL:5,6, 6,0, 6,0, 6,6, 6,7, 5,6, 6,45, 6,2, 5,8		
2228:2129	Nötkreatur	Tåled 1	Diafys	1			7				Gnagspår.
2228:2129	Nötkreatur	Mellanhandsben	Proximal	1	Sin		7				
2228:2129	Nötkreatur	Mellanhand/fot	Distal	1			7	>2,5 år		Hugg	Distalt fus.
2228:2129	Nötkreatur	Hälben	Hel	1	Sin		7				
2228:2129	Nötkreatur	Hälben	Del	1	Dx		7				
2228:2129	Nötkreatur	Hälben	Tuber	1			7				
2228:2129	Nötkreatur	Hälben		1			7				Ungdjur.
2228:2129	Nötkreatur	Tungben		1			1				
2228:2129	Nötkreatur	Kranium	Nackben	1			1				
2228:2129	Nötkreatur	Underkäke	Med M3	1	Sin		1	>3 år			
2228:2129	Nötkreatur	Underkäke	Corpus	1	Dx		1				
2228:2129	Nötkreatur	Underkäke	Caput mand.	1			1				
2228:2129	Nötkreatur	Underkäke	Muskularis	2	Sin + dx		1				
2228:2129	Nötkreatur	Underkäke	Corpus	1			1				
2228:2129	Nötkreatur	Kranium	(Front, temp)	5			1				
2228:2129	Nötkreatur	Kranium	Premaxilla	1	Sin		1				
2228:2129	Nötkreatur	Kindtand	M3	1	Sin		1	>3 år			
2228:2129	Nötkreatur	Kindtand	M2	1	Sin		1	>1,5 år			
2228:2129	Nötkreatur	Kindtand	M i maxilla	2			1	>6 mån			
2228:2129	Nötkreatur	Framtand	I1	2			1	>1,5 år			
2228:2129	Nötkreatur	Revben		16			2			Enstaka med snitt	
2228:2129	Nötkreatur	Skulderblad		1			3				
2228:2129	Nötkreatur	Skulderblad	Cav. Glen.	1			3	>10 mån			Ungdjur.
2228:2129	Nötkreatur	Lårben	Proximal	1			5	<2,5 år			Proximalt ofus.

* Fyndnumret i den osteologiska analysen består av två delar (X:X), varav det första är numret på den kontext som fyndet tillhör och det andra numret är det löpnummer som fyndet tilldelas vid inmätningen i fält.
** Samtligt osteologiskt material har efter analys gallrats.

Artlista för osteologiskt material, forts.

Kontext: prov-nr*	Art	Benslag	Bendel	Antal	Sida	Vikt (g)	Anatom. region	Ålder	Mått (cm)	Hugg/snitt	Beskrivning**
2228:2129	Nötkreatur	Lårben	Distal	1			5	>3,5 år			
2228:2129	Nötkreatur	Lårben	Diafys	1			5				
2228:2129	Nötkreatur	Överarmsben	Diafys	2			3				
2228:2129	Nötkreatur	Skenben	Diafys	2			6				
2228:2129	Nötkreatur	Skenben	Distal	1			6				
2228:2129	Nötkreatur	Skenben	Proximal	1			6	<3,5 år			Proxoimalt ofus.
2228:2129	Nötkreatur	Strålben	Diafys	1			4				
2228:2129	Nötkreatur	Strålben	Distal	1			4	<3,5 år			Distalt fus.
2228:2129	Nötkreatur	Bäckenben	Ilium/acet	1			5				Ofus.
2228:2129	Nötkreatur	Bäckenben	Ischii/acet	1			5				Fus.
2228:2129	Nötkreatur	Halskota	Del	1			2				
2228:2129	Nötkreatur	Bröstkota	Spinosus	3			2				
2228:2129	Nötkreatur	Bröstkota		2			2				
2228:2129	Nötkreatur	Ländkota	Ledytor	3			2				
2228:2129	Nötkreatur	Ländkota	Corpus	1			2	<3 år			Epi ofus.
2228:2129	Nötkreatur	Korsben	Kota	1			5				
2228:2129	Däggdjur stort	Rörben		8		114,6					
2228:2129	Däggdjur stort	Kota ospec.		2			2				
2228:2129	Däggdjur ospec.	Oidentifierat		43		81,5					
2228:2129	Får/get	Mellanhandsben	Diafys	2	Dx	175	7			Hugg prox	
2228:2129	Får/get	Mellanhandsben	Prox + diafys	1			7				
2228:2129	Får/get	Mellanfotsben	Prox + diafys	1			7			Hugg prox	
2228:2129	Får/get	Mellanfotsben	Prox + diafys	1			7				Distalt ofus.
2228:2129	Får/get	Strålben	Proximal	1			4	>10 mån			Fus.
2228:2129	Får/get	Strålben	Distal diafys	1			4				
2228:2129	Får/get	Armbågsben	Proximal	1			4				
2228:2129	Får/get	Armbågsben	Disfys	1			4				
2228:2129	Får/get	Bröstkota	Spinosus	1			2				
2228:2129	Får/get	Skulderblad	Corpus	2			3				
2228:2129	Får/get	Överarmsben	Distal	1	Sin		3	>10 mån			

* Fyndnumret i den osteologiska analysen består av två delar (X:X), varav det första är numret på den kontext som fyndet tillhör och det andra numret är det löpnummer som fyndet tilldelas vid inmätningen i fält.
** Samtligt osteologiskt material har efter analys gallrats.

Artlista för osteologiskt material, forts.

Kontext: prov-nr*	Art	Benslag	Bendel	Antal	Sida	Vikt (g)	Anatom. region	Ålder	Mått (cm)	Hugg/snitt	Beskrivning**
2228:2129	Får/get	Överarmsben	Distal	2	Dx		3	>10 mån			
2228:2129	Får/get	Överarmsben	Diafys	1	Dx		3				
2228:2129	Får/get	Överarmsben	Diafys	2	Sin/dx		3				
2228:2129	Får/get	Bäckenben	Ilium/acet	1	Sin		5				
2228:2129	Får/get	Tåled 1	Hel	1			7	>12 mån			
2228:2129	Får/get	Revben	Del	16			2				
2228:2129	Får/get	Bröstkota	Del	1			2				
2228:2129	Får/get	Armbågsben	Proximal	1			4				
2228:2129	Får/get	Revben		9			2			Med snitt	
2228:2129	Nötkreatur	Kranium		1			1				
2228:2129	Nötkreatur	Tungben		1			1				
2228:2129	Däggdjur ospec.	Oidentifierat		17							Varav ett bränt.
2228:2129	Svin	Revben		3			2				
2228:2129	Svin	Vadben	Diafys	1			6				
2228:2129	Svin	Armbågsben	Proximal	1			4	<1 år			Ungdjur ofus.
2228:2129	Svin	Armbågsben	Diafys	1			4				Vuxen.
2228:2129	Svin	Strålben	Distal diafys	1			4	<3,5 år			Distal ofus.
2228:2129	Svin	Lårben	Distal	1			5	<3,5 år			Distal ofus.
2228:2129	Svin	Kranium	Hjässben	1			1				
2228:2129	Svin	Kranium	Nackben	1			1				
2228:2129	Svin	Ländkota	Corpus	1			2	<3 år			Ofus.
2228:2129	Svin	Språngben	Hel	1			7	>2,5 år			
2228:2129	Svin	Framtand	Invisiv	1			1	>12 mån			
2228:2129	Svin	Hörntand	Canini	1			1	> 12 mån			Galt
2228:2129	Svin	Underkäke	P3, pd4, M1	1	Sin		1	12–16 mån			
2228:2129	Svin	Kindtand	M1	1			1	>6 mån			Slitage a.
2228:2129	Torskfisk	Kota ospec.		7		4,2	2				
2228:2129	Fågel ospec.	Bröstben		2		5,4	2				
2228:2129	Fågel ospec.	Överarmsben	Diafys	1			3				
2228:2129	Fågel ospec.	Strålben	Diafys	1			4				

* Fyndnumret i den osteologiska analysen består av två delar (X:X), varav det första är numret på den kontext som fyndet tillhör och det andra numret är det löpnummer som fyndet tilldelas vid inmätningen i fält.
** Samtligt osteologiskt material har efter analys gallrats.

Artlista för osteologiskt material, forts.

Kontext: prov-nr*	Art	Benslag	Bendel	Antal	Sida	Vikt (g)	Anatom. region	Ålder	Mått (cm)	Hugg/snitt	Beskrivning**
2228:2129	Fågel ospec.	Skenben	Diafys	3			6				
2228:2129	Fågel ospec.	Lårben	Diafys	1			4				
2228:2129	Andfågel ospec.	Tåled 1	Hel	1		1	4				
2228:2129	Andfågel ospec.	TMT		1			7				
2228:2129	Alfågel	Korpben	Hel	2	Sin	4,3	3				
2228:2129	Alfågel	Lårben	Hel	1			5				
2228:2129	Alfågel	TMT		1			7				
2228:2129	Alfågel	Skulderblad	Del	2			2				
2228:2129	Alfågel	Överarmsben	Proximal	1	Sin		3				
2228:2129	Svärta	Skenben	Dist del saknas	1		1,5	6				
2228:2129	Småskrak	Lårben	Hel	1	Dx	0,8	5				
2228:2129	Gåsfågel	TMT	Distal	1		8,4	7				
2228:2129	Gåsfågel	Skenben	Proximal	1			6				
2228:2129	Gåsfågel	Tåled 1	Hel	5			7				
2228:2129	Gåsfågel	Lårben	Distal diafys	1			5				
2228:2129	Gåsfågel	Nyckelben		1			2				
2228:2129	Gåsfågel	Bröstben		2			2				
2228:2129	Gåsfågel	Strålben	Distal	1			4				
2228:2129	Ejder	nyckelben		2		20,6	2				
2228:2129	Ejder	Lårben	Hel	2	Dx		5				
2228:2129	Ejder	Överarmsben	Proximal	2	Sin		3				
2228:2129	Ejder	Korpben		2			2				
2228:2129	Alfågel	Överarmsben	Proximal	2	Dx	4,8	3				
2228:2129	Alfågel	Överarmsben	Hel	1	Sin		3				
2251:3326	Nötkreatur	Underkäke	M1 + M2	1	Sin	400	1	>3 år			Medel/kraftigt slitage.
2251:3326	Nötkreatur	Kindtand	M2	1	Dx		1	>1,5 år			
2251:3326	Nötkreatur	Främre kindtand	P	5			1	>2 år			
2251:3326	Nötkreatur	Framtand		13			1	>1,5 år			
2251:3326	Nötkreatur	Kranium	Premaxilla	1	Dx		1				
2251:3326	Nötkreatur	Underkäke	Caput mand.	1			1				

* Fyndnumret i den osteologiska analysen består av två delar (X:X), varav det första är numret på den kontext som fyndet tillhör och det andra numret är det löpnummer som fyndet tilldelas vid inmätningen i fält.
** Samtligt osteologiskt material har efter analys gallrats.

Artlista för osteologiskt material, forts.

Kontext: prov-nr*	Art	Benslag	Bendel	Antal	Sida	Vikt (g)	Anatom. region	Ålder	Mått (cm)	Hugg/snitt	Beskrivning**
2251:3326	Nötkreatur	Kranium	Del	10			1				
2251:3326	Nötkreatur	Tungben		1			1				
2251:3326	Nötkreatur	Lårben	Caput mand.	1			5				
2251:3326	Nötkreatur	Mellanfotsben	Proximal	5			7	>2,5 år			
2251:3326	Nötkreatur	Mellanfotsben	Diafys	1			7				
2251:3326	Nötkreatur	Mellanfotsben	Distal	1			7	>3,5 år			
2251:3326	Får/get	2:a halskota		1		20,1	1				
2251:3326	Får/get	Skenben	Proximal	1			6				
2251:3326	Däggdjur ospec.			19		48,2					
2267:3328	Ostronskal			2		32	7				
2267:3328	Nötkreatur	Tåled 1		1		569	7	>1,5 år	GL:5,6		Benpålagring prox + distalt.
2267:3328	Nötkreatur	Tåled 1		1			7	>1,5 år	GL:6,5		
2267:3328	Nötkreatur	Mellanfotsben	Distal	1			7	>2,5 år	Bd:4,9		
2267:3328	Nötkreatur	Mellanfotsben	Proximal	1			7				
2267:3328	Nötkreatur	Mellanfotsben	Diafys	2			7				
2267:3328	Nötkreatur	Hälben		1	Sin		7			Hugg	
2267:3328	Nötkreatur	1:a halskota		1			1				
2267:3328	Nötkreatur	Underkäke	Caput mand	1			1				
2267:3328	Nötkreatur	Underkäke	Vid framtänder	1			1				
2267:3328	Nötkreatur	Ländkota		1			5				
2267:3328	Nötkreatur	Revben		1			2				
2267:3328	Nötkreatur	Bäckenben	Acetabulum	1			5				
2267:3328	Nötkreatur	Främre kindtand	P4 maxilla	1			1	>3 år			
2267:3328	Nötkreatur	Kranium		1			1				
2267:3328	Nötkreatur	Skenben	Diafys + distal	1			6	>2,5 år			
2267:3328	Får/get	Mellanhandsben	Diafys	1		34	7				
2267:3328	Får/get	Mellanhandsben	Proximal	1	Sin		7				
2267:3328	Får/get	Mellanhandsben	Distal diafys	1			7				
2267:3328	Får/get	Mellanfotsben	Proximal + hel diafys	1			7	>2 år			
2267:3328	Får/get	Revben		1			2				

* Fyndnumret i den osteologiska analysen består av två delar (X:X), varav det första är numret på den kontext som fyndet tillhör och det andra numret är det löpnummer som fyndet tilldelas vid inmätningen i fält.
** Samtligt osteologiskt material har efter analys gallrats.

Artlista för osteologiskt material, forts.

Kontext: prov-nr*	Art	Benslag	Bendel	Antal	Sida	Vikt (g)	Anatom. region	Ålder	Mått (cm)	Hugg/snitt	Beskrivning**
2267:3328	Däggdjur stort	Rörben		2		34					
2267:3328	Däggdjur mellan	Oidentifierat		2		5					
2267:3328	Däggdjur ospec.	Oidentifierat		3		2					
2267:3328	Katt	Bäckenben		1	Sin		5				
2267:3328	Katt	Skenben	Distal	1		7	6				
2267:3328	Torsk?	Kranium		1		1					
2305:7250	Nötkreatur	Kranium		1		42,7	1				
2305:7250	Nötkreatur	Korsben		1			5				
2305:7250	Nötkreatur	Revben		2			2				
2305:7250	Svin	Skulderblad	Cav. Glen.	1	Dx	13,9	3	>12 mån			Ofus.
2305:7250	Svin	Tåled 1		1			7	<2 år			Bas ej fus.
2305:7250	Svin	Vadben	Diafys	1			6				
2305:7250	Svin	Överarmsben	Distal	1			3	<1 år			Ledrulle ofus.
2305:7250	Får/get	Skulderblad		1		54,8	3				
2305:7250	Får/get	Halskota		1			1				
2305:7250	Får/get	Revben		6			2			Flertalet med snitt	
2305:7250	Får/get	Bröstkota	Spinosus	1			1				
2305:7250	Får/get	Skenben	Diafys	1			6				
2305:7250	Får/get	Överarmsben	Distal diafys	1			3				
2305:7250	Får/get	Underkäke	Hel	1	Sin		1	3–9 mån			Med P2, P3, pd4. M1. M2 bryter strax upp.
2305:7250	Fågel ospec.	Skenben	Diafys	1		0,5	6				
2305:7250	Däggdjur ospec.	Rörben		2		13,1					
2305:7250	Däggdjur ospec.	Revben		1			2				
2305:7250	Däggdjur ospec.	Oidentifierat		1							
2322:7806	Nötkreatur	Mellanfotsben	Distal	1		49	7	>2,5 år			
2322:7806	Får/get	Skenben	Diafys	1		36	6	<1,5 år			Proximalt + distalt ofus.

* Fyndnumret i den osteologiska analysen består av två delar (X:X), varav det första är numret på den kontext som fyndet tillhör och det andra numret är det löpnummer som fyndet tilldelas vid inmätningen i fält.
** Samtligt osteologiskt material har efter analys gallrats.

BILAGA 5

ICP-ANALYS AV KAKEL OCH TEGEL

Torbjörn Brorsson
Kontoret för Keramiska Studier (KKS)
Rapport 209, 2022

ICP-analys av kakel och tegel från Karl Johans torg, Sjöbergsplan samt Slussplan, Slussen, Stockholm

Inledning och frågeställningar

Vid arkeologiska undersökningar Slussenområdet i Stockholm har det bland annat framkommit ett eftermedeltida keramiskt material bestående av både kärl och olika typer av byggnadsmaterial. Det senare utgörs bland annat av ugnskakel, murtegel samt taktegel. Majoriteten av detta material är sannolikt av sydskandinavisk och möjligtvis lokal proveniens.

ICP-MA/ES-analyser har utförts på ett urval av kakelbitar och taktegel och syftet har varit att bestämma var dessa föremål har tillverkats. Denna analysmetod har visat sig vara mycket användbar på medeltida och senare keramik och bland annat har metoden använts med positivt resultat på keramik från flera typer av miljöer i Skandinavien.

Metod

ICP-analys
ICP-analys (Inductively Coupled Plasma) syftar till att bestämma keramikens kemiska sammansättning. Halten av 44 olika grundämnen undersöks, och sammansättningen kan sedan användas för att bland annat påvisa ett geografiskt sammanhang för keramiken. Av de utvalda skärvorna krossas minst 0,3 gram av vardera till ett fint pulver, som löses i en syralösning. Denna lösning injiceras i exciterad argonplasma. När atomerna utsätts för denna energi kommer elektronerna att utsända färgade ljusblixtar, i ett mönster som är unikt för varje grundämne. Detta emissionsspektrum kan mätas med AES (Atomic Emission Spectrometry).

Av de 44 olika grundämnena är det 12 ämnen som utgör grunden för tolkningarna av keramikskärvornas proveniens. Det är de metalliska ämnena aluminium (Al), krom (Cr), gallium (Ga), mangan (Mn), vanadin, (V), de alkaliska jordartsmetallerna kalcium (Ca), magnesium (Mg), strontium (Sr), de sällsynta jordartsmetallerna cerium (Ce), lantan (La), alkalimetallen natrium (Na), samt övergångsmetallen kobolt (Co) som utgör grunden för indelningen i olika grupper.

Analysen innehåller en mycket stor mängd data och för att kunna bearbeta denna krävs ett avancerat statistiskt verktyg som kan grupperna proverna. Därför har all data processats i statistikprogrammet SPSS och resultatet presenteras i form av en kluster-analys och ett dendrogram.

Den kemiska analysen av proverna har utförts vid OMAC laboratories, Galway, Irland och bearbetningen av analysresultat har utförts av Torbjörn Brorsson.

Material

För att proveniensbestämma kakel och taktegel har 13 skärvor från Slussenområdet varit föremål för analys (figur 1). Fem av proverna har påträffats vid undersökningar vid Karl Johans torg och materialet utgörs av tre bitar från nischkakel, en nockpanna samt en skärva från munk-/nunnategel.

Sex prover har tagits av kakel från Sjöbergsplan och tre av bitarna är reliefkakel, två bitar är nischkakel samt en bit av ett pottkakel.

Lokal	Fynd-nr	Föremål	ICP
Karl Johans torg	7007:322:1	Nischkakel	Stockholm 36
Karl Johans torg	7007:322:5	Munk-/nunnetegel	Stockholm 37
Karl Johans torg	7007:322:6	Munk-/nunnetegel	Stockholm 38
Karl Johans torg	7006:325:3	Nischkakel/halv-cylindriskt kakel	Stockholm 39
Karl Johans torg	2342:150:1	Nischkakel?	Stockholm 40
Sjöbergsplan	6254:896:3	Reliefkakel	Stockholm 41
Sjöbergsplan	6147:275:5	Reliefkakel	Stockholm 42
Sjöbergsplan	6284:2084:1	Reliefkakel	Stockholm 43
Sjöbergsplan	6164:616:1	Nischkakel	Stockholm 44
Sjöbergsplan	6147:275:4	Nischkakel	Stockholm 45
Sjöbergsplan	6152:428:24	Pottkakel (gulbrun)	Stockholm 46
Muddring, Sluss-plan (ruta K8)	6244:1007:1	Nischkakel	Stockholm 47
Muddring, Sluss-plan (ruta K8)	6244:1007:4	Dekorationskakel	Stockholm 48

Figur 1. Den analyserade keramiken utgörs av 13 skärvor från olika undersökningar vid Slussen.

Från muddring vid Slussen har ett nischkakel och ett dekorationskakel varit föremål för analys.

Urvalet av samtliga skärvor har utförts av Philip Tonemar, Arkeologikonsult.

Analysresultat

Analysen är baserad på att likheter och skillnader identifieras och de prover som avviker tas bort i flera olika steg. Antalet steg är beroende på antalet analyserade skärvor och dess proveniens. Analysresultatet över de olika grundämnena återfinns i figur 2.

I första hand har keramiken jämförts med keramik och tegel som tidigare har visat sig vara tillverkade i Stockholm. Det är yngre glaserat rödgods från kv. Björnen, kv. Svalan samt från Södermalmstorg i Stockholm och denna keramik analyserades under 2017 (Brorsson 2017). Analyserna visade att den lokalproducerade keramiken, som utgjordes av 12 skärvor, kunde indelas i minst fem olika grupper. Dessutom har materialet jämförts med tidigare analyserad efterreformatorisk keramik och kakel från Stadsgården i Slussenområdet (Brorsson 2020). Denna analys visade bland annat att två kakelplattor var tillverkade i Stockholm och en tredje kom från Norrköping.

I det första steget har enbart de 13 skärvorna från Slussenområdet varit föremål för analys (figur 3).

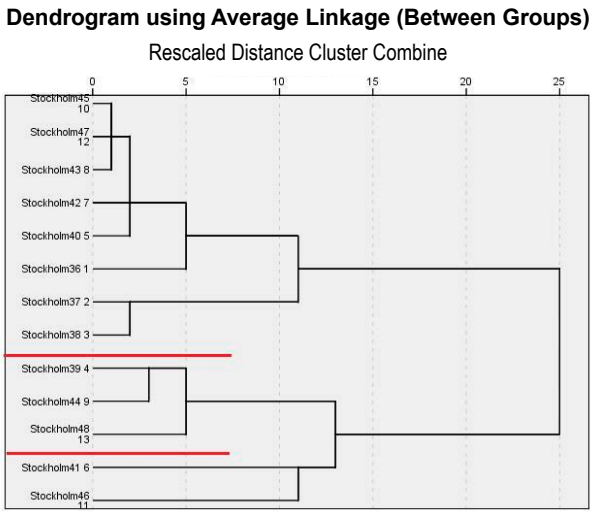

Figur 3. Analysen visar att de 13 skärvorna kan indleas i tre huvudgrupper, som sannolikt representerar olika tillverkningsorter.

Analysen visar att materialet kan indelas i tre olika grupper, där skärvorna Stockholm41 och Stockholm46 utgör en heterogen grupp nederst i dendrogrammet. Skärvorna Stockholm39, Stockholm44 samt Stockholm48 bildar också en separat grupp och dessa tre bör ha tillverkats av råmaterial som hämtades på samma plats.

Resterande åtta skärvor är relativt lika och de bildar en heterogen grupp, vilket kan bero på att de har samma proveniens men att man hämtat lerorna inom olika områden.

ICP	Al (%)	Ca (%)	Ce (ppm)	Co (ppm)	Cr (ppm)	Ga (ppm)	La (ppm)	Mg (%)	Mn (ppm)	Na (%)	Sr (ppm)	V (ppm)
Stockholm36	8,28	1,61	102	18	65	23,7	52,9	1,33	926	1,4	144,5	77
Stockholm37	7,69	4	86,6	16,2	55	22,5	42	1,24	666	1,57	177,5	49
Stockholm38	7,93	3,42	94,5	15,9	56	22,3	46,3	1,27	655	1,58	179,5	64
Stockholm39	7,56	0,88	84,1	14,6	84	20,2	40,7	1,04	513	0,62	126	105
Stockholm40	8,51	1,32	101	17,8	67	24,3	47,6	1,26	665	1,49	155	77
Stockholm41	7,71	0,3	90,1	12,6	56	19,35	43,6	0,72	480	0,17	59,3	74
Stockholm42	8,12	1,4	104	15,8	65	22,6	48,4	1,22	557	1,47	156	71
Stockholm43	8,23	1,65	110,5	17,7	65	24,1	55,2	1,28	672	1,39	151	79
Stockholm44	6,87	0,92	80,6	13,8	79	18,1	38,9	0,96	461	0,59	125	90
Stockholm45	8,33	1,26	109	16,2	60	22,9	53,9	1,24	648	1,42	152,5	81
Stockholm46	6,33	1,1	84,1	11,8	56	17,45	41,9	1,04	477	0,98	134	62
Stockholm47	8,29	1,6	102	16,1	61	23,5	51,7	1,26	627	1,45	152,5	74
Stockholm48	6,79	0,56	72,9	15	73	17,85	34,4	0,73	486	0,54	85,1	80

Figur 2. ICP-analys av keramik från Stadsgården i Stockholm. Analysen utgör underlaget för kluster-analyserna.

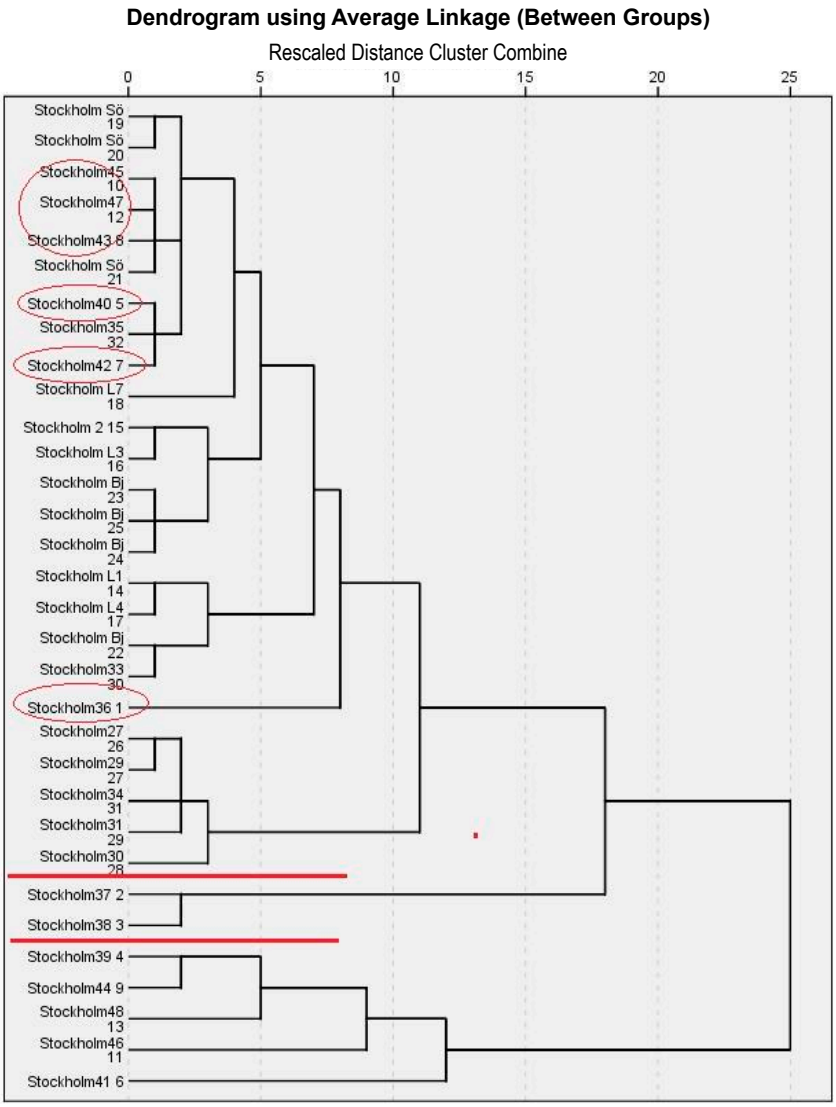

Figur 4. Fem av kakelplattorna har likheter med keramik från Stockholm, medan resterande prover förefaller ha annan proveniens.

Skärvorna från Slussenområdet har därefter jämförts med tidigare analyserad keramik från Stockholm (Brorsson 2017, 2020). Proverna Stockholm40, Stockholm42, Stockholm43, Stockholm45 samt Stockholm47 återfinns i den övre delen av dendrogrammet (figur 4). Här finns även keramik som tidigare blivit bestämd som tillverkad på Södermalm och i de södra delarna av Stockholm. De analyserade bitarna utgörs av olika typer av kakel från de tre olika undersökningsområdena och det är tydligt att kaklet var framställt i södra Stockholm.

Skärva Stockholm36 placerar sig också inom den keramik som har bestämts till Stockholmsområdet. Skärvan har tillhört ett nischkakel från Karl Johans torg och kakelplattan var tillverkad av en keramiker som var verksam i Stockholm, dock avvek den från de övriga analyserade proverna.

Man kan därefter konstatera att skärvorna Stockholm37 och Stockholm38 som har tillhört två takpannor placerar sig helt solitärt, utan likheter med keramiken från Stockholm. Slutligen placerar sig proverna Stockholm39, Stockholm41, Stockholm44, Stockholm46 samt Stockholm48 nederst i dendrogrammet och dessa skärvor har inte heller några likheter med materialet som har bestämts till Stockholmsområdet.

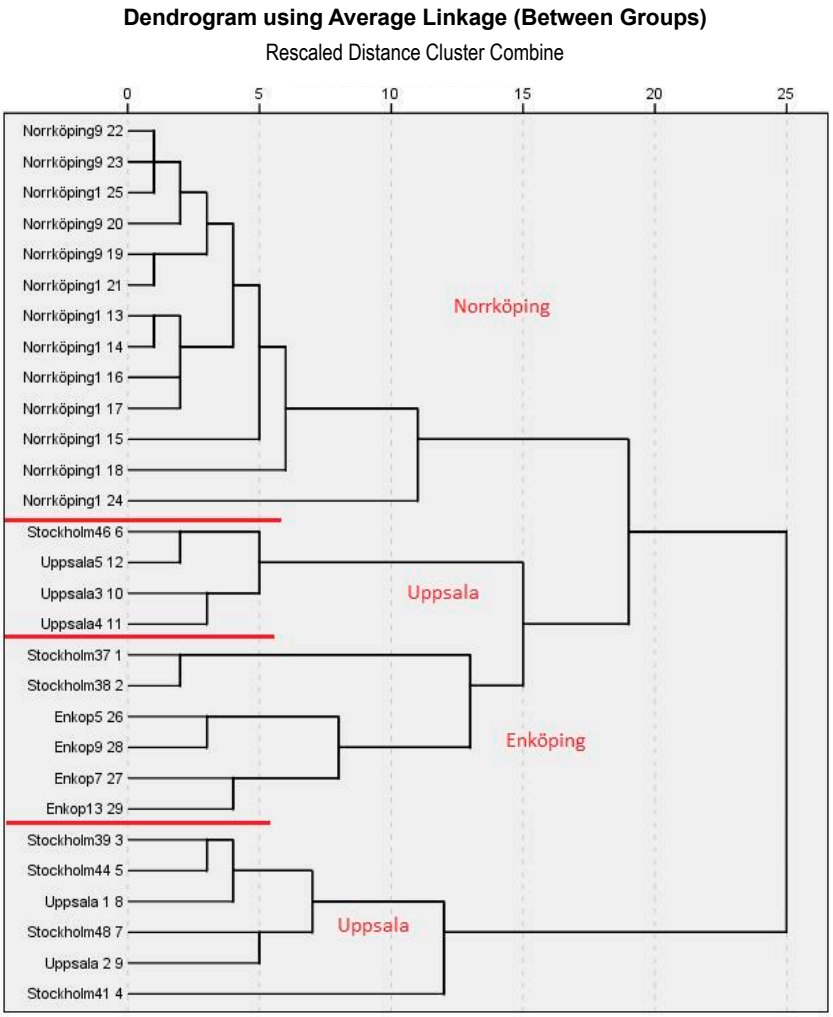

Figur 5. Flera av de analyserade kakelplattorna kommer från Uppsala eller dess närhet. Takteglet är också av uppländsk proveniens.

Materialet från Slussenområdet har därefter jämförts med keramik, tegel, kakel och råleror från olika delar av östra Mallansverige, men också med material från andra delar av Sverige samt Tyskland, Holland och Danmark. Det föreligger inte några likheter med material utanför östra Mellansverige utan proveniensen kan sökas inom detta område.

De sju proverna som inte är från Stockholm har bland annat jämförts med keramik och tegel från Uppsala, Enköping och Norrköping. Resultatet är mycket tydligt och man kan först och främst konstatera att det inte föreligger några likheter med keramik från Norrköping (figur 5). Pottkaklet från Sjöbergsplan (Stockholm46) placerar sig med tegel från en tegelugn i Ackis Uppsala och det är tydligt att pottkaklet kommer från Uppsala. Även kaklet Stockholm39, Stockholm41, Stockholm44 och Stockholm48 placerar sig med keramik och tegel som var tillverkat i Uppsala och fyra proverna har tillhört kakel som var tillverkat av leror som hämtades i eller i närheten av Uppsala.

Slutligen placerar sig de två takpannorna Stockholm37 och Stockholm38 nära keramik från Enköping. Överensstämmelsen är inte fullständig, men det är tydligt att takteglet tillverkades av leror som hämtades i sydvästra Uppland, och avståndet till Stockholm behöver inte ha varit stort.

Lokal	Fynd-nr	Föremål	ICP	Proveniens
Karl Johans torg	7007:322:1	Nischkakel	Stockholm 36	Stockholm
Karl Johans torg	7007:322:5	Munk-/nunnetegel	Stockholm 37	Uppland
Karl Johans torg	7007:322:6	Munk-/nunnetegel	Stockholm 38	Uppland
Karl Johans torg	7006:325:3	Nischkakel/halvcylindriskt kakel	Stockholm 39	Uppsala
Karl Johans torg	2342:150:1	Nischkakel?	Stockholm 40	Södra Stockholm
Sjöbergsplan	6254:896:3	Reliefkakel	Stockholm 41	Uppsala
Sjöbergsplan	6147:275:5	Reliefkakel	Stockholm 42	Södra Stockholm
Sjöbergsplan	6284:2084:1	Reliefkakel	Stockholm 43	Södra Stockholm
Sjöbergsplan	6164:616:1	Nischkakel	Stockholm 44	Uppsala
Sjöbergsplan	6147:275:4	Nischkakel	Stockholm 45	Södra Stockholm
Sjöbergsplan	6152:428:24	Pottkakel (gulbrun)	Stockholm 46	Uppsala
Muddring, Slussplan (ruta K8)	6244:1007:1	Nischkakel	Stockholm 47	Södra Stockholm
Muddring, Slussplan (ruta K8)	6244:1007:4	Dekorationskakel	Stockholm 48	Uppsala

Figur 6. De analyserade skärvorna från Slussenområdet och dess proveniens som har bestämts utifrån ICP-analysen.

Sammanfattning

De olika kakelplattorna från Slussenområdet har visat sig vara antingen tillverkade av leror som hämtades i södra Stockholm eller i närheten av Uppsala. Troligtvis var kakelmakarna även verksamma i dessa områden, men det kan inte bestämmas utifrån analysen (figur 6).

De två takteglen från Karl Johans torg var emellertid tillverkade av leror som hämtades på annan plats och både nockpannan och munk-/nunnapannan kom troligtvis från sydvästra Uppland.

Administrativa uppgifter

Kontoret för Keramiska Studier (KKS)
Stora Strandgatan 21, 261 29 Landskrona
torbjorn.brorsson@keramiskastudier.se
www.keramiskastudier.se
Landskrona 2022
Alla figurer av Torbjörn Brorsson

Referenser

Brorsson, T. 2017. *ICP-analys av yngre glaserat rödgods från Södermalmstorg och kv. Björnen, Stockholm, Södermanland. Rapport 109*. Kontoret för Keramiska Studier. Höganäs.

Brorsson, T. 2020. *ICP-analys av efterreformatorisk keramik och kakel från Stadsgården, Slussenområdet, Stockholm. Rapport 160*. Kontoret för Keramiska Studier. Höganäs.

Carlsson, Michel, Lindblom, Cecilia & Låås, Josefine. 2021. *…en uttrampad nerkippad sko, min gud, en fruntimmers-sula hon vandrat i Gröna gången. Arkeologisk dokumentation av försvarsverk och saluhandeln vid Södra Slussplan på Södermalm. Lämningar från mitten av 1500-talet till 1935. Stockholm 103:1, L2015:7789, Stockholms stad och kommun, Stockholms län*. Slussenprojektet 3. Rapporter från Arkeologikonsult 2021:3068.

Carlsson, Michel & Nohrstedt, Matilda. *Sjöbergsplan*. I manus.

BILAGA 6

ANALYS AV KRITPIPOR

Arne Åkerhagen

Kritpipor från Karl Johan torg i Slussen

Analyser utförda 19 april 2017, 12 juni 2018 och 21 december 2018/12 januari 2019

2200:6001:1
Träskaft med kraftigt bitavtryck. Kan ha använts att laga trasig kritpipa med.

2202:2594:1
Holländskt skaftfragment med delvis dekor ”Tandband med punkt”. Dekoren användes 1660–1750.
D 9. R 2,6.

2202:2594:1
Svenskt skaftfragment med delvis dekor ”STOC..”. Medio 1700-talet.
D 8,2. R 2,1.

2213:3160:2
Holländskt skaftfragment med delvis dekor ”Relief”. 1640–1680.
D 8,5. R 3.

2213:3160:3
Holländskt skaftfragment med dekor ”Fransk Lilja i flertal”. 1640–1660.
D 10,1. R 2,8.

2213:3160:4
Holländskt skaftfragment med dekor ”Taggband/rillband Taggband/rillband”. 1660–1710.
D 10,2. R 2,9.

2213:3160:5
Holländskt skaftfragment med delvis dekor ”Kryssband-rillband-kryssband”. 1660–1700.
D 9,1. R 2,8.

2228:2130:2, 2228:2130:3
Fyra hela piphuvuden och ett i två fragmentsdelar Huvudena är med musselmönster och fransk lilja, där den franska liljan är något avvikande från varandra. Wettervik och Nyberg arbetade till en början tillsammans.
Carl Wettervik verksam i Stockholm 1755–1798.
Mathias Nyberg 1755–1797.
46,9 x 25,7 x 17,8. N 11,9. R 2,2.
45,5 x 24,1 x 16,8. N 12,1. R 2,7.
48,7 x 25,5 x 17,8. N 12. R 2,8.
47,2 x 24,2 x 17,2. N 11,7. R 2,3.
49,0 N 12. R 2,6.

2228:2130:4
Carl Wettervik skaft, 1755–1797.
D 7,7. R 2,7.
D 7,4. R 2,5.
D 7,3. R 2,7.
D 7,7. R 2,5.

2228:2130:5
Nyberg skaft, 1755–1797.
D 7,4. R 2,7.

2234:2455:1
Svenskt skaftfragment med dekoren ”A. ÖHRBECK”, tillverkat av Anders Örnbeck i Stockholm, verksam 1751–1760.
D 6,7. R 2,4.

2239:3942:2
Odaterbart skaftfragment.

2240:2455:2
Odaterbara skaftfragment.

2249:2960:2
Skaftfragment av möjlig engelsk Yorkshirepipa från 1660–1680.
D 11,5. R 3,5.

2249:2960:3
Holländsk skaftfragment med dekor ”Rombband-flera taggband -Rombband” i omgångar. 1660–1740.
D 9,8. R 2,9.

2250:6000:2
Holländskt skaftfragment med dekoren flera ”Rillband”. 1680–1750.
D 9. R 2,9.

2254:2963:2
Holländsk skaftfragment med dekoren del av ”Taggband-flera Rillband-Taggband”. 1670–1730.
D 7,6. R 2,2.

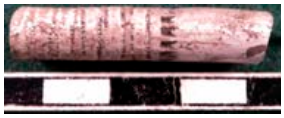

2267:3159:3
Holländsk Jona-pipa. Tillverkad i Amsterdam 1630–1640.
33,4 x 19 x 11,1. N 16,6. R 2,6. D 9,8.

2272:3346:2
Svensk riksvapenpipa tillverkad av Carl Wettervik i Stockholm, verksam
1755–1798.
50,3 x 26,2 x 16,8. N 11,1. D 7,3. R 2,6.

2277:3938:2
Holländskt skaftfragment med del av dekoren ”Rillband”. 1660–1740.
D 10,1. R 2,7.

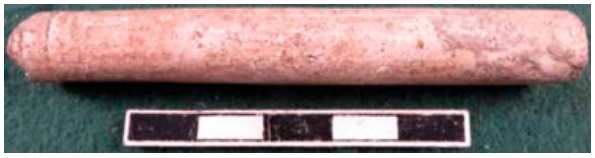

2282:4785:2
Fragment av holländsk pipa med klackmärke ”Lejon i holländsk gård” och skråmärke vilket visar på tillverkning efter 1740. Märket användes fram till 1925.
N 12,2. R 2,5.

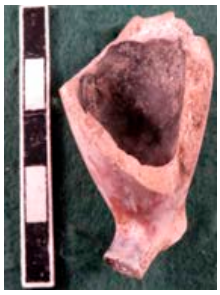

2282:4785:3
Fragment av svensk musselmönstrad pipa, tillverkad av Carl Wettervik i Stockholm 1755–1798.
N 12,2. R 2,5.

2282:4785:4
Fragment av holländsk pipa med dekor på framsidan ”EB”. Tillverkad för export av Edward Bird, verksam i Amsterdam 1620–1660.
N 11,2. D 8,6. R 2,2.

2282:4785:5
Fragment av trolig engelsk pipa från 1680–1700.
N 16,8. R 2,2.

2282:4785:6
Skaftfragment från svensk pipa tillverkad av Carl Wettervik i Stockholm 1755–1798.
D 7,5. R 2,4.

2282:4785:7
Skaftfragment från svensk pipa tillverkad av Carl Wettervik i Stockholm 1755–1798. Legat ihop med järnföremål.
D 7,2. R 2,4.

2282:4785:8
Fyra stycken odaterbara skaftfragment.

2287:4788:1
Fragment av svensk riksvapenpipa tillverkad av Carl Wetterik i Stockholm 1755–1798.
N 11,1. D 7,3. R 2,4.

2299:4906:7
Svensk musselmönstrad pipa med fransk lilja, tillverkad av Carl Wettervik.
47,9 x 23,5 x 16,2. N 12,5. R 2,5.

2299:4906:8
Två skaftfragment från svensk pipa tillverkad av Carl Wettervik i Stockholm 1755–1798.
D 7,3. R 2,6.

2299:4906:9
Skaftfragment med klackmärke ”Hjärta/Hjärta”, tillverkad vid Olof Forsbergs pipfabrik i Stockholm 1739–1759.
N 12,6. D 9,5. R 2,4.

2300:4949:27
Svensk riksvapenpipa tillverkad troligen av Carl Wettervik i Stockholm 1755–1798. Legat ihop med järnföremål.
50 x 25,7 x 17,2. N 11,6. R 2,4.

2300:4949:28
Fragment av svensk pipa med dekor ”Merkuri vapen”, tillverkad vid Olof Forsbergs pipfabrik i Stockholm 1739–1758.

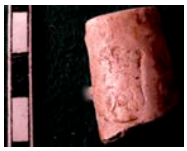

2300:4949:29
Fragmentsamling av svenska 1700-tals pipor.

2305:7101:11
Svensk riksvapenpipa med avvikande dekor i sköldens högra nedre del med tre kronor. För det mesta är kronorna omkastade, två över, en under. Normalt har lejonet dubbla svanstoppar.
53,4 x 26,9 x 17,4. N 11,9. R 2,7.

2305:7101:2
Fragmentarisk svensk riksvapenpipa tillverkad av Carl Wettervik i Stockholm 1755–1798.
N 10,8. D 7,3. R 2,4.

2305:7101:3
Två skaftbitar med namndekor ”Wetterv/Sthlm” Tillverkade vid Carl Wetterviks pipfabrik i Stockholm 1755–1798.

2305:7160:1
Skaftbit från holländsk pipa med ofullständig dekor. Användes 1700-talet.
D 8,6. R 2,5.

2306:7106:11
Fragment av holländsk pipa med klackmärke ”EB”. Tillverkad av Edward Bird verksam i Amsterdam 1630–1650. Första noteringen om Edward Bird är från 1630 där det angavs att han kom från det engelska landskapet Surry. 1638 skrevs han in som amsterdambo. Han dog 1665. 1647 föddes sonen Evert som senare var verksam pipmakare till sin död 1683. Både fadern och sonen hade ”EB” som sin mästarstämpel. Det är ganska vanligt med fynd av denna sort. Största fyndet är från Hedmanska gården i Malmö, cirka 30 stycken.
N 13,4. R 3,1.

2306:7253:1
Odaterbart fragment.

2306:7253:2
Skaftbit från holländsk pipa med delvis dekor av flera ”Rillband”. Användes 1650-1750.
D 7,6. R 2,6.

2307:7103:4
Skaftbit från holländsk pipa med dekoren ”Ögonband-flera Rillband-Ögonband”. Användes 1650–1750.
D 7,3. R 2,3.

2310:7252:1
Svensk pipa med musselmönstrad dekor. Tillverkade av Carl Wettervik, verksam i Stockholm 1755–1798.
49,1 x 24,6 x 16,2. N 12,6. R 2,5.

2310:7252:2
Svensk pipa med musselmönstrad dekor. Tillverkade av Carl Wettervik, verksam i Stockholm 1755–1798. Pipan har kommit i beröring med järn som gör den rostig.
47,3 x 24,4 x 15,3. N 13. D 8,4. R 2,7.

Kommentar: Wetterviks pipmodell med musselmönstrad dekor skilljer sig något från varandra. Bågarnas överkant till pipmynningen är olika.

2310:7252:3
Svensk riksvapenpipa med prickdekor under lejonens tassar. Detta visa på att den tillverkats av Carl Wettervik, verksam i Stockholm 1755–1798. Pipan har kommit i beröring med järn som gör den rostig.
50,1 x 26,2 x 16,1. N 11,4. D 7,7. R 2,5.

2318:7540:1
Skaftbit från holländsk pipa med Dekoren ”Ögonband-Rillband-Ögonband-Rillband-Ögonband”. Användes 1640–1750.
D 7,4. R 2,2.

2319:7766:2
Svensk så kallad ”Turkpipa”, troligen tillverkad vid Grinds Tegelbruk lika de som påträffades i kvarteret Ormen i Slussen (Carlsson 2020, 247f).

2319:7766:3
Tre svenska pipor med reliefdekoren musselmönster med punkter mellan bågarna. Tillverkade vid Carl Wetterviks pipbruk i Stockholm 1755–1798.
1. 46 x 22,2 x 16,4. N 11,7. D 7,3. R 2,2.
2. 45,6 x 23,7 x 16,7. N 12, R 2,3.
3. 47,2 x 23 x 15,6. N 11,6. R 2,5.

2319:7766:4
Svensk pipa med reliefdekor lika 2319:7766:3 men utan punkter mellan bågarna. Detta kan bero på att formen slitits. Tillverkad vid Carl Wetterviks pipbruk i Stockholm 1755–1798.
45,8 x 25 x 17,3. N 12,2. D 7,8. R 2,2.

2319:7766:5
Svensk Gustav III med årtalsdekor 19 AUG 1772/8 NOV 1778. Tillverkad av Carl Wettervik 1755–1798. Tillverkarnamn finns på ett exemplar som hittades i Mälaren av sportdykare Mattson och skänktes av hans dödsbo på uppmaning av undertecknad till dåvarande Tobak- & Tändsticksmuseum.
52,2 x 29,5 x 18,6. N 12,3. R 2,7.

2319:7766:6
Svensk riksvapenpipa dekoren på fotplattan under tassarna visar på att tillverkaren var Carl Wettervik 1755–1798.
49,3 x 26,4 x 17,9. N 11,7. D 7,9. R 2,7.

2319:7766:7
Fragment av två svenska riksvapenpipor. Den övre med avvikande dekor i sköldens högra nedre del med tre kronor. Troligast tillverkare Carl Wettervik 1755–1798.
N 11,6. R 2,5.
N 10,8. D 7,1. R 2,2.

2319:7766:8
Fyra skaftbitar med namndekoren ”Betulin/Stockh”, tillverkade vid Jonas Betulins pipfabrik i Stockholm 1791–1807.

2319:7766:10
Åtta skaftbitar med namndekor ”Wetterv/Sthlm” Tillverkade vid Carl Wetterviks pipfabrik i Stockholm 1755–1798.

2321:7792:1
Holländsk skaftbit med dekoren ”Fransk Lilja” i omgångar. 1620–1640.
D 10,5. R 3,3.

Lösfynd
Fragmentarisk engelsk pipa från 1820–1860.
N 14. D9,6. R 2,3.

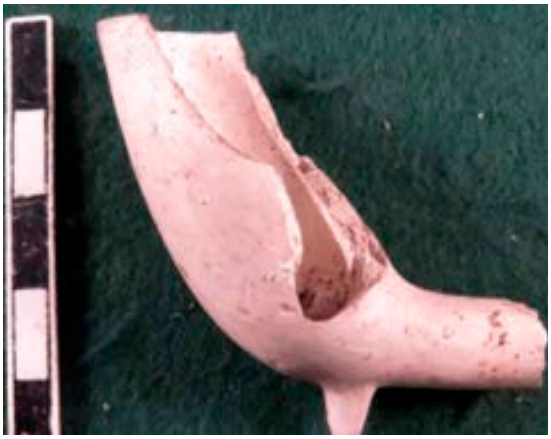

Referenser

Tryckta källor

Carlsson, Michel. 2020. *… aldrig har storstadens elände trätt mig mer påtagligt och ohöljt till mötes, än just här. Arkeologi och människor i kvarteren Ormen och Glasbruket större på Södermalm. Lämningar från 1600-tal till 1900-talet. Stockholm 103:1, Stockholms stad och kommun, Stockholms län*. Slussenprojektet 2. Rapporter från Arkeologikonsult 2020:3039.

BILAGA 7

KONSERVERINGSRAPPORT

Max Jahrehorn, OXIDER
Rapport oktober 2023, K23-488

Konserveringsrapport

Ort/Anläggning:	Karl-Johans Torg, Stockholm	**Fynd nr:**	7007:324:1
		Kons nr:	
Kontaktperson:	Johan Blidmo, Arkeologikonsult	**Datum in:**	2023-06-08
		Datum ut:	2023-10-27
Föremål:	Rökelsekar, del av?		
Material:	Cu-legering	**Antal:**	1
Mått:			
Vikt in:	58,73g	**Foto:**	Ja

Behandling:

Föremålet täcks av tunna föroreningar, dessa är något kraftigare på mer skyddade ställen. Ytor nära den ursprungliga är synliga, men även ytor som uppvisat äldre stötskador. I de senare noteras en rödbrun metall samt inslag av koppar(II)klorid.

Detaljen före konservering.

Föremålet rengörs mekaniskt under mikroskop med dentalverktyg och trästicka samt mjuk pensel, för att avlägsna hårdare föroreningar. På flera av pelarnas insidor syns ett avvikande ämne, som ett lätt voluminöst skikt i vissa fall petrifierat av kopparsalter. Det svarta ämnet tolkas som sot och placeras i provrör märkt :A. För att nå något djupare så rengörs ytorna lätt med EDTA-diNa 1,5% samt följande urlakning i värmt avjoniserat vatten i flera bad. Dehydrering i 95%-ig etanol med följande kontrollerad torkning. Behandling med BTA 3% i etanol, lufttorkning. Ytorna skyddas med Inkralack 3% i toluen samt lufttorkas.

OXIDER AB
Bragegatan 1
392 45 Kalmar

www.oxider.se

Telefon: 0722 47 58 58

E-post: max.jahrehorn@oxider.se

Området vid Slussen har alltid varit en knutpunkt med stor trafikgenomströmning och livlig verksamhet med handel, hantverk och livsmedelsproduktion. Det är områdets topografi som bidragit med de fysiska förutsättningarna för detta samtidigt som detsamma också har varit en stor källa till problem. *Slusseländet* som vi upplever i dagens ombyggnation av platsen är inte något nytt fenomen, getingmidjan och flaskhalsen har funnits lika länge som det funnits en bro över Söderström.

Vid de arkeologiska undersökningarna kring Karl Johans torg påträffades lämningar från sen medeltid och fram till modern tid. Den mest intensiva perioden som avspeglades i det arkeologiska materialet inträffade under 1700-talet och tidigt 1800-tal då det i området fanns en livlig verksamhet med kvarndrift, slaktarhus och fiskförsäljning.

Vad som framkom tydligt vid undersökningarna var de ständigt återkommande problemen med sättningar i marken och hur dessa påverkat de byggnader och konstruktioner som funnits här. Reparationer och ombyggnationer har alltid varit en del av miljön i området kring Söderström.

Arkeologi konsult

Karins väg 5 Tel 08-590 840 41
194 61 Upplands Väsby www.arkeologikonsult.se

ISBN: 978-91-988928-3-3